

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

.
. .
. .
. .
. .
. .

VERENPERIJÄT

Olli Matikainen

.....

Verenperijät

Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa
1500–1600-luvulla

Kannen kuva: Ira (Viha). Pieter Bruegel vanhemman (1525/1530–1569) kuparipiirros sarjasta
Seitsemän kuolemansyntiä (1557). Galleria Degli Uffizi, Firenze.

ISSN 1238-3503

ISBN 951-746-488-6

www.finlit.fi

Hakapaino Oy

Helsinki 2002

■ Sisällys

ESIPUHE	7
VÄKIVALTA HISTORIALLISENA ONGELMANA	9
Leivästä vai uskosta?	9
Väkivalta ja menneisyyskuvan luominen	12
Varhaisen uuden ajan murros	22
Mentaliteettihistoriallinen näkökulma	30
Väkivalta käräjillä	36
VERI, SUKU JA YHTEISÖ	46
Verenperijät	47
Suku, heimo ja ystävyys	56
Alueellisista sukuyhteisöistä valtiolliseen teokratiaan	66
Ystäviä ja vihollisia	74
Kirkko ja käräjät olutpenkkeinä	79
PYHÄ KUNNIA	86
Väkivallan rituaalit	86
Elämää kalliimpi	95
Hierarkioiden puolustajat	104
Väkivalta, miehisuus ja naiset	107
Perhe ja kotitalous	114
TOTUUS PUNTARISSA	118
Merkit, vala ja kirous	119
Ei epäluulo ole tiedon väärä	129
Tappo vai tapaturma?	137
Viimeinen todistus	143
Vieraalla mielellä	148
PÄÄ, LAKI JA TAPA	153
Ei häistä käräjiin mennä	154
Turvakirje ja armahdus	158
Kerran paennut säästää päänsä?	162
Sovittajaiset, pääraha ja sakko	173
Sovittaislehmä ja ystävänlahjat	183
VÄKIVALTA SUKUYHTEISÖN JA TEOKRATIAN PEILISSÄ	190
KÄYTETYT LYHENTEET	194
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	195
LIITTEET	206
SUMMARY	212
HAKEMISTO	231

■ Esipuhe

On kiitosten aika. Ensimmäiset luonnokset aiheesta syntyivät aikanaan jo professori Ilkka Nummelan johtamassa proseminaarissa, mistä lähtien väkivallan synkkä historia on ollut työn alla enemmän tai vähemmän. Aivan paraatimarsiksi reissu ei osoittautunut, mutta tuli tehtyä. Kovimmiksi haasteiksi olen kokenut ”oman” otteen löytämisen aiemmin korkeatasoisesti tutkittuun ongelmaan, perustellusti rajatun kuvan luomisen hyvin erilaisista aineksista sekä lopulta hankalienkin asioiden esittämisen ymmärrettävässä muodossa. Näen lopputuloksen tekijänsä yhden kehitysvaiheen tuottamana kannanottona laajempaan keskusteluun; toivoakseni se puutteineenkin herättää kysymyksiä niin historias- ta kuin nykyisyydestä.

Suuri kiitos kuuluu työni ohjaajalle, professori Toivo Nygårdille, jonka kannustavaan suhtautumiseen ja realismiin olen voinut aina luottaa. Käsikirjoitustani lukivat ja kommentoivat myös dosentit Petri Karonen ja Kustaa H.J. Vilku- na, joista ensiksi mainittu toimi lisäksi esitarkastajana. Heitä kiitän pitkäaikai- sesta tuesta ja asiantuntevasta palautteesta. Työni toisena esitarkastajana oli pro- fessori Marja Taussi Sjöberg; 1600-luvun sosiaalishistorian asiantuntijan Poh- janlahden toiselta puolelta antama kannustava lausunto antoi ratkaisevaa uskoa loppusuoralle. Idän suunnasta olen jo vuosien ajan saanut arvokasta palautetta Pielisjoen linnassa istuvalta dosentti Kimmo Katajalalta.

Työni on valmistunut Jyväskylän yliopiston historian laitoksessa, jonka koko henkilökuntaa haluan kiittää. Huonetovereitani FL Piia Einosta ja FT Marko Lambergia kiitän mukavasta seurasta ja mielenkiintoisista keskusteluista. Mar- kolle kuuluu erityiskiitos käsikirjoituksen kommentoimisesta, varsinkin keski- aikaa koskevista lähde- ja kirjallisuusvinkeistä sekä kielivavasta. Olen paljon velkaa myös opiskelutoverini FL Jari Eilolan kanssa jo yli kymmenen vuoden ajan käymilleni keskusteluille ja hänen laajalle lukeneisuudelleen. Kiitokseni saakoon myös muu ”Sohwin seminaari”, nuorempien jatko-opiskelijoiden ja vartuneempienkin tieteenharjoittajien muodostama piiri. Yksilöidympi lista kaikista saamistani tutkimuksellisista herätteistä, kiitoksen ansaitsevista ystä- vistä sekä seminaari- ym. keskustelijoista koti- ja ulkomailla olisi pitkä mutta joka tapauksessa epätäydellinen. Eli kiitokset kaikille teille, jotka itsenne tun- nistatte: ”maisterit, tohtorit ja hieno joukko muu”. Pitkäaikaisista yhteistyö- kumppaneistani haluan vielä kiittää professori Heikki Ylikankaan Helsingin yliopistossa vetämän rikoshistorian projektin tutkijoita. Sain tutustua FT Anu Koskivirran väitöskirjan käsikirjoitukseen, ja hänen tuloksensa antoivat lopussa sopivasti ajallista perspektiiviä muutamien palasten laittamiseksi kohdalleen. FL Sari Forsström on usein antanut palautetta ja kannustanut ”suhdannevaihte- luissa”.

Taloudellisesti työni on tukenut Jyväskylän yliopisto ja sen humanistinen tiedekunta ns. rehtorin rahoilla ja pienemmällä apurahoilla; pätkistä muodostui

riittävä jatkumo pitkäjänteiseen työhön. Alkutaipaleella auttoi myös Karjalaisen kulttuurin edistämissätiö apurahallaan. Olen ollut ahkera Jyväskylän yliopiston kirjaston ja Jyväskylän maakunta-arkiston palvelujen käyttäjä, ja näiden laitosten henkilökuntaa kiitän tehokkaasta toiminnasta. Kartoista kiitos kuuluu dosentti Heikki Rantatuvalle ja FM Jari Järviselle; kirveellä veistetyin englantini korjauksesta puolestaan dosentti Anssi Halmesvirralle sekä Lori ja Timo Hakuliselle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa kiitän tutkimukseni hyväksymisestä julkaistavaksi sekä toimituspäällikkö Rauno Endéniä ja taittaja Maija Räisästä ammattitaitoisesta toiminnasta kirjan saattamiseksi painokuntoon.

Erityisesti viimeistelyvaiheessa tutkimustyön itsekäs luonne kärjistyy. Virpiä kiitän rakkaudesta, kärsivällisyydestä ja tärkeistä työtäni koskevista huomioista: maan pinnalle palauttamisesta puhumattakaan. Lopuksi kiitos kuuluu vanhemmilleni Riitta ja Jorma Matikaiselle, joiden tuki on ollut korvaamatonta.

Jyväskylässä toukokuussa 2002

Olli Matikainen

■ Väki-valta historiallisena ongelmana

Leivästä vai uskosta?

Sysmän kirkkoherra Juhana Matinpoika saapui avustajansa Tuomas Nutroisen kanssa Otamon kylään ja Tuomas Vilpunpojan pihaan perimään saataviaan syksyllä 1668.¹ Tuvassa istuttiin iltaa ja väki alkoi ruokailun jälkeen olla oluesta juovuksissa. Isäntä väitteli kiihkeästi sotien alkuperästä aikuisen poikansa, lippumies Olli Tuomaanpojan kanssa. Isän mielestä sodat syntyivät *leivästä*, soturipojan mukaan *uskosta*. Tuomas Vilpunpoika valitti kirkkoherralta poikansa häpeämättömiä sanoja, joita hän ei ikinä unohtaisi. Pojan mukaan näet sekin aika saattoi vielä koittaa, että isä joutuisi kerjäämään häneltä leipää. Kirkkoherra viittasi isän kuritusoikeuteen kysymällä, eikö Tuomas voinut tarvittaessa oikaista uppiniskaista poikaansa *halolla* (*kan du icke sielf medh ett wädhrädh corrigera din son*). Tällöin Olli Tuomaanpoika hermostui: ”*Isä, olenko koskaan lyönyt teitä?*” Tuomas Vilpunpoika vastasi: ”*Et ole lyönyt, mutta sellaiset sanat sanoit, että en ikinä unohda*”. Poika veti puukkonsa esiin ja vakuutti *leikkaavansa kätensä irti* (*så will iagh rätt nu här på bordet skära min handh af*), jos hän olisi joskus isäänsä lyönyt. Kirkkoherra kehotti Ollia laittamaan puukon piiloon, mutta poika jatkoi vihaista pyörimistään ympäri tupaa paljastetun puukon kanssa. Myös naapuri Erkki Pertinpoika puuttui riitaan ja käski Ollia *helvetissä* olemaan hiljaa ja laittamaan puukon pois, sillä muuten häntä vielä lyötäisiin illan aikana. Marketta Tuomaantytär ja Petronella Matintytär olivat turhaan yrittäneet estää miesten tappelun syntyä, kun Olli Tuomaanpoika halusi ryhtyä selvittelemään välejään Erkki Pertinpojan kanssa: ”*Jos sinulla hunsvotti on minun kanssani tekemistä, niin tule ulos!*” Erkki Pertinpoika löi lippumiestä olutkannulla päähän. Olli Tuomaanpoika jäi tukkanuotan vedossa ja korvapuustien vaihdossa alakynteen, sillä Erkki Pertinpojan avuksi tulivat hänen veljensä ja renkinsä. ”*Nyt sai puukkomies iskuja*”, totesi Erkki Pertinpoika. Kumoon kaadettu Olli Tuomaanpoika pääsi ylös ja sohaisi puukollaan hämäärään tupaan satumalta sisään astunutta Tuomas Nutroista, joka oli riidassa täysin sivullinen.

Haavoittunut uhri oli pyytänyt kirkkoherraa antamaan hänelle heti ehtoollisen ja ripin, mutta kertoman mukaan Juhana-herra ei ollut uskaltanut enää jäädä paikalle. Lisäksi tarvittiin paikalle vieraita miehiä kuulemaan uhrin todistusta tapahtuneesta. Nimismiehen lähettämän Matti Martinpojan ja lautamies Matti

1 KA ee 10: 158–161; vrt. Juvelius 1925, s. 365–366. Tapausta käsiteltiin Sysmän syyskäräjillä 14–15.10 1670, jolloin tapahtuneesta mainittiin kuluneeksi kaksi vuotta. Yksinkertaisuuden vuoksi tuomiokirjaniteisiin viitataan jatkossa vain signumilla ja sivunumerolla, jos tämä merkintätapa riittää tapauksen löytämiseen lähteestä.

Laurinpojan todistuksen mukaan Tuomas Nutroinen oli todennut: ”Nyt olen köyhä mies aivan pilalla”. Kysyttäessä mahdollisesta aiemmasta epäsovusta surmaajan kanssa hän vastasi: ”Ikinä emme ole toisillemme pahaa sanaa antaneet; Jumala armahtakoon minua ja antakoon hänelle anteeksi hänen suuren syntinsä”. Nutroinen eli tämän jälkeen vielä toista vuorokautta ennen menehtymistään. Olli Tuomaanpoika pakeni surmatyön jälkeen ja palasi syksyllä 1670 Sysmän käräjille vastaamaan asiasta maaherran myöntämän turvakirjeen suo- jissa. Voimassa olleen keskiaikaisen maanlain määräysten mukaan uhrin omai- silla oli tällaisessa tapauksessa oikeus päättää rahallisten korvausten sopimises- ta surmaajan kanssa, mutta Tuomas Nutroisen sukulaisista ei Sysmässä kukaan tiennyt mitään. Omaisten mielipiteen puuttuessa käräjät joutuivat julistamaan Olli Tuomaanpojan rauhattomaksi. Käytännössä hänen oli saatava lain suoman määrääjän kuluessa yhteys uhrin omaisiin sekä päästävä sovintoon heidän kans- saan, jotta hän välttäisi kuolemanrangaistuksen uhalla tuomitun maanpakolai- suuden. Tämän jälkeen tuomio oli Turun hovioikeuden käsissä. Erkki Pertin- poikaa käräjät sakottivat verihaavan lyömisestä ja tukastavedosta.

Aggressiotutkija Kirsti Lagerspetz on määritellyt väkivallan ruumiilliseksi pakottamiseksi tai vahingoittamiseksi vastoin asianomaisen tahtoa.² Tämän tut- kimuksen ytimessä ovat väkivaltaan liittyvät moraalikäsitteet eli fyysisten voimakeinojen käytön määrittelemineen hyväksyttäväksi tai tuomittavaksi suo- malaisessa riidanratkaisussa ja oikeudenkäytössä varhaisen uuden ajan murros- kautena. Sysmän tapahtumasarjasta kärjäkäsitteilyineen käy ilmi useita aika- kaudelle tyypillisiä piirteitä, joille seuraavassa etsitään taustaa ja selityksiä. Vä- ki on suomalaisessa kansanperinteessä tarkoittanut maagista voimaa, ja väkival- ta liittyikin aina tavalla tai toisella *vallan* problematiikkaan.³ Arkisessa kielen- käytössä *väkivalta* on arvolataukseltaan negatiivista, legitiimiä järjestystä jär- kyttävää ja moraalisesti tuomittavaa: lähimmäisensä pahoinpitelijä, tyranni- mainen hallitsija ja terroristi turvautuvat väkivaltaan.⁴

2 Lagerspetz 1998, s. 26.

3 Ruotsin *väld* = valta, väkivalta; väkivallan käsitteestä historiallisena konstruktiona ks. myös Sandmo 1999, s. 19–20, 50–54, 165–171, 244–248; 2000, s. 65–66; Koskivirta 2001, s. 48–49. Norjan *vold*-käsitteen historiallista muotoutumista tarkasteleva Erling Sandmo varoittaa *voldin* anakronisista käytöstä 1600-luvun kontekstissa ja näkee *voldin* nykymerkityksen muotoutuneen vasta varhaisen uuden ajan valtiollistumiskehityksen myötä: vasta tällöin voidaan alkaa puhua ”väkivaltarikoksista” modernissa mielessä. *Väestä*, ks. Vilkuna A. 1956, s. 19–21; Stark-Arola 1998, s. 119–122. *Valtaa* – tässä ymmärrettynä yleisesti yhteisöllisten suhteiden ja niiden ihmiselle määrittämien toimintamahdollisuuksien ja -velvollisuuksien järjestelmänä – ihmisyhteisöissä ympäröivään maagiikkaan viittaavana suomen kielen *väkivalta* on osuva käsite myös psykologisesti. Oikeuspsykiatri Hannu Lauerna (2000) on kirjoittanut ihmisen toimintakyvylle keskeisen vallantunteen tai sen puutteen merkityksestä nykyaikaisten väkivaltarikollisten käyttäytymisessä ja toisaalta rikollisuuden kiehtovuudesta ns. suuren yleisön fantasioissa: ”Rikollinen ottaa vapauden loukata toisen oikeuksia, ja rikokseen kuuluu aina vallan, toimintamahdollisuuksien riistäminen toiselta... Avuttomuus puolestaan voi synnyttää raivoa. Kun ihminen tekee henkirikoksen ilman talou- dellisia motiiveja raivon tai kostonhalun vallassa, hän useimmiten yrittää tehdä tyhjäksi avuttomuuden kokemuksen... Harva väkivallantekijä suhtautuu rikokseensa ristiriidattoman hyväksyvästi. Silti aina löytyy ihmisiä, jotka ihailevat henkirikollisia – hengen ottamisessa on maagista hohtoa. Sen voidaan kokea edustavan ääretöntä, jopa jumalallista valtaa”.

4 Tutkimuskäsitteenä väkivalta määritellään usein arkimerkitystä laajemmin. Ruotsin keski- aikaisten kaupunkien rikollisuutta tutkinut Dag Lindström (1988, s. 68–69) on erottanut legi-

Väkivallankäytön moraalit on ihmisyhteisöjen toiminnan kannalta universaali peruskysymys, jonka yhteisöllinen ulottuvuus tiivistyi mm. antiikin Kreikan tragedioiden ja lakien hybridin käsitteessä. Hybridin syyllistynyt uhmasi jumalia tai korotti itsensä yhteisön yläpuolelle loukkaamalla muita vakavasti ja tarkoituksellisesti.⁵ Tapoista ja pahoinpitelyistä kertovien kärkeä tapausten asema on tässä tutkimuksessa paljolti välineellinen. Sosiaalipsykologi Johan Asplund on luonnehtinut tappelua (*slagsmål*) ”yhdeksi sosiaalisen elämän perustavista muodoista”⁶, ja seuraavassa tavoitteena on väkivallan ja yhteisörakenteen vuorovaikutussuhteen historiallisen muutoksen hahmottaminen. Perimmäisenä tavoitteena on lisätä ymmärtämystä siitä, mistä ja miten varhaisen uuden ajan yhteisöt saivat legitimitteettinsä ja kuinka yhteisörakenteessa tapahtuneet muutokset vaikuttivat ruohonjuuritasolla väkivallan käyttöön ja siihen suhtautumiseen. Kysymykset siitä, mitä ihmisten väkivaltasuhdetta määrittäneet ”yhteisö” tai ”yhteisöllisyys” varhaisen uuden ajan suomalaisille käytännössä merkitsivät, ovat siis keskeisiä ratkaistavia ongelmia.⁷

Täähämäläisen isän ja pojan kiista sotien alkuperästä muistuttaa vastakkainasettelunsa ja hedelmättömän lopputuloksensa puolesta myöhempien tiedemiesten poliittis-ideologisesti värittyneitä kiistoja väkivallasta ja moraalista ”luonnon” tai ”kulttuurin” vaikutuksen tuloksena. Biologit ja yhteiskuntatieteilijät on joskus asetettu aidan eri puolille, mutta tällainen vastakkainasettelu on osoitettavissa perusteettomaksi. Filosofit Lauri Rauhala luonnostelevat holistisen *ihmiskäsityksen* mukaan ihminen on nähtävä olemassaolon kokonaisuutena, jota luonnehtivat kehollisuus, tajunnallisuus ja tilannekohtaisuus.⁸ Rauhala jaottelua mukailien aggressio ja väkivalta voidaan ymmärtää aivojen kemian, biologisten viettiilykkeiden, yksilön kehityshistorian ja tilanteellisten – toisin sanoen kulttuuristen ja historiallisten – tekijöiden monimutkaisena yhteisvaikutuksena, jota kukin tieteenala tutkii omilla menetelmillään ja kullekin tieteenalalle ominaisen *ihmiskuvan* mukaisesti. Neurobiologi voi lähestyä väkivaltaa serotoniinitason vajauksena, evoluutiotutkija ihmiselle luontaisena puolustusreaktiona, psykologi yksilön kehityshistorian ongelmana, sosiologi yhteiskunnan taloudellisen-sosiaalisten rakenteiden heijastajana ja kulttuurintutkija merkityksiä sisältävänä kommunikaationa.

Väkivallan tarkasteleminen monitasoisena ilmiönä tarkoittaa samalla sitä, että aivojen välittäjäaineet selittävät laajoja yhteiskunnallisia väkivalta-ilmiöitä yhtä vähän kuin sosiaaliset rakenteet tietyn yksilön käyttäytymistä tai ihmistä

tiimin (esivallan ja korporaatioiden rangaistusjärjestelmät, kotikuri) ja illegitiimin (henkiri-
kokset, pahoinpitelyt, organisoitu rikollisuus jne.) väkivallan.

5 Kaimio 1998, s. 28–31.

6 Asplund 1987, s. 50.

7 Tässä tutkimuksessa ”yhteisö” on siis ymmärretty ”paikallisyhteisöä” laajempaan käsitteeseen. Heikki Lehtosen (1990, s. 25–26) laajan määritelmän mukaan ”yhteisöllisyyden piiriin kuuluvat sekä reaalisesti olemassa olevat vuorovaikutusprosessit että tietoisuuden tiloissa olemassa olevat mielikuvat tällaista prosesseista. Ensiksi mainitussa tapauksessa kohteena on yhteisö. Jälkimmäisessä tapauksessa yhteisöllisyys ilmenee symbolisena tietoisuusmuotona: tavoitteena tai ideana”.

8 Rauhala 1993, s. 32–42.

lajina yleensä.⁹ Tutkimuskohteena väkivalta on poliittisesti herkkä aihe. Ymmärtämisen ja hyväksymisen erottamisen vaikeutta kuvaa se, että usein epäillään niin biologisten kuin kulttuuristenkin selitysten sisältävän ulkotieteellisiä motiiveja. Ensiksi mainitussa tapauksessa tutkijoita on syytetty pyrkimyksestä eristää väkivalta tiettyjen poikkeusyksilöiden ja väestönosien patologiaksi, jälkimmäisessä tapauksessa taas liiasta kulttuurirelativismista ja väkivallan haitallisuudesta ”ymmärtämisestä”.¹⁰

Tämä tutkimus keskittyy muutamaankin historiallisesti mielenkiintoiseen väkivaltaproblematiikan sosiaaliseen ulottuvuuteen, mutta kysymyksenasettelu ei sisällä perustavaa väitettä väkivallasta tai moraalista pelkästään sosiaalisesti rakentuneena. Kaikki vaikuttaa kaikkeen ja varhaisen uuden ajan väkivaltaa olisi periaatteessa mahdollista kuvata vaikkapa geenien, aivojen kemian, psykologisten lohkomisprosessien ja väkivallaisen lapsuuden ongelmana. Käytännössä tilanne on toinen, sillä kaikkien näiden tasojen tutkiminen ei käytettävissä olevilla lähteillä yksinkertaisesti ole empiirisesti mielekästä. Seuraavassa esitellään tarkemmin tutkimuksen keskeisiä lähtökohtia: väkivaltaa historiallisena tutkimuskysymyksenä, toimija- ja rakennehistorian suhdetta, lähteiden tulkinnan perusteita sekä varhaisen uuden ajan väkivallasta käydyn keskustelun pääpiirteitä. Tutkimuskontekstin esittelyn jälkeen muotoillaan aiheen rajausta ja tarkempi kysymyksenasettelu sekä nostetaan esille joitakin varhaisen uuden ajan ”väkivaltarikollisuuden” ja sen kehityksen yleispiirteitä tutkimusalueella.

Väkivalta ja menneisyyskuvan luominen

Historiantutkimukselle on leimallista varsinaisen ”oman” ihmiskuvan ja vakiintuneen, pelkästään historiantutkimuksessa käytettävän abstraktin käsittejärjestelmän puuttuminen. Käytännössä historiantutkijat ovat väkivaltaa käsitellessään ratkaisseet ihmisen käyttäytymisen selittämisen ongelmat tapauskohtaisesti joko lähitieteiden avulla tai ilman. Esimerkiksi Sääksmäen kihlakunnan keskiaikaista historiaa tutkinut Seppo Suvanto on pohtinut 1500-luvun puolivälin hämäläisen hengenriistämisen taustoja tavalla, jota voi luonnehtia eräänlaiseksi ”behavioristiseksi individualismiksi”.¹¹ Väkivallan synty näyttääytyy ärsyke-reaktio -mallin mukaisena:¹²

Selitys (tappoihin) löytynee väkijuomien käytöstä. Kadon jälkeen ei paljon ollut mistä imeltää maltaita, voipa käydä niinkin, ettei oluenpano onnistunut laisinkaan. Hyvänä vuonna taas oluttynnyrit täytyivät, ja niitä sopi availta kaikenlaisissa juhlissa. Vaikka suomalainen olut olisi ollut siihen aikaan suhteellisen mietoa, humaltui siitäkkin, kun kallisteli tuoppeja tiheään.

9
9 Monitasoisuuden puolesta puhuu myös mm. sosiologi Erik Allardt (1983, s. 20–28).

10 Erilaisista painotuksista väkivallan selittämisen ongelmaan, vrt. esim. Grönfors 1994, s. 63–74; Jarrick 1995, s. 3–17; Sarmaja 1996, s. 10–57; Blok 2001, s. 103–106.

11 Lloyd 1986, s. 150.

12 Suvanto 1995, s. 387.

Historioitsijoiden väkivaltatulkintoja ovat arkiajattelusta tutun ns. alkoholiselityksen lisäksi jäsentäneet mm. psykoanalyysi, evoluutiopsykologia, symboliantropologia ja funktionalistinen sosiologia. Arne Jarrick pohti 1980-luvun alussa freudilaisen psykologian antia historiankirjoitukselle. Hänen mukaansa 1600-luvun tukholmalaiset näyttivät olleen ”primitiivisen tarpeentyydytyksen” ja ”omnipotenssifantasioiden” vallassa, sillä ihmiset surmasivat toisiaan mitä vähäisimmistäkin syistä.¹³ Karl Wegert arvioi monien 1700-luvun saksalaisten miesten turvautumisen väkivaltaan tulevan osaltaan ymmärrettäväksi ”elinkelpoisuuden maksimoinnista” esitettyjen evoluutiopsykologisten teorioiden kautta¹⁴, kun taas Hans de Waardt on tarkastellut 1500-luvun fyysistä ja verbaalista väkivaltaa kulttuurisesti liminaalisina tiloina ja toimintana.¹⁵ Funktionalistisen sosiologian vaikutteet näyttäytyvät vahvoina Heikki Ylikankaan 1970-luvun tuotannossa, jonka selitysmalleissa väkivaltaa suosiva arvomaailma ohjautuu taloudellisten rakenteiden muutoksen mukana.¹⁶

Ratkaisevaa lähitieteiden selitysmallien soveltamisessa tai soveltamatta jättämisessä on niiden relevanssi käytettävissä olevaan lähdeaineistoon ja tutkimuksen kysymyksenasetteluun nähden. Usein tutkijat ovat pyrkineet yhdistämään monia eri näkökulmia, mutta kosketus lähteisiin on jäänyt tällöin helposti ohueksi.¹⁷ Esimerkiksi historiallisen lähdeaineiston ja biologian teorianmuodostuksen syvällisemmin yhdistävät tutkimukset ovat ainakin toistaiseksi jääneet harvinaisiksi, sillä geenejä ja neurobiologiaa on mahdotonta tutkia oikeuslähteiden avulla.¹⁸ Tieteidenvälisyys on usein ollut yleisempää ohjelmajulistuksissa kuin käytännön tutkimuksessa, sillä monitieteellistä lähestymistapaa soveltava joutuu arvioimaan eri tieteenalojen piirissä käytettyjä menetelmiä ja keskustelua. Tätä taas vaikeuttavat tutkimusalojen toisistaan eriytyneet käsittejärjestelmät. Eriytyminen on tosiasia historiantutkimuksen sisälläkin, kuten 1700-luvun henkirikollisuutta tutkinut Anu Koskivirta on huomionnut vaikeuksista yhdistää historiallisen kriminologian ja oikeushistorian näkökulmat.¹⁹

Kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen omaksumisen jatkeeksi historiallinen väkivaltatutkimus tarvitsee lähtökohdaksi työnjaon selventämiseen vastaavan perushahmotelman historiallisen muutoksen luonteesta. Seuraava malli on pelkistetty sovellutus tutkimusparadigmasta, jota historianfilosofi Christoffer Lloyd on luonnehtinut *strukturalistiseksi*.²⁰

13 Jarrick 1982, s. 134. Freudilainen kielenkäyttö on poissa Arne Jarrickin myöhemmästä tulkinnasta varhaisen uuden ajan väkivallasta (Jarrick 1995, s. 10–15), mutta psykohistoriallinen näkökulma on säilynyt.

14 Wegert 1994, s. 130–131.

15 de Waardt 1995, s. 307.

16 Ylikangas 1976a, s. 130–137; 1976b, s. 86–94; 1998, s. 200–237.

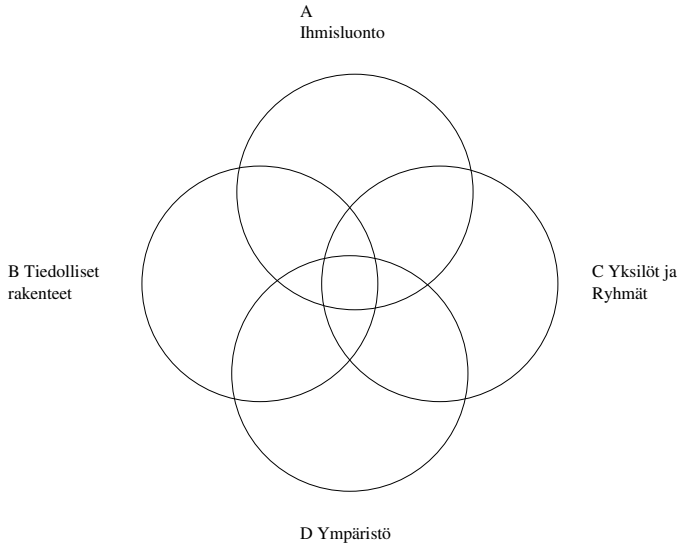
17 Vrt. Wegert 1994, s. 130–152; Jansson 1998, s. 144–154, 160–162.

18 Vrt. myös vaatimuksiin ”darwinilaisesta yhteiskuntatieteestä” (Vanhanen 2001). Sinänsä on tärkeää huomata, että väkivallan ja moraalien peruskysymykset keskittyvät biologeja kiinnostavien ongelmien, kuten vastavuoroisuuden periaatteen, sukulaisuuden suosinnan, territoriaalisuuden ja hierarkioiden ympärille. Nämä kysymykset ovat askarruttaneet myös peliteoreettisten mallien rakentajia: ks. Axelrod 1984.

19 Koskivirta 2001, s. 43.

20 Lloyd 1986, s. 307, 316; Heikkinen 1993, s. 14–16. Lloydin paradigmaa ovat suomalaisista tutkijoista seuranneet mm. Pertti Haapala (1989, s. 20–25) ja Mika Kallioinen (2000, s. 29–30).

Kuvio 1: Väkivalta ja historiallinen muutos

Ihmislautnolla (A) tarkoitetaan tässä ihmiselle lajityypillisiä biologisia, kognitiivisia ja psykologisia ominaisuuksia, jotka selittävät, miksi kulttuurien muuttelu on rajallista ja väkivallantekojen piirteet toistavat eri aikakausina ja eri kulttuureissa hyvinkin samankaltaista kuviota kuin edellä mainitussa sismäläis-miesten yhteenotossa vuodelta 1668. Toisaalta tämä yhteinen pohja tekee osaltaan tutkijalle mahdolliseksi vieraiden kulttuurien ja menneisyyden ihmisen ymmärtämisen. Ympäristö (D) viittaa ihmisen fyysisen ympäristön (maantiede, ekologia) lisäksi yhteisöjä jäsentäviin taloudellisiin (elinkeinot, suhdanteet) ja sosiaalisiin (väestö, luokat) rakenteisiin. Tiedolliset rakenteet (B) ovat kussakin kulttuurissa vallitsevia käsityksiä asioiden ja olioiden välisistä suhteista, joita kulttuurintutkijat ovat eritelleet mm. maailmankuvan ja mentaliteetin käsitteiden avulla. Yksilöt ja ryhmät (C) viittaavat ihmisten ja ryhmien näkyviin pyrki-myksiin ja tavoitteelliseen toimintaan mm. olojen muuttamiseksi, vaikka tämän toiminnan lopputuloksia ihmiset eivät silti useinkaan voi kontrolloida.

Historiantutkijat ovat lähestyneet väkivaltaa tämän kentän eri osista käsin, vaikka kukaan tuskin tunnustautuu yhden tekijän selitysten kannattajaksi.²¹ Enemmän tai vähemmän universaaleiksi ymmärretyistä tekijöistä lähtevä selittäminen on ollut leimallista biologisille ja psykoanalyttisille tulkinnoille sekä tämän tutkimuksen aiheen kannalta kiinnostavalle, jäljempänä sivuttavalle Pentti Renvallin kehityspsykologiselle rakennehistorialle. Ympäristötekijöiden

21 Käytännössä tutkijat ovat selityksissään eri tavoin päätyneet tunnustamaan historiallisten ilmiöiden monitasoisuuden. Karl Wegertin (1994, s. 15) mukaan rikollisuuden historiaa on lähestyttävä "rakenteellisesta", "ideologisesta" ja "biologisesta" ulottuvuudesta. Dag Lindström (1994, s. 552) päätyy 1500-luvun rikollisuuden muutosta selittäessään malliin, jonka mukaan kehityksen selittäjinä olivat "sosioekonomiset tekijät", "valtiolliset toimenpiteet" sekä "ideologioiden ja mentaliteettien muutos".

muutosta painottava näkökulma on ehkä havainnollisimmillaan luettavissa edellä mainituista Heikki Ylikankaan analyyseistä talouskehityksen vaikutuksesta väkivaltaa suosivaan arvomaailmaan Etelä-Pohjanmaan 1700–1800-luvun taitteen puukkojunkerikaudella²², kun taas historiallisen antropologian edustajana profiloitunut mafiaväkivallan tutkija Anton Blok on korostanut kulttuurisidonnaisten tiedollisten rakenteiden merkitystä väkivallan selittämiseksi.²³ Yleisesti edellä mainitut lähtökohdat edustavat rakennehistoriallisia lähestymistapoja (*structure-oriented history*), kun taas yksilöiden ja ryhmien toiminnan erittelyyn keskittyminen on perinteisesti ollut tyypillistä toimija- tai tapahtumahistorialliselle (*action history*) tutkimukselle.²⁴ Arvi Korhonen pohti samaa historian tutkimuksessa ajoittain jännitteitä aiheuttanutta asetelmaa hieman toisilla käsitteillä vuonna 1953:²⁵

Kummalle historian tutkimuksen suunnalle, individualistiselle vaiko kollektivistiselle, annetaan suurempi arvo, on osittain maailmankatsomuskysymys, mutta osittain se voi riippua myös aiheen laadusta. Ainakin nyt käsiteltävässä tapauksessa ne ovat aivan välttämättömiä toistensa täydentäjiä.

Arvi Korhonen antaa monien myöhempien tutkijoiden tapaan ymmärtää, että toimija- ja rakennehistorian vastakkainasettelu on harhaanjohtava. Rakenteen ja toimijoiden välillä on erottamaton vuorovaikutussuhde, ja siten myös historiallinen muutos on väistämättä yhteispeliä, jota voi ja täytyykin eritellä kentän kaikista kulmista käsin.²⁶ Fernand Braudelin tunnettua monikerroksista aikäkäsitystä mukaillen myös väkivallan historian voi nähdä koostuvan eriaikaisista muutoksista: nopeatempoisesta tapahtumahistoriasta, muuttuvista ideologioista ja ”mentaliteettien hitaudesta” aina vähintään vuosituhansien mittakaavassa tapahtuvaan biologiseen evoluutioon saakka. Osa näistä vuorovaikutussuhteista tunnetaan toistaiseksi vain puutteellisesti, ja erityisesti viimeksi mainitussa tapauksessa teoriat ovat kiistanalaisia.²⁷ Teorian ja empirian kohtaamattomuuden lisäksi väärinkäsityksiä saattaa aiheuttaa valitun tarkastelutason selityspotentiaalin ylittäminen, johon lienevät ajoittain sortuneet yhtä lailla diskurssitutkijat, marxilaiset materialistit, biologistit kuin mentaliteetti- ja psykohistorioitsijatkin.²⁸ Tässä tutkimuksessa väkivaltaa on lähdetty lähestymään erityisesti kuvion näkökulmasta B.

22 Heikki Ylikankaan viimeisin näkemys puukkojunkerareista on luettavissa tutkimuksen englanninkielisestä käännöksestä (Ylikangas 1998).

23 Blok 2001, s. 1–13.

24 Lloyd 1986, s. 316. Asetelma on kärjistynyt historian tutkimuksessa säännöllisin väliajoin. 1970-luvun alussa rakennehistoriallista tutkimusotetta vaatineet Antero Heikkinen ja Heikki Ylikangas kritikoivat ns. kahdesta historiasta virinneessä keskustelussa suomalaisen historian tutkimuksen ”singularisoivaa” valtavirtaa (Heikkinen 1996, s. 43–44). Ks. myös Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 154–156.

25 Korhonen 1953, s. 8.

26 Keskustelusta rakenteen ja toimijan ongelmasta historiassa: Heikkinen 1993, s. 14–19.

27 Braudel 1980, s. 3–4, 27–28; ks. myös Peltonen 1988, s. 100–105; kulttuurievoluution käsitteestä ja suhteesta sosiobiologiaan: Laaksonen & Vuorisalo & Laihonon 1989, s. 143–155.

28 Vrt. myös Juha Siltalan (1999, s. 13–28) käymään keskusteluun psykohistorian metodista.

1900-luvun jälkipuoliskolta lähtien historiantutkimus on yhä voimakkaammin hakenut vaikutteita lähitieteidensä teorianmuodostuksesta, kun samanaikaisesti sen naapuritieteet, kuten antropologia ja sosiologia ovat ”historiallistuneet”.²⁹ Tieteenalojen väliset suhteet lienee järkevintä ymmärtää käytännöllisinä työnjakokysymyksinä. Molemmipuolisessa lähentymisessä on tavallaan ollut kysymys kehän sulkeutumisesta. Omana tieteenalanaan historiantutkimus kehittyi voimakkaasti 1800-luvun puolenvälin jälkeen, jolloin erillisiä historian laitoksia alettiin yleisemmin perustaa Euroopan ja Yhdysvaltojen yliopistoihin. Rajoja eri tieteenalojen välillä ei ole aina ennenkään ymmärretty jyrkkinä, ja tunnetusti mm. sosiologian klassikot, kuten protestanttisen etiikan tutkija Max Weber, tarkastelivat yhteiskunnan ideaa historiallisten esimerkkien valossa.³⁰ 1900-luvun alkuvuosikymmenten suomalaisessa historiantutkimuksessa taas erityisesti ns. kulttuurihistoriallisen suuntauksen edustajat, maineikkaimpina Gunnar Suolahti ja Väinö Voionmaa, lähestyivät historiaa kokonaisvaltaisena kulttuuri- ja yhteiskuntailmiönä.³¹

Historian ja sen lähitieteiden eriytymisen on katsottu saaneen vauhtia funktionalististen suuntausten voimistuttua antropologiassa ja sosiologiassa 1900-luvun alkupuolella, jolloin edelleen vaikutusvaltainen jako historiasta tutkimassa menneisyyttä ja erityistä, sosiologiasta nykyisyyttä ja yleistä sekä antropologiasta vieraita kulttuureja institutionalisoitui.³² Oman identiteetin rakentamisen kaudella historiantutkimuksen tieteellisyyden perustana korostettiin – myöhempien arvostelijoiden mukaan liikaakin – objektiivisuuden vaatimusta, lähteiden ja detaljien runsausta, induktiiviseksi ymmärrettyä päättelyä sekä suoranaiseksi teoriavihamielisyydeksi luonnehdittua ylihistoriallisen mallintamisen välttelyä.³³ Tämä myöhemmin mm. ”lähdepositivismina” tunnettu historianäkemyks on saanut historiantutkimuksen historiasta käydyssä keskustelussa tarpeettomankin kielteisen leiman. Lähde-empirististä tutkimussuuntausta voi luonnehtia myös faktahistorikalismiksi.³⁴ Faktahistorikalismille on luonteenomaista historiantutkimuksen näkeminen muista ihmistieteistä selvästi erillisenä tieteenalana (historikalismi) ja historian roolin rajaaminen ainutlaatuisten tosiasioiden esittämiseen (faktanäkökulma lähteisiin). Faktahistorikalismin idean on kiteyttänyt Arvi Korhonen kolmikymmenvuotisen sodan aikaan sijoittuvan

.

29 Ks. esim. Lönnqvist 1998, s. 23–34.

30 Burke 1992, s. 1–21; Lynch 1992, s. 57–61; Kerkelä 1996, s. 22–30.

31 Voionmaa 1915; Suolahti 1919; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 158–160.

32 Evolutionismista ja funktionalismista esim. Roberts 1983, s. 2–6; näkemys historian ja sosiologian suhteesta: esim. Allardt 1983, s. 15–16.

33 Lynch 1992, s. 57–58; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 19–20, 24–31.

34 Historikalismista on puhunut Christoffer Lloyd (1986, s. 22–23), joka tällä omien sanojensa mukaan ”jokseenkin barbaarimaisella” käsitteellä haluaa erottaa sen monimerkityksisestä historismista. Faktanäkökulmasta laadullisessa tutkimuksessa: Alasuutari 1995, s. 80–94. Faktahistorikalismilla viitataan tässä yhteydessä siis tutkimusotteeseen, jonka mukaan menneisyyskuva saadaan parhaiten rakennettua lähdetietojen kriittisellä tarkastelulla ja niiden yksityiskohtaisella ylöskirjaamisella. ”faktojen” esittämisellä ilman mallintamista tai vuorovaikutusta lähitieteiden teorianmuodostuksen kanssa. Toinen asia on, että kaiken historiantutkimuksen on luonnollisesti perustuttava todennettaviin lähteisiin ja faktoihin.

elämäkertatutkimuksensa *Eerikki Antinpojan* johdannossa hänen arvioidesaan psykologian käyttökelpoisuutta historian tutkimukselle.³⁵

Toimintansa jo päättäneiden henkilöiden muotokuva on rekonstruoitava hajanaisen ja epätasaisen aineksen pohjalla... Tuo aineisto on aina yhtä ainoalaatuinen kuin yksilö ympäristöineen ja tekoineen on ainoalaatuinen... Nyt esitettävää henkilökuva hahmoteltaessa on harkittu parhaaksi jättää teorialt syrjään ja pysyä todistettavissa tosiasioissa. Se ei estä ketään uskollista psykologian harrastajaa rakentamasta tuota kuvaa uudestaan oman näkemyksensä mukaisesti ja käyttämällä tätä tutkielmaa vain aineskokoelmana.

Arvi Korhosen *Eerikki Antinpoika* on käytännössä paljon enemmän kuin koelma tosiasioita, sillä yksittäisen henkilön toiminnan kuvailun avulla Korhonen luo tutkimuskohteestaan poikkeuksellisen elävän kuvan, joka detaljirunsaudessaan paljastaa tärkeitä piirteitä suurvalta-ajan hallinto- ja sotalaitoksen toiminnan logiikasta. Jostakin toiminnan selittämisen mieli on silti löydettävä, sillä teorian historia on mahdottomuus. Tietoista pyrkimystä teorianmuodostukseen menneisyydessä vaikuttaneista sosiaalisista ja psyykkisistä rakennekoonaisuuksista tuskin kannattaa nähdä itsetarkoituksellisena teoretisointina, vaan yhtenä keinona faktahistorikalismien yhdeksi kompastuskiveksi osoittautuneiden ns. tahattomien anakronismien välttämiseksi.³⁶

Psykologian soveltamista epäilleen Arvi Korhosen kritiikin taustalla saattoi osaltaan olla muutamaa vuotta aiemmin ilmestynyt Pentti Renvallin tutkimus *1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa* (1949).³⁷ *1500-luvun ihmistä* voi metodisena vertailukohtana tarkastella esimerkkinä tieteidenvälisestä koekielusta, jossa tutkija löytää lähdefaktojen ja aikalaisnäkemysten takaa ”tieteellisen todellisuuden”. Renvallin tutkimusohjelmana oli pelkissä tosiasioissa pyyttelemistä kunnianhimoisempi ”tieteellis-objektiivinen historian tutkimus”, jonka ideaali sisälsi tiukan lähde-empirismin lisäksi myös muiden ihmistieteiden tulosten sulauttamisen historian tutkimuksen osaksi. Faktahistorikalismien ihmis- ja yhteiskuntakuva usein jäsentävät ”eläytyminen” ja ”common sense” eivät Renvallille riittäneet.³⁸ Renvallille ihmiskäsityksen tärkein lähde oli aikansa tieteellinen psykologia, ja *1500-luvun ihmisen* perusta on tunnetusti hänen opettajansa Eino Kailan tieteenfilosofiassa ja persoonallisuuspsykologian ihmiskuvassa.³⁹ Kailalle ihmiskunnan ja kulttuurin kehitys on vapautusta vietti-elämän kahleista. Kailan *Persoonallisuus*-teoksesta on löydettävissä myös *1500-luvun ihmisen* ohjenuoraksi muodostunut analogia kehityspsykologian ja

35 Korhonen 1953, s. 6.

36 Kalela 2000, s. 88.

37 Tommila 1989, s. 233.

38 Renvall 1965, s. 102–116.

39 Renvallin historianäkemyksiä on tulkittu osin ristiriitaisinkin painotuksin, ks. tarkemmin esim. Historiallisen aikakauskirjan Renvall-teemanumero (1983: 2); Tommila 1989, s. 233–236; Pulkkinen 1990, s. 281–287; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 126–130; Historiallisen yhdistyksen teemaseminaari ”Pentti Renvallin perintö ja 2000-luvun historian tutkimus”. Historiallisia papereita 8 (<http://www.helsinki.fi/hum/hist/yhd/julk/renvall/>).

historiallisen kehityksen välisestä suhteesta. ”Joka tapauksessa on ilmeistä, että ihmiskunta kaikkialla on läpikäynyt samoja sielullisia vaiheita kuin yksityinen ihmlapsi vielä tänä päivänä”,⁴⁰ kirjoittaa Kaila.

Pentti Renvall päätelee tutkimuksessaan, että 1500-luvun konkreettisesti ajattelevan ihmisen tapa ymmärtää totuus oli perusteiltaan perin erilainen verrattuna asioita käsitteellisesti erittelevään nykyihmiseen. Esimerkiksi totuuteen pääseminen oli 1500-luvun oikeudenkäytössä joskus mahdotonta ”kehittymättömän syysuhteentajun ja siitä johtuvan kehittymättömän rikostutkimustekniikan” vuoksi. Ympäristönsä ärsykkeisiin lapsenomaisin tunteenpurkauksin reagoiva 1500-luvun ihminen ei pohtinut ”totuuden probleemia” vaan uskoi enusmerkkeihin ja aistiensa suoraan todistukseen.⁴¹ 1500-luvun oikeudenkäytön Renvall näkee vaistonvaraisena: Kailan psykologian biologististen piirteiden valossa lienevät johdonmukaisia myös Renvallin myöhemmin 1950-luvulla ohimennen esittämät, aikanaan kiivasta vastustusta herättäneet ajatukset aivojen kehityksen merkityksestä historian kulun taustavoimana.⁴² Kehityspsykologinen historianäkemys palaa tavallaan samaan asetelmaan, josta se nouseekin:

<i>Lapsi ja 1500-luvun suomalainen ihminen</i>	<i>Aikuinen ja (länsimainen) ihminen</i>
Konkreettisuus	Käsitteellinen ajattelu
Perhe ja yhteisö, kollektiivi	Yksilö ja yhteiskunta
Affektiivisuus	Itsekuri
Magia	Tiede

Pentti Renvall luonnehti tutkimustaan ”kehitys- tai kulttuurihistorialliseksi” vastatessaan vuonna 1951 teoksensa ainoaan laajempaan julkiseen aikalaisarvosteluun *Juridiska Föreningen i Finlandin* aikakauskirjassa.⁴³ Renvallin rakenteellinen historianäkemys ei saanut ymmärtämystä oikeushistorian professori Ragnar Hemmeriltä, joka hyökkäsi Renvallia vastaan klassisen lähdekritiikin aseilla. Hemmer antoi ymmärtää käsitejuridisessa oikeushistoriassa keskeisten kysymysten lakien oppihistoriasta ja reseptioista jääneen Renvallilla liian vähälle huomiolle ja lisäksi arvioija epäili, saattoiko 1500-luvun suomalaisen ihmisen psyykkisestä rakenteesta ylipäänsä tehdä päätelmiä käytetyillä lähteillä, joiden ”katsomusphoja” oli vieläpä pääasiassa ruotsalaisperäinen. Keskustelijat jäivät kauaksi toisistaan. Kuvaavaa valliinneelle rajanvedolle oli, että aikakauskirjan toimitus päätti keskustelun todettuaan Renvallin työn olevan enemmän ”kulttuuri- kuin oikeushistoriallinen”.⁴⁴

.

40 Kaila 1934, s. 154.

41 Renvall 1949a, esim. s. 10–11, 43, 68, 73–76, 87, 155, 161.

42 Saloniemi 1994, s. 54–55.

43 Hemmer 1950, s. 378–385; 1951, 224–233; Renvall 1951, s. 216–223.

44 Rakenteellisen ja oppihistoriallisen tutkimuksen traditioista oikeushistoriassa: Mäkelä P. 2000, s. 394–400.

Varhaiskantaisen ja modernin ihmisen ajattelutapojen eroja on myöhemminkin pohdittu runsaasti, vaikka uudempi kognitiivinen psykologia ja antropologia ovat käytännössä hylänneet Renvallin tutkimuksen yhtenä kulmakivenä olevan käsityksen ns. primitiivisen ajattelun esiloogisesta luonteesta.⁴⁵ Menneisyyden ihmisen ja nykyihmisen välille rakennettu kuilu on *1500-luvun ihmisen* ajoista kaventunut useilla rintamilla, kun tutkijaan ja tutkittavaan on sovellettu samaa ihmiskäsitystä. Alkukantaisten ja modernien yhteisöjen on monissa kysymyksissä huomattu toimivan samankaltaisen logiikan mukaisesti.⁴⁶ Toisaalta Renvallin avaama kehityspsykologinen näkökulma historiaan on edelleen herättänyt mielenkiintoa, vaikka uudemmassa persoonallisuuden historiallisuudesta kiinnostuneessa tutkimuksessa lähtökohtana on omalakisien biologismin sijaan ollut ympäristön muutoksen vaikutus ihmisten persoonallisuuden kehittymiseen. Tämä ”historiallinen oppimisprosessi” on ollut keskeisenä lähtökohtana Jean Piaget’in kehityspsykologiasta vaikutteita saaneessa, Arne Jarrickin ja Johan Söderbergin johtamassa Tukholman ”sivilisoitumisen” historiaa käsittelevässä tutkimusprojektissa.⁴⁷

Pentti Renvallin *1500-luvun ihminen* osoittaa, kuinka rakenteellinen lähestymistapa avaa parhaimmillaan historiallisia ilmiöitä tavalla, jotka näennästeoriattomassa faktahistorikalismissa jäävät helposti huomaamatta. Samalla on tärkeää tarttua uudelleen Renvallin esille nostamiin asiakysymyksiin. Hänen tekemiään tärkeitä havaintoja ja huolellisesti erittelemää aineistoa 1500-luvun oikeuselämästä voidaan tulkita uudelleen tarkastelemalla menneisyyden ihmisen päättelyä ja merkityksenantoja yleisinhimillisinä ilmiöinä eikä merkkeinä erityisestä psykologisesta kehitystasosta. Renvallin joidenkin päätelmien ilmeisimmät ongelmat juontavat juurensa tästä ilmiöiden pitkälle menevästä palauttamisesta kehityspsykologiaan, sillä hänen hahmottelemansa 1500-luvun ihmisen holistinen ”sielullinen rakenne” ei anna tilaa mentaliteeteille, ympäristölle tai ihmisten – ehkä uutta persoonallisuustyyppiä edustaneita johtajajksilöitä lukuun ottamatta – toiminnalle itsenäisinä ilmiöinä. Tästä syystä Renvall ei voinut tutkimuksessaan erityisen vakuuttavasti valaista löytämisensä rakennekokonaisuuksien muutosta.⁴⁸

1500-luvun ihmistä tutkinut Pentti Renvall tukeutui pääasiassa niukkasanaan sakkoluetteloihin, joihin verrattuna suomalainen 1600-luvun tuomiokirja-aineisto on jo selvästi informatiivisempi lähdesarja, jonka käytön tehostamista

45 Knuutila 1992, s. 110–112. Ragnar Hemmer (1951, s. 232) viittasi Renvallia arvostellessaan tähän jo aikansa etnologien esittämään kritiikkiin.

46 Ks esim. Eskola 1985, s. 139–141; Utriainen 1985, s. 9; Burke 1992, s. 94; Katajala 1995b, s. 99–106; Douglas 2000 (1966), s. 30–31, 131–155. Uudemmassa sosiologiassa esimerkiksi yliopistoa (Koski 1993) ja modernia yritystä (Kiianmaa 1996) on tarkasteltu yhteisöinä *pyhän* ja *totemism*in käsitteiden avulla.

47 Jarrick & Söderberg 1994; 1998; Vilkkuna K.H.J. 1997, s. 11–12. Sosiologi Jürgen Habermas (1976, s. 172–173) on siirtänyt varsin ”renvallisesti” Lawrence Kohlbergin sosiaalipsykologian perusmalleihin kuuluvan vaiheteorian lapsen moraalikäsitysten kehityspsykologiasta historialliseen kehitykseen. Myös uudempi suomalainen psykohistoria on tunnustanut velkansa Pentti Renvallin rakennehistorialle, ks. Ala 1999, s. 15–22.

48 Vrt. myös Peltonen 1988, s. 5; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 136–138.

”aarreaittana” Arvi Korhonenkin jo vuonna 1945 vaati.⁴⁹ Lukiessaan tuomiokirjaa tutkija tulkitsee kertomusta, jonka tuomari tai lainlukija laati käräjillä kuulemansa perusteella. Tuomiokirjatekstien kysymyksenasettelua ohjasivat lainkäyttöä valvoneen Turun hovioikeuden vaatimukset. Puhtaaksikirjoitettu eli renovoitu tuomiokirja oli lähetettävä hovioikeuteen oikeudenkäytön ja tuomioiden lainmukaisuuden tarkistamista varten.⁵⁰

Tuomiokirjojen lähdeluonteesta on käyty vilkasta keskustelua, jonka painoituksissa tapahtuneet muutokset heijastelevat kysymyksenasettelujen siirtymistä tapahtumahistoriallisen ”totuuden” selvittämisestä rakenteelliseen sosiaali- ja mentaliteettihistoriaan. Varhaisemmissa metodiopastuksissa korostuu klassisen lähdekritiikin päättelysääntöjen mukainen, lähteiden käyttötavan perusteella tehty jako jäänteisiin ja traditioon.⁵¹ Tuomiokirjan tiedot asian oikeudellisesta käsittelystä, kuten läsnäolijoiden nimet, päivämäärät, asianomaisten lausunnot ja langetetut tuomiot, ovat jäänteitä, jotka tutkija voi usein melko ongelmattomasti tulkita luotettaviksi faktoiksi. Kun ihmisten oikeuden edessä antamia kertomuksia käytetään päätelmiin käsiteltävien tapahtumien kulusta, niitä käytetään traditiona. Traditio näyttyy faktanäkökulmasta katsottuna aina enemmän tai vähemmän epäluotettavana, sillä asianomaiset ovat voineet inhimillisistä syistä unohtaa, kaunistella tai suoranaisesti vääristellä tosiasioita.

”Olem Jumala walda ja rotzi lacki, ej mö lopo rotzin laist.” *Ote Leppävirran käräjien renovoidusta tuomiokirjasta vuodelta 1644 (Kansallisarkisto). Joskus lainlukijat havainnollistivat ja tarkensivat todistuksia lyhyillä suomenkielisillä sitaateilla, jotka kuvaavat ajan ihmisten puheenpartta.*

49 Korhonen 1945, s. 7–13.

50 Turun hovioikeudesta tarkastajana 1600-luvulla, ks. Melander 1936, s. 144–181. Jo ennen hovioikeuksien aikaa Kaarle-herttua vaati tuomiokirjat kuninkaan kansliaan tarkastettaviksi vuonna 1598 antamassaan säädöksessä (Pirinen 1982, s. 491).

51 Renvall 1947, s. 205–216; Virrankoski 1970, s. 118–132. Sisäisen lähdekritiikin perusteista: Renvall 1965, s. 197–232. Vrt. myös Winberg 1988, s. 17.

Pelkän faktanäkökulman korostamisen on arvosteltu liian suppeasti ymmärrettynä johtavan kuvailevaan tosiasioiden tai mielipiteiden rekisteröintiin.⁵² Painotuserot pohdittaessa tuomiokirjojen käytön mahdollisuuksia ja rajoituksia eivät liity lähdekritiikin välttämättömyyden tunnustamiseen, jonka tarpeellisuudesta kaikki lienevät yhtä mieltä.⁵³ ”Lähteiden pätevyys” punnitsemisesta on yhä painokkaammin siirrytty kokonaisvaltaisempien metodiongelmien eli myös ”kysymysten pätevyys” ja tutkijan lähtökohtien arvioimiseen. Jorma Kalelan mukaan ”varman tiedon” sijaan olisikin puhuttava mieluummin ”hedelmällisestä tiedosta”.⁵⁴ Tuomiokirjatekstiä itseään ja sen sisältämiä ihmisten todistuksia elämästään voidaan tarkastella ymmärtämällä ne subjektiivisiksi kertomuksiksi. Tutkijan kysymyksenasettelu ei monesti tähtää yksiselitteisen tapahtumahistoriallisen totuuden, yhteisesti jaettujen mielipiteiden tai tilastollisen keskivertoihmisen löytämiseen, vaan aikakautenaan yleisesti ymmärrettyjen asioiden merkityssisältöjen ja niiden välisten suhteiden löytämiseen.⁵⁵

Pentti Renvallin ristiriidattomuuden periaatetta korostava näkemys historiallisen totuuden kokonaisvaltaisesta luonteesta kuvaa yleisemminkin ihmiselle luonteenomaista tapaa ratkaista ongelmia etsimällä ilmiöiden yhteyksiä ja merkityksiä.⁵⁶

Historian kokonaisvaltaisuus liittyy läheisesti eräisiin historiallisen totuuden erikoispiirteisiin. Historiantutkija ei tee paljonkaan sentyyppi-sillä toteamuksilla, kuin että tämä on tätä, hänelle ei riitä toteamus, että kyseessä on tietynlainen teko tai tapahtuma. Hänelle on paljon tärkeämpää todeta, mihin kokonaisuuteen – tai mihin kokonaisuuksiin – yksityistapaus kuuluu. Hän voi tällöin katsoa, että nämä kokonaisuudet saavat elävän ilmauksensa tuossa yksityistapauksessa. ...kun puhutaan siitä, historiantutkija saa lähteet elämään, tarkoitetaan juuri sitä, että hän saa lähteen esiintymään tiettyjen elävässä elämässä vaikuttavien suurien kokonaisuuksien ilmauksena.

Elävässä elämässä vaikuttavat rakennekokonaisuudet tai ”sosiaaliset faktat” eivät ole useinkaan julkilausuttuja ja suoraan kopioitavissa lähteistä. Niitä ei voi myöskään suoraan tavoittaa aineiston kokoamisella tilastomuotoon, vaan ne on pääteltävä epäsuorasti ihmisten yleisten käyttäytymismallien säännönmukaisuuksista. Sosiaalihistoriaa tuomiokirjoissa kiinnostavat tiedot ovat lisäksi

52 Kritiikistä esim. Katajala 1994, s. 63–66.

53 Pia Letto-Vanamo (1995, s. 3–5) on arvostellut sosiaalishistoriallista tuomiokirjatutkimusta lain ja muodollisten oikeuskäytäntöjen vaikutuksen huomioonottamisen laiminlyönnistä lähteiden tulkinnassa. Ihmiset eivät oikeuden edessä anna suoraa todistusta elämästään vaan tilanne oikeudessa ohjaa todistuksia (Sabeau 1984, s. 2–3; Katajala 1994, s. 66–67; Nenonen 1995, s. 153; Heikkinen 1996, s. 81–85). Tuomiokirjojen ruotsinkielinen ja muutosidonnainen kirjaaminen on väistämättä johtanut tiettyyn kaavamaisuuteen ja nyanssien peittymiseen, jos tavoitteena olisi kansankulttuurin tutkimus. Suomalaisen käräjäprosessin kansanomaisuuden ja julkisuuden lautamiehineen voi toisaalta katsoa merkinneen sitä, ettei kirjallisten dokumenttien ja ”todellisuuden” ero muodostunut niin jyrkäksi kuin esimerkiksi kolonialistisessa oikeudenkäytössä: vrt. antropologin kokemuksiin Afrikasta (Roberts 1983, s. 19–23).

54 Kalela 2000, s. 90–91.

55 Katajala 1994, s. 64–65.

56 Renvall 1965, s. 394–395.

usein satunnaisia tapauskertomusten sivutuotteita, joten kuvan rakentaminen yksittäisistä tapauksista ja tiedoista on väistämättä enemmän tai vähemmän tulkinnanvaraista. Toisaalta tutkija aina valikoi tietyt tapaukset havainnollistamaan laajemmasta aineistosta tekemiään päätelmiä. Havainnollistaminen on eri asia kuin ”pelkillä yksityistapauksilla todistaminen”, vaikka yksityistapausten oikeisiin yhteyksiin asettaminen sisältääkin väistämättä myös ylitulkintojen vaaran.

Faktahistorikalismiin käpertymisen vaarana on ajautuminen lähteiden vietäväksi, mutta etsiikö rakennetutkija lähteistään vain mieltymystensä mukaista kokonaiskuvaa tukevia tietoja ja joutuu teorioidensa vietäväksi? Onnistumista valvovat viime kädessä uudet tutkimukset, joiden tehtävänä on yrittää kyseenalaistaa aikaisemman menneisyyskuvan kestävyys sekä esittää lisätodisteita tai kumota ohuemmiksi jääneitä hypoteeseja. Menneisyyskuvan luomisessa on kysymys ennemminkin ilmiöiden kokonaishahmosta saatavan kuvan tarkentamisesta kuin tyhjentävän historiakuvan esittämisestä uusien lähteiden avulla. Kuva tarkentuu osittain aikaisemmin erittelemättömän lähdeaineiston ja osittain aineistoa jäsentävän ”teorian” kehittymisen kautta. Näin myöskään historiallisen väkivaltatutkimuksen suunta ei löytyne sen enempää tulkintavastuun muille jättävästä lähdekuvailusta kuin skientististä pyrkimyksistä löytää ilmiöille perimmäinen juuri palauttamalla historiallisia ilmiöitä väkisin antropologian, biologian, psykologian, sosiologian tai muiden tieteenalojen luomiin malleihin.⁵⁷ Useaan suuntaan avoin ja kokonaisvaltainen lähestymistapa hajottaa tutkimuskohteensa tietoisesti osiin, paljastaa asioiden ja olioiden välisiä suhteita sekä rakentaa mahdollisuuksien mukaan siltaa lähitieteissä käytyihin keskusteluihin. Perimmäisenä tavoitteena on osoittaa se, mikä ihmisessä ja hänen yhteisössään on historiallista.

Varhaisen uuden ajan murros

Norbert Elias julkaisi toisen maailmansodan aattona myöhemmin historiallisen sosiologian klassikoksi nousseen tutkimuksensa *Sivilisaatioprosessista*, jonka kantavana ajatuksena on sosiaalisen ja psyykkisen kehityksen välinen historiallinen yhteys. Elias pyrki osoittamaan, kuinka taloudellis-sosiaalisten suhteiden muutos varhaisella uudella ajalla vaikutti perustavasti mm. ihmisten tapaan ilmaista aggressiotaan.⁵⁸ Elias tutki eliitin tapakulttuurin muutosta sekä vertaili keskiaikaista väkivaltaista ritarikulttuuria ja 1600-luvun tiukan etiketin sitomaan hovikulttuuria.⁵⁹ Eliasin vaikutusvaltaisimpia ajatuksia on ollut varhaismodernin valtion ja sen keskitetyn väkivaltamonopolin muotoutumisen vaikutus ihmisten tapaan säädellä tunteitaan ja käyttäytymistään. Eliasille valtiollisen

57 Lynch 1992, s. 62–67.

58 Eliasin sivilisaatioteorian tätä puolta ovat kommentoineet esim. van Krieken 1989, s. 193–214; Söderberg 1990a, s. 577–583.

59 Eliasin näkemyksistä aggressioiden ilmaisemisen historiallisuudesta ja väkivaltamonopolin kehityksestä, ks. Elias 1994 (1939), erit. s. 156–178, 447–454.

väkivaltamonopolin synty oli rinnakkainen ilmiö yksilön sisäisen itsehillinnän, freudilaisittain ”yliminän” synnyn kanssa.⁶⁰

Rikoshistorioitsijat kiinnostuivat Norbert Eliasin sivilisaatioteoriasta 1970- ja 1980-luvulla, jolloin väkivallan ja rikollisuuden historian tutkimus muotoutui tunnustetuksi erityisalakseen.⁶¹ Määrällisiä tarkasteluja suosineelta 1970-luvulta lähtien väkivaltaisuuden muutoksia on lähestytty erityisesti henkirikollisuuden väkilukuun suhteutetun tason kautta. Oikeuslähteisiin perustuvat tulokset näyttävät osoittavan selvästi, että fyysiseen väkivaltaan turvautuminen länsieurooppalaisessa arkielämässä todellakin väheni selvästi keskiajalta 1500–1600-luvulle siirryttäessä. Historiallinen kriminologia on ollut suosittua erityisesti Englannissa, jossa Lawrence Stone saattoi vuonna 1983 nivoa saatuja tuloksia yhteen ja esittää tulkinnan englantilaisen henkirikollisuuden keskiajalta lähtien jyrkästi laskevasta suuntauksesta.⁶² Suomessa Heikki Ylikangas on jo 1970-luvun alusta lähtien avannut tutkimusuraa kartoittamalla ja tulkitsamalla rikollisuuden vaihteluja 1500–1600-luvulla. Tapoista ja erityisesti lievemmästä väkivallasta sakkoluetteloihin kirjattujen tuomioiden määrä väheni Suomessa jyrkästi 1500-luvun puolivälin jälkeen ja jäi matalalle tasolle koko 1600-luvun ajaksi, mihin suuntaan sakkoluetteloiden tilastointimenetelmää käyttäneet Pentti Renvall ja Yrjö Blomstedt olivat jo aiemmin viitanneet maakuntahistorioissaan.⁶³

Käsitys tappavan väkivallan dramaattisesta vähenemisestä länsieurooppalaisessa arjessa on tutkimuksen edetessä saanut nyansoidumpia sävyjä kuin Stonen tunnetusta yhteenvedosta voisi päätellä.⁶⁴ Alueelliset erot olivat huomattavia eikä esimerkiksi suomalaisen henkirikollisuuden suunta ole ollut mitenkään yksiselitteisen laskeva 1500-luvulta lähtien. Selviä väkivallan nousukausia olivat ainakin paikallisesti Etelä-Pohjanmaan ns. puukkojunkkarikauden leimama 1700–1800-luvun vaihde sekä myöhemmin 1800–1900-luvun taite ja 1920-luku.⁶⁵ Pelkkää henkirikollisuuden määrää yhteiskunnan väkivaltaisuuden indi-

-
- 60 Historiallisen ja antropologisen todistusaineiston perusteella on sinänsä helppo huomauttaa, ettei sivilisaatioprosessi ole universaali historiallisen kehityksen kuvaaja edes eurooppalaisessa mittakaavassa; yksi kärkevimmistä Eliasin arvostelijoista on ollut etnologi Hans Peter Duerr (1993, s. 9–30). Tämä kritiikki ei silti vähennä Eliasin sosiologian heuristista arvoa historiantutkijoille.
- 61 Sharpe 1984, s. 1–3; Lindström 1994, s. 513–535; Rousseaux 1996, s. 3–44; Koskivirta 2001, s. 29–44. Aiheeseen liittyvästä laajasta kirjallisuudesta ks. myös pohjoismaisen rikoshistorian projektin loppuraportti Österberg & Sogner 2000.
- 62 Stone 1987 (1983), s. 295–310. Johan Söderberg (2000, s. 22) on piirtänyt Tukholman henkirikollisuuden kehityksestä (n. 1500–2000) jokseenkin samansuuntaisen, jyrkästi laskevan kuvion. Kuvaa Tukholman ja muiden Ruotsi-Suomen kaupunkien henkirikosluvuista on kuitenkin tarkentanut Petri Karonen (2001, s. 104–109).
- 63 Renvall 1949b, s. 222–236; Blomstedt 1960, s. 192–207; Ylikangas 1971, s. 92–117.
- 64 Myös Englannin henkirikollisuuden kehityslinjoista kiisteltiin Stonen yhteenvedon jälkeen 1980-luvulla, ks. Cockburn 1991.
- 65 Viimeisimmästä (1990-luvulta alkaen) keskustelusta ”väkivaltarikollisuuden” muutoksista varhaisen uuden ajan alussa ja niiden selittämisestä: esim. Söderberg 1990, s. 229–257; Sundin 1992, s. 456–459; Aalto 1996, s. 59–62; Spierenburg 1996, s. 63–95; Österberg 1996, s. 107–114; Finch 1997, s. 248–269; Jansson 1998, s. 1–5; Liliequist 1999, s. 174–181; Sandmo 1999, s. 41–46; Ylikangas 1999, s. 15–29; 2001, s. 1–14; Karonen 1999, s. 208–237; 2001, s. 85–118; Kaspersson 2000, s. 205–209. Suomalaisen henkirikollisuuden

kaattorina on helposti yliarvostettu, sillä se ei yksinään tavoita esimerkiksi väkivallan sosiaalista ja alueellista jakautumista yhteiskunnassa. Henkirikollisuuden vertailu eri aikakausien ja alueiden välillä ei ole muutenkaan yksinkertaista, sillä tavat luokitella teot ”tapoksi”, ”murhaksi” tai ”kuolemantuottamukseksi” ovat kulttuurisidonnaisia ja historiallisesti muuttuvia.⁶⁶ Lisäksi aikana ennen modernia lääketiedettä ja terveydenhoitoa vakavuudeltaan samantasoinen fyysisen väkivallan uhriksi joutuneet menehtyivät huomattavasti nykyistä todennäköisemmin. Tutkijoiden yritykset jälkeinpäin muuntaa eri aikojen tapoja ja murhia yhteismitallisiksi ”henkirikoksiksi” ovat olleet enemmän tai vähemmän ongelmallisia.⁶⁷

Pieter Spierenburg on arvostellut historiallisen kriminologian tutkijoita Eliasien harhaanjohtavasta tulkitsemisesta, sillä hänen mukaansa sivilisaatioprosessin teoria ei suoranaisesti sisällä väitettä henkirikosten tai muunkaan väkivallan vähenemisestä, vaan ajatuksena on ennemminkin väkivallankäytön muuttuminen aikaisempaa kontrolloidummaksi.⁶⁸ Spierenburg on pyrkinyt todentamaan tämän hypoteesin kuvaamalla väkivallan historiallista muutosta laadullisena ilmiönä kahdella akselilla, jotka kuvaavat yleisesti väkivallanteon sosiaalista ”merkitystä” ja toisaalta väkivallantekijän ”mielentilaa”. Spierenburgin mukaan väkivallan merkitys on keskiajalta lähtien muuttunut ”ritualistisesta instrumentaaliseen” ja väkivallan mieli ”impulsiivisesta rationaaliseen”. Spierenburg pyrkii näin nyansoimaan ja soveltamaan historialliseen kehitykseen modernissa kriminologiassa ja psykologiassa kehitettyä väkivallantekojen luokittelua instrumentaalisiin ja ekspressiivisiin.⁶⁹ Tällaisen jaottelun mielekkyys on kuitenkin kyseenalaistettu.⁷⁰

Spierenburgin malli on ongelmallinen pohdittaessa rationaalisuuden kaltaisten käsitteiden historiallista ja kulttuurista sidonnaisuutta. Nämä käsitteelliset ongelmat malliaan uhkarohkeaksi luonnehtiva Spierenburg toki itsekkin tiedostaa ja tarkentaa lisäksi, että mikään teko ei puhtaasti ole puhtaasti esimerkiksi ritualistinen tai instrumentaalinen ja että hänen käyttämänsä käsitteet on ym-

.
pitkäaikaista kehityslinjoista lisäksi ks. myös esim. Rautelin 1997; Ylikangas 1998, s. 15–17; Koskivirta 2001, s. 60–66; Lehti 2001, s. 3–5.

66 Väkivallantekojen luokittelamisen ongelmasta aikalaisten ja tutkijan kannalta: esim. Pirinen 1982, s. 511–513; Spierenburg 1996, s. 69–70; Jansson 1998, s. 14–20; Kivivuori 1999, s. 7–8; Kaspersson 2000, s. 12–14; Kujala & Malinen 2000, s. 427–430; Sandmo 2000, s. 62–67; Koskivirta 2001, s. 49–59. Hoidon saamisen nopeus vaikuttaa väkivallan vaihteleviin ”loputuloksiin” myös modernissa yhteiskunnassa: ”Väkivallan nopea ensihoito pelastaa syyllisenkin kovilta seuraamuksilta”, uutisoi Helsingin Sanomat 11.8.2001.

67 Ruotsalaisen oikeusjärjestelmän ja sen tuottamien lähdesarjojen yhtenäisyys ”esitilastollisella” ajalla on luonut myös henkirikollisuuden tason arvioimiseen hieman käytännöllisemmät lähtökohdat kuin Englannissa, jossa lähdeongelmien osalta yksi alan uranuurtajista, James A. Sharpe (1983, s. 135) on skeptisesti todennut: ”*These considerations...make it difficult to regard comparison of homicide rate... as anything more than an academic exercise...*” Yhteismitallistamisen ongelman ratkaisuyrityksistä, ks. esim. Spierenburg 1996. Amsterdamin tutkinut Pieter Spierenburg on pitänyt säilyneitä ruumiinavauspöytäkirjoja oikeuspöytäkirjoja luotettavimpana lähteinä todellisen henkirikollisuuden tason selvittämisessä.

68 Spierenburg 1996, s. 68–69; vrt. Ylikangas 1999, s. 21–28.

69 Spierenburg 1994, s. 704–705; 1996, s. 70–71.

70 Kivivuori 1999, s. 53. Instrumentaalisen ja ekspressiivisen aggression teoriasta psykologiasa, ks. Lagerspetz 1998, s. 231–238.

märrettävä kunkin aikakauden mittapuilla.⁷¹ Spierenburgin mallilla kuvattuna johdantotapauksena esitetty sysmälaisten olutpenkkittappelu edustaa impulsii-visuudessaan ja rituaalisuudessaan – tyyppillisinä piirteinä spontaani suuttumus vähäisestä loukkauksesta, korvapuustit, tukkanuotan vetäminen – tavallista keskiaikaista konfliktityyppiä. Toisaalta väkivaltaan turvautumisen ”kunnian” puolustamiseksi ja kasvojen säilyttämiseksi voi ajan arvomaailmaan suhteutettuna nähdä rationaalisen tai tavoitteellisen instrumentaalisen. Loukatun oletettiin puolustavan kunniaansa väkivalloin ja rituaalinen väkivalta oli yksi hyväksytyy ongelmanratkaisun keino. Pieter Spierenburgin hahmottelemalla mallin arvo onkin ollut keskustelun herättäjänä ja erityisesti hänen pohdintansa rituaalisen väkivallan keskeisestä merkityksestä esiteollisissa yhteiskunnissa ovat tärkeitä, vaikka Spierenburg ei vakuuttavasti onnistukaan vaikeasti operationalisoitavalla mallillaan todentamaan eliaslaista hypoteesiaan ihmisten impulssikontrollin kehittymisestä varhaisella uudella ajalla.⁷²

Toisena esimerkkinä ekspressiivisen ja instrumentaalisen väkivallan luokittelamisen ongelmasta voidaan esittää kulttuurihistoriallisesti mielenkiintoinen tapaus 1680-luvun alusta.⁷³ Jaakkimanvaaralaisella Pietari Härkösellä oli ollut luonaan tuntemattomaksi jäänyt länsipohjalainen matkamies, jota pidettiin *arpamiehenä*. Suomalaiseen tietäjäperinteeseen kuuluneella arpamiehellä uskottiin olevan erityinen kyky paljastaa aarrekätköjä.⁷⁴ Länsipohjalainen oli osoittanut Härköselä aarteen paikan, mutta koska Härkönen tiesi myös paikallisen Pirhun

71 Spierenburgin vuonna 1994 esittämän mallin sovellettavuutta ovat kriittisesti arvioineet mm. Jonas Lilieqvist (1999, s. 184–185), Petri Karonen (2000, s. 55–56, 76), Anu Koskivirta (2001, s. 253–254) ja Martti Lehti (2001, s. 7–8). Spierenburg torjuu vastauksessaan jo aiemmin esitettyyn arvosteluun (1999, s. 113–115) joitakin hänen mukaansa väärinkäsitelyille perustuneita väittämiä, mutta jättää mallinsa edelleen ”empiirisen todistusaineiston” testattavaksi. Janne Kivivuoren (1999, s. 66–91) modernin suomalaisen henkrikollisuuden motivaatiotaustasta antama kuva vastaa tietyt kulttuurierot huomioiden – vaikkapa muuttamalla ”homousepäilyjen” sijaan ”hyvämiehisyyden” (ks. kappale III: 2) – hyvin vastaavan 1600-luvun väkivallan kuvaa: spontaani, vähäisestä loukkauksesta syntynyt miesten ”olutpenkkiriita” on tyyppitapaus. Suunnitelmalliset murhat ovat nykyäänkin vähemmistönä. Henkrikollisuuden teonpiirteiden samankaltaisuuteen eri kulttuureissa on viitannut myös mm. Wegert 1994, s. 123–125. Spierenburgin mallin kaltaisten abstraktien tarkastelujen käsitteellistä ongelmallisuutta havainnollistavat edelleen englantilaista 1200-luvun henkrikollisuutta väitöskirjassaan tutkineen James Givenin (1976, s. 382–383) johtopäätökset: ”*What is much more difficult to come to terms with is the apparently cold-blooded and calculating nature of much thirteenth-century murder. Although in the twentieth century the products of European civilization and culture have shown themselves ready to kill on a scale unimaginable in the middle ages, they have done so in the context of the operations of the bureaucratic, industrial state... For the people of thirteenth-century England, murder and violence were tools, often employed only reluctantly, but still used with great frequency, for the settling of grievances and the gratification of desires.*”

72 Anu Koskivirran (2001, s. 87–94) 1700-luvun savo-karjalaista henkrikollisuutta käsittelevän tutkimuksen tulokset viittaavat Spierenburgin mallin yhteen ongelmaan. 1700-luvulla suunnitelmalliset, taloudelliseen hyötyyn tähtäävät väkivallanteot (ryöstöt, palkkamurhat esim. perintökiistoissa jne.) olivat suhteellisesti yleisempiä kuin olutpenkkiriitojen hallitsemalla 1600-luvulla, mutta tämäntyyppisen väkivaltarikollisuuden lisääntymisen liittäminen ”impulssikontrollin kehittämiseen” vaikuttaisi vähintään pitkälle menevältä tulkinnalta.

73 KA gg 3: 209v–211.

74 Aarreuskomuksista suomalaisessa kansanperinteessä: Siikala 1992, s. 72; Jauhiainen 1994, s. 184–187. Opettavaiset aarretarinat lienevät liitettävissä käsitelyksiin *onnesta* ja ”rajoitetusta hyvästä”: ks. kappale II:1.

olevan arpamies, hän kysyi asiasta varmuuden vuoksi myös tältä. Pirhukin osoitti aarteen paikan ja varoitti, ettei aarretta voinut nostaa sillä kertaa: *pää menee*. Muutamaa päivää myöhemmin Härkönen palasi maagisen voimalatauksen vartioiman aarteen luo, mutta paikalla oli jo kaivettu. Härkönen uskoi Pirhun vieneen aarteen. Arpamies kiisti syytöksen, mutta apuvoimien kanssa Pirhua asiasta kovistellut Härkönen surmasi syntyneessä yhteenotossa aarteenäyttäjän. Tässä tapauksessa väkivallanteon motiivit voi nähdä taloudellisina ja väkivalta oli Sysmän olutpenkkiriitaa instrumentaalisempaa, mutta yhtä hyvin tässäkin teossa oli impulsiivisia ja rituaalisia piirteitä.

Yksityisen väkivallankäytön laantumisen selittäminen oli yksi keskeisistä teemoista laajassa yhteispohjoismaisessa historiallisen kriminologian tutkimushankkeessa, jonka loppuraportti julkaistiin vuonna 2000. Eva Österberg ja Erling Sandmo niveltävät hankkeen tavoitteet varhaismodernin valtion synnystä käydyn keskustelun problematiikkaan sekä peilaavat pohjoismaisen oikeusjärjestelmän ja rikollisuuden kehitystä Norbert Eliasin ja Michel Foucaultin teorioista johdettuja hypoteeseja vastaan.⁷⁵ Loppuraportin kirjoittajien välillä ilmenee myös painotuseroja heidän arvioidessaan varhaismodernin valtion legitimitettiin taustaa joko eri yhteiskuntaluokkien vuorovaikutuksellisen konsensuksen tai niiden välisen konfliktin ja valtataistelun näkökulmasta. Ensiksi mainittua katsantokantaa on edustanut Eva Österberg, joka esitteli eliaslaiset hypoteesit pohjoismaiseen väkivaltahistorian keskusteluun 1980-luvun alussa.⁷⁶ Österberg palauttaa yksityisen väkivallankäytön vähenemisen 1500–1600-luvulla kolmeen yleiseen tekijään. Ensinnäkin yhteiskunnan monimutkaistuminen vaati ihmisiltä epäsuorasti pidättäytymistä väkivallasta keskinäisissä suhteissaan; toiseksi valtion ja kirkon kontrollitoimenpiteiden ja ”kasvatusohjelman” avulla alamaisten keskinäinen väkivalta kriminalisoitiin ylhäältäpäin. Kolmanneksi väestöhistorialliset realiteetit vaikuttivat väkivaltaa ehkäisevästi. Liki yhtäjaksoinen sotakausi vei paljon nuoria miehiä, jotka normaalisti olivat ja ovat väkivaltaan taipuvaisin ryhmä, päättelee Österberg.⁷⁷

Väkivallan historiaa 1970-luvun alusta lähtien tutkineelle Heikki Ylikankaalle 1500–1600-luvun valtiollinen käänne ei näyttäydä pelkkänä tutkijoiden konstruoimana kasvottomana prosessina, vaan hän näkee kehityksen aatelin valtapoliittikan voittokulun ilmentymänä.⁷⁸ Ylikangas tiivistää aatelisvallan kasvun ajaman valtiollistumisen merkityksen ihmisten väkivaltasuhteen muuttajana suoraviivaisesti:⁷⁹

75 Österberg & Sandmo 2000, s. 9–24; ks. myös Sandmo 2000, s. 54–56. Valtiollistumisella viitataan tässä tutkimuksessa yleisesti siihen hallinnon, oikeuden, sotalaitoksen ja talouden uudelleenjärjestelyyn 1500–1600-luvulla, jota pohjoismaisessa tutkimuksessa on laajalti eritelty ”mahtivaltiosta” käydyn keskustelun yhteydessä; yleisesitys kattavine kirjallisuusviitteineen on Karonen 1999b; suomalaisesta alan tutkimuksesta myös esim. Villstrand 1992; Katajala 1994; Lappalainen M. 2000; 2001.

76 Österberg 1983, s. 5–28.

77 Österberg 1996, s. 115–116.

78 Ylikangas 1983, s. 152–161; 2000, s. 248–261, 307–314. 1600-luvun aatelin ja talonpoikien ristiriitojen korostaminen on tuttu näkökulma jo varhaisesta tutkimuksesta, vrt. esim. Lindeqvist 1909, s. 1–26.

79 Ylikangas 2000, s. 350. Ajatus väkivaltaan turvautumisesta vaihtoehtoisten konfliktinratkaisumallien ja keskusvallan puutteesta on keskeinen näkökulma myös mm. James Givenin (1976,

Henkirikosten tavaton yleisyys (keskiajalla ja 1500-luvulla) ei kerro sopusoinnusta ja harmoniasta vaan mielivallasta... Tuon ajan ihmisiltä puuttui vankka hengen ja omaisuuden suoja. Keskusvallan heikkouden vuoksi valta kasautui keskiajalla ja 1500-luvulla vahvimmalle – suurelle suvulle, vauraalle perheelle, väkirikkaalle kylälle, pelottavalle yksittäiselle häirikölle... Esimoderni valtio loi ensimmäisenä valtion takaaman järjestyksen perustan ja siten edellytykset heikommillekin väestöosille turvata lain ja oikeuden kanssa omistuksensa ja fyysisen turvallisuutensa... Kun sitten moderni valtio kehittyi sääty-yhteiskunnaksi, joka keskityi suojelemaan ylempien ryhmien etuoikeuksia, mielivalta ja väkivalta palasivat hiukan uusiutuneissa muodoissaan takaisin.

Kirkon ja kruunun vahvistumisen keskeistä roolia 1500–1600-luvun ihmisen väkivaltasuhteen uudelleenmäärittelijänä on korostanut myös Robert Muchembled, jonka kulttuurihistoriallinen tutkimus koillisranskalaisesta Artois'n maakunnasta on yksi seikkaperäisimmistä agraariajan väkivaltatutkimuksista.⁸⁰ Muchembled on eritellyt tutkimuksensa pääaineistona hallitsijan henkirikoksen tekijöille myöntämiä armahduskirjeitä. Hän maalaa värikkään kuvan väkivallan riivaamasta rajamaakunnasta, jota leimasivat mm. muukalaisvihamielisyys ja kylien väliset kostonkierteet. Muchembled kuvaa tapahtunutta muutosta akkulturaationa. Valtio ja kirkko onnistuivat 1500–1600-luvulla voimakkaan ideologisen kurikampanjan avulla puuttumaan kansankulttuurin väkivaltaiseen ja ”taikauskoiseen” perustaan, johon mm. omankädenoikeus ja erilaiset rituaalisoidun väkivallan muodot erottamattomasti kuuluivat.⁸¹

Valtiollistumisen ylivaltaa rauhoittumiskehityksen selittäjänä on myös kritikoitu. Heikki Ylikankaan sukukoston ja valtiollisen oikeuden vastakkain asettava näkemys suomalaisen väkivallan historiasta keski- ja uuden ajan taitteessa on asetelmaltaan klassinen ja luo analogian saman ajan Skotlanttiin, jonka kulttuurille leimallisen klaanijärjestelmän kohtalo on havainnollinen esimerkki sukukoston maailman ja valtiollisen väkivaltamonopolin välisestä jännitteestä. 1950–1960-luvulla lakiantropologit alkoivat arvostella etnosentrisinä näkemyksiä, joissa sukukostoa tulkittiin hallitsemattomana kostotoimenpiteenä ja jyrkkänä vastakohtana länsimaiselle ”lakia ja oikeutta” korostavalle ajattelulle.⁸² Keith Brownin mukaan olisi virhe antaa idyllinen kuva Skotlannin klaanien välisestä perinnäisestä konfliktinratkaisusta sukukostoiheen ja rauhante-

...
s. 111, 151–152, 172, 363–364, 380–381) tutkimuksessa 1200-luvun englantilaisesta henkirikollisuudesta sekä Anu Koskivirran (2001, s. 319–325) väitöskirjassa 1700-luvun itäsuomalaisesta henkirikollisuudesta.

80 Muchembled 1989 passim.

81 Muchembled 1989, s. 402–407; 2000, s. 355. Samansuuntaisen kuvan tutkimusalueestaan kuin Muchembled ja Ylikangas antaa Malcolm Greenshields (1994, s. 231–238) tutkimuksessaan syrjäisestä Haute Auvergnen vuoristoseudusta 1500–1600-luvun Ranskassa. Näissä yhteisöissä väkivalta ja ”tilien tasaaminen” tarvittaessa omin käsin oli yleistä, hyväksyttyä ja velvoittavaa. Ks. myös ns. rajaseutuhypoteesista Koskivirta 2001, s. 222–235.

82 Wormald 1983, s. 102–103; Roberts 1983, s. 10–11; Brown 1986, s. 1–2. Tunnetuimpia on Max Gluckmannin iskulause ”peace in feud”, jolla Gluckmann halusi kiinnittää huomiota sukukoston uhan väkivaltaa ehkäiseviin funktioihin. Historioitsijoista ajatuksia sukukostosta yksinkertaista omankädenoikeutta syvällisempänä kulttuuri-ilmiönä on esittänyt mm. keskiajan sosiaalishistorioitsija Otto Brunner (Hietaniemi 1992, s. 158–164).

koineen tehokkaana väkivallan ehkäisijänä, mutta samalla Brown huomauttaa myös valtiollistumisella selittämiseen helposti sisältyvästä kehäpäätelystä. Yhteiskunta oletetaan alkutilaltaan hobbeslaiseksi ”kaikkien sodaksi kaikkia vastaan”, minkä vuoksi ihmiset organisoituvat sukujen ympärille puolustukseen itseään. Yhteiskunnan järjestäytyminen toisilleen potentiaalisesti vihamielisten ryhmien varaan nähdään puolestaan perimmäisenä selittäjänä väkivallalle. Vaikka valtiollisen väkivaltamonopolin voimistuminen on klaaniväkivaltaa tutkineelle Brownillekin ”vahva argumentti”, on sukukoston tarkasteleminen pelkästään valtiollisen auktoriteetin puuttumisen näkökulmasta ja yksityisenä omankädenoikeutena hänen mukaansa vasta ”vähemmän hienostunut” näkemys, joka ei auta riittävän syvällisesti ymmärtämään sen enempää sukukoston taustaa kuin väkivallan syitäkään.⁸³

Robert Muchembled’n akkulturaatiota korostavaa näkemystä on arvosteltu eliitin kulttuurin ja kansankulttuurin välisen rajan näkemisestä liian jyrkkänä ja eliitin tietoisien toiminnan mahdollisuuksien liioittelusta kansankulttuurin muokkaajana.⁸⁴ Toisaalta eliitin ja rahvaan välillä ei useinkaan ollut suurta eroa suhtautumisessa väkivallan käyttöön. Sama ritualistinen riitautuminen, herjosten, käsikämmän ja sovinnon kuvio toistui lukemattomia kertoja niin eliitin ja kuin rahvaankin olutpenkeissä. Säätyläisten välisistä kahnauksista on luettavissa esimerkkejä mm. Viipurin maaherrana 1650-luvulla toimineen Johan Rosenhanen päiväkirjasta, jossa Rosenhane kertoo Viipurin piispan Petrus Bjuggin riitautumisesta pormestari Cröellin isännöimillä päivällisillä hovioikeuden asessorin ja viskaalin kanssa. Piispa oli halunnut itselleen tiedot lainlukijoiden antamista tuomioista, mutta hovioikeuden herrojen mukaan nämä maalliset asiat eivät kuuluneet piispalle. Bjugg toivoi *pirun perivän* moiset hullut, kun taas viskaalin mukaan piispa oli *kevytmielinen* ja *ilkein* hänen tapaamansa piispa.⁸⁵ Rosenhanen mukaan miehet piti *kovien sanojen* jälkeen erottaa toisistaan. Viskaali otti todistajat ylös ja uhkaili piispaa oikeustoimilla. Muutamaa päivää myöhemmin maaherra kirjoitti päiväkirjaansa piispan olleen harmissaan tapah-tuneesta ja hän oli kysellyt neuvoa asian sovittamiseksi.⁸⁶

”Tämä olikin yleinen asiain kulku kaikkialla: ensin haukkumasanoja, sitten käsiryttäkkää”, havainnoivat O.A. Hainari ja Kustavi Grotenfeldt teoksessaan ”Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella 1617–1721” (1922).⁸⁷ Myöhempi tutkimus on tukenut ainakin vaikutelmaa siitä, ettei eliittien herkkyys turvautua väkivaltaan varhaisella uudella ajalla ollut sen vähäisempää kuin ”yhteisen rahvaan”. Teollisista yhteiskunnista laadittuihin kriminologisiin tutkimuksiin perustuva käsitys väkivallasta leimallisesti sosiaalisten alaluokkien

83 Brown 1986, s. 33; ks. myös Reinholdsson 1998, s. 127–128.

84 Burke 1992, s. 156–157; Wegert 1994, s. 9–13; Söderberg 2000, s. 35–36.

85 Erik Sorolainen kirjoittaa Postillissaan paheksuvasti *kevikäisistä inhimisistä* (Sorolainen II: 941), millä hän viittanee samaan kuin ruotsin *lättfärdig*. Käsite oli yleinen käräjien 1600-luvulla antamissa mainetodistuksissa. ”Kevyt ihminen” ei tuntenut yhteisön sosiaalista painetta riittävästi harteillaan.

86 Johan Rosenhanes dagbok, 14.1, 17.1.1652, s. 17–18; Mäkinen 2000, s. 55–56.

87 Hainari & Grotenfeldt 1922, s. 768–770.

ja syrjäytyneiden ilmiönä on suoraan varhaisen uuden ajan maailmaan sijoitettuna anakronismi. Heikki Ylikangas on nähnyt asemiaan ja kunniaansa puolustavat eliitit jopa muita väestöryhmiä enemmän väkivaltaan taipuvaisina.⁸⁸

Rahvaaseen ylhäältäpäin katsovan kurinalaistamisen näkökulman vaaraksi on koettu myös tutkimuksen ajautuminen pääasiassa eliitin tuottamien aikalaislähteiden vietäväksi, joissa jo lähtökohtaisesti korostuu hierarkkisesti järjestyneen säätymaailman itsestäänselvyys kaikkien hyväksymänä totuutena, esivalan toimenpiteiden legitimaatio ja käsitys rahvaan kurittomuudesta.⁸⁹ Väkivaltaproblematiikan tulkittamista liikaa valtiollistumisen osakysymyksenä ovat arvostelleet myös talous- ja psykohistoriallisen tarkastelutavan yhdistäneet Johan Söderberg ja Arne Jarrick, jotka ovat Tukholman historiaan keskittyneessä hankkeessaan hahmotelleet mallia sivilisaatioprosessin ”spontaanista” etenemisestä. Tukholmalaisutkijoiden lähtökohta taloudellis-sosiaalisen muutoksen ja persoonallisuuden kehityksen yhteydestä nousee sekä vahvasti eliaslaisesta kysymyksenasettelusta, vaikka valtiollistumishypoteesin Jarrick ja Söderberg haluavat painaa taustalle.⁹⁰ Jarrick ja Söderberg ilmoittavat tarkastelevansa väkivaltaa ja siihen suhtautumista sen kautta, kuinka ihmiselämän kunnioitus, heikommista ryhmistä huolehtiminen, oikeus tasa-arvoiseen kohteluun sekä yksilöiden henkilökohtainen autonomia ja suvaitsevaisuus poikkeavuutta kohtaan ovat historian kulussa toteutuneet.⁹¹ Tutkimukseksi realisoituna mainittu kysymyksenasettelu on tarkoittanut mm. henkikirjollisuuden tason vertaamista työjaon, markkinoiden, sekularisoitumisen, sosiaalihuollon ja koulutustason kehitykseen.

Tukholmalaisien tutkimushanke on hakenut vaikutteita Emile Durkheimin sosiologian tunnetuimpiin ajatuksiin kuuluvasta mekaanisen ja orgaanisen solidaarisuuden mallista.⁹² Durkheim näkee väkivallan seuralaisten, alhaisen poikkeavuuden sietokyvyn sekä ankarien rangaistusten, kuuluneen nimenomaan entisajan tiiviiden, työnjaollisesti eriytymättömien yhteisöjen mekaaniseen solidaarisuuteen. Jarrickin ja Söderbergin näkemys ”yhteiskunnallistumisen” positiivisista vaikutuksista väkivallan vähenemiseen ja ihmisten persoonallisuuden

88 Ylikangas 1971, s. 132–146; 1999, s. 29. Esimerkiksi 1600-luvun papiston ”pahatapaisuudesta” Simolin 1909, s. 228–230; Blomstedt 1960, s. 402–409; Laine 1995, s. 161–164; aatelistia esim. Lappalainen M. 2001, s. 25–26; kaupungeista ja porvareista Karonen 1999; 2001. Vatikaanin arkistoihin perehtynyt Kirsi Salonen (2001, s. 286–310) on esitellyt mielenkiintoisia uusia tietoja myös suomalaisten kirkonmiesten väkivallanteoista 1400–1500-luvulla. Salosen mukaan väkivallanteokojen vuoksi tehdyt armonanomukset korostuivat suhteellisesti pohjoismaisessa aineistossa.

89 Katajala 1994, s. 66–67; Nenonen 1995, s. 150–156. Menneiden aikojen ”siveellisestä tasosta” kiinnostuneen vanhemman kirkko- ja paikallishistoriallisen kirjallisuuden sivuilta on usein luettavissa sisäänrakennettu ”akkulturaatiomalli”, jonka mukaan nimenomaan kirkon kasvatustyö rauhoitti rahvaan. Aulikki Ylösen (1945, s. 104) tulkinta 1600-luvun kirkkokurin merkityksestä on teleologinen: ”...*kuinka vaikeaa ja raskasta kirkon työ vuosisatojen kuluessa on ollut, kun se vapaista ja kurittomista kansalaista koettiin tehdä järjestetyn yhteiskunnan jäseniä. Merkityksetöntä ei tämä kirkon kasvatustyö suinkaan ollut, vaikka se ei heti kantanutkaan tuloksia. Sen työn hedelmiä on Suomen kansan valmistautuminen ja totuttaminen myöhempien aikojen yhteiskunnan elämän järjestäytymiseen*”.

90 Söderberg 2000, s. 35–36.

91 Jarrick & Söderberg 1994, s. 9–12; 1998, s. 15–18, 235–237.

92 Durkheim 1990 (1902); Söderberg 2000, s. 28–29.

historialliseen kehitykseen on sävyltään optimistisempi kuin Michel Foucault'n viitoittamaa uraa seuraavissa tulkinnoissa, joissa valta ja väkivalta vain muuttavat muotoaan ja kohdettaan ”ruumiista sieluun”.⁹³ Pitkäaikaista humanisoitumiskehitystä korostava Söderberg on nähnyt esimerkiksi 1700-luvun valistusajattelun ja humanimman rangaistusjärjestelmän juuret jo 1600-luvulla ja päätyy tämän aikakauden osalta jokseenkin vastakkaiseen tulkintaan Heikki Ylikankaan vallankäytön raaistumista korostavien näkemysten kanssa.⁹⁴

Arne Jarrickin ja Johan Söderbergin hankkeen kysymyksenasettelu poikkeaa tämän tutkimuksen tavoitteista, vaikka yhtymäkohtiakin on runsaasti.⁹⁵ Tässä tutkimuksessa ei ole lähdetty yritykseen esimerkiksi sen todentamiseksi, tapahtuiko 1500–1600-luvun Suomessa merkittävää taloudellista kehitystä tai ihmisten sosiaalisten verkostojen laajenemista aikaisempaan verrattuna tai kuinka nämä mahdolliset muutokset vaikuttivat väkivallan vähenemiseen.⁹⁶ Tavoitteena on enemmänkin menneisyyden ihmisten väkivaltasuhdetta jäsentäneiden rakenteiden selvittäminen kuin varhaisen uuden ajan väkivallan tarkasteleminen nykyaikaiseen hyvinvointiyhteiskuntaan tai aikaisempaa eriytyneempään, ”empatiaan” kykenevään persoonallisuustyyppiin johtaneen kehityksen lähtöpiirteenä.⁹⁷

Mentaliteettihistoriallinen näkökulma

Väkivallan ja sen käyttöä säätelevien instituutioiden, jollaisiksi ymmärretään seuraavassa mm. sukukosto, käräjät ja valtiollinen rangaistusjärjestelmä, muutoksia selitettäessä on keskusteltu mm. henkirikollisuuden tason kehityksestä, valtiollistumisen vaikutuksista oikeuskäytäntöihin, väkivallan vähenemisen taustalla vaikuttaneista sosiaalis-taloudellisista voimista sekä väkivallasta osana varhaisen uuden ajan ihmisen maailmankuvaa. Viimeksi mainittu näkökulma on jäänyt hyvistä avauksista huolimatta seikkaperäisemmin avaamatta, vaikka esimerkiksi entisajan ihmisten erityisen kärjistyneeksi ymmärretty ”kunnianarkuus” on alkoholin ohella ollut jo pitkään yksi väkivallan selittämisen patenttiratkaisuja. Väkiälyä, oikeutta ja varhaisen uuden ajan yhteiskunnan legitimaation kysymyksiä on aiemmin tarkasteltu runsaasti esivallan ja alamaisen välisen vuorovaikutuksen valossa, toisin sanoen taloudellis-poliittisten valtakysymysten osana: esimerkiksi Heikki Ylikangas on edennyt pitkälle näissä pohdintoissa. Väkivallan ja sitä säätelevien instituutioiden muutoksen taustoja voidaan silti tarkastella vieläkin laajemmin kuin talouden ja politiikan int-

93 Ks. Foucault 1980.

94 Tulkintaero näyttää perustuvan siihen, että Söderberg (1992, s. 28–31) näkee 1600-luvun oikeudenkäytön vanhatestamentillisen retoriikan ja käytännön soveltamisen eron jyrkempänä kuin Ylikangas.

95 Söderberg 1998, s. 10–12. Johan Söderbergin mukaan hänen työssään ei silti ole ”materialistista pohjahypoteesia”.

96 Jonas Lilieqvist (1999, s. 179) on esittänyt vastaavansuuntaisen arvion tukholmalaisen kysymyksenasettelusta verrattuna omaansa.

97 Ks. myös Aalto et al. 2000, s. 202–203.

ressien kamppailun ja yhteensovittamisen osakysymyksenä. Kulttuurintutkija Mary Douglas kirjoittaa:⁹⁸

Huomion kiinnittäminen yhteiskunnan kaikkein perustavimpiin muotoihin tuo esiin sellaisia legitimitietin lähteitä, jotka jäävät näkemättä tarkasteltaessa vain yksityisten intressien tasapainoa. Saavuttaakseen legitimitietin kaikkien instituutioiden on löydettävä oikeutuksensa järkeväksi ja luonnonmukaiseksi ymmärretyssä muodossa. Puolet tehtävästämme on osoittaa tämä sosiaalisen järjestyksen pohjalla oleva kognitiivinen prosessi. Toinen puoli tehtävästämme on osoittaa, että yksilön kaikkein perustavimmat kognitiiviset prosessit ovat riippuvaisia sosiaalisista instituutioista.

Historiantutkijalle huomion kiinnittäminen symboleihin, totuuskäsityksiin ja tapoihin luokitella on erityisen tärkeää haluttaessa päästä sisälle menneisyyden ihmisen ja hänen yhteisönsä toimintaan, sillä ihminen ei reagoi taloudellis-sosiaalisten olosuhteiden muutokseenkaan ”suoraan” vaan havaintoja jäsentävien, sosiaalisesti järjestyneiden mallien läpi.⁹⁹ Yksi esimerkki maailmankuvaan ja mentaliteetteihin liittyvän tarkastelun tarpeellisuudesta on löydettävissä uudemmasta varhaisen uuden ajan talonpoikaislevottomuuksien selittämisen historiasta. Taloudelliset vaikeudet, nälkä tai sorto eivät yksistään riittäneet kapitalipun nostamiseen, vaan toiminnan laukaisi subjektiivinen, maailmankuvasta noussut vääryyden kokemus. On myös osoitettu, että vastarinnan tehokkaan organisoimisen mahdollistivat puolestaan perinteen syvärakenteista kumpuavat toimintamallit.¹⁰⁰

Strukturalististen kulttuurintutkijoiden tapaan Mary Douglas on tarkastellut ihmistä luokittelevana olentona, joka tekee erotteluja järjestyksen ja epäjärjestyksen, sisä- ja ulkopuolen, puhtaan ja likaisen välillä. Douglasin sovellettuimpia ajatuksia on ollut kiinnittää huomiota niihin tapoihin, joilla ruumis ja sen toiminnot nähdään eri ihmisyyhteisöissä yhteisön vertauskuvana.¹⁰¹ Hänen edellä muotoilemansa tutkimustehtävä on historialliseen suuntaan avattuna pohdinnanarvoinen, sillä sosiaaliset instituutiot ovat jatkuvassa muutoksessa ja väkivallassa ymmärretään usein olevan kysymys nimenomaan legitimiin järjestyksen palauttamisesta tai sen järkyttämisestä.¹⁰² Kuinka yhteisön muutos näkyi ajattelussa ja käyttäytymisessä, tässä tapauksessa ihmisten väkivaltasuhteessa 1500–1600-luvun Suomessa? Huomion suuntaaminen kaikkein perustavimpiin kysymyksiin, kuten yhteisöllisyyden, moraalisen suhteen ja totuuden ideoihin,

98 Douglas 1986, s. 45.

99 Bourdieu 1990, s. 97. Yleisesti näiden tiedonsosiologisten ajatusten perusviite on Berger & Luckmann 1995 (1966). 1600-luvun tutkijoista mm. ruotsalaisen aatelin ideologioita ja mentaliteettia tutkinut Peter Englund (1989, s. 46–47) on laittanut merkille analogioille perustuneen ajattelun voiman ja sen ymmärtämisen välttämättömyyden 1600-luvun yhteiskunnallisten ilmiöiden tulkitsemisessa.

100 Ks. Katajala 1994, s. 234–240

101 Douglas 2000 (1966); Mary Douglasin ”paradigmasta”, ks. Anttonen & Viljanen 2000, s. 7–23; vrt. myös Foucault 1980, s. 34–37.

102 Myös Mary Douglas (2000, s. 31) on kallistunut valtiollistumisselvityksen suuntaan, sillä hänen mukaansa primitiivisten kulttuurien turvauminen tabu-ajatteluun selittyy ennemminkin heikolla poliittisella järjestyksellä kuin heikolla järjelykyvyllä. Valtiollistumisesta ja maailmankuvasta varhaisella uudella ajalla ks. myös Sabean 1984, s. 199–213.

johtaa käsittelemään myös ilmiöitä, jotka arkipäiväisyydessään saattavat vaikuttaa jopa vähäisiltä historian tutkimuksen kohteeksi. Silti juuri niissä kuvastuvat yhteisöllisyyden perusteet.¹⁰³

Toisena keskeisenä kysymyksenasettelun innoittajana on ollut hollantilaisen mafiatutkijan Anton Blokin kärjistetty kritiikki tutkimuksen kyvyttömyydestä tai jopa haluttomuudesta eritellä väkivaltaa kulttuurisena ilmiönä, minkä Blok liittää länsimaisen ihmisen lähtökohtaiseen tapaan tarkastella väkivaltaa järjettömänä käyttäytymisenä ja kontrolliongelmaksi.¹⁰⁴ On selvää, ettei perhe-, katu-, ja urheiluväkivaltaa, terrorismia, etnisiä puhdistuksia tai rikollisen alamaailman väkivaltaa voida tarkastella näkemällä väkivaltailmiöt pelkästään yksilöllisinä patologioina ilman väkivallankäytön nivoutumista eri ihmisryhmissä tai koko kulttuurissa vallitseviin vuorovaikutussuhteisiin ja väkivaltaa suosiviin ajattelutapoihin.

Yhtenä lähtökohtana väkivallan laajalle kulttuurihistorialliselle tarkastelulle on pidettävä myös keskustelua ns. mentaliteettihistoriasta. Lukemattomissa tutkimushistoriallisissa katsauksissa ranskalaiseen Annales-koulukuntaan ja mikrohistorialliseen tutkimusotteeseen liitettyä mentaliteetin käsitettä on määriteltävä monella tavalla.¹⁰⁵ Mentaliteettihistoriaa on arvosteltu sen käsitteellisestä epämääräisyydestä, vähäisiin aineistoihin perustuvista tulkinnoista sekä psykohistorian suunnasta ilmiöiden pintaan keskittymisestä. Ohimeneväksi muoti-ilmiöksi ja turhanpäiväiseksi teoretisoinniksi leimautuminen on ollut lähellä.¹⁰⁶ Mentaliteeteilla on yleisesti viitattu yhteisesti jaettuun ajattelun ja kokemuksen malleihin, elämänasenteisiin, arvoihin ja tunteisiin.¹⁰⁷ Ajatus mentaliteettien yliyksilöllisyydestä on kiteytynyt Jaques Le Goffin luonnehdinnassa mentaliteettihistoriasta tavoittelemassa sitä, mikä oli ”yhteistä Caesarille ja hänen vii-

103 Nämä jo Edward Westermarckin (1924) moraalisosioologiassa laajalti pohditut kysymykset ovat aina ajankohtaisia, vaikka ne eivät aina olekaan olleet ”muodissa”.

104 Blok 2001, s. 103–104. Kulttuurihistoriallista otetta varhaisen uuden ajan väkivaltaan ovat soveltaneet mm. Robert Muchembled (1989) sekä pohjoismaissa selkeimmin Jonas Lilieqvist (1999) ja pisimmälle sosiaalisen konstruktivismin suuntaan edennyt Erling Sandmo (1999; 2000). Kulttuurihistorialliset kysymyksenasettelut ovat vahvistuneet myös lähtökohdiltaan oikeushistoriallis-kriminologisessa tutkimuksessa (esim. Koskivirta 2001). Uudemman ajan tutkimuksesta tätä suuntausta edustavat Suomessa Juha Rajalan (1996; 2000) pohdinnat 1800–1900-luvun taitteen ”huliganismista”.

105 Saksalaiset ja sveitsiläiset tutkijat (Holenstein 1993) otsikoivat tarkastelevansa varhaisen uuden ajan ”säätty-yhteiskunnan metafysisiä perusteita”: kirjoittajien kysymyksenasetteluita käsiteltyihin aiheisiin, kuten valan ideaan, sosiaalisen kontrollin rakentamiseen ja suullisen kulttuurin merkitykseen, voi pitää mentaliteettihistoriallisina.

106 Tätä keskustelua ei tässä tarkemmin toisteta: ks. esim. Burke 1992, s. 91–96; Heikkinen 1993, s. 13–14. Vrt. myös Katajala 1995, s. 10–21, jonka mukaan ”mentaliteetti-näkökulman perusajatuksia on kerrattu artikkeleissa ja erityisesti yliopistollisissa oppinäytetyissä lähes jankuttamiseen asti. Harvoinkaan edelmöittäneet tutkimusta konkreettisella tasolla...” Selkeästi tiivistetty esitys mentaliteetin käsitteen käyttökelpoisuudesta historian- ja kulttuurintutkimuksen tarpeisiin on Knuutila 1992, s. 109–128; kritiikin mentaliteettihistorian käytännön heikkouksia vastaan on summannut Christer Winberg (1988, s. 1–29). Suomessa arkipäivän elämää jäsentäviä rakenteita korostavaa mikro- ja mentaliteettihistorian ohjelmaa on realisoinut erityisesti Antero Heikkinen 1800-luvun Kuhmoa käsittelevässä trilogiassaan (ks. esimerkkejä Heikkinen 1993, 1996).

107 Siikala 1992, s. 24–27; ks. myös Peltonen 1992, s. 14–31, 47–62; Sjöblom 1998, s. 152–156; Lönnqvist 1998, s. 23–34.

meiselle legioonalaiselleen”.¹⁰⁸ Toisaalta on tunnustettu, että mentaliteettien yliyksilöllisyys ei ole sama asia kuin sen väittäminen, että ”kaikki olisivat samaa mieltä”.¹⁰⁹ Tämän tutkimuksen yhtenä tavoitteena on osaltaan antaa tässä keskustelussa virinneille ideoille kouriintuntuvaa sisältöä ja samalla vastata kritiikkiin: ”yhteisesti jaettu ja ajattelun ja kokemisen historiallisia malleja” voidaan ja niitä täytyy tutkia.

Väkivallan ja yhteisön suhteen avaaminen aloitetaan yleiskuvan kartoittamisella, ja määrällisen tarkastelun avulla voidaan nostaa esille muutamia selitystä vaativia piirteitä. Ensimmäisessä pääluvussa *Veri, suku ja yhteisö* käsitellään väkivallan alati uhkaaman ja toisaalta sen koossapitämän yhteisön perusteita sekä ruumiillisuuden symboliikkaa, jolla yhteisö ja siihen kohdistunut väkivalta tehtiin käsitettäväksi. Keskeisiä teemoja ovat verenperimisen, suvun ja moraalisen suhteen ideat. Toisessa luvussa *Pyhä kunnia* tarkastellaan lähemmin yhteisön sisällä kulkeneita rajanvetoja ja väkivaltaisten moraalikonfliktien yhteyttä rajojen rikkomiseen: ”*Meihin se kiihko... pikimmin tekee naurettavan vaikutuksen, mutta ehkäpä siinäkin tarkempi tutustuminen aikakauden käsityksiin saa meidät paremmin asianomaista ymmärtämään*”, kirjoittavat O.A. Hainari ja Kustavi Grotenfelt ”kuudennentoista sataluvun ihmisestä”.¹¹⁰ Kolmannen luvun *Totuus puntarissa* tarkoituksena on osoittaa, kuinka valtiollistuminen heijastui totuuden määrittelyihin ja tekojen luokitteluun käräjillä. Neljäs luku *Pää, laki ja tapa* hahmottaa tappoon liittyneiden oikeuskäytäntöjen suomalaisen historian keskiajalta 1700-luvulle ja palaa samalla moraalisen suhteen ja yhteisön muutoksen ongelmaan. Vastausta pääkysymykseen väkivallan ja yhteisön muuttuvasta suhteesta hahmotetaan lopuksi yksinkertaistavan mallin avulla.

Käsiteltyjen teemojen ja kysymyksenasetteluun luonteen vuoksi pyrkimys rajata käsittely suppeasti määriteltyn aikaan ja paikkaan tai lähdeotoksiin ei ole oleellisinta. Vanhin suomalainen tuomiokirja-aineisto on sosiaalishistorian tutkimuksessa samassa asemassa kuin vanhimmat voutintilit keskiajan asutus- ja taloushistoriassa. Erityisesti syrjäseuduilla on nähtävissä vielä merkkejä vanhemmista kansanomaisista katsomuksista, joita ei enää myöhemmässä oikeusmateriaalissa tai kansanperinteessä tavata. Itä-Suomen tuomiokirjat ovat näiden ongelmien kannalta antoisia varhaisen uuden ajan yhteisömuutokseen tutkimisessa. On syytä korostaa, että ajalliset ja alueelliset erot eivät seuraavassa välttämättä hahmotu niin hyvin kuin olisi mahdollista. Esimerkiksi 1600-luvun kirkollisessa hallinnossa Viipurin hiippakuntaan kuulunut Hollolan kihlakunta edusti paljolti hämäläistä kulttuuripiiriä ja joitakin kulttuurisia eroja olikin havaittavissa (ks. esim. kappale V: 5). Jatkossa erityisesti Länsi-Suomeen keskittyvän tutkimus voisi tarkentaa Itä- ja Länsi-Suomen välisiä eroja.

Lähdeaineiston pääosan muodostavat Hollolan kihlakunnan, Savon (lähinnä Pien-Savon kihlakunta) ja ns. Viipurin Karjalan (Rannan, Äyräpään, Lappeen ja Jääsken kihlakunnat) sekä voittomaana Ruotsin valtakuntaan vuoden 1617

108 Heikkinen 1993, s. 13–14.

109 Sabean 1984, s. 29–30.

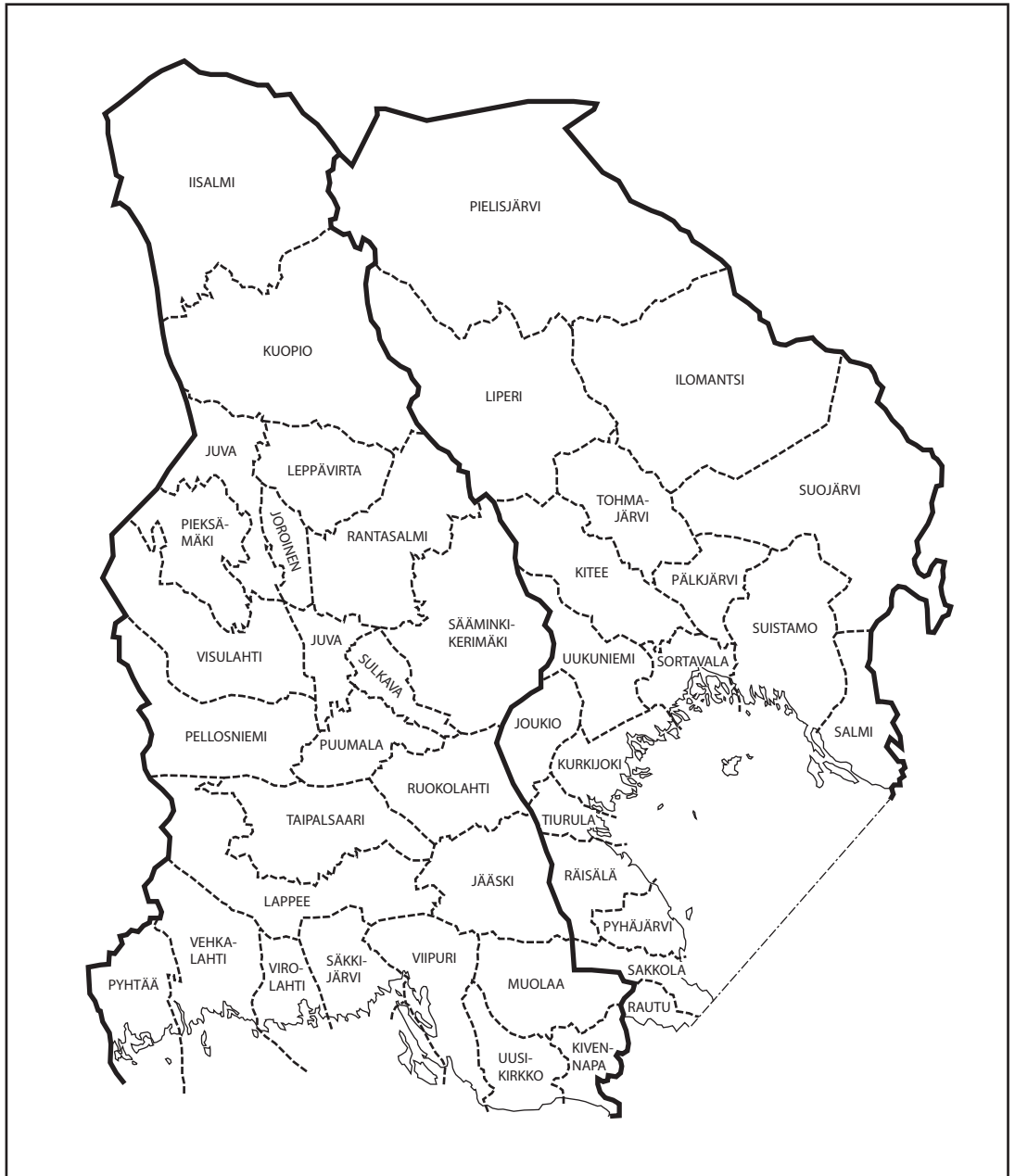
110 Hainari & Grotenfeldt 1922, s. 764.

Stolbovan rauhassa liitetyn Käkisalmen läänin tuomiokirjat. Jääsken kihlakunnan (Jääsken ja Ruokolahden pitäjät) sakkoluettelot ja tuomiokirjat on käyty läpi systemaattisesti ns. rikosrakenteineen. Viipurin Karjalan, Hollolan ja Käkisalmen epätasaisesta henkirikosaineistosta on tyydytty otokseen; muuten mainittujen alueiden aineistosta on seulottu esiin aiheen kannalta sisällöltään merkittävimmät tapaukset. Lisäksi varsinaisen tutkimusalueen ulkopuolelta on mm. paikallishistorioiden avulla löydetty käsiteltyjen ilmiöiden kannalta huomionarvoisia tapauksia, ja mahdollisuuksien mukaan tuomiokirja-aineistossa havaittuja piirteitä on verrattu muiden saman aikakauden lähteiden, kuten uskonnollisen kirjallisuuden, antamaan kuvaan. Väkivallan ja moraalikäsitysten muutoksen tutkimisessa 1600-luvun itäsuomalaisessa kontekstissa on väistämättä kysymys varsinaista tutkimusaluetta laajemman kulttuuripiirin pitkäaikaisesta kehityksestä ja samalla ihmisen käyttäytymisen universalismien historiasta.

Kartta 1: Hallintopitäjät v. 1635: Hollolan kihlakunta. Eino Jutikkalan Suomen historian kartaston mukaan (1959).

Kartta 2: Hallintopitäjät v. 1635: Viipurin ja Savonlinnan lääni, Käkisalmen lääni. Eino Jutikkalan Suomen historian kartaston mukaan (1959).

Väkivalta käräjillä

Ilmiöiden suhteuttamiseksi tutkimuksen kohteena olevia väkivallantekoja on hyödyllistä verrata muuhun käräjillä käsiteltyyn rikollisuuteen ja riidanratkaisuun (ks. liite). 1540-luvulta alkavat voudintilien sakkoluettelot ja Turun hovioikeuden perustamisvuodesta 1623 lähtien systemaattisesti laaditut alioikeuksien renovoitujen tuomiokirjojen sarjat ovat säilyneet melko kattavasti ja ne mahdollistavat tietyin lähdekriittisin varauksin myös määrälliset tarkastelut. Historiallisessa kriminologiassa sosiaalisen kontrollin ja ihmisten käyttäytymisen muutoksia on tutkittu ns. rikosrakenteen avulla. Lainsäädännön soveltaminen muuttui 1500–1600-luvulla huomattavastikin, mutta silti koko tarkasteluajan rikosten tuomitsemisen pohjalla olivat samat keskiaikaiset maan- ja kaupunginlait. Käytännössä sakko oli yleisin rangaistusmuoto.

1. Sakotusten suhteellinen jakauma (%) Jääsken kihlakunnassa 1549–1700 ja Porvoon kihlakunnassa 1621–1700 (rikosrakenne)

	A	B	C
Väkivalta	21,5	8	6
Kunnia	1	3	3
Siveys	0,5	3,5	12
Omaisuus	11	11,5	13
Velvollisuus	39	46,5	36
Haasteen laiminl.	22	22,5	22
Muut	5	5	8
	100	100	100

A = Jääsken kihlakunta 1549–1598 (n = 5566)

B = Jääsken kihlakunta 1619–1700 (n = 3806)

C = Porvoon kihlakunta 1621–1700 (n = 8128)

Lähteet ja luokitteluperusteet: liitteet; Aalto 1996, s. 227.

Esimerkkialueeksi on valittu tavanomaista itäsuomalaista, elinkeinorakenteeltaan paljolti kaskenpoltolle perustunutta aluetta edustanut Jääsken kihlakunta (Jääsken ja Ruokolahden pitäjät), jonka vuosien 1549–1700 rikosrakenne laadintaperusteineen ja lähteineen käy yksityiskohtaisemmin ilmi liitteestä. Itäsuomalaisten tuomiokirjojen lähdeluonne ja rikosrakenteen kertoma seuraavat paljolti Seppo Aallon Porvoon kihlakunnan osalta saamia tuloksia.¹¹¹ Esvallan talonpojille asettamien velvoitteiden laiminlyönneistä langetettiin yleensä pienimpiä kolmen markan sakkoja: joskus sakko esimerkiksi sillan- ja teidenra-

.

111 Ks. tarkemmin Aalto 1996, s. 38–70; 1997, s. 179–195; kaupunkien ja maaseudun rikosrakenteen eroista: Karonen 1998, s. 215–237; 1999b, s. 68.

kennusvelvollisuuksien laiminlyönnistä voitiin langettaa jopa kaikille pitäjän talonpojille. Tämä selittää näiden ”rikosten” suuren määrän. Omaisuusrikosten ja -rikkomusten väheneminen 1500-luvun puolenvälin jälkeen oli samansuuntainen ilmiö väkivaltasakotusten alamäen kanssa. Irtaimeen kohdistuvat varkaudet olivat maaseudulla suhteellisen harvinaisia: omaisuusrikoksissa kyse oli Itä-Suomessakin paljolti tuomioista väkivaltaisesta tai tahattomammaksi ymmärretystä laittomasta nautinnasta (*våldsverkan, overkan*) naapurin pelloilla, kaskilla ja niityillä.¹¹² Havainnolla on merkitystä väkivallan ja sen laantumisen syiden tulkinnan kannalta, kuten Heikki Ylikangas on osoittanut.¹¹³ Huomattavin ero Porvoon kihlakuntaan verrattuna oli siveysrikkomusten selvästi pienempi määrä Jääskessä. Seppo Aallon tutkima salavuoteuden tiukentunut valvonta vuoden 1660 jälkeen näkyi Jääsken kihlakunnassakin, mutta ei niin selvänä suhteellisena nousuna rikosrakenteessa kuin Porvoossa. Syynä eroihin lienevät alueiden erilainen sosiaali- ja perherakenne sekä papiston valvonnan tiukempi ote Etelä- ja Länsi-Suomessa.

2. Käräjäjuttujen suhteellinen jakauma (%) Jääsken kihlakunnassa 1623–1700 (n = 6224)

Väkivalta	6
Kunnia	2
Siveys	3
Omaisuusrikos	10
Velvollisuus	2
Riita-asiat	69
Muut	8
	100

Lähteet ja luokitteluperiaatteet: liitteet

Laajennettaessa 1600-luvun käräjien toiminnan tarkastelu kaikkiin käräjillä käsiteltyihin asioihin huomataan, että väkivalta ja vakavat rikosasiat olivat vähäinen osa 1600-luvun maaseutukäräjien arkea. Jääsken kihlakunnan käräjien kokonaiskuva tukee uudemmassa rikostutkimuksessa esitettyjä tuloksia siirtymisestä ”väkivallasta käräjäintiin”.¹¹⁴ 1500–1600-luvun välillä tapahtui selvä muutos suhtautumisessa väkivallan käyttöön riidanratkaisussa. Loputtomien maa- ja kaskiriitojen perusteella kiihkeät riitaisuudet eivät hävinneet 1600-luvulla mihinkään, mutta väkivaltaan turvauduttiin selvästi edellistä vuosisataa harvemmin. Osittain väkivallan väheneminen liittyi myös siihen, ettei vähäi-

112 Omaisuusrikoksista 1500–1600-luvulla: Ylikangas 2000, s. 48–92.

113 Esim. Ylikangas 1999, s. 102–110, 116–118.

114 Esim. Söderberg 1990, s. 229–245; Sundin 1992, s. 412–421; Ylikangas 1999, s. 116–117. Myös Kauko Pirinen (1982, s. 500–501, 528–529) on pannut merkille tämän kehityksen verrattessaan Savosta säilyneitä tuomiokirjoja vuosilta 1559–1565 ja 1602–1608.

sempiä tappeluita enää tuotu käräjien ratkaistavaksi. Oleellista ja selitystä vaatii onkin, että väkivallan väheneminen 1500-luvulla keskittyi lievään väkivaltaan: ns. kolmen markan mustelmien käsitteleminen oli huomattavan yleistä myös itäsuomalaisilla käräjillä aina 1580-luvulle saakka.¹¹⁵ Tämän jälkeen lähteet ovat säilyneet katkelmallisesti aina 1620-luvulle ja tuomiokirjasarjojen alkuun saakka. Keskeisimpänä syynä katkelmallisuuteen ja käräjäaktiivisuuden vähenemiseen oli vuodesta 1570 alkanut liki yhtämittäinen sotakausi.

3. Väkivaltarikokset (murha, tappo, pahoinpitelyt) kymmenvuotiskausittain Jääsken kihlakunnan sakkoluetteloissa ja tuomiokirjoissa 1549–1698

	A	B	C	D
1549 – 1558	55,1	9	21	
1559 – 1568	42,9	3	21	
1569 – 1578	27,7	6	54	
1579 – 1588	9,6	2	25	
1589 – 1598	7,0	7	32	
1599 – 1608	3,2	0	31	
1609 – 1618	2,5	0	25	
1619 – 1628	2,3	1	7	15
1629 – 1638	2,7	7	12	7
1639 – 1648	4,1	5	14	7
1649 – 1658	5,6	2	10	8
1659 – 1668	5,8	5	6	4
1669 – 1678	4,1	3	5	5
1679 – 1688	4,8	4	7	6
1689 – 1698	2,7	5	17	7

A = Sakotuksia väkivaltarikoksista/ vuosi

B = Mainintoja tapoista ja murhista

C = Väkivaltarikosten suhteellinen osuus (%) kaikista sakotetuista rikoksista

D = Väkivaltajuttujen suhteellinen osuus (%) kaikista käräjäjutuista

Lähteet: liitteet

Sisällöllisesti monipuolisinta aineistoa tuotti väkivalta, joka johti ”Jumalan sytyttämän valon sammumiseen”.¹¹⁶ Kriminologisen henkikirjotutkimuksen peruserittelyjen soveltaminen ei kuitenkaan ole mutkatonta aineiston laadullisen ja määrällisen epätasaisuuden vuoksi. Tuomiokirjojen laatimisen perusteita pyrittiin 1600-luvulla yhtenäistämään ja tarkastajat vaativat lainlukijoilta täsmällisempiä selostuksia, mutta silti tapausten kirjaamistavoissa ja tekstien informatiivisuudessa oli suuria eroja.¹¹⁷ Seppo Aalto on myös osoittanut, että re-

115 Ylikangas 1971, s. 151; Pirinen 1982, s. 510–511.

116 KA jj 1: 58v.

117 Parempia tuomiokirjoja lainlukijoilta vaati mm. vuoden 1643 lakikomissio: Wahlberg 1878, s. 49.

novoiduista tuomiokirjoista saattoi puuttua ajoittain jopa suurin osa hovioikeudelle alistetuista, henkeä koskevista asioista.¹¹⁸ Näistä usein ylimääräisillä käräjillä käsitellyistä tapauksista tutkinta saatettiin lähettää suoraan Turun hovioikeudelle¹¹⁹, jonka 1600-luvun arkistot ovat lähes kokonaan tuhoutuneet. Esimerkiksi Viipurin Karjalan tuomiokirjojen maininnat henkirikoksista ovat 1630-luvun puolivälistä 1650-luvun loppuun saakka varsin niukkasansaisia. Vuoden 1660 jälkeen tuomiokirjat vaikuttavat Viipurin Karjalassakin täydellisemmiltä. Lisäksi on otettava huomioon, että aatelia koskettaneiden tapausten ratkaisijana oli sen privilegioiden perusteella suoraan hovioikeus ja sotilaiden osalta sota-oikeus, vaikka asiaa olisikin käsitelty ensin käräjillä. Henkirikollisuuden kokonaiskuvan kannalta näiden väestöryhmien edesottamusten merkitystä 1600-luvulla ei voi väheksyä.¹²⁰ Tavanomaisimman kriminologisen indikaattorin, henkirikollisuuden suhdeluvun 100 000 asukasta kohden, määrittelemisestä onkin tässä tutkimuksessa luovuttu. Varovaisesti voidaan kuitenkin päätellä, ettei henkirikosten väheneminen ei ollut läheskään niin selvää kuin lievemmän väkivallan.¹²¹

Edellä mainituista varauksista huolimatta joitakin melko luotettavia ja vertailukelpoisia havaintoja 1600-luvun henkirikollisuudesta voidaan silti tehdä luokittelemalla teonpiirteitä. Seuraavaan 138 henkirikosmaininnan otokseen on koottu Hollolan kihlakunnan (1654–1675), Rannan, Lapveden, Jääsken ja Äyräpään kihlakuntien (1623–1680) sekä Käkisalmen läänin (1675–1684) tuomiokirjoissa mainitut henkirikokset.¹²² Joissakin tapauksissa kirjaus saattoi rajoittua vain lakoniseen sivumerkintään, jos asiaa ei voitu tekijän paettua käsitellä tai juttu lähetettiin suoraan hovioikeudelle kirjaamatta sitä renovoituaan tuomiokirjaan. Toisaalta joistakin henkirikoksista voi löytyä hyvinkin yksityiskohtainen tutkinta. Mukaan tarkasteluun on otettu sellaiset tapaukset, joissa väkivaltaisen kuoleman epäily oli vahva ja syytetä ajettiin käräjillä tahallisen kuolemantuottamuksena tai tappona, vaikka lopullinen tuomio olisikin ollut vapauttava. Rajatapauksissa jouduttiin usein pohtimaan pahoinpitelyn yhteyttä uhrin myöhempään kuolemaan. Tarkastelun ulkopuolelle on jätetty selvät vahingot, joista tavallisimpia olivat puun kaatuminen päälle metsätöissä, aseiden laukeaminen vahingossa tai hukkuminen venematalla. Luonteeltaan muusta väkivallasta poikkeavana lapsenmurhat olisivat kokonaan oma tutkimusaiheensa ja ne on jätetty kokonaan tarkastelun ulkopuolelle.¹²³

.

118 Aalto 1994, s. 46–47; 1996, s. 44–47; Ylikangas 1999, s. 59–60.

119 KA jj 2: 155; 445–446.

120 Ks. esim. Aalto 1996, s. 164; Johansson 1997, s. 225–227; Karonen 1999a, s. 233–235; Lilieqvist 1999, s. 180–182; Ylikangas 2000, s. 42–45.

121 Aalto 1996, s. 61. 1500–1600-luvun verotuslähteiden perusteella on vaikea tarkasti arvioida myöskään väkiluvun kehitystä (ks. esim. Åström 1978, s. 33–41). Jääsken kihlakuntaan kuuluivat Jääsken ja Ruokolahden pitäjät. Aulikki Ylönen (1957, s. 848–851) on arvioinut henkirikojen perusteella kihlakunnan väkiluvun olleen 1630-luvun puolivälissä 5000–6000 henkeä, josta väkiluku nähtävästi jonkin verran nousi vuosien 1696–1697 suurten kuolonvuosien aiheuttamaan romahdukseen saakka.

122 Kaikkien asetelmien lähteet: KA ee 6–12; gg 2–3; jj 1–24.

123 ks. Huldén 2000, s. 410–425.

Varhaisen uuden ajan väkivallan kuva. Tämän 1500-luvun puupiirroksen voi hyvin kuvitella esittävän olutpenkissä syntyneen riidan kiihtymistä kohti vakavampia seurauksia. Vetäminen tukasta, ”tukkanuotta”, oli tappeluissa tavallista, mutta miekan käyttö 1500–1600-luvun Suomessa rajoittui lähinnä sotilaisiin. Sivulliset yrittivät usein estää vahingon; erityisesti naiset ottivat monesti tämän roolin. Jørn Sandnesin teoksen *Kniven, ølet og aeren* (1990) kuvitusta.

Tekijät ja uhrit olivat tavallisesti yksittäisiä. Ruokolahdella vuonna 1664 ratsumies puukotti yhdellä kertaa kaksi uhria.¹²⁴ Syrjäisellä Suojärvellä kokonainen perhe menehtyi 1680-luvun alussa ryöstössä ja murhapoltossa.¹²⁵ Varsin poikkeuksellinen oli Lapveden syyskäräjillä vuonna 1667 käsitelty tapaus. Savitaipalelaisen Valpuri Matintyttären *kassarilla* antamat iskut olivat kohtalokkaita hänen miehensä kimpussa olleille ja puukottaneille kahdelle ryöstäjälle.¹²⁶ Rajussa yhteenotossa oli ollut kysymys elämästä ja kuolemasta: itsensä ja miehensä puolustukseksi metsärosvoina pidettyjä veljeksiä vastaan toiminut Valpuri vapautettiin tarkan tutkinnan jälkeen syytteistä.¹²⁷

Tappo ja murha ovat yleismaailmallisesti miehisii ilmiöitä. Otoksessa naisten osuus surmaajista oli vain kolme prosenttia, uhreista seitsemän prosenttia.¹²⁸ Neljässä tapauksessa uhri oli selvästi alaikäinen tyttö tai poika. Naisten osuudet surmaajista/uhreista olivat 1700-luvun Itä-Suomessa (12/21) ja 1990-luvun Suomessa (1996:12,5/30) selvästi korkeampia.¹²⁹ Lähisukulaisten (veljekset, aviopuolisot, vanhemmat, lapset) välillä tapahtuneiden surmatekojen osuus oli tämän tutkimuksen otoksessa vain kuusi prosenttia, kun se 1700-luvun Savo-Karjalassa oli jo kolmannes.¹³⁰ Vuonna 1996 Suomessa henkirikoksista 23 % tapahtui aviopuolisoiden ja 14 % ”sukulaisten” kesken.¹³¹

124 KA jj 11: 75–77.

125 KA gg 2: 370v–374v.

126 *Kassari*, kassara tai kastari on karsintaan ja havujen hakkuuseen käytetty teräase.

127 KA jj 14: 156–166.

128 Kauko Pirisen (1982, s. 512–513) tulos Savon 1500-luvun (86 tapausta) osalta on lähes sama: naisia oli surmaajista 2% ja uhreista 8%, lähisukulaisten välisiä tapauksia 7%.

129 Koskivirta 2001, s. 375; Kivivuori 1999, s. 10, 18.

130 Koskivirta 2001, s. 281.

131 Kivivuori 1999, s. 28.

4. Sukupuoli

Tekijä/ uhri	Holl	Käkis	Viip	Yht
Mies/mies	39	28	58	125
Mies/nainen	2	1	6	9
Nainen/mies	1	1	1	3
Nainen/nainen	–	1	–	1
	42	31	65	138

Samansuuntaisia kehityslinjoja on saatu muualtakin Euroopasta, jolloin tutkijat ovat liittäneet naisten ja lähisukulaisten suhteellisen osuuden lisääntymisen mm. perherakenteissa tapahtuneisiin muutoksiin ja privatisoitumiseen.¹³² Perheen ja kotitalouden sisäisten tapausten suhteellisesti vähäinen määrä vielä 1600-luvulla viittaa osaltaan myös siihen, että tilastollisesti laajan väkivallan syytä keskiajalla ja uuden ajan alussa on etsittävä erityisesti väkivallan levinneisyydestä ”ulkoisen” riidanratkaisun keinona. Täysin luotettavaa osapuolten jaoittelua toisilleen tuttuihin ja tuntemattomiin osapuoliin ei käytettävissä olevalla aineistolla ole mahdollista tehdä. Tapausyhteyksistä voidaan silti turvallisesti päätellä, että maaseudun surmatapauksissa ylivoimaisesti suurimmassa osassa osapuolet tunsivat toisensa ennestään.¹³³

5. Osapuolten välinen suhde

	Holl	Käkis	Viip	Yht
Lähisukul.	3	2	3	8
Palvelusuhde	1	–	2	3
Tuttu (arvio)	38	24	53	115
Tuntematon, ei tietoa	–	5	7	12
Yht.	42	31	65	138

Asianomaisten sosiaalisen aseman määrittäminen on sekin suuntaa-antava, sillä statusta ei usein sen tarkemmin eritellä tarkemmista tiedoista kuten iästä puhumattakaan.¹³⁴ Liki kolme neljästä tekijästä tai uhrista on luokiteltu tarkempien määreiden puuttuessa ”talonpojistoon”. Käytännössä tähän ryhmään kuului väestöä köyhästä torpparista varakkaaseen ratsutalonpoikaan. Loppu neljäsosa tekijöistä jakaantui melko tasan säätyläisiin (aateli, upseeristo sekä talonpojista erottautumaan pyrkivät virkamiehet: nimismiehet, voudit, kirjurit jne.), alempaan sotilashenkilöstöön (ratsumiehet, nihdit) sekä yhteisön vähäosaisimpiin (palkolliset, itselliset, irtolaiset). Aineisto on hivenen liian suppea yleisem-

132 Ks. esim. Cockburn 1991, s. 94–98; Spierenburg 1994, s. 705; Koskivirta 2001, s. 279–283.

133 Länsi-Suomessa ihmiset identifioitiin sakkoluetteloissa kylien mukaan, millä perusteella Heikki Ylikangas on voinut päätellä suurimman osa väkivallan osapuolista tunteneen 1500-luvulla toisensa (Ylikangas 1971, s. 162).

134 Seppo Aallon (1996, s. 71) kokemuksen mukaan henkikirjat eivät merkittävästi auta identifioinnissa; ks. myös Nenonen 1992, s. 181–220.

pien johtopäätösten tekemiseen, mutta kaikki väestöryhmät olivat ainakin edustettuina.

4. Osapuolten sosiaalinen asema (kaikki alueet yhteensä)

Syytetty	Uhri					Yht
	Sää	Tal	Sot	Pal	Tunt	
Sää	3	5	2	1	0	11
Tal	1	84	3	11	0	99
Sot	0	12	1	3	0	16
Pal	2	4	2	2	0	10
Tunt	0	0	2	0	0	2
Yht.	6	105	10	17	0	138

Sää = säätyläiset, Tal = talonpojat, Sot = sotilaat, Pal = palkolliset, irtolaiset, Tunt = tuntematon

1600-luvun tapoilla oli leimallista tilanteiden spontaanisuus ja julkisuus; suunnitellut ja salamyhkäiset murhat olivat poikkeuksellisia. Tapon yleisin konteksti oli kahden sosiaaliselta statukseltaan tasaveroisen miehen riitautuminen oluen ja paloviinan siivittämissä olutpenkeissä tai erilaisissa juhlissa. Tätä tapaus-tyyppiä edusti noin puolet tapauksista, joista konteksti tunnetaan. Loput tapoista liittyivät raja-, kaski-, kalavesi ym. nautintakiistoihin sekä muihin moraalikonflikteihin, joissa alkoholilla ei ainakaan tuomiokirjan perusteella ollut niin keskeistä roolia kuin olutpenkkiriidoissa. Muutamat ryöstömurhiksi luokiteltavat tapaukset olivat lähinnä levottoman rajaseudun ja Käkisalmen läänin ilmiöitä.

5. Konteksti

	Holl	Käkis	Viip	Yht
Olutpenkki	16	10	27	43
Nautinta	7	3	10	20
Muut moraalik.	16	9	10	35
Ryöstö	–	3	1	4
Ei mainittu	3	6	17	26
Yht.	42	31	65	138

Myös käytetyt aseet kertovat tilanteiden spontaanisuudesta. Pääasiallisina surma-aseina puukko, kirves ja erilaiset puiset astalat (seiväs, halko) olivat suunnilleen yhtä yleisiä.¹³⁵ Aseena käytettiin sitä, mikä oli käsillä kivistä karhu-

135 1700-luvun itäsuomalainen kuva yleisimpien lyömäaseiden käytöstä oli samansuuntainen (puukko 26%, puuastalat 24% ja kirves 12% – Koskivirta 2001, s. 379–380) ja melko yhteneväinen myös mm. 1200-luvun Englantiin (puukko 30%, puuastalat 24% ja kirves 15% – Given 1976, s. 343). Esimerkiksi Englannissa ampuma-aseiden käyttö henkikiroksissa yleisesti selvästi vasta 1700-luvulla (Cockburn 1991, s. 79–86).

keihäisiin, joten sananlasku *kyllä lyöpä asen löytä* oli todellisuutta myös sananmukaisesti.¹³⁶ Miehen vyöhön kuulunut puukko oli selvästi olutpenkkiriitojen tyyppiase. Tarkasti ottaen kysymyksessä oli yleensä arkinen veitsi (*täljkniv*), jonka merkityksestä 1600-luvun suomalaiselle talonpojalle kertoo Eerikki Antinpoika Tranan todistus vuodelta 1634 hänen valittaessaan Saksassa vaikeuksiaan Osnabrückin kaupunkilaisten kanssa: ”...millaista sakkia nämä ovat valituksineen... paljon pahempia kuin savolainen talonpoika valittamaan vuolupuukostaan ja puulusikastaan”.¹³⁷ Kaskella ja pellonrajoilla käytettiin yleisimmin kättä pidempänä kirveenhamaraa ja seipäitä. Ampuma- (pistooli, rihlapyssy, jalkajousi) ja sotilasaseet (miekka, pertuska) esiintyivät arkisiin käyttöesineisiin verrattuna melko harvoin.

6. Pääasiallinen surma-ase

	Holl	Käkis	Viip	Yht.
Puukko	10	5	15	30
Kirves	11	6	8	25
Sot.aseet	2	2	2	6
Puuastalo	4	8	10	22
Ampuma-ase	3	–	1	4
Muut	7	3	9	19
Potkut, lyönnit	1	2	3	6
Ei mainittu	4	5	17	26
Yht.	42	31	65	138

Syytetyn saapumisen oikeuden eteen ja käräjien langettamien tuomioiden tarkastelussa on otettu huomioon viimeinen tilanne, jonka jälkeen juttu häviää lähteistä. Tarkastelu on hyvin epävarma, sillä paenneista on usein mahdotonta tietää, saatiinko heidät myöhemmin kiinni. Tulos lienee silti oireellinen tapausten selvittämisprosentin kannalta. Hollolan kihlakunnassa ja Viipurin Karjalassa vangittujen, enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti oikeuteen asiastaan vastaamaan saapuneiden (turvakirje, takuut tai epäiltyä ei katsottu aiheelliseksi vangita) ja ainakin lähteistä jälkiä jättämättä häviävien osuus jakautui melko tasaisesti kolmeen osaan. Sen sijaan Käkisalmen läänissä karanneita oli enemmistö ja oikeusprosessin vieminen eteenpäin oli näin vaikeampaa kuin muualla. Käkisalmen läänin käräjät ”pääsivät” lainmukaisen kuolemantuomion langettamiseen asti harvemmin kuin varsinaisen Suomen alueiden käräjät. Rajan vaikutus tuntui selvästi, sillä Käkisalmen läänissä puolessa tapauksista viimeinen maininta jäi rauhattomaksi julistamiseen, vaatimukseen surmaajan kiinniottamisesta tai asian käsittelyn lykkäämiseen myöhempään ajankohtaan.

136 Florinus 1702.

137 Korhonen 1953, s. 443.

Miekka, pertuskoja ja hilpareita 1400–1600-luvulta. Kansallismuseon kokoelmista, E. W. Juveliuksen teoksen Suomen kansan aikakirjat II kuvitusta.

7. Syytetty oikeudessa

	Holl	Käkis	Viip	Yht.
1. Vangittu	15	6	24	45
2. Turvakirje, takuut tms.	15	9	21	45
3. Paennut	11	11	18	40
4. Syytetystä ei tietoa	1	5	2	8
Yht.	42	31	65	138

Viipurin Karjalan ja Hollolan osalta joka kolmannen tapauksen lopputulos jää tutkijan kannalta auki. Omaisten suhtautumista tekijään ei kaikissa tapauksissa ole kirjattu ylös, mutta asianomistajana lesket esiintyivät jonkun verran yleisemmin kuin lähimmät verisukulaiset. Laajempaa ryhmänä ”suku” mainittiin melko harvoin.

8. Asianomistaja

	Holl	Käkis	Viip	Yht.
Leski	13	17	26	56
Lähisuku	10	6	22	38
Leski+suku	7	2	5	14
Kaukaisempi sukul.	2	-	4	6
Viranomainen	7	3	7	17
Ei mainittu	3	3	1	7
Yht.	42	31	65	138

Vanhatestamentillisen talioperiaatteen ensisijaisuuden valtakaudella lainlukijat ja tuomarit uskaltautuivat langettamaan tapoista sakkotuomioita lähinnä silloin, kun tapauksessa nähtiin selkeitä lieventäviä tekijöitä (lähinnä itsepuolustus, joissakin tapauksissa itsensä puolustaja vapautettiin kokonaan) tai surmaaja saapui käräjille turvakirjeen suojissa useamman vuoden pakolaisuuden jälkeen. Myötävalalle määräämistä epäselvissä surmaepäilyissä 1600-luvun lainlukijat ja tuomarit käyttivät aikansa oikeusoppineiden näkemyksen mukaisesti sääste-
liäästi.

9. Käräjien langettama tuomio

	Holl	Käkis	Viip	Yht.
Kuolema	14	3	24	41
Sakko, sovittajaiset	7	9	6	22
Rauhattomuus	11	2	7	20
Lykkäys	2	12	6	20
Myötävala	2	1	3	6
Vapautus	4	3	8	15
Ei oikeuskäsittelyä	2	1	11	14
Yht.	42	31	65	138

Tapoista ja pahoinpitelyistä käräjillä langetettujen tuomioiden vähenemisen luotettavuus ihmisten todellisen väkivaltakäytöksen muutoksen kuvaajana ei ole yksiselitteinen asia, mutta lähdekriittisten tarkastelujen jälkeenkin yleis-eurooppalaiseksi luonnehdittava väkivallan laantumisen perusongelma on pysynyt jatkuvasti ajankohtaisena. Miksi ihmisten turvautuminen fyysiseen väkivaltaan oli Suomessa 1500-luvun puolivälissä yleisempää kuin sata vuotta myöhemmin? Poikkesivatko keskiajan ja 1500-luvun konfliktinratkaisukulttuuri sekä oikeuskäytäntö jotenkin oleellisesti myöhemmästä?

On katsottava tarkemmin asetelmien taakse.

■ Veri, suku ja yhteisö

Karjalaiset olivat kokoontuneet viettämään perinteistä vuodentulojuhlaansa kevätkylvöjen jälkeen Ilomantsin Korpijärvellä 1695. Joka talosta oli juhliin kannettu viljaa oluen ja paloviinan valmistusta varten. Juhlissa tapahtuneessa välikohtauksessa Panko Hilipoff löi Oleksi Pirtanoffia kattilakoukulla päähän niin, että tämä pyörtyi.¹

Panko oli jo poistunut kotipihaansa, kun Oleksin veli Panhila huomasi eteisen lattialla makaavan veljensä. Panhila lähti kolmen serkkunsa kanssa Pankon perään. Panko linnoittautui pihaansa, jolloin juopuneet nuorukaiset vaativat häntä ulos tehostamalla uhkauksiaan pertuskaniskuilla maahan ja piha-aitaukseen: *”Tule tänne kelmi, pääsi pyörii kohta maassa!”* Panko vastasi *päässeensä jo kerran pakoon*, eikä häntä pitänyt häiritä hänen omassa pihassaan. Panko aseistautui pertuskalla, jousella ja keihäällä ja siirtyi aittaan, jonne Panhila aikoi tunkeutua muiden serkusten jo väsyttyä piiritykseen. Panko vetosi kotirauhaansa: *”Oma coto oma linna!”* Lisäksi hän huomautti, että heidän suhteestaan ei ollut *aiemmin kuulunut mitään pahaa eikä pitäisi kuulua nytkään*. Sovittelevat puheet eivät rauhoittaneet Panhilaa: *”Elä pakene nytt skelmi, olet lyönyt paremman pään kuoliaaksi, lyö nyt minut”*.

Panko Hilipoff kehotti edelleen uhkailijaa poistumaan: *”Mene kotiin cunialinen mies”*. Tämän jälkeen Panhila huitaisi piha-aidan yli Pankoa seipäällä. Panko hermostui oraidensa tallomisesta, jolloin hän heitti kohti tunkeilijaa keihäällään. Panko löi Panhilaa pari kertaa pertuskalla ja kehotti häntä lähtemään: *”Nyt olet pyhä Weli saanut sen mitä hait, pari lyöntiä pertuskasta, mene nyt kotiin äitisi luo”*. Lopulta Panhila sai tappelun jatkuessa keihään kohtalokkaasti vatsaansa. Paikalle kiirehti myös Panhilan äiti, joka uhkaili Pankoa: *”Katsos koira, minä isken sinut nyt kuoliaaksi, kuten löit minun poikani”*. Äiti myös kirosi poikansa surmaajan: *”Eivät sinunkaan kätesi pitkään kynnä isiesi maata, kun minä kuolen, vielä tulee mies, joka kysyy tämän perään”*. Panko Hilipoff toivoi omasta puolestaan *Jumalan ja esivallan vallitsevan*, jonka jälkeen hän pakeni ensin metsään ja muutaman päivän kuluttua maanpakoon Venäjän puolelle.

Kuolinvuoteellaan Panhila kertoi, että hän olisi tappanut Pankon, jollei tämä olisi ehtinyt ensin. Mitään vanhoja kaunoja heidän välillään ei ollut, vaan motiivina oli *”verenperintä”*: *”Minä menin weliäni werta perimän”*. Kuolevan tahdon mukaisesti suku ei saanut suostua sovittajaisiin Pankon kanssa, vaan kuningas, korkea esivalta ja oikeus saivat tehdä hänen kanssaan *mitä haluavat*.

1 KA gg 14: 214–220v.

Verenperijät

Ei niin vetelä veri ettei sakeampi vettä.
(Florinus 1702)

1600-luvun lopun ilomantsilaisissa vuotuisjuhlissa tapahtuneen välikohtauksen vertaaminen sisilialaiseen mafiaväkivaltaan saattaa ensi näkemältä tuntua omi-tuiselta, mutta rinnastus ei ole niin kaukaa haettu kuin voisi kuvitella. Tommaso Buscetta tuli tunnetuksi yhtenä ensimmäisistä merkittävistä poliisin kanssa yhteistyöhön ryhtyneistä Sisilian mafian entisistä jäsenistä, jotka rikkoivat ”vai-kenemisen lain”, *omertán*. Uuden henkilöllisyyden saanut Buscetta joutui su-kulaisineen maksamaan ratkaisustaan kalliin hinnan, mutta Italian valtiolle pal-jastukset olivat tärkeä voitto taistelussa järjestäytyneitä rikollisuutta vastaan. Mafian valta alkoi horjua Etelä-Italiassa 1980-luvulta lähtien.²

Buscettan kaltaisten ”kruunun todistajien” kuulustelut paljastivat myös kult-tuurintutkimusta kiinnostavaa tietoa mafijärjestöjen salatusta toiminnasta. Mi-hin mafian sitkeys ja vaikutusvalta Etelä-Italiassa on perustunut? Kuulusteluis-sa Buscetta kuvasi amerikkalaisten ja sisilialaisten mafiosojen erilaista maail-mankuvaa:³

He (yhdyksvaltalaiset mafiosot) puhuivat aina yksilön oikeuksista ja vel-voitteista. Se oli lähes pakkomielle. Kotona Sisiliassa tällaista yksilöä ei ollut olemassa. ”Perhe” oli kaiken edellä: myös todellisen (verisiteelle perustuvan) perheen.

Sisiliassa kenttätyötä 1960-luvun alusta lähtien tehnyt, Eliasin sosiologiasta vaikutteita hakenut Anton Blok korostaa monien muiden tutkijoiden tapaan hei-kon keskusvallan merkitystä. Ihmiset ovat vuosisatojen ajan turvautuneet biologi-sen ja rituaalisen sukulaisuuden muodostamiin verkostoihin, jotka ovat ank-kuroituneet syvälle sisilialaiseen kulttuuriin ja maailmankuvaan. Blok liittää Buscettan todistuksen ”perheen” kaikkivoipuudesta holistiseen maailmanku-vaan, joka sitoi ihmiset toisiinsa biologisen ja rituaalisen sukulaisuuden luo-mien vastavuoroisten suhteiden kautta. Veristen konfliktien dynamiikkaa jäsen-tää keskenään vihamielisten ryhmien oleminen osana samaa sukulaisuus- ja verimetaforien kautta käsitettävää yhteisöllistä kokonaisuutta. ”Osanottami-sen” idealle perustuvassa sosiaalisessa järjestelmässä yhteisön oli ”perittävä” hukattu veri. Näin antoi myös Ilomantsin nuori kostaja ymmärtää.⁴

.

2 Blok 2001, s. 87–102.

3 Blok 2001, s. 100.

4 Blok 2001, s. 97–100. Suistamalla vuonna 1689 (KA gg 9: 36–38; Kuujo 1963, s. 196–197)) vaatimattomiin sovittajaisiin miehensä surmasta suostunut Niilo Mustosen leski kertoi pel-käävänsä myös kymmenvuotiaan poikansa hengen puolesta, sillä leski oli kuullut kar-jalaisten kyläläisten pelkäävän hänen pojastaan vielä kasvavan kostajan. Suomalaisessa kansanperinteessä rajoittamattoman verenperimisen teema on tunnettu Kullervo-runoista, joissa Untamo surmaa Kalervon sukuineen pientä kehtolasta lukuun ottamatta: ”Tuosta kasvavi kaleva, viiptyvi vihan pitäjä” (Haavio 1933, s. 291–292). Kronikkatiedon mukaan laaja verikosto olisi ollut Virossa todellisuutta vielä 1500-luvulla (Virtanen 1933, s. 365). Ruotsin keskiaikaisista, 1200–1300-luvulle ajoittuvista maakuntalaeista selvimmin koston

Suomalais-ugrilaisien kielten vanhimpaan sanakerrostumaan kuuluva *veri* on kaikkialla keskeisin yhteisöä ja yhteisön vahingoittamista, väkivaltaa, merkitseviä symboleista. Suomalaisessa kansanperinteessä vereen on liittynyt erilaisia tabu-uskomuksia, jolloin verestä on käytetty piilonimityksiä kuten *leppä*, *puna*, *tuores*, *ruoka*, *hurme*. Tällaisia rajatilanteita ovat olleet mm. riistan kaataminen, kotieläinten teurastaminen, naisten kuukautiset ja synnytys.⁵ Veri symboloi elämää ja kuolemaa, sillä voidaan viitata puhdistautumiseen tai saastaisuuteen, tai se voi toimia välittäjänä ja sosiaalisen kiinteyden ilmaisijana.⁶ Myös väkivalta saattoi olla saastuttavaa tai puhdistavaa; varhaisen uuden ajan väkivallan moraalinen perustuminen tabunomaiseen *pyhän* logiikkaan on vaivattomasti nähtävissä myös 1600-luvun suomalaisessa ajatusmaailmassa.⁷

Taposta syytetty Hannu Mätting antoi Jääsken käräjillä vuonna 1630 kaksi selitystä sille, miksi hän oli surmannut riitakumppaninsa. Juopumukseen vetoaminen oli usein kuultu puolustus, mutta lisäksi Hannu mainitsi *kiivastuneensa oman verensä näkemisestä*.⁸ Haava merkitsi elinvoimaa uhkaavan salaperäisen voiman, *vihan*, tunkeutumista ruumiiseen.⁹ Tätä käsitystä kuvastavat haavojen parantamisriitit eli ”haavojen yli lukemiset”, joista niin 1600-luvun tuomiokirjoissa kuin myöhemmässä kansanperinteessäkin on lukemattomia esimerkkejä. Kirkon ja maallisen esivallan suhtautuminen taikuuden harjoittamiseen kiristyi 1600-luvun jälkipuoliskolla, jolloin näihin perinnäisiin riitteihin turvautuneet saattoivat löytää itsensä käräjiltä.¹⁰ Pälkjärvellä Yrjö Pitkänen lääkitsi Olli Salisen pojan päätä, kun tätä oli tappeluissa lyöty miekalla ja nuuskatupakan survinnuilla. Pitkänen aloitti parantamisriitin lukemalla ensin *Isän, Pojan ja Pyhän hengen nimeen* ja sitten ”*rauta sinun vihas ota pois ihmisen ihold*” ja jälkimmäisessä tapauksessa ”*ota pois puu vihas ihmisen ihold*”.¹¹

Sukukeskeisessä maailmassa haava saattoi samalla merkitä myös pahantahitoisen maagisen voiman vaarallista tunkeutumista ”yhteisöruumiiseen” eli sukuyhteisöön. Veren vuodatukseen reagoitiin erityisellä kiivaudella silloin, kun hengenvaaraan yhdistettiin veren perimisen pyhä velvoite: ”*Murhaajat purivat, perikää vereni!*”¹² Yhteisöllisyyttä ja väkivallan tuomittavuutta korosti ainakin

...
 mahdollista ulottumista myös sukulaisiin kuvastavat Gotlannin lain määräykset, joiden mukaan surmaajan lähisukulaisten oli teon jälkeen paettava erikseen nimettyjen kirkkojen suojiin (Hemmer 1928, s. 4–5). Joistakin jäljempänä käsitellyistä tapauksista käy ilmi, että Suomessa vielä 1600-luvulla oli nähtävissä merkkejä ajattelusta, jonka mukaan esimerkiksi surmaajan veli oli ”yhtä hyvä” (esim. KA ee 8: 1164v–1165v, Sysmä 1667), jos surmaajaa itseään ei saatu vastaamaan asiastaan.

5 Honko 1957, s. 8–9; Anttonen 1996, s. 145–146.

6 Blok 2001, s. 97; ks. myös sukukostosta ja verisymboliikasta 1500–1600-luvun Skotlannissa: Brown 1986, s. 28–29.

7 *Pyhän* käsitteestä erityisesti Anttonen 1996; väkivallan ja *pyhän* yhteyttä on sosiologisesti ehkä tunnetuin pohtinut René Girard (1977). Ks. kappale III: 1.

8 *...för iffrigheten, att jagh sågh mitt egitt blodh*: KA jj 2: 180–184. Yhden aikalaisuskomuksen mukaan noidan uskottiin menettävän voimansa nähdessään oman verensä (Eilola 2001, s. 112).

9 *Viha* on merkinnyt ”käärmeen myrkkyä”. Vuorela 1975, s. 710.

10 Nenonen 1992, s. 58–64, 107–109, 142–151; Katajala 1997, s. 307–309; Eilola 2001.

11 KA gg 2: 546v; Kuujo 1963, s. 186–187; ks. myös KA gg 1: 870v.

12 KA oo 2: 680–683v.

Itä-Suomessa yleisesti käytetty kannibalistinen metafora, jonka mukaan veren-
vuodattaja *söi* uhriaan tai hänen vertaan.¹³ Suistamolainen Mikko Kuivalainen
ilmoitti jouduttuaan puukotuksen uhriksi: ”*Jo syötin tällä kerral, io minusta
mies on mennu*”.¹⁴ Tuomari käänsi Kuivalaisen lausunnon pöytäkirjaan ruotsik-
si: ”*Jagh haar nu fädt min rest, det blir ej karl mehr af migh*”. Mikko antoi näin
ymmärtää, että hänen osansa tässä maailmassa oli väkivallantekijän toimesta
”syöty”.¹⁵ Veri yhteisön ja yksilön osan symbolina liittyi muinaispohjoismaisten
talon *manhelgt-* ja *manheill-* käsitteiden sisältöön, suomalaisittain *pyhään veljey-*
teen ja onneen.¹⁶

1600-luvulla solvauksena käytetty sanonta *pyövelin ruoka* viittasi vakavan
rikoksensa vuoksi yhteisöstä erotettavaan ihmiseen. Talkoojuhlissa puukotetun
kiteeläisen Petter Vääntisen kaksimerkityksiset sanat ”*Jo söi pövelin ruoka!*”
(1691) kiteyttävät oivallisesti 1600-luvun väkivallan moraalien kuvaamisen yhteis-
aterian idean kautta.¹⁷ Väkivallantekijä söi uhrinsa, mutta oli kuoleman an-
saitsevana itse ”pyövelin ruokaa”. Verenperijänä oli suvun sijaan jo valtiollinen
oikeus pyöveleinen.

Kuolemanrangaistuksessa olikin sakraalisia piirteitä, sillä toimitus oli julki-
nen siirtymäriitti niin yhteisön kuin teloitettavankin kannalta.¹⁸ Kaarle XII pyr-
ki parantamaan normaalista sosiaalisesta elämästä ulossuljettujen pyövelien ja
heidän perheidensä asemaa vuonna 1699 antamallaan mahtikäskyllä. Kaarlen
mukaan kuninkaallisten tuomioiden toteuttajana pyöveli ei luonnollisesti voi-

13 Vrt. myös Kuitunen 1998. Kertomukset ihmissyönnistä on ihmisyhteisöissä usein liitetty
”toisiin”, naapuritheimoon, primitiivisiin kulttuureihin jne. (Bloch & Doninger & Rawson
1999). Yhtä kaikki, syöminen ja yhteisateria (ks. Viikuna A. 1989, s. 76) ovat yksi yhteisöl-
lisyysden keskeisimmistä vertauskuvista: ”se jonka kanssa syödään, sitä ei syödä”, siteraa
Seppo Knuutila (2001).

14 KA gg 12: 52v.

15 ”*Cowa lycki weti*”, joutui pielisjärveläinen Lauri Rönkkö toteamaan surmattuaan Antti
Turusen (KA 12: 18–19v). *Osan* ja *onnen* käsitteistä suomalaisessa kansanperinteessä, ks.
Harva 1948, s. 257–258; Viikuna A. 1989, s. 190–193; Talve 1990, s. 264–265; Anttonen
1993, s. 60–61; Stark-Arola 1998, s. 116–117. Yleisesti käsitteillä viitattiin ihmisen kohta-
loon ja hänen haltijaansa; kuvaavaa on, että kirkkoherra Henrik Florinus (1702) liitti van-
haan sanalaskuun ”mies nukkuu, onni valvoo” puhdasoppisen luterilaisuuden maailman-
kuvaan paremmin soveltuvan tarkennuksen (*paremmin: mies nukkuu, Jumala valvoo*). Laura
Stark-Arola liittää osan ja onnen ajatukseen ns. rajoitetusta hyvästä (*limited good*). Tässä
talonpoikaisyhteisö nähdään suljettuna järjestelmänä, jossa menestysmahdollisuudet ym-
märretään rajalliseksi ja oman ”osan” kasvattamisen katsotaan olevan mahdollista vain
muiden kustannuksella. Tähän liittyvät kateuden ja ”pahan silmän” ongelmat yhteisöelä-
mässä. Onneen liittyvistä käsityksistä 1600-luvun taikus- ja noituusilmiöiden taustalla:
Eilola 2001, s. 52–53.

16 Vrt. kansanperinteen uskomuksiin verestä voiman lähteenä (Harva 1948, s. 236) sekä ”sy-
dänveren katsomisen” uhkauksiin: *Jagh skall se ditt hjärteblodh* (KA II 1: 140; KA x 1:
Viipuri 16.1 1626). Lammilla 1667 pääsiäisrahoja kantamassa ollut kirkkoherra joutui erään
tyyttymättömän, kirkkorauhan rikkomisesta sakotetun seurakuntalaisen kovistelemaksi
(Suolahti 1919, s. 143): ”*Sinä pappi...böweli, murhamies, skälmi, varas, mistes minun
sacoitit, ja mingätähden minua wihat. Täsä paicasa minä sinun rapas hajoitan... ja sinun
sydänväres catzon.*” ”Kokemus sydäimestä elämän ylläpitäjänä – elimenä, joka on elämän ja
kuoleman rajakohta – on antanut sille erityisaseman voima- ja tunnekeskuksena, jonka
kautta ihminen on määrittänyt itsen ja ulkomaailman välisen kommunikaatiosuhteen”,
muotoilee Veikko Anttonen (1993, s. 39). ”Sydänveren katsomisen” uhkaus viittasi siis
erityisen ”veriseen loukkauksen” kokemiseen. Ks. myös kappale III:1.

17 KA gg 10: 248v–249; Saloheimo 1976, s. 302.

18 Ström 1972, s. 275–280; Lilieqvist 1992, s. 90–96.

nut olla kunniaton. Samalla hallitsija määräsi, että pyövelit oli rekrytoitava kunniallisista ihmisistä eikä rikollisista, kuten käytäntönä oli ollut tähän asti.¹⁹

Näkemyksistä mestajaista kunniallisena kruunun virkamiehenä erosi perinteisistä yhteisöllisistä rajanvedoista, eikä Kaarle XII nähnyt yhteisön osanottoa itse rituaaliinkaan kaikissa tapauksissa pelkästään kannatettavana asiana. Hallitsija julkaisi seuraavana vuonna kuninkaallisen plakaatin, jolla pyrittiin kuolemanrangaistuksen uhalla takaamaan pyöveleiden koskemattomuus. Työssään haparoinut pyöveli tavallaan epäonnistui välitystehtävässään tämän- ja tuonpuoleisen välillä. Seurauksena saattoi olla ”tabureaktio”:²⁰

Me olemme saaneet valitettavasti tietää, kuinka kerta toisensa jälkeen tapahtuu, että jos mestaja ei kuolemaantuomittuja teloittaessaan tee työtään yhdellä iskulla tai asian muuten edellyttämällä taitavuudella, aloittaa ajattelematon ja yltiöpäinen joukko sellaisen hullutuksen hyökkäämällä kivillä tai muilla aseilla varustautuneena mestajan kimppuun, että yleisen joukon juostessa yhteen ja tapon tapahtuessa ei kuoliniskun antajaa tutkimuksissa saada selville; moiseen yltiöpäisyyteen lienee osasynä se, että joillakin yleisestä rahvaasta on oppimaton käsitys siitä, että mestajan epäonnistuuessaan tehtävässään heillä on vapaus ja oikeus häntä kivittää tai muuten pahoinpidellä...

Kuolemantuomion täytäntöönpanossa tapahtuneet odottamattomat häiriöt ovat aina herättäneet hämmennystä, jolloin tapahtunut on helposti nähty korkeampien voimien antamana merkinä ja kuolemaantuomittu on voinut säästää päänsä. Aiheesta artikkelin vuonna 1934 julkaisseen oikeushistorioitsija Lizzie Carlssonin mainitsema esimerkki on kuvaava. Tukholmassa vuonna 1488 pyöveli oli juuri valmistautunut hirttämään varasta, joka onnistui kuitenkin äkillisesti tönäisemään pyövelin lavalta ja vapautumaan siteistä. Itse valtionhoitaja Sten Sture anoi tuomitun hengen puolesta.²¹

19 Schmedemann 1706, s. 1532–1533. Vrt. myös Geschwind 1998, s. 53–55, joka tulkitsee pyövelin aseman muutosta voimistuneen valtiollisen kontrollin näkökulmasta: *Genom att göra bödeln till en fullvärdig kronotjänare stärktes den statliga kontrollen över den lokala rätten.... Vad vi ser här i slutet av 1600-talet och början på 1700-talet är hur äran som juridisk princip kolliderar med folkliga föreställningar*. Plakaatin kertomaa vahvistaa yksityiskohta Albin Simolinin (1909, s. 226–227) väitöskirjassaan mainitsemasta tapauksesta 1700-luvun alusta, jolloin Viipurin hiippakunnassa toiminutta tuomirovasti Peter Carsteniusta vaadittiin viraltapantavaksi. Carstenius oli mm. luonnehtinut paikallista pyöveliä ”Kuninkaallisen majesteetin uskolliseksi, miehuulliseksi ja luotettavaksi palvelijaksi” ja seurakunnan etevimmäksi vaikeiden sairauksien parantajaksi papiston jälkeen. Häpeällisiksi ymmärrettyjen marginaaliammattien vähittäisen muuttumisen ”profaanimiksi” länsimaissa on pannut merkille myös Blok 2001, s. 67. Pyöveleistä parantajina: Blok 2001, s. 52–53.

20 Schmedemann 1706, s. 1573–1574. *Wij fast ogärna förnumme/ huruledes tid efter annan/ then händelse sig tildrager/ at enär en skraprättare wid then honom anbefalte EXECUTION öfwer dödsfångar/ ej förrattar sin tiens med ett hugg/ eller elliest med then färdighet som tilbör/ tager sig en hop obetänckt och öfwerdådigt folck thet oråd före/ at antigen med stenar eller annat gewär/ öfwerfalla skarprättaren/ hwaraf ibland/å then gemena hopen i myckenhet sammalöper/ jämwäl dråp och döds slag tima plägar/ utan at man wid ther öfwer sedermera anstälte undersökningar then rätta banemannen kan utleta eller igenfinna; warandes til slik öfwerdådighet til en del orsaken/ then fäkunnoga inbilning/ som somlige af thet gemena folcket hafwa/ at enär skarprättaren fehlar i sin plicht/ och sin tiens icke rätteligen fulgör/ skal them stå fridt/honom saklöst at stena eller elliest illa handtera...*

21 Carlsson 1934, s. 108–109.

Sukuyhteisöllinen verenperiminen tunnettiin vielä 1600-luvulla nähtävästi kaikkialla Suomessa: jotkut maininnat Itä-Suomesta ja Hämeestä ovat varsin selviä.²² Olli Tirronen tunkeutui Leppävirralla 1642 poikansa, kahden vävynsä ja sotilaspalvelijansa kanssa Olli Turusen tupaan.²³ Kostoretikunta oli vakuutunut Turusen isän syyllistymisestä varkauteen. Käsiryssä Turusen isä puolustautui huitaisemalla Olli Tirrosta puukolla rintaan, jolloin tämä huudahti Turusta tämän jälkeen kuolettavasti iskeneelle pojalleen:²⁴ ”*Jo söi minun murhamies, löö nytt rasirast pääll!*” Kun surmaaja saapui käräjille turvakirjeen suojissa ja asiaa käsiteltiin uudelleen pari vuotta myöhemmin, halusi poika nyt korostaa, ettei isä millään lailla yllyttänyt häntä tekoon, kuten edellisessä kärjäkäsitelyssä kirjatusta todistuksesta oli voinut päätellä. Verenperimisen periaate ei silti jää epäselväksi: ”*Ei minus meist enemb ole, ei ole joca minun wereni peri*”, tarkensi poika isänsä todenneen.²⁵ Surmaajan selityksen mukaan teon motiivina ei suinkaan ollut omakätinen verenperintä, sillä ”... *Jumala armah-takoon minua köyhää miestä, että jouduin hulluuden valtaan; eikä mikään muu minua siihen johdattanut kuin paha henki*”. Käräjillä myös surmatun Olli Turusen pojat Olli, Reko ja Matti korostivat viisaasti esivallan suvereniteettia: ”*Olem Jumala walda ja rotzi lacki, eij mö lopo rotzin laist*”. Suvut olivat jo neuvotelleet rahallisista sovittajaisista ja Ruotsin lain odotettiin antavan ongelmaan myös paikallisyhteisön oikeustajua tyydyttävän ratkaisun.

Verivelan periminen ei pohjimmiltaan tavoitellut yksittäisen syyllisen rankaisemista vaan yhteisöllisen tasapainon palauttamista pyhänä velvollisuutena. Useat tutkijat ovat tarkastelleet väkivaltaa osana Länsi-Euroopassa 1500–1600-luvulla tapahtunutta ”oikeuden vallankumousta” ja osoittaneet, kuinka monet keskiajalla legitiimeiksi koetut yksityisen väkivallan muodot, kuten omaisten laaja kosto-oikeus ja kansankulttuuriin liittyneet rituaalisen väkivallan muodot, saivat rikosleiman väkivaltamonopolin siirtyessä valtiolle. Leppävirran Tirrosten ja Turustenkin oli oltava varovaisia, ettei kuvaa yksityisestä kosta tai korkean esivallan ohittaneesta sovinnosta päässyt syntymään.

Norjalainen Erling Sandmo on luonnehtinut 1500–1600-luvulla tapahtunutta oikeuden ankaroitumiskehitystä siirtymisenä paikallisyhteisön sovittajaisia suosineesta ”Uuden Testamentin moraalista” valtiolliseen, koston periaatetta korostaneeseen vanhatestamentillisuuteen.²⁶ Raamatun historiaa jäsentää kehitys Vanhan Testamentin sukuyhteisöjen maailmasta kohti ”valtiollistuneempia” rakenteita ja sukukoston heikkenemistä, mutta tämän analogian kääntäminen totunnaisesta päinvastaiseksi ei tässä yhteydessä vaikuta vertauskuvana toimi-

22 Heikki Ylikangas (1971, s. 147–148; 1994, s. 17) mainitsee suorasanaisesti ilmaistusta verikostomotiivista myös Uudeltamaalta yhdestä lohjalaisesta pahoinpitelytapauksesta ja epäilee tapauksia olevan enemmänkin, ”jos joku olisi asiaa tutkinut”.

23 KA oo 1: 175–177; 2: 169–171.

24 Ilmaisun ”rasirast” merkitys jää epäselväksi. Mahdollisuuksia ovat ainakin *raskaasti* ja verbi *rasittaa*, ”rangaista” (SSA 3: 52).

25 ”*Jo päni söi coirat, eij ole ketään cuin kini otta*”, valitti haavoitettu Antti Paukunen Kurkijoella viitisenkymmentä vuotta myöhemmin (KA gg 14: 154–158v). Vertauskuva ”syömisestä” oli sama, mutta nyt puhuttiin kiinniottamisesta, ei verenperinnästä.

26 Sandmo 2000, s. 65.

van. Keskiajan loppu ja 1500-luku olivat pohjoismaissa sovittajaisten kulta-aikaa²⁷, mutta myös sovittajaiset on ymmärrettävä verenperimisen idean yhteydessä: ne eivät olleet sama asia kuin toisen posken kääntäminen. Ero sukukoston sekä Mooseksen laista ammentaneen 1500–1600-luvun valtiollisen oikeuden välillä on esitetty toisinaan liiankin jyrkästi.²⁸ Käsitys verivelasta oli yhteisön legitimitetin kannalta elintärkeä yhdysside suvun ja varhaismodernin valtion välillä. Ero oli siinä, kenellä oli oikeus periä veri: *veri* sai uuden poliittisen sisällön.

Käytännössä tapon omakätinen kostaminen oli 1600-luvun Suomessa jo hyvin poikkeuksellista, mikä kertoo jo keskiajalta lähtien ankarilla rauhanvalasäännöksillä tuetun kruunun väkivaltamonopolin vakiintumisesta. Melko harva teki edes niin kuin Heikki Soikkelin antamaan iskuun menehtyneen Petter Aho-kaisen veli Heikki Joukiossa 1682. Tavoitellessaan veljensä surmaajaa tämän isän Paavo Soikkelin pihasta Heikki löi vihoissaan pertuskalla tuvan pöydän, tuolit, ovet ja uuden reen säpäleiksi. Käräjät tuomitsivat kostajan Kustaa-kuninkaan *konnantöistä* (*nidingzwerk*) antaman vanhan säädöksen mukaisesti sakkoihin ja korvaamaan vahingot katselmusmiesten arvion mukaisesti.²⁹

Kansanomaisen verikoston vähittäinen häviäminen Suomesta ja muualta pohjoismaista alkoi jo varhaiselta keskiajalta alkaneen pitkän murroskauden aikana. Muodostui työnjako, jossa kruunun väkivaltamonopoli ja asianomistajan laajat perinnäisoikeudet verenperintään tai sovittajaisiin tunnustettiin yhtäaikaaisesti. Hollolan kihlakunnan lainlukija Juhana Laurinpoika luonnehti vuonna 1657 tapon asianomistajia ”verenkostajiksi” (*blodzhämmaren*),³⁰ eikä tämä ollut vielä 1600-luvun puolivälissä pelkkää retoriikkaa. Useimmissa tapauksissa omaiset pyrkivät sovittajaisiin surmaajan kanssa, mutta myös ilman armonanomusta kirjattujen kuolematuomioiden tai omaisten erikseen esittämien kuolemanrangaistusvaatimusten perusteella asenteet hämäläisellä ja itäsuomalaisella maaseudulla vaikuttavat olleen ehdottomampia kuin samaan aikaan Ruotsi-Suomen kaupungeissa, joissa asianomistajat vaativat kuolemantuomiota harvoin.³¹ Omaisten suhtautumistavat surmaajiin vaihtelivat laidasta laitaan, mikä heijastelee murroskauden tilannetta: jotkut vaativat laillistettua verikostoa kuolemantuomiona, toiset pyrkivät perinnäisiin sovittajaisiin ja toisaalta asia voitiin nähdä myös rikollisen rankaisemisena.³²

Käkisalmen läänin ortodokseilla verenperimisen pakko näyttäytyi elinvoimaisimpana. Pälkjärvellä 1642 metsässä olleet lapset joutuivat todistajiksi, kun juomingeissa surmatun miehen sukulaiset ottivat Paavila Ulassinpojan takaa-ajon jälkeen kiinni ja surmasivat hänet, vaikka tämä oli anonut piinaajiltaan

.

27 Ylikangas 1976a; 1994; 1999. Sovittajaisia käsitellään tarkemmin kappaleessa V.

28 Wormald 1983, s. 103–104.

29 KA gg 2: 365v–367v; ks. myös Matikainen 1995a, s. 42.

30 KA ee 6: 604; 606–607v. Vrt. myös KA jj 17: 175–176 (Lapvesi 1672), jossa leski kertoi luottavansa esivallan apuun, jotta surmaaja saadaan kiinni ja hän saa ”kostonsa” (...*dråparen må blifwa gripen och hon säledes få hämbd uppå honom*). Lopputuloksena lesken ja surmaajan välillä olivat myöhemmin sovittajaiset (ks. kappale V:4, rummunlyöjä Ihalaisen tapaus).

31 Ks. Karonen 1997, s. 250–260; vrt. myös Ylikangas 1999, s. 115.

32 Ks. myös Thunander 1993, s. 151–152 Götan hovi-oikeuden aineiston perusteella.

päästä tuomittavaksi *Ruotsin lain mukaan* ja luvannut korkeat sovittajaiset. Surmatun pojat olivat vastanneet: ”*Tässä on sinulla kuningas ja pyöveli, me aiomme rangaista sinua itse*”.³³ ”Suvun” koston uhka jäi yleensä uhkailujen tasolle,³⁴ mutta kaikki eivät halunneet kantaa menehtynyttä omaistaan kukkarossaan. ”*Vaikka saisin niin paljon kultaa kuin mieheni oli kokoinen, vaatisin silti henkeä*”, ilmoitti uukuniemeläinen leski Marketta Antintytär 1642.³⁵

Ortodoksitkin turvautuivat silti yleensä Ruotsin lakiin. Salmassa 1684 Nikolain päivän praasniekoissa tapahtuneessa surmassa juhlaväki otti puukottaja Griska Drochimoffin kiinni ja toimitti hänet heti lähellä majaansa pitäneen rajatarkastajan käsiin. Todistajan mukaan paikallinen ”venäläinen” väki oli puhunut, että saamattomista työpalkoistaan kaunaa kantanut Griska olisi tuonut pahantahtoiset aikeensa esille jo silloin, kun häntä oli pyydetty lahjoittamaan tavanmukainen runstykin raha tuohusten hankkimista varten.³⁶ Griska oli tällöin antanut ymmärtää uhraavansa omalla tavallaan: ”*Annan tänään Nikolaille täyden kannun verta kynttiläksi!*”

Sitari Ivaskanpoika saapui Raudun käräjille 1666 maaherran turvakirjeen suojissa ja todistajana toimineen Tuomas Uimosen tukemana. Ivaska halusi todistuksen siitä, ettei hän ollut syyllinen samaan aikaan vangittuna kuolemantuomiota odottaneen veljensä tekemään tappoon.³⁷ Kun lainlukija kysyi, miksi Ivaska sitten oli paennut teon jälkeen ja vetänyt näin epäilyksen varjon myös itsensä päälle, kertoi Ivaska pelänneensä *venäläisten tavaksi* luonnehtimaansa koston uhrin veljen ja muun suvun taholta. Käräjillä asianomistajat eivät esittäneet mitään vaatimuksia Ivaskan suhteen, sillä he nähtävästi odottelivat lailliseksi verenperinnäksi ymmärretyn kuolemantuomion panemista täytäntöön. Samana vuonna Sortavalassa otettiin esille Paavo Kainulaisen 85 kuparitaalarin sovittajaiset, jotka hän kertoi maksaneensa *pelosta* vuonna 1658 surmaamansa ortodoksipojan vanhemmille ja suvulle. Tapaus ei ollut käynyt aiemmin käräjillä, mutta lainlukija viittasi ymmärtävästi tällöin vallinneeseen sota- ja vainoajan tilanteeseen ja siirsi päätöksen suoraan hovioikeudelle.³⁸

Sukuyhteisössä keskeisen verisymboliikan yhtymäkohdat 1500–1600-luvun oikeudellisen ja teologisen ajattelun vanhatestamentillisiin piirteisiin ovat mielenkiintoisia pohdittaessa mm. suhtautumista kuolemanrangaistukseen. Jumalan lain ja tarkemmin Mooseksen lain nostaminen oikeuslähteeksi erityisesti reformoiduissa maissa on kiinnostanut oikeuden oppihistorioitsijoita.³⁹ On ilmeistä, että vanhatestamentillisuuden nousu oli myös osa aikansa valtapoliitiikan legitimaatiota.⁴⁰ Vielä 1500-luvulla Jumalan laki ei samastunut Mooseksen lakiin, vaikka Ruotsi-Suomen johtavat uskonpuhdistajat siirtyivätkin tämän

33 Matikainen 1995a, s. 41–42.

34 Vrt. myös KA ee 8: 60–65 (Hollola 1660).

35 KA gg II: 197. Sanonta ”Kukkarossa kantamisesta” on peräisin saagoista: Wallén 1962, s. 245.

36 KA gg 4: 54–57v. Anu Koskivirta (2001, s. 71–73) on tehnyt 1700-luvun osalta huomion, jonka mukaan ortodoksit kiistivät luterilaisia yleisemmin moraalisen syyllisyytensä henkiriokseen. Suorasanaista verikostomotiiveista ei kuitenkaan ole mainintaa.

37 KA gg 1: 938–938v.

38 KA gg 1: 948.

39 Kjöllnerström 1957; Takala 1993.

40 Tätä on korostanut erityisesti Heikki Ylikangas (esim. 1999, s. 38)

tulkinnan suuntaan. Yhden huippunsa kehitys saavutti Kaarle IX:n kalvinismista vaikutteita saaneessa ns. appendixissa vuonna 1608, jolloin Mooseksen laki nostettiin oikeuslähteeksi Ruotsin valtakunnassa. Kirjaimellisesti toteutettuna Mooseksen laki olisi tarkoittanut kuolemanrangaistusten määrän huimaa nousua, mutta ankaroitumisesta huolimatta oikeuskäytäntö muodostui kuitenkin kirjainta lievemmäksi.⁴¹ Ruotsin lainsäädännössä Mooseksen lain on katsottu murtautuneen esiin kuningas Erik XIV:n vuoden 1563 patentissa törkeistä rikoksista. Upsalan arkkipiispa Laurentius Petri oli julkaissut jo vuotta aiemmin kirjoituksen *En predican emoot mandröp*, jossa hän arvosteli vallinnutta, keskiajalla vakiintunutta käytäntöä sovittoa henkirikos sakoilla. Piispan mukaan juutalaisille tarkoitetut Mooseksen lain säädökset eivät suoraan koskeneet kristittyjä, mutta viidennen käskyn rikkomisesta seuranneet kosto ja rangaistus perustuvatkin vastavuoroiseen ”luonnonlakiin”. Piispan tulkinta ”kultaisesta säännöstä” kuvastaa käytännössä sukuyhteisön moraalialia: ”*sillä itse luontokin säätää tämän oikeuden, että on kärsittävä se sama, mikä tehdään toiselle. Kristuskin tuki tätä, kun hän sanoi: kaikki mitä tahdotte ihmisten teille tekevän, tehkää se heille*”.⁴²

Laurentius Petrin veli Olaus Petri esitti puolestaan 1530-luvulla, että ”maailman alusta lähtien” ihmiset olivat tulleet toimeen Jumalasta lähtöisin olevan luonnonlain (*regeratt medh then naturliga lagen*) perusteella, kunnes epäoikeudenmukaisuus kasvoi liikaa. Tällöin Jumala antoi lait kirjoitettuna Mooseksen toimiessa ensimmäisenä lainsäätäjänä. Omat lait olivat tarpeellisia jokaiselle kuningas- ja herttuakunnalle sekä suurille kaupungeille, kun epäsopeu edelleen lisääntyi. Jumalan laki ja luonnonlaki olivat näin positiivisen oikeuden lähde.⁴³ Myös Mikael Agricola korosti luonnonlakia ja verivelkaoppia. Virkansa vaatimukset laiminlyöville ja laumansa harhaanjohtaville papeille hän muistutti:⁴⁴

*Jumalattomat wimen söö/ kivrastulj ia heluetin öö.
Joijlle walmistan cwma petzi/ cosca Christus lambaans weren etzi.*

1620-luvulla Erik Sorolainen tuomitsi Postillassaan murhan ja tapon jyrkästi: *Opeme/cuinga rascas ja kauhia syndi on murha ia miestappo Jumalan edessä/ niijn että se sekä maailmalisen lain jälken on kuoleman wicapää/että Jumalan duomion iälken on ruumilisen cuoleman ia ijankaickisen kadotuxen wicapää*. Sorolainen jatkaa siteeraamalla 1600-luvun alioikeuksien tuomioista tuttuja kohtia Mooseksen laista: *Joca ulgoswuodatta inhimisen weren/ hänen werens pitä inhimiseldä ulgoswuodatettawan: sillä että Jumala on tehnyt inhimisen hänen kuwans iälkin*.⁴⁵ Sorolainen nostaa esiin Raamatun kertomuksen veljen-

41 Thunander 1993, s. 54–69.

42 Takala 1993, s. 37.

43 Takala 1993, s. 36.

44 Agricola 1544: 94; Takala 1993, s. 39–40.

45 Sorolainen II, s. 198. Yksi tavallisimmin siteerattu kohta 1600-luvulla tapoista annetuissa tuomioissa oli Mooseksen ensimmäisen kirjan luku 9, jonka jakeiden 4–6 mukaan... *Ainoastans älkät syökö liha joca wielä elä weresäns: sillä minä costan teidän rumin weren/ ja costan sen caikille eläimille/ ja costan ihmisen hengen/ idzecullakin ihmiselle/ niijn cuin hänen weljellens. Se cuin ihmisen weren wuodatta/hänen werens pitä ihmisen cautta wuodatettaman: sillä Jumala on ihmisen tehnyt cuwaxens. Teksti vuoden 1642 käännöksen mukaan (Biblia. Se on: Coco Pyhä Raamattu suomexi. Facsimile. Porvoo 1971).*

sä Abelin surmanneesta Kainista, jolloin Jumala ilmoitti Kainille surmatun ”veren äänen huutavan maasta hänen luokseen”. Jumala toimi näin inhimillisesti verenperijän tapaan, koska ihminen oli Jumalan kuva ja samaa verta.⁴⁶

Valta puhui ihmisten ymmärtämää kieltä, mutta antoi sanomalleen uuden poliittisen sisällön. Hämärän murhatapauksen yhteydessä Viipurin pitäjässä vuonna 1691 Seivästön kyläläisille muistutettiin, ettei vakava synti saanut jäädä rankaisematta, sillä *vuodatettu ihmisveri huutaa kostoja ja vetää Jumalan vihan ja rangaistuksen koko maan päälle*.⁴⁷ Vanhatestamentillinen kosto sulautui ilmeisen hyvin kansanomaiseen verikostoajatteluun ja onkin mahdotonta eritellä, oliko esimerkiksi leski Elina Jaakontyttären surmaajaan suhtautumisen takana sukukosto vai teokraattinen vanhatestamentillisuus, kun hän vuonna 1667 päätteli, että... ”*koska tämä Matti on hänen miehensä veren ulosvuodattanut, on myös hänen verensä vuodatettava*”.⁴⁸

Käsitys vuodatetusta verestä saastana ja tartunta-aineena nousee selvästi esille Loimaan kappalaisen Laurentius Petrin saarnassa vuodelta 1644, jossa hän siirtää Raamatusta haetut lopunajan tunnelmat kuulijoilleen helposti ymmärrettäviin yhteyksiin:⁴⁹

Ja, (Jumala armahtakoon) nyt tällä viimeisellä mailman ajan rahdulla, ihmiset owat niin paisuneet toistansa vastaan, ettei sillen taida asua eikä käydä, kuilla ja pelloillansa, jolei niissä kohta tapella ja werta vuodateta toisinansa laihoingin seassa, Niin myös metsissä ja niityin rajoilla riita vallan saa, että nihingin veripisarat jäävät: niin myös vesillä ja kalain pyydyksillä, ja mualla, kusa wiljaa pyytävät; jopa semmengin ne pöydät ja huoneet, kusa wilja käsillä on, werellä priiskotetaan ja sowaisetaan. Joka werenvuodatus tulee sekoitetuksi wiljan kanssa ja wiljan myrkyttää, että ynnä wiljan kanssa wertans (ja myrkkyyä) nautitsewat, joista sitten seuraa parantumattomat taudit ja itse kuolema.

Laurentius Petrin viesti seurakuntalaisille oli selvä. Väkivalta tuhosi yhteisön elämälle elintärkeät toiminnot vuodatetun veren saastuttavan vaikutuksen kautta. Näkemys korosti uskonnollista kollektivismia sekä sitoutumista puhtasoppiiseen moraaliin ja ”ulosvalittujen yhteisöön” Jumalan rangaistuksen välttämiseksi.

Hallitsijan antamien määräysten perusteella alamaisten välisen yksityisen väkivallan ja verenvuodatuksen aiheuttama Jumalan vihan uhka ei 1600-luvulla silti näytä tulleen ensisijassa jonkun syrjäisen provinssin asukkaiden väistyväs-
tää verikostoajattelusta. 1600-luvun sotilasaateli oli omaksunut mannermaisen kunniakoodeksin, jonka konfliktinratkaisukeinoihin kuuluivat kaksintaistelut.⁵⁰ Ongelma koettiin vakavaksi, sillä hallitsija julkaisi vuosina 1662 ja 1682

46 Sorolainen II, s. 190.

47 KA jj 27: Viipuri 11–14.11.1691.

48 KA jj 14: 57.

49 Petri 1860 (1644), s. 106.

50 Ylikangas 1971, s. 194. Kaksintaistelujen psykologia ja peruskuvio oli samankaltainen säätyyn katsomatta (vrt. kappale III: 4), vaikka mainitut duelliplakaatit oli suunnattu aatelia varten sen erityisluonteen vuoksi. Fabian Perssonin (1999, s. 21–33) mukaan kunniasta käydystä kaksintaistelusta tuli 1600-luvun Ruotsissa yksi aatelissäädyn erityislaatua korostava kulttuuripiirre, joka aiheutti jännitteitä suhteissa hallitsijan väkivaltamonopoliin ja muihin

kaksi jyrkkäsanaista duelliplakaattia, joissa annettiin väkivallan rajoittamiselle myös Jumalan koston uhkaa käytännöllisempiä perusteita. Alamaisten keskinäinen väkivalta uhkasi heikentää valtion elinvoimaa.⁵¹ Kaksintaistelut olivat haitallisia, koska niistä...

...ei ole maalle ainoastaan pelättävissä Jumalan koston vaara, koska Hän kaikkea tällaista verenvuodatusta vihaa ja sen kosta... vaan koska myös usein tapahtuu, että joko molempien tai toisen osapuolen iäinen hyvinvointi ja autuus tästä joutuu vahinkoon ja uhanalaiseksi, puhumatakaan siitä haitasta ja puutteesta, jota Me ja isänmaamme joudumme kärsimään kelvollisten henkilöiden ennenaikaisesta poismenosta.

Suku, heimo ja ystävyys

Kertomus länsimaisen yhteiskuntajärjestyksen perustavasta kehityslinjasta, siirtymisestä sukuyhteiskunnasta feodalismiin kautta nykyaikaiseen valtioyhteiskuntaan, toistuu historiallis-sosiologisessa kirjallisuudessa lukemattomina muunnelmina.⁵² Valtiollista aikaa edeltänyt ”sukuyhteiskunta” on silti jäänyt hämäräksi ja kiistanalaiseksi käsitteeksi. On selvennettävä, mitä historiantutkijat ovat tarkoittaneet puhuessaan sukuyhteiskunnasta ja mikä ”suvun” merkitys oli 1500–1600-luvun Suomessa. Lähtökohdaksi ongelman avaamiseen voidaan ottaa pohjoismaisessa tutkimuksessa 1980-luvulla käyty keskustelu ”sukuyhteiskunnan myytistä” ja oikeushistorioitsija Ragnar Hemmerin Ruotsin keskiaikaista rikosoikeutta käsittelevän väitöskirjan (1928) avaussanat.⁵³

Tunnettu tosiasia on se tavattoman tärkeä merkitys, joka suvulla (ätten) sosiaalisena tekijänä oli germaaneille. Suvun jäsenet kokivat itsestään selvänä velvollisuutena elää ”rauhassa” (frid) keskenään. Tarvittaessa suku käytti ainakin tietyssä laajuudessa rankaisuvalltaa jäseniinsä. Suku suojasi jäseniään ulkopuolisia hyökkäyksiä vastaan. Suku oli vanhin rauhanyhteisö (fridsförbundet).

Ruotsin *ätt*, kuten muutkin sukulaisuutta kuvaavat käsitteet, ovat saaneet tutkijoiden käytössä erilaisia merkityksiä. Oikeushistorian saksalaisen ns. historiallisen koulukunnan tutkimustraditiota myötäilevissä tulkinnoissa muinaispohjoismainen suku *ätt* käsitetään usein yhteiselle polveutumiselle perustuneeksi,

...
säättyihin. Muinaisessa sukuyhteisössä kaksintaisteluilla oli suorainen jumaltuomion leima (ks. Ylikangas 1971, s. 176–178).

51 Schmedemann 1706, s. 325–328, ks. myös s. 764–770. ...*hwar af icke allenast Gudz straff på landet i längden är at befahra/ emedanhan all sådan blodzutgetelse hatar och hämbda plägar/...uthan ock ofta skeer/ at anten begges/ eller entere partens ewige wälfärd och salighet/ sättes i wäda och hazard, til förtijga den skada och afsaknad/ som Oss och fäderneslandet deraf tilsköta kan/ genom dugelige personers otijdige afgång och mistande.* Kaksintaisteluista, ks. myös Lilieqvist 1999, s. 190–197; Ylikangas 2000, s. 261–267.

52 Ks. Lehtonen 1990, s. 33–36. Suomalaisessa historiantutkimuksessa pohjoismaisen yhteiskunnan laajoja ”suvusta valtioon” kehityskulkuja on klassisesti hahmotellut Eino Jutikkala (1965).

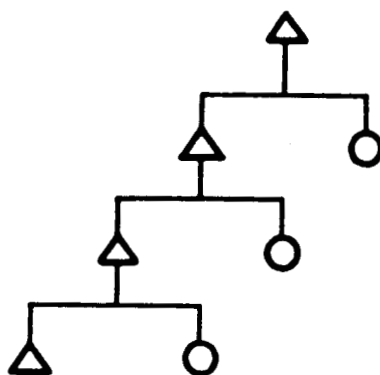
53 Hemmer 1928, s. 1. Samansuuntaisen käsityksen sukuyhteiskunnasta esittää mm. Hemmerin ruotsalainen kollega Henrik Munktel (1943, s. 5).

joskus tarkemmin määriteltynä patrilineaalisesti järjestyneeksi ryhmäksi (linjasuvuksi tai klaaniksi), kuten germaanien *die Sippe*.⁵⁴ Germaanien heimoyhteiskunnassa vallinnutta sukusolidaarisuutta on usein havainnollistettu viittaamalla aina roomalaishistorioitsija Tacitukseen asti, joka todisti germaanien ryhmittyneen sotaan sukulaisuussuhteiden perusteella.⁵⁵

Ja erityisenä kiihottimena urhoollisuuteen on se, ettei ratsujoukko tai jalkaväkikiila muodostu sattuman eikä tilapäisen ryhmittymisen, vaan perhe- ja sukulaisuussuhteiden nojalla.

Ragnar Hemmer taustoittaa Ruotsin maakuntalakien historiaa antamalla ymmärtää, että varhaisen rauhan- tai oikeusyhteisön perustana oli alkujaan tällainen vahvasti sukusolidaarinen ryhmä: onhan sanojen *frid* (rauha) ja *frände* (sukulainen) etymologinen tausta sama.⁵⁶ Oikeudellisesti sukusidonnaisten ryhmien välisiä suhteita on usein verrattu myöhempien itsenäisten valtioiden välisiin suhteisiin.⁵⁷ Pohjoismaisessa keskustelussa linjasuku- tai jopa klaanisolidaarisuuden jäsentämään muinaispohjoismaiseen yhteiskuntaan ajalla ennen vakiintunutta keskus- ja kuningasvaltaa on viitattu käsitteellä *ättesamhället*, jolle suomenno ”sukuyhteiskunta” on seuraavassa varattu.

Kuvio 2. Linjasukuperiaate on yleinen monilla ns. alkuperäiskansoilla; patrilineaalisessa (miehenpuoleisessa) sukujohdossa sukulaisuuden määrittelemisen periaatteena on polveutuminen todellisesta tai kuvitellusta esi-isästä. Yksilö on yhden suvun jäsen ja naiset pysyvät alkuperäisen sukunsa jäseninä myös avioliiton jälkeen. Esimerkiksi itäsuomalainen sukunimikäytäntö noudatti patrilineaalisuuden periaatetta. Sukunimi oli siis tavallaan ”klaaninimi”. (Kuvioiden 2 ja 3 lähteet: Winberg 1985, 16).

△ = mies ○ = nainen ┌┐ = sisarus

54 Gaunt 1983, s. 186–188; Winberg 1985, s. 14–19; sukulaisuuskäsitteiden yleisistä määrittelmistä, ks. Sarmela 1984, s. 95–106; Manninen et al. 1994. Historiallisesta koulukunnasta: Nousiainen 1993, s. 192–198.

55 Tacitus 1976, s. 26.

56 Schrader 1901, s. 255, 481; Hietaniemi 1992, s. 159–160; Reinholdsson 1998, s. 150.

57 Esim. Munkell 1943, s. 5; Hoebel 1954, s. 330–333; Ylikangas 1999, s. 108.

Milloin oletetut linjasukukollektiivit sitten murenivat ja sukulaisuus alettiin ymmärtää siten kuin se nykyaikana länsimaissa pääsääntöisesti ymmärretään? 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa darwinilainen evolutionismi vaikutti voimakkaasti antropologian ja historiantutkimuksen tulkintoihin.⁵⁸ Väinö Voionmaa muotoili *Suomen karjalaisen heimon historiassa* (1915) vaihemallin suvun historiasta Suomessa. Voionmaan mukaan muinaisaikojen suomalainen yhteiskunta perustui yhteisestä kantaisästä polveutuneille ”kiinteille” suvuille. Muinaisyhteiskunnasta puhuttaessa ongelmana on luonnollisesti kirjallisten lähteiden puute. Niinpä perustellessaan kantaansa klaanimaisista muinaiskarjalaisista suvuista Voionmaakin joutui turvautumaan hatariin nimistötodisteisiin.⁵⁹ Linjasukujen hajoamisen ajankohdan Voionmaa määrittelee väljästi: siirtyminen ”liikkuvien” sukujen aikaan tapahtui... *vasta vakiintuneiden ja rauhallisten asutus- ja naapuruuksuhteiden vallitessa, siis yleisesti sanoen vasta verraten kehittyneissä ja myöhäisissä oloissa.*⁶⁰ 1500-luvun voudintilien tunteimat, kiinteistä sukunimistään tunnistettavat savo-karjalaiset suvut olivat Voionmaan mukaan jo enemmän ”sisäisen kiinteytensä kadottaneita perheitä tai suurperheitä” kuin varsinaisia ”sukuja”.⁶¹

Väinö Voionmaan jälkeen suvun käsitettä on suomalaisessa historiantutkimuksessa määritelty varsin harvoin, vaikka agraariajan perherakenteiden kehitystä kartoittanut sosiaalishistoriallinen tutkimus onkin ollut vilkasta.⁶² Tavallista on ollut kuvata kehityksen suunnaksi ”suvusta perheeseen”, jossa vähitellen asemansa menettänyt suku on ymmärretty yksilön, perheen ja kotitalouden yli valtaa käyttäneeksi, avioliittoja ja omaisuutta järjestelleeksi kollektiiviksi. Suku on pidetty suomalaista yhteisöä koossapitävänä voimana vielä 1500-luvulla.⁶³

58 Sukulaisuuden tutkimuksesta antropologiassa: Kaartinen 1994, s. 72–89.

59 Voionmaa 1915, s. 65–69. Arkeologia on valaissut suvun merkitystä haualöytöjen avulla, jotka viittaavat ainakin vainajakultin keskeiseen merkitykseen suomalaisella pronssi- ja rautakaudella: ks. Salo 1981, s. 420–421; Huurre 1995, s. 217–218; 1998, s. 310–311; Anttonen 1996, s. 109–110.

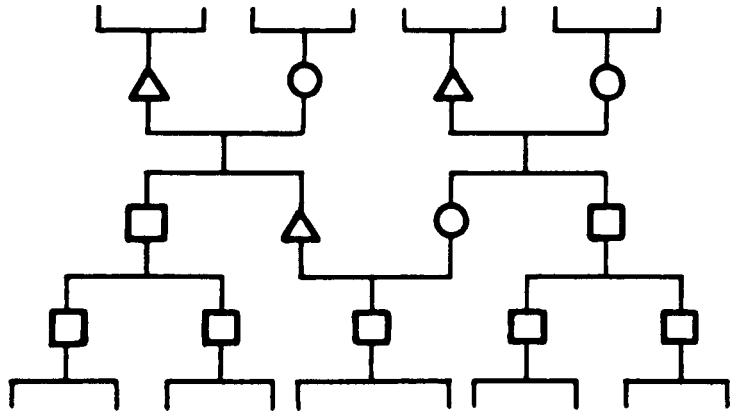
60 Voionmaa 1915, s. 48–52. Oikeushistorioitsija Åke Holmbäck laati samoihin aikoihin Ruotsissa Voionmaata yksilöidymmän vaiheteorian pohjoismaisen sukujärjestelmän evoluutiosta (ks. Winberg 1985, s. 11–13). Sukuyhteiskunnan murtumisen Holmbäck oletti tapahtuneen jo ennen kristinuskon tuloa Ruotsiin.

61 Voionmaa 1915, s. 69.

62 Ks. kuitenkin esim. Jutikkala 1958, s. 50–59; Sirén 1999, s. 76–141.

63 Ks. esim. Mäkelä 1989, s. 39, 62. Osittain ”sukuyhteiskunnasta” syntyneessä epäselvyydessä on ollut kysymys epäselvistä käsitteistä. Heikki Ylikankaan ruotsinnettu artikkeli (1994) on käännetty *ättesamhället*-teemaan viittaavasti otsikolle *Ätten och väldet*, mutta myöhemmin (1999, s. 47) Ylikangas on tarkentanut ymmärtävänsä suvuilla 1500-luvun yhteydessä ”ydinperheitä ja laajennettuja ydinperheitä,” siis samaan tapaan kuten Väinö Voionmaa esittää 1500-luvun tilanteen olleen. Heikki Ylikankaan (1988a, s. 660–662) kanssa sukuyhteiskunnan olemassaolosta polemisoinut Elsa Sjöholm on puolustautunut myös toisesta suunnasta esitettyä kritiikkiä vastaan (1990, s. 265–266; 1991, s. 136–139), ettei hän sukuyhteiskuntamallien kritiikissään yrittänyt ottaa kantaa sukuun ”sosiaaliantropologisessa” mielessä. Marja Taussi Sjöberg (1996, s. 177–178) käyttää 1500–1600-luvusta puhuessaan käsitettä *släktsamhället*, mutta hänkään ei viittaa sukuun *ättesamhället*-mallien mukaisesti. Selkeän käsitteellisen eron linjasukumalleihin tekee Agneta Breisch (1994, s. 108), jonka mukaan keskiajan Islannissa... *fanns... inte ett ättesamhället, men ett släktsamhälle, eftersom måg/svågärskapets betydelse framhålls i såväl lag som sagamaterial.*

Kuvio 3: Nykyaikaisen länsimaisen suku-laisuuskäsityksen mukaan sukulaisuus lasketaan sekä isän- että äidinpuoleisesti (bilateraalisesti) sekä ”itsestä” (egosta) lähtien.

□ = ”ego”, kumpaa sukupuolta tahansa — = avioliitto

Evolutionistiset vaihemallit ja erityisesti tulkinta patrilineaalisista muinais-pohjoismaisista suvuista yhteiskuntajärjestyksen ytimenä joutuivat ruotsalais-tutkijoiden hyökkäyksen kohteeksi 1980-luvulla. David Gaunt tarkastelee teoksessaan *Familjeliv i Norden* sukuyhteiskunnan vahvimpia todisteita. Näitä ovat perinteisesti olleet taposta sukulaisuusasteen mukaisesti maksetut ja vastaanotetut sukuakot (*ätteböter*) ja maaomaisuuden siirtoihin liittyneeseen ns. sukulunastusoikeuteen (*bördsrätt*) keskiaikaisissa laeissa liittyneet määräykset. Gaunt arvioi käsitykset sukuyhteiskunnasta 1800-luvun kehitysjattelun tuottamaksi myytiksi, jolle ei ole lopultakaan osoitettavissa yksiselitteistä tukea lähteistä. Pohjoismaainen sukujärjestelmä on perustunut bilateraalisuudelle, ja periaatteessa nykyisenkaltainen ydinperhe on toiminut suvun sijaan yhteiskunnan perusyksikkönä ainakin niin kauan kuin lähteistä on saatavissa luotettavaa tietoa. Gauntin mukaan muut lojaalisuus- ja alistussuhteet ovat olleet jo varhain sukusolidaarisuutta paljon merkittävämpiä tekijöitä yhteiskunnan rakenteen muovaajina.⁶⁴ Myös Ruotsin keskiaikaisten lakien syntytaustaa kiistanalaisesti

64 Gaunt 1983, s. 200–208. Feodalismitutkimuksen klassikko Marc Bloch (1978, s. 123–142) arvioi sukusiteiden olleen Euroopassa keskiajalla erittäin tärkeitä, mutta niiden suhteellinen heikkous juuri bilateraalisuuden vuoksi oli yksi keskeinen edellytys eurooppalaisen feodalismien synnylle. Christer Winbergin (1985, s. 210) mukaan länsimaisen sukujärjestelmän joustava luonne oli yleisemminkin katsottuna tärkeä edellytys länsimaista kulttuuria leimanneelle yhteiskunnalliselle kehitykselle. Uudemmasta pohjoismaisesta keskustelusta sukulaisuuden ja muiden sosiaalisten siteiden luonteesta keskiajalla: esim. Breisch 1994, s. 11–22; Reinholdsson 1998; Kallioinen 2000, s. 15–19; Lamberg 2001.

arvioinut oikeushistorioitsija Elsa Sjöholm on puhunut ”myytistä” korostaessaan, että syntyäikansa poliittisesta lainsäädäntötyöstä ja voimakkaasta raamatullisen oikeuden reseptiosta kertovista maakuntalaeista ei voida luotettavasti tehdä takautuvia päätelmiä muinaispohjoismaisen yhteiskunnan luonteesta.⁶⁵ Voimakas pyrkimys sukuyhteiskunnan ”myytin” murtamiseen voi olla myös yksi syy siihen, että runsaslukuisessa esiteollisen ajan väkivaltaa luotaavassa pohjoismaisessa tutkimuskirjallisuudessa sukukoston ja siihen liittyvien ajattelumallien merkitys yhtenä väkivallan selittäjänä on painunut taka-alalle. Näkyvin suvun puolustaja on ollut Heikki Ylikangas.⁶⁶

Ättesamhället-kritiikki ei ole uutta, jos sukuyhteiskunta ymmärretään suppeasti kysymykseksi linjasukulaisuuden jäsentämistä solidaarisista rauhanyhteisöistä. Voionmaan aikalainen Bertha Phillpotts julkaisi jo vuonna 1913 vertailevan tutkimuksen suvun kollektiivista vastuuta ilmentävän, korvausten maksua henkirikoksissa säätelevän *wergild*-instituution heikkenemisestä ”teutonisten” (germaanisten) kansojen oikeuskäytännöissä keskiajalla ja uuden ajan alussa.⁶⁷ Phillpotts yhdisti monien myöhempien tutkijoiden tapaan vahvan keskusvallan synnyn suku- ja perhesolidaarisuuden heikkenemiseen ja päätteli sukusiteiden pysyneen kiinteimpänä pisimpään niillä alueilla, joilla talonpojat olivat olleet vapaimpia aatelin ja kruunun vallasta. Englannin ja Islannin kehityksen perusteella hän päätyi lisäksi korostamaan meritse tapahtuneen muuton sukusiteitä heikentäneitä vaikutusta. Todisteita linjasukujen mahdista Phillpotts ei löytänyt, sillä hän suhtautui kriittisesti lakiteksteihin kirjattujen sukusakkojen joskus jopa kuudensiin serkkuihin asti ulotetun korvausvelvollisuuden todistusvoimaan todellisen suku- ja perhesolidaarisuuden kuvaajina.⁶⁸ Tanskalainen oikeushistorioitsija Ole Fenger on myöhemmin käsitellyt samaa teemaa kuin Philpotts mittavassa väitöskirjassaan *Fejde og Mandebod* (1971), joka sisältää laajan katsauksen verikostoa, sovittajaisia ja suku- ja perhesolidaarisuutta käsittelevään varhaisempaan keskusteluun. Fenger tarkastelee todisteita suvun merkityksestä fyysisenä asumisyksikkönä, polveutumisyhteydenä ja rauhanyhteisönä, mutta linjasuku- ja perhesolidaarisuuden mahtiin hänkin suhtautuu varauksellisesti.⁶⁹

Vaikka yhteiskunnan tai yhteisön ideaa ei voida palauttaa pelkästään sukulaisuuteen ja ”sukuyhteiskunnan” käsitettä voi tälläkin perusteella kritikoida liioitelluksi,⁷⁰ voi myös innokkuutta sukuyhteiskunnan myytin murtamiseen arvos-

65 Sjöholm 1988, s. 38–51, 193–198.

66 Heikki Ylikankaan kynänjälki näkyy voimakkaasti yhteispohjoismaisen rikoshistoriaprojektin loppuraportin artikkelissa Ylikangas & Johansen & Johansson & Naess 2000, esim. s. 111–113. 1500–1600-luvun väkivallasta useissa yhteyksissä kirjoittanut Eva Österberg (esim. 1983, 1996) käytännössä sivuuttaa suvun roolin, ja Johan Söderberg (1990, s. 248) kuittaa saman aikakauden osalta ongelman viittaamalla David Gauntin ja Christer Winbergin edellä mainittuun kritiikkiin. Jörn Sandnes (1990, s. 69) katsoo suvun merkityksen olleen keskeinen ainakin henkirikosten sovittelussa vielä 1500-luvun Norjassa.

67 Germaanin sanoista *wera*, ”mies, ihminen”; *gelda*, ”vastasuoritus” (Grimm & Grimm 1960, s. 320–322).

68 Philpotts 1913, s. 258–276.

69 Fenger 1971, s. 132–140.

70 Kaartinen 1994, s. 86.

tella yksipuolisuudesta. Tämän tutkimuksen kannalta käyty keskustelu jää liian koskemaan vain yhtä osaa sukulaisuuden historian laajassa ongelmakentässä eli linjasukusolidarisuuden mahtia. Sukulunastusoikeuden taustoihin perehtynyt Christer Winberg onkin kyseenalaistanut osan *ättesamhället*-keskustelun relevanssista, sillä luotettavia lähteitä vaihemallien todentamiseen tai toisaalta niiden kumoamiseenkaan ei ole.⁷¹ Yleisesti Winbergin pyrkimykseen sukulaisuuden erittelemiseen vaihemalleja monitasoisempana ilmiönä on helppo yhtyä. Christer Winbergin mukaan varhaisen uuden ajan ruotsalainen suku saattoi päällisin puolin näyttää samanlaiselta ydinperheen ympärille keskittyvältä yksiköltä kuin nykyään, mutta tarkempi maanperimyksen monimutkaiseen ja eriaikaisia kerroksia sisältävään logiikkaan perehtyminen osoittaa, että sukulaisuuden merkitys ymmärrettiin silti nykyisestä hieman poikkeavasti.⁷²

On selvää, että suvun ohittaminen ja modernin ydinperheajattelun heijastaminen suoraan menneisyyteen johtaa anakronismiin. Suvun tarkastelu sosiaalhistoriallisena perherakenteiden kehityksen ongelmana tai korporatiivisen sukusolidarisuuden etsiminen ei riitä, sillä suvun käsitettä ja merkitystä täytyy arvioida laajemmin myös ihmisten maailmankuvan jäsentäjänä. Perussuhteiden symboliarvosta kertoo esimerkiksi tapauskertomuksista ilmi käyvä 1600-luvun ihmisten tapa hahmottaa keskinäisiä suhteitaan sukulaisuusmetaforien kautta. Samanarvoinen mies saattoi olla *rakas veli*, vanhemmat mies ja nainen *rakas äiti* tai *rakas isä*, hierarkiassa ylempänä oleva puhutteli alemmaa *rakkaaksi pojakseen* jne.⁷³ Marja Taussi Sjöberg onkin luonnehtinut varhaisen uuden ajan yhteiskuntaa ”primääristen suhteiden yhteiskunnaksi” erotuksena leimautuneista sukuyhteiskunnan tai *Gemeinschaftin* käsitteistä.⁷⁴

Skotlannin klaanijärjestelmä 1500–1600-luvun murrosaikana ja klaanien vaikutus vielä pitkään niiden varsinaisen oikeudellisen merkityksen häviämisen jälkeenkkin on yksi kirjallisuudesta poimittava esimerkki suvun merkityksestä ihmisten maailmankuvan ohjaajana. Keith Brownin ja Jenny Wormaldin mukaan klaanisolidarisuus konfliktilanteissa ei ollut yksiselitteinen asia, sillä monimutkaiset rintamalinjat muodostuivat usein muilla kuin kaukaa haetuilla, polveutumiseen liittyvillä perusteilla. Silti suku nimenomaan ihmisten identiteettiä ja suhdetta toisiin ihmisiin jäsentäneenä tekijänä oli ensiarvoisen tärkeä. Sukusiteet aktualisoituivat erityisesti kriisitilanteissa.⁷⁵

71 Winberg 1985, s. 20.

72 Winberg 1985, s. 141–145, 210. Ydinperhettä laajemmin sukusolidarisuuden olemassaoloa on usein epäilty juuri sen perusteella, että keskiaikaisten lähteiden todistuksen mukaan kostoisiin ja sovittajaisiin osallisina mainitaan hyvin harvoin muita kuin kaikkein lähimpiä omaisia (Söderberg 1990, s. 248).

73 Vastaavasta kielenkäytöstä alkuperäiskansoilla: Bloch & Doniger & Rowson 1999.1600-luvulla riidan osapuolten suhteeseen viitattiin raamatullisella luonnehdinnalla ”riitaveljistä”. Ks. esim. Kircko-Laki ja Ordningi 1686 (s. 152–154), jossa konsistorin edessä asiaansa selvittävistä osapuolista puhutaan myös ”juttuveljinä”. Johan Asplundin (1987, s. 49) määritelmä on osuva: *Trätöbrödrskap: samhörighet i kraft av meningskilaktighet eller rentav fiendskap*.

74 Taussi Sjöberg 1996, s. 176.

75 Wormald 1983, s. 113–117; Brown 1986, s. 15–16.

Sukusiiteiden velvoitteet nousivat esiin myös 1600-luvun Suomessa yhtä lail-
la niin eliitin kuin rahvaankin ajattelutavoissa. On kiinnostavaa verrata seura-
van välikohtauksen yhtäläisyyksiä edellä mainittuihin Ilomantsin tapahtumiin.
Pehr Ållongren ampui Johan Bomgartenin ”epäkristillisesti” pistoolilla ratsu-
mestari Risto Asikaisen häissä Padasjoella heinäkuussa 1653. Läsä oli ollut
yhteisöä rahvaasta maaherraan.⁷⁶ Bomgarten riitautui Ållongrenin sukulaisen
Tönne Creutzhammarin kanssa. Väsyneen Creutzhammarin kohtelias kieltäyty-
minen juomatarjouksesta ärsytti Bomgartenia ja johti yhteenottoon, johon
sekaantuivat ensiksi mainitun puolella Pehrin veli Gustav ja jälkimmäisen tuke-
na valtakunnan drotsin puutarhamestari Nils Persson. Humalaisten mielten syn-
nyttämässä sekavassa ”mylläkässä” (*tumullt*) uhkailut, korvapuustit, kaksin-
taisteluhaasteet ja sovinnonteot menivät pahasti sekaisin sivullisten yrittäessä
estää pahinta tapahtumasta. Bomgarten haastoi Creutzhammarin ulos kaksin-
taisteluun, mutta Creutzhammar ehdotti ”monsieur’lle” onnistuneesti sovintoa.
Haastaja heitti miekkansa maahan, miehet menivät sisälle juomaan ja puhele-
maan ”ystävällisesti”.

Nils Perssonin ja Gustav Ållongrenin yhteenotossa veri oli jo ehtinyt vuotaa
ja puutarhamestari liittyi sovintoseurueeseen käytyään kaivolla pesemässä veret
vaatteistaan. Tällä välin kiihtynyt Gustav oli jo ehtinyt – syntyneestä sovusta
tietämättömänä – mennä herättelemään humalaansa poisnukkunutta veljeään
Pehriä. Gustav esitti veriset vaatteet ja kätensä: ”*Katso, mitä ne minulle tekivät;
sinä makaat täällä turvassa, etkä tiedä mitä on tapahtumassa!*” Merkit olivat
riittävän selvät: veljekset aseistautuivat pistooleilla ja miekoilla. Pehr Ållongren
törmäsi ensiksi Bomgartenin palvelijaan, ratsumies Heikki Yrjönpoikaan ja uh-
kasi: ”*Herramme kuolema sinut armahtakoon Juntunen (Junduinen), kuinka
olet kohdellut veljeäni ja lyönyt hänen sormiaan, nyt saat palkkasi!*” Kuultuaan
väärän miehen olevan kyseessä, hän säntäsi kammariin, sanoi Bomgartenille
”sinä kevytmielinen koira” – tai toisen tuomiokirjan muotoilun mukaan ”sinä
kirottu koira” – ja ampui kohtalokkaan laukauksen uhrin päähän. Sivulliset ei-
vät ehtineet estää vahinkoa syntymästä ja mm. Tönne Creutzhammarin hiukset
paloivat ruudin räjähtäessä. Gustav Ållongren toisteli:

– *Jumala armahtakoon sinua veli, mikä piru pyysi sinua niin tekemään?*
– *Kyllä, Jumala armahtakoon, niin on nyt tehty.*

Hätäntynyt Pehr Ållongren pyysi uhriltaan anteeksi; Johan Bomgarten yritti
vielä hampaita purren nousta ylös, mutta voimat uupuivat. Ållongrenin veljek-
set pakenivat kohti Tallinnaa, mutta heidät saatiin kiinni postialuksella. Veljes-
ten apuna oli ollut hiljattain aateloitu Mårten Ingevaldsson Brennerfeld, jolla
lieneekin riittänyt ymmärrystä veljesten vaikeuksille lain kanssa.⁷⁷ Maaherra
toimitti veljekset Hämeenlinnaan vankeuteen. Aivan alhaisimpaan tyrmään
aateliselveljeksiä ei ollut tarkoitus heittää, sillä maaherran mukaan heidät oli pi-

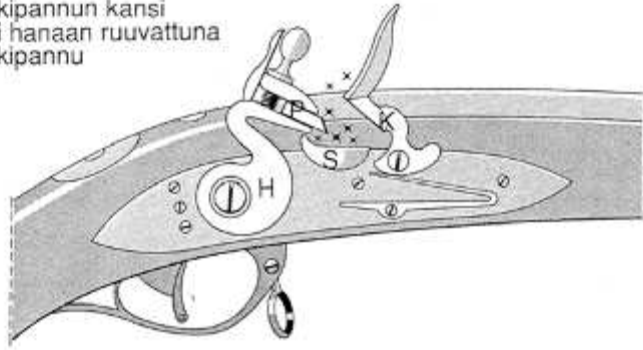
.

⁷⁶ KA ee 6: 471–477v.

⁷⁷ Ks. kappale III: 3, viite 100.

Piilukkoinen pistooli
1600-luvulta. Tekstissä
mainitun Pehr
Ållongrenin surma-
aseessa oli tuomio-
kirjan kuvauksesta
päätellen tosin
ilmeisesti ns.
rataslukko, sillä hänen
uhkailtuaan erästä
sivullista pistooli oli
”napsahnut, ratas oli
irronnut, mutta ruuti ei
kuitenkaan ottanut
tulta”. Humalaiselle
ruutisarven käyttö ei
ollut aivan helppoa,
eivätkä
suustaladattavat
pistoolit olleet
tarkkuusaseita. Juha
Markulan piirros,
teoksesta Jussi T.
Lappalainen, Aseet ja
taistelut. Sotataidon
kolme vuosituhatta.
Keuruu 1989, s. 79.

H = Hana
K = Sankkipannun kansi
P = Piikivi hanaan ruuvattuna
S = Sankkipannu

deittävä erillisissä kammareissa. Matkalla veljekset kuitenkin pakenivat heitä saattaneelta kivalterilta, jota rangaistiin laiminlyönnistään piinallisella vankeudella. Kyseinen Juho Pentinpoika valitti menettäneensä tornin pohjalla maatesaan terveytensä. Hänen jalkansa oli turvonnut niin, että sepällä oli vaikeuksia irrottaa kahleita miehen jalasta.

Gustav Ållongren saatiin oikeuteen, mutta ampuja oli paennut. Surmatun isän tiedon mukaan Pehr Ållongren oli piilotellut jonkin aikaa Tönne Creutzhammarin luona, joka oli määrännyt asemiehensä Pekka Pohjalaisen saattamaan karkulaisen Kajaamin lääniin Venäjän rajalle. Paossa avustanutta Creutzhammaria kehoitettiin tunnustamaan totuus asiasta, jolloin häntä ei tutkinnassa läsnä olleen maaherra Ernst Johan Creutzin mukaan tuomittaisi raskaimman jälkeen. Myös aatelisten sääty-yhteisössä veren siteet arvostettiin korkealle:⁷⁸

Erityisesti kehotti jalosukuinen maaherra (Creutz) häntä (Creutzhammar) luottamaan siihen, että heti kuin hän sen (sanoisi totuuden) tekisi, osoitettaisiin hänelle nuorena miehenä osanottoa ja myötäelämistä (condolentz och medhlijdande) eikä korkeinta oikeutta (högsta rätten) vaadittaisi hänen osaltaan; ja vieläpä siksi, että voidaan katsoa veren olevan vettä sakeampaa (att såsom blodet alltidh är tiockare ähn watn) ja hänen toimineen rakkaasta myötätunnosta läheistä verisukulaistaan (närskyllte frände och blodzförwandt) kohtaan...

Aatelisten keskinäiset suhdeverkostot toimivat. Tönne Creutzhammarin mukaan Pehr Ållongren oli ensin jonkun aikaa piileskellyt Paimilan Johan Wrangellin kellarissa, jolloin ensiksi mainitun äiti Elisabet Ållongren oli pyytänyt poikaansa järjestelemään Pehrille turvallisen paon. Creutzhammar selitti, että äitinsä pyynnön lisäksi hän toimi niin ei vain itselleen, vaan ”kaikille ihmi-

78 1600-luvun suomalaisen aatelin, mm. Creutzien ja Creutzhammarien, sukulaisuussuhteista: ks. Lappalainen M. 2001, s. 10–15.

sille” tällaisissa tilanteissa ominaisesta myötätunnosta. Hovioikeudelta hän anoi ymmärtämystä ”nuoruuden ymmärtämättömyydelleen”.

Suku oli varhaisen uuden ajan ihmiselle tärkeä, joskin uhanalainen turva, kuten Mikael Agricolan muotoilemat uhkakuvat antavat ymmärtää: *Cuin lapses/peres ia suscus cuole/ tai saatta/ettei sine hoole...*⁷⁹ Toisessa rukouksessaan *Pro viuis et defunctis aliisque necessitatibus* (1544) Agricola tiivistä aikakaudelleen luonteenomaisen käsityksen yhteisön rakenteesta.⁸⁰ Agricola erottaa toisistaan verisukulaisuuden (*suku*), avioliittosukulaisuuden (*heimo* ja *lan-kous*), ”tuttavuuden” ja uskonyhteyden:

Pääste Herra Jumala/ Ise caikiwaldias/ Sinun Laupiudhes cautta/ Caiki meiden syndisen siteet/ ia hallitze meite/ sinun palvelioijtes/ ia caiken Christikunna(n) yhteinen cassa/ caikissa pyhydhesta ketke/ caiki miös iotca meille langhoudesta sughusta/ ia heimosta/ eli tuttaudhesta/ taicka ripiste/ eli rucouxen cautta ouat ychtynet...

Suvussa oli siis kysymys ihmisten luokittelusta yhteisössä. David Warren Sabeenin mukaan varhaisen uuden ajan württembergiläisissä maalaiskylissä ihminen luokiteltiin sen mukaan, kuuluiko hän verisukulaisiin (*Verwandte*), avioliiton kautta sukua oleviin ”ystäviin” (*Freunde*) vai muihin kyläläisiin. Muut kyläyhteisön jäsenet voitiin ymmärtää rituaalisina sukulaisina ”ystävien” tapaan. Sabean näkee erityisesti avioliittosukulaisuuden sosiaalisten järjestelmien keskeisenä ja haavoittuvana rajalinjana.⁸¹ Samoihin peruskategorisointeihin viittaa myös Kustaa Vilkuna tutkimuksessaan *suku-* ja *heimo-*sanojen käytöstä suomalaisessa kansanperinteessä ja vanhassa kirjakielessä.⁸²

Varhaisen uuden ajan suomalaista sukua voidaankin tarkastella abstraktina verisukulaisuutena ja toisaalta käytännön elämässä vaikuttavina ”sukurintamina”.⁸³ Ensiksi mainitussa tapauksessa suku oli perinnöllisyyden ideaan perustuvan ihmisen legitiimin osan, identiteetin, oikeuksien ja velvollisuuksien pohja. Tähän viittaavat mm. suomalaisen kansanperinteen sanonnat ja sananlaskut: *Joko sanon sukusi, kuuluttelen kunniasi; Mistä sinä sukuisin, kustapa sukupe- räisin; Ei se sikaan tule, joka sukuunsa tulee.*⁸⁴ Valta palauttaa surmaajalle rau-

79 Agricola 1551 (Davidin Psalttari). Sukusiteiden uhanalaisuus mm. demografisten tekijöiden, kuten kuolleisuuden, vuoksi näkyi havainnollisesti Marko Lambergin (2001, s. 104–114) tutkimuksesta pohjoismaisten kaupunkien keskiaikaisten raatien sukulaisuussuhteista.

80 Agricola 1544 I, s. 456–457; Vilkuna 1973, s. 39.

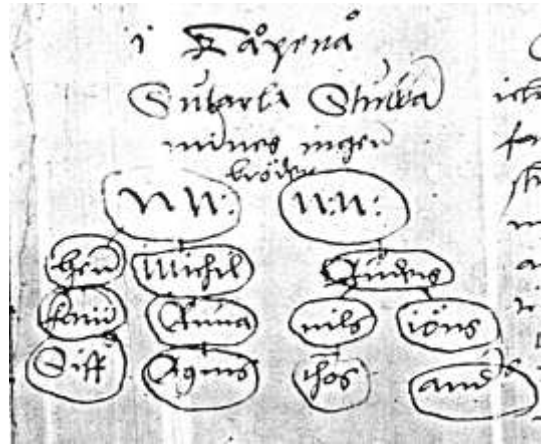
81 Sabean 1984, s. 31–32.

82 Vilkuna 1973, s. 38–41. Ks. myös Carpelán 1963, s. 291–294 porolappalaisten sukulaisuusluokitteluista.

83 Vrt. myös Agneta Breischin (1994, s. 95) luonnehdintaan keskiajan Islannin sukujärjestelmästä: *Gränserna för frändskap tycks vara något oklara och ibland liktydiga med en speciell vänskapsrelation. Frändskap kan således utrycka både ättetillhörighet, släktskap och eventuellt vänskap.*

84 Kalevala 30: 210; Florinus 1702; Pirinen 1982, s. 219. Itä-Suomessa sukunimikäytäntö oli patrilineaalinen, jolloin naiset säilyttivät sukunsa nimen naimisiin mennessäänkin. Periaatteessa itäsuomalaiset sukunimet ovat siis eräänlaisia ”klaanimimiä” (ks. Wormald 1983, s. 116–117: myös Skotlannissa naiset säilyttivät sukunsa nimen naimisiin mennessään). Itäsuomalaisten sukunimien synty ajoitetaan keskiajalle, jolloin sukunimillä alettiin nähtävästi osoittaa jonkun tietyn kristillisen nimen tai henkilökohtaisen ominaisuuden mukaan nimetyn kantaisän jälkeläisiä. Itä-Suomessa kiinteät sukunimet säilyivät identiteetin tunnuks-

Jokaisen oli tunnettava taustansa. Tämä sukupuulaadittiin Lopen käräjillä vuonna 1584 maanperimyksestä käydyin kiistan selvittelyä varten (Kansallisarkisto).

ha sopimalla hänen kanssaan oli ikuisella ja katkeamattomalla verisuvulla, *släkt*, jolle uhrin synnyttämän verivelan periminen kuului. Abstrakti suku oli lähinnä tiedollinen kategoria, joka aktualisoitui häiden ja tapon kaltaisissa rajatilanteissa.

Sovittajaisia käsitellään tarkemmin kappaleessa V, mutta ”suvun, heimon ja tuttavuuden” periaate käy havainnollisesti ilmi esimerkiksi Jääsken käräjillä vuonna 1663 käsitellystä ”onnettomaksi tapahtumaksi” luonnehditusta taposta. Kupariseppä Sipi Hämäläinen oli surmannut puntariniskulla Marketta Heikintyttären miehen Yrjö Mikonpojan humalaisten miesten vähäpätöisen kiistan seurauksena.⁸⁵ Leski kertoi hyväksyvänsä sovittajaiset pohdittuaan asiaa ”suvun ja ystävien” kanssa (*slächt och wänners mediation*). Näin hän ei lapsineen joutuisi ”vieraille oville”. ”Ystävällisen”, sovittajaiskirjeellä vahvennetun sovinnon takeena olivat ”naapurit, ystävät ja sukulaiset” (*grannar, wänner och ahnförwanter*). Surmaajaa sovittajaisten maksussa tukeva käytännöllinen suku muodostui näin tilanteen mukaan laajemmasta, veri- ja avioliittosukulaisille sekä ”ystävälle” perustuvasta yhteisöstä.

Ruotsinkielisissä lähteissä sukulaisuusluokitteluun viitattiin käsitteillä *släkt, fränder, förvanter* ja *vänner*: niinpä esimerkiksi sysmäläisestä ”noitamiehestä” Niilo Simonpoika Toivosesta kirjoitettiin vuonna 1585, kuinka hän... *mongom hafwer lofuat ondt hwilkeitt dher wederfart ähr, så at man och ofta hafuer hördt met öronenn at hans egidt slecht, frender och förwanter hafua dher om ropat*

...
 sena päinvastoin kuin Länsi-Suomessa, jossa ihmisiä alettiin identifioida jo varhain paikan- ja tilanimien mukaan. Käytännöt heijastelevat samalla alueiden erilaista elinkeinorakennetta. Itä-Suomessa vallitsevana oli pitkään liikkuva kaskitalous, Länsi-Suomessa sitouduttiin jo varhain kiinteään peltoviljelyyn. (Jutikkala 1958, s. 58–59). Suvun jatkuvuuteen liittyi oleellisena osana vainajauskko, johon on liitettävissä Itä-Suomessa pitkään yleisesti noudatettu käytäntö esikoispojan nimeämisestä isoisän mukaan. Mikkonen & Paikkala 1993, s. 13–19; Vilkkuna A. 1989, s. 117–140; ks. myös Breisch 1994, s. 96; Sirén 1999, s. 77–79; Lamberg 2001, s. 115–121. Mary Douglas (1986, s. 51) on korostanut perinnöllisyyden idean perustavuutta ihmisen ajattelulle: jokaisen on tiedettävä taustansa, jotta hän voi vaatia oikeuksiaan. ”Syntymättömät lapset vielä kysyvät tämän kaskan perään”, voitiin todeta (KA gg 2: 1161–1164).

85 KA jj 9: 130; 10: 25–28.

*opå honom...*⁸⁶ Vaikka sukulaisuuteen viittaavat käsitteet muodostuivatkin helposti toistensa synonyymeiksi, oli niiden käytöllä silti vielä varhaisen uuden ajan alussa luokitteleva merkitys.

Huomionarvoinen yksityiskohta on tuomiokirjan maininta, jonka mukaan Sipi Hämmäläinen ja Yrjö Mikonpoika olivat ”sukulaisia neljännessä polvessa”. Sukulaisuussuhde oli jo varsin kaukainen, sillä määritelmä viittaa osapuolten isovanhempien vanhempien olleen sisaruksia. Varhaisen uuden ajan ihmiset tunsivat sukulaisuussuhteensa nähtävästi varsin syvällisesti, mutta tämä ei sinänsä tarkoittanut verisukulaisten toimimista korporatiivisena ryhmänä tai vahvan sukuolidarisuuden olemassaoloa kaukasiin verisukulaisiin.⁸⁷

Alueellisista sukuyhteisöistä valtiolliseen teokratiaan

Yhdessä suvun, heimon ja ystävyuden kudelma muodosti alueellisen *sukuyhteisön*. Ennen kristinuskon vakiintumista suomalaiset heimot muodostivat alueellisia suku- ja uskonyhteisöjä, joihin Mikael Agricola viittaa Psalmtarin suomenoksen kuuluisassa esipuheessaan (1551) kuvaillessaan hämäläisten ja karjalaisten pakanallisia jumalia ja vainajauskoa.⁸⁸ 1600-luvulla vanhat käsitykset uskonyhteisön alueellisuudesta nousivat vielä ajoittain pinnalle Käkisalmen läänin ortodoksisuskoisten karjalaisten ja suureksi osaksi Savosta lähteneiden luterilaisten uudisasukkaiden välisessä suhteessa.⁸⁹

Jumaluuden ymmärtämiseen alueellisena ja arkaistisesti luonnonvoimiin liittyvänä viittaa esimerkiksi käräjätapaus 1640-luvun alusta.⁹⁰ Räisälän kirkkoherra oli kuullut huhun, jonka mukaan eräs nuori ortodoksimies oli kuultuaan ukkosen jyrähtävän näyttänyt takapuoltaan ja selittänyt eleen olleen kohdistettu *Ruotsin Jumalalle*. Ukkosen tiedettiin tämän jälkeen lyöneen kaksi vasikkaa ja lammasta kuoliaaksi, mitä epäiltiin Jumalan välittömäksi rangaistukseksi. Muuan todistajista ilmaisi kysyttäessä kahden opin aiheuttaman hämmennyk-

86 Arwidsson VII: s. 336–337; ks. myös Karonen 1997, s. 256. Ruotsin *släkt* viittaa sanan vanhemmassa käytössä samaan kuin muinaisskandinaavinen *ätt* ja suomen *sukuinen*, ts. *kuulua johonkin, olla jonkun kaltainen*. *Frände* on viitannut erityisesti avioliittosukulaisuuteen, vaikka sanoja onkin käytetty yleisesti toistensa synonyymeinä. *Förvant* viittaa tavalla tai toisella sitoutumista henkilöön, kuten myös *vän*. *Frände* ja *vän* on johdettu gootin verbistä *frijon*, ”rakastaa”. Vastaava merkitys ”rakastaa, haluta” on myös suomen *ystävällä*, jonka yksi mahdollinen etymologia on verbissä *yskätä*, ”halata”. SAOB VIII: F 1417, F 1703–1704, F 3518; XXVIII: S 7171; Vilkuna 1976, s. 598; Hellqvist 1980, s. 235, 264, 996, 1449–1450; SSA 3, s. 493.

87 Ks. myös Jutikkala 1958, s. 57; Vilkuna 1973, s. 40; Winberg 1985, s. 142.

88 Pirinen 1973, s. 16–19. Vrt. myös oikeusyhteisöjen muotoutumisen kiinnittyminen eurooppalaisella kulttuurialueella heimoyhteisöjen alueellisuuteen: Brunner 1992, s. 110–112; Letto-Vanamo 1995, s. 18–20.

89 Luterilaisesta ja ortodoksisesta asutuksesta ja muutoista Käkisalmen läänissä 1600-luvulla: esim. Kuujo 1963, s. 59–68, 77–82; Saloheimo 1976. Aikalaiset luonnehtivat Kaarle X Kustaan sotaa (1656–58) ”ruptuurisodaksi”. Tällöin tapahtui suuri väestöllinen murros, kun suurin osa Käkisalmen läänin ortodoksisuudesta karjalaisista pakeni Venäjälle.

90 Jumalasta alueellisena ja luonnonvoimiin liitettynä: Harva 1948, s. 74–75; Anttonen 1993, s. 36; Sjöblom 1998, s. 162.

sensä vastaamalla, että hän ei osannut päättää ”ruotsalaisen” ja ”venäläisen” opin välillä.⁹¹

Kahden uskonyhteisön väliin jäänyt ihminen oli marginaalissa. Näin kävi 1690-luvulla luterilaiseksi kastetulle liperiläiselle Anna Martikaiselle, jonka isä oli suomalainen ja äiti karjalainen. Avioiduttuaan karjalaismiehen kanssa hän vaihtoi uskontoa, mutta hyväksyntä ortodoksien keskuudessa jäi saavuttamatta. Lari Ulassinpoika Hartikainen oli kertonut ”leikillään” Annalle: ”*Toisessa maailmassa pannaan aita venäläisten ja suomalaisten väliin, etkä sinä ole kumpikaan. Kun tulet venäläisten puolelle ne työntävät sinut pois ja samalla tavalla suomalaisten puolella*”. Anna oli puolestaan huomauttanut sairasta lastaan *Jeesuksen nimeen* siunanneelle Larin vaimolle: ”*Älä siunaa Ruotsin Jumalan nimeen, ei Ruotsin Jumala sinua kuitenkaan auta*”. Annaa alettiin epäillä kaatumataudin asettamisesta lapseen.⁹²

1600-luvun kansanomaisessa ajattelussa Jumala saattoi näyttäytyä alueellisenä, tuonpuoleinen jatkuvuutena tämän puoleisesta ja jumalasuhte vastavuoroisuutta periaatetta *do ut des* (”annan, että minulle annettaisiin”) noudattavana.⁹³ Kun säkkijärveläisen Matti Jaakonpojan kuultiin tokaisseen keväällä 1679 heikosta vuodentulosta harmistuneena, ”*Wana jumala on poies cuollut ja poia hullu sia jäänut on macunda ei saa ruis eikä heini pois wetä*”, oli seurauksena syyte jumalanpilkasta.⁹⁴ Kristinuskon synnyssä on yleisesti pidetty keskeisenä sitä, kuinka Jahve lakkasi olemasta tietyn kansan jumala.⁹⁵ Yhteisöllisyyden kehityksen kannalta on tärkeää huomata, kuinka mm. uskontotieteilijä Ilkka Pyy-siäisen pohtima Jumalan ja ”Jumalan kansan” muuttuminen suoran vaikuttamisen ulkopuolella oleviksi abstraktioiksi tapahtui suomalaisten mielissä vasta varsin myöhään. Suomalaiset uskonpuhdistajat Mikael Agricolasta lähtien pitivät kansanomaista yhteisö- ja jumalakuvaa pakanallisuutena, jota vanhat käytännöt omaan oppijärjestelmäänsä sulattanut katolinen kirkko ei ollut yrittänyt-kään juuria pois.

91 KA gg II: 184–185. ...*uthwist för eet litet barn baakendan i wedret sejandes dette ware för dee swenskes Gudh...*

92 Laasonen 1967, s. 90–91; Saloheimo 1976, s. 279; Katajala 1997, s. 311–312.

93 Kansanomaisista uhraamiskäytännöistä ja uhrilahjoista on 1600-luvun tuomiokirjoihin perehtyneessä kirjallisuudessa runsaasti esimerkkejä: ks. esim. Hertzberg 1889, s. 38–41; Simolin 1909, s. 306–308; Suolahti 1919, s. 135–137; Melander 1921, s. 137–141; Blomstedt 1960, s. 296–297; Kuujo 1963, s. 192; Laasonen 1967, s. 83–85; Saloheimo 1990, s. 529–530; Nenonen 1992, s. 69–72; Eilola 2001, s. 82–83. Hollantilainen diplomaatti Andries de Wouw ymmärsi nähtävästi saattajiensa puheista matkattuaan vuonna 1616 Hämeen, Etelä-Savon ja Karjalan läpi, että kristinuskon omaksumisesta oli Suomen syrjäseuduilla kulunut tällöin vasta ”viitisenkymmentä vuotta” (Hildebrand 1919, s. 221–222): ”*Monin paikoin on alttarintapaisille korokkeille pystytetty korkeita salkoja, joiden päässä on ympyrä ja sen sisässä risti. Pyhäpäivinä he teurastavat vuoden, vasikan ja lampaan, sekoittavat niiden veren ja vuodattavat sen salon juureen uhrinlahjaksi. Heillä on monia muitakin pakanallisia tapoja ja paljon uskonveljiä.*” Kertomus viittaa ns. pyhän ristin palvontaan. Näitä uhripaikoja kutsuttiin ristinkannoiksi (ks. myös Kähönen 1959, s. 157; Simolin 1909, s. 306–307; Kuusi S. 1980 (1935), s. 374–375; Blomstedt 1960, s. 297; Saloheimo 1990, s. 529)

94 KA jj 23 (5.1 1680 Säkkijärvi). Toisen version mukaan epäilty olisi tokaisnut: *Wana Jumala on poies mennut poijan hullu on tullut sias suwi tekämän*. Vrt. Mäntylä 1969, s. 90.

95 Pyysiäinen 1997, s. 80.

Yhteisöllisyys ja moraalit askarruttivat myös vaikutusvaltaisessa Postillasaan (1621,1625) Raamattua ja viisaita miehiä tulkitsevaa Turun piispaa Erik Sorolaista. Kristillinen universaalimoraali ei noudattanut alueellisia tai sosiaalisia rajoja: *Opeme/ että Jumalan Sana eij ole sidottu iohongun wissin paickan eli maakundan.*⁹⁶ Sorolainen viittasi sukuyhteisöön rinnastamalla sen Raamatun Juuttaan kansaan tavalla, joka sopi nähtävästi hyvin 1600-luvun alkupuolen Suomen oloihin:⁹⁷

Opeme tästä/cutca meidän lähimäisen owat/iotca meidän pitä racastaman. Jwttan Cansa lwlie ne ainoast olewan heidän lähimäisens/iotca heidän tuttawans ja ystäwäns olit/ia sentähden he myös niittä ainoast racastit/ia wihaiste niittä iotca olit heidän wihamiehens. Ja tämän caltaisia/ sen pahembi/löytän wielä nyt niittä/iotca pitäwät ne heidän lähimäisens edestä/ ia niittä waiwoin rakastawat/iotca owat heidän sukuns eli heimons ia langons/ eli mwtoin heidän ystäwäns ia tuttawans/ ia nijlle hywä tekewät...

Sorolaisen mukaan ihmisen oli sitouduttava myös sisäisesti ajatustensa ja omantuntonsa puhtauden kautta *ulosvalittujen* moraalilyhteisöön, jonka rajat eivät vastanneet maallisen maailman suvun, säädyn, vallan ja ulossulkemisen näkyviä rajalinjoja – ainakaan periaatteessa. Puhdasoppinen luterilaisuus nosti kuitenkin samalla ulko- ja sisäpuolisuuden vedenjakajaksi sekä puhtaan yhteisön määrittäjäksi ns. julkisyntiset, joihin suhtautumisessa Sorolainenkin horjui parantumisen mahdollisuuden ja saastaisten ulossulkemisen välillä.⁹⁸ Parantumattomien seuraa tuli ”tartuntavaaran” vuoksi välttää, vaikka kanssakäyminen oli luvallista *cosca wirca ia asia nijn waati*; erityisesti saarnamiesten piti pyrkiä heitä käännyttämään. Synti oli *hengellinen spitali tauti*,⁹⁹ sillä Jeesus Syyrakim mukaan... *joca tartu terwan/ se saastutta itzens sijtä.*¹⁰⁰ Sosiaalisen leimautumisen vaara oli huomioitava. ”*Koirat juoksevat koirien ja sudet susien kanssa*”, kuten kuopiolainen Olli Pelkonen tiivistä asian jo vuonna 1649.¹⁰¹ Samaa pohti piispa Sorolainen:¹⁰²

Saarnamiehet tästä oppican/että he waarin ottawat/cuhunga huonesen he sisälle menewät/ia kenen cansa he cansakäymistä pitäwät/ettei he ilman eroituxeta ioca paickan mene/ia iocaitzen cansa seura pidä/mutta nijnen Jumalisten ja Cunniallisten inhimisten tygö pidä heidän poicke-man: ja sitä wastian cawahtaman niittä pahoja ja Jumalattomia/ia heidän seuransa/senpäälle/ettei Jumalan sana sen cautta tulisit ylöncaztotuxi/ ia he itze myös tulisit häwäistyxi ia pilcatuxi ia sencaltaisna cuin ne owat/iainen seurassa he ovat/myös mwtt heitä pitäwät.

96 Sorolainen II, s. 92.

97 Sorolainen II, s. 392.

98 Sorolainen I; II, s. 393: *..olcon se tuttawa eli tundematoin/ ystäwä taicka wihamies/ hywä taicka paha/ ia niittä pitä meidän racastaman ia hywä heille tekemän.*

99 Sorolainen II, s. 403.

100 Sorolainen II, s. 109–110, 477.

101 KA oo 2: Kuopio 19.2.1649.

102 Sorolainen II, s. 955.

Aivan 1600-luvun lopulla varsinaissuomalainen pappi Jonas Mennander riimiteli mm. ruotsalaisten esikuvien mukaan laaditussa arkkiveisussaan ”Huoneen speili,” kuinka kunnialliset ihmiset rajasivat julkisyntisen haisevana raatona ulkopuolelleen.¹⁰³

*Häpiän caicen läpitz käynyt
Häpiähän wielä jäänyt
Sentän eij händ´ istumahan
Otet/ eikä jutteleman
Cansa Miesten cunnialisten
Eikä vaimoin toimelisten
Jocapaicas Juomapengis
Carta händä joca Hengi
Eij saa juoda Cannuisesta
Eikä cawat´ Clasisesta
Muiden cansa Miehucaisten
Tawois/ Töisä/ sijwolisten*

*Mutta mengän mehumahan
Böwelin cans kehumahan
Eli muiden muotoistensa
Tawois cansas caldaistensa
Että eilän eroitettiin
Joucost pojes carcotettiin
Tawalisten/cunnialisten/
Taitawitten/sijwollisten/
Näin sä haiset eläwäldä
Nijnkuin Raato Mullan alda
Caiket´ caickein Sieraimisa
Caikis Catuin Culmaisisa*

Uudenkylän Jokelan arrendaattori Herman von Hausen katsoikin viisaaksi puhdistautua käräjillä vuonna 1663 entisen palvelijansa levittämästä huhusta, jonka mukaan arrendaattori olisi juonut Hämeenlinnassa veljenmaljat pyövelin kanssa.¹⁰⁴ Mennander hyödynsi saastaisuusteemaa myös moralisoidessaan juomarin alennustilalla. Saastainen pitäisi sulkea ”yhteisistä huoneista”.¹⁰⁵

*Taicka rupe langeileman
Sonda croopeis ajeleman
Cusa otta Unda wähän
Mutta tule mähtärähän
Waattens caicki coconansa
Maala caiket´ Cacan cansza
Että täyty cauhistua
Caickein perki peljästyä
Hänen häjy hajuansa
Paha toki tuoxuansa*

103 Mennander 1699, s. 30–33.

104 KA ee 9: 435.

105 Mennander 1699, s. 54–55.

*Olis perät' paremb pänäns
 Että istuis Sicaïn seas
 Semmoinen suur Juoma-Coira
 Joca Wattens häjyst fuora
 Loall 'Sonnall 'Tanhuisa
 Että Huoneis yhteisisä.
 Mutta eij hän tottel tosta
 Wahwasti waan tahto juosta*

Ulossulkemista symboloivat myös ruumiilliset analogiat, joiden mukaan turmeltunut ruumis oli erotettavissa puhtaasta sielusta, turmeltunut jäsen puhtaasta ruumiista ja turmeltunut ihminen puhtaasta yhteisöstä. Niinpä piispa Isak Rothovious luonnehti harhaoppiseksi tuomitun papin alentamissaarnassa Turun tuomiokirkossa hairahtunutta pappia *irtirevityksi, turmeltuneeksi jäseneksi*.¹⁰⁶ Rikollisille tuomittiin 1600-luvulla yhä silpomisrangaistuksia, joista tavallisin oli symbolinen oikean käden menettäminen. Käytännössä näitä rangaistuksia ei Ruotsissa enää 1600-luvulla ainakaan kovin yleisesti laitettu täytäntöön.¹⁰⁷

Espoon käräjillä vuonna 1628–1629 Isak Olsson syytettiin 14-vuotiaan tytärpuolensa Karinin väkisinmakaamisesta, josta syytetty myös tiukan tutkinnan jälkeen kuolemaantuomittiin.¹⁰⁸ Lapsen synnyttänyt Karin ilmoitti tapahtuneen johdosta haluavansa *kuolla*. Isäpuolelleen tyttö vaati rangaistusta: jos ”maallinen esivalta ja ihmiset” eivät tuomitse syyllistä, pyytää hän ”korkeimmalta kostajalta” Jumalalta, ettei tämä ikinä antaisi Isakille anteeksi. Saastuneeksi itsensä kokenut uhraisi Jumalalle sielunsa, joka erotettaisiin näin turmeltuneesta ruumiista:

”...mielummin kuolen, jotta synti lihassani tulisi poistetuksi ja kuolleeksi ja voin uhrata Jumalalle minun luojalleni puhtaan ja tartuttamattoman sielun”.

Linnanpäällikkö Anders Nilsson painosti Karinia kertomaan totuuden *sielun autuuden* vuoksi, jotta hän ei aiheettomasti saattaisi isäpuoltaan mestauspölkylle. Tällöin hän joutuisi itse kokemaan saman rangaistuksen, mistä linnanpäällikkö tiesi kertoa ennakkotapauksen Viipurista. Anders Nilsson vahvisti sano-
 maansa Jeesuksen sovitusverellä:¹⁰⁹

106 Parvio 1959, s. 154–156. ”...olet siitä (pappissäädystä) irtireväistynä ja turmeltuneena jäsenenä hylätty ja irtireväisty...” Kyseinen Henrik Forsius oli kyseenalaistanut kristilliset opinkappaleet pitäen niitä taruna; elinkautiseen vankeuteen tuomittuna hän murtui ja kuoli pian Turun linnassa pakkotöissä.

107 Yhteisön sisäpiiriin ja sallittuun käyttäytymiseen viittaavan oikean käden leikkaaminen symboloi ulossulkemista yhteisöstä. Oikean ja vasemman käden symboliikasta: Anttonen 1996, s. 76–78. Rangaistuksen soveltamisesta 1600-luvulla: Thunander 1993, s. 89.

108 KA II 1: 108–126v; ...will jagh gerna döo att synden i mitt kött mätte uthslacht och dödadh warda, på dett jag må offrå gudh min skappare en reen och obesmittadh siell.

109 ...lather gudh fader som eder skapath hafuer Jesus Christus som eder och helle meniskiors köön medh sin dyra och krafftiga blodh ätherlöst haffuer, och den heliga anda som aller wäär helgelse ähr, hafuer rum i eder hierta, der medh i den heliga trefäldighets äre och prissee...

...antakoon Isä Jumala joka teidät luonut on ja Jeesus Kristus, joka on teidät ja koko ihmiskunnan kalliilla ja voimakkaalla verellään lunastanut, ja pyhän hengen, joka on meidän kaikkien pyhitys, saada sijaa teidän sydämessänne, koko pyhän kolmiyhteyden kunniaksi ja ylistykseksi...

Huomionarvoista ja ehkä myös jumalasuhteen käsittämisestä kertovaa tapauksessa on se, kuinka Karin ymmärsi ”puhtaan sielunsa” uhrina Jumalalle. Linnanpäällikön mukaan oleellista oli Karinin pysyminen totuudessa (uskossa), jolloin hänellä oli mahdollisuus Jumalan armoon. Ilkka Pyysiäisen mukaan Jeesuksen ruumiista tuli kristinuskossa se vertauskuvien lähde, jolla käsitteellistettiin uskonnon ”uusi henkinen ulottuvuus” uskonnosta yksilön ja Jumalan välisenä asiana. Martti Lutherin mukaan katolilaisuuden yksi virheistä oli siinä, että uhraamalla yritettiin suoraan sopia Jumalan kanssa.¹¹⁰ Välttäviä uhreja ei tarvittu, sillä ihmisten syntien vuoksi vertaan vuodattanut Kristus toimi välittäjänä. ”Välittäjää tarvitaan kun jumalan todellisuus ajatellaan kokonaan inhimillisestä todellisuudesta riippumattomaksi ja tuonpuoleiseksi, ei ihmisillä tietenkään voi olla mitään kontaktia siihen”, kirjoittaa Pyysiäinen. Tämän tutkimuksen kannalta on tärkeää huomata, kuinka sama muutos jäseni myös suhdetta oikeuteen ja väkivaltaan. Varhaisen uuden ajan valtiollistumiskehityksessä oli paljolti kyse siitä, että abstraktit Jumala, valtio, laki ja oikeus kulkivat käsi kädessä ja korvasivat vähitellen välittömälle vastavuoroisuudelle perustuneen sukuyhteisön sosiaalisen järjestelmän.¹¹¹

Espoon Karinin ilmaisema ajatus ”puhtaan sielun” uhraamisesta Jumalalle muistuttaa myös ns. suisidaalimurhien logiikkaa. Suisidaalimurhassa epätoivoiseen tilanteeseen ajautunut ihminen teki henkirikoksen päästäkseen teloitetuksi. Tavallisimmin kyseessä oli epätoivoiseen tilanteeseen ajautunut, pienen lapsensa surmannut äiti.¹¹² Kuolemaantuomitulla oli oikeus rikkiin ennen teloitusta ja näin hän saattoi ajatella pelastavansa sielunsa autuuden päinvastoin kuin itsemurhaaja.¹¹³ Arne Janssonin mukaan suisidaalimurhat olivat yleisimmillään 1600-luvun loppupuolella ja 1700-luvun alkuvuosikymmeninä. Vaikka suisidaalimurhat näyttävätkin keskittyneen valtakunnan ainoana suurkaupunkina poikkeukselliseen Tukholmaan, lienee tämä syvästä epätoivosta kertova ääri-ilmiö tulkittavissa yhdeksi uhraamisajattelun, kollektiivisen puhdasoppisuuden ja yksilöllistyneemmän aikakauden murrosilmiöksi.¹¹⁴

110 Pyysiäinen 1997, s. 82–83. Jumalasuhte ei silti ollut yksityisasia modernissa mielessä vaan ihmisen osanotto yhteisöön ja sen rituaaleihin oli perustava ajatus mm. Martti Lutherille: ks. Sabean 1984, s. 48–51.

111 Vrt. yhteisömuutoksen vaikutuksesta noituuden ja taikuuden määrittelyihin: Eilola 2001, s. 79–83.

112 Näissä tapauksissa kyse ei kuitenkaan ollut lapsenmurhasta, jossa uhri oli vastasyntynyt lapsi.

113 Ks. Lempiäinen 1963, s. 221–227.

114 Jansson 1998, s. 49–70. Ilmiön mahdollisesta esiintymisestä Suomessa ei ole toistaiseksi tarkkaa kuvaa. Tämän tutkimuksen aineistoon ei osunut yhtään yksiselitteisesti suisidaalimurhaksi luonnehdittavaa tapausta eikä suisidaalimurhista mainitse myöskään Anu Koskivirta (2001, s. 69) 1700-luvun jälkipuoliskon osalta.

Kuinka väkivallan ongelma on yleisemmin liitettävissä yhteisöllisiin rajanveitohin ja niiden muutokseen? Niilo ja Erkki Mustonen kutsuttiin praasniekkoihin Suistamolla 1689.¹¹⁵ Erkki riitautui erään Proskon kanssa ja haavoitti tätä puukolla. Ortodoksit sitoivat ja pahoinpitelivät Erkkiä ja tämän pihalla juovuksissa maannutta veljeä. Lopulta veljekset hukutettiin avantoon ja heidän ruumiinsa paloiteltiin. Seuraavana päivänä ruumiit nostettiin vedestä, jolloin surmaajien väitettiin sanoneen: ”*Nyt saamme rasvaa näistä ruumiista voidellaksemme pyssyjämme, niin ettei kukaan voi noitua meitä ja meidän pyssyjämme!*”¹¹⁶ Juhla kääntyi nopeasti äärimmäiseksi väkivallaksi.

Suistamon tapaus oli raakuudessaan poikkeuksellinen. Ystävyys ei ole yhteistyön välttämätön edellytys ja Käkisalmen läänissä oli yleistä, että samoissa kylissä asui rinnakkain molempiin uskontokuntiin kuuluneita, jotka ottivat osaa myös toistensa uskonnollisiin juhliin.¹¹⁷ Luterilaisten ja ortodoksien välinen jännite saattoi joskus johtaa yhteenottoihin, mutta yleisemmin vastakkainasettelu on osoitettavissa selkeäksi motiiviksi vain harvoihin Käkisalmen läänin rauhanaikaisiin väkivallantekoihin 1600-luvulla.¹¹⁸ Sinänsä on mahdotonta arvioida, kuinka paljon nimenomaan osapuolten kuuluminen eri uskontoryhmiin selittää käyttäytymispiirteitä kyseisessä tapauksessa. Se johtaa kuitenkin pohtimaan ulossulkevien rajanvetojen merkitystä väkivallan synnyn kannalta. Äärimmäinen väkivalta on aina helpompaa, jos yhteinen pohja tai moraalinen suhde vastapuoleen puuttuu. Uskonnollisesti, sosiaalisesti tai etnisesti lahkoutuneissa yhteisöissä oikean ja väärän arviointi sisä- ja ulkopuolisten välillä noudattaa helposti enemmänkin tarkoituksenmukaisuuden kuin yhteisen moraalin periaatetta.¹¹⁹

Lapveden ylisen osan käräjillä 1680 käsitelty tapaus kertoo suhtautumisesta kierteleviin romaneihin, jotka ymmärrettiin selkeästi yhteisön ulkopuoliseksi ryhmäksi.¹²⁰ Rakuunatalonpoika Olli Ristonpoika Leppäsen luokse saapui seitsenhenkisen romaniseurue Kaspar Antinpojan johdolla. Vaatimuksena kiertoalaisilla oli tynnyri viljaa, iso leipä ja kappa jauhoja. Isäntä antoi sen sijaan pari voipalaa, puolikkaan leivän ja puoli kappa ruista. Palan painikkeeksi Leppänen tarjosi piimää, jolloin Kaspar alkoi vaatia häneltä viilipyttyä. Isäntä tarjosi kiulullisen maitoa, koska viilistä oli hänen mukaansa pulaa. Leppänen pyrki selvästikin tyydyttämään kiertoalaisten vaatimukset, sillä tyytymättömien romaniensa manaamat kiroukset ja alulle laittamat kiusalliset huhupuheet oli otettava todesta. Silti isäntä ei antanut kuitenkaan aivan sitä, mitä vaadittiin. Kaspar Antinpoika ärsyyntynyt ja tönäisi isäntää solvaten tätä *kelmiksi* ja uhkasi lyödä ”maidot hänen päästään”. Olli Leppänen kertoi asian olevan sovittu hänen omalta

115 Ka gg 8: 157v; gg 9: 36v; vrt. Kuujo 1963, s. 196–197.

116 Rasvaan liittyvän maininnan tausta lienee johdettavissa heimojen välisiin vuosisataisiin hävitysotiin ja uskomukseen, jonka mukaan vihollisen voima on saatavissa itselle syömällä surmatun vihollisen jokin ruumiinosa: näistä uskomuksista ks. Harva 1948, s. 235–236.

117 Simolin 1909, s. 328–332; Laasonen 1967, s. 86–91.

118 Tilanteesta ennen vuotta 1656: Matikainen 1995a, s. 49–50; ks. myös Kuujo 1963, s. 195–197.

119 Bailey 1987, s. 285, 298.

120 KA jj 22: 37–39; vrt. Syrjö 1985, s. 110–111.

kohdaltaan. Seurueen mukana olleet kaksi poikaa olivat lisäksi tönäisseet hänen vaimonsa kumoon ja Kaspar Antinpoika oli ajanut takaa hänen tyttärtään miekan kanssa. Kaspar tuomittiin neljänkymmenen markan sakkoon, sillä *ioka wäkiuallal otta sildä ionga kädhes on... maxakan iällens wahingion, ia päisexi 40 marcka colmie iakoon.*¹²¹

Lautamies Martti Suomalainen tiesi kertoa, että kiertolaisten seurue oli mukiloitunut myös Paavo Ahosen leskeä, kun tämä ei varattomuuteensa vedoten ollut täyttänyt romanien vaateita. Käräjät olivat kiinnostuneita siitä, miksi romanit näin ”grasseerasivat” vastoin kuninkaallisia säädöksiä. Seurue esitti kopiot neljästä passista, jotka epäilevä oikeus toimitti hovioikeuden tarkastettavaksi. Periaatteessa kiertolaiset olivat lainsuojattomia, sillä viimeisin ankara säädös ”mustalaisista” oli annettu vuonna 1662. Romanit yritettiin karkottaa valtakunnan alueelta, koska kiertolaiset aiheuttivat ”meidän alamaisillemme suurta vaivaa povaamisella, valheilla, varastelulla ja muilla laittomilla konsteilla”.¹²² Nähtävästi karkotustavoitteessa ei onnistuttu. Hieman aiemmin Pehr Brahe oli tehnyt epäonnistuneen yrityksensä romanien pysyväksi asuttamiseksi Pielisjärvelle.¹²³ Plakaatin mukaan rötöksiin syyllystyneet oli lupa tuomita kuvernöörien, maaherrojen tai kaupunkien päätöksellä ”ilman enempiä kyselyjä ja oikeudenkäyntiä” kuolemaan. Mustalaisille annettiin tuolloin kolme kuukautta aikaa poistua valtakunnasta.

Vakaville etnisille konflikteille on luonteenomaista, että aiemmin myös rauhanomaiseen rinnakkaineloon kyenneet väestöryhmät ajautuvat äärimmäiseen väkivaltaan. Suistamon tapahtumien mikrososiologia oli toistunut Käkisalmen läänissäkin aiemmin 1600-luvulla. Ortodoksien ja luterilaisten väliset raakuudet ihmisten polttamisineen vuosien 1656–1658 kapinan aikana ovat vain yksi historiallinen esimerkki ”puhdistuksista”.¹²⁴ Anton Blokin mukaan etnisten konfliktien väkivaltaa eivät selitä niinkään väestöryhmien väliset suuret erot sinänsä, jotka useissa tunnetuissa ja vaikeimmissa ristiriidoissa (esim. Balkan) ovat päinvastoin varsin pieniä. Rauhantilassa väestöryhmien väliset tunnustetut pienet erot voivat toimia myös identiteettiä tukevasti eikä hallitsemattomaksi riistäytyvää väkivaltaa esiinny.¹²⁵ Sosiaaliset järjestelmät perustuvat joka tapauksessa pienten erojen tekemisille ja kysymys onkin usein siitä, että kriisi-

121 KrL: Kuninkaan kaari, 28.luku.

122 Schmedemann 1706, s. 320. Vuoden 1686 kirkkolain (s. 9) mukaan... *Jos ne Maan juoxiat cuin meidän seasam Mustacansaxi eli Mustalaisixi cutzutun/ vielä meidän Kieldoäm wastan/ itzens meidän Waldacundaam sala sisälletungisit/ ja synnytäisit täällä Lapsia/ eli toisit myötäns äsken syndyneitä/ ja nijle anoisit Castetta; nijn se pitä myöden annettaman/ ja Wanhimbita uscollisest manattaman/ että he asettawat itzens johongun wissijn paikkaan/ andawat itzens opetetta Christillises opis/ ja tulewat Jumalan Seuracunnan yhteyteen; Eli jos ei he sitä tahdo tehdä/ nijn jättäkön Lapset tänne/ jotta meidän Wircamiehem pitä ylöscazwattaa andaman.*

123 Jokipii 1956, s. 228–231.

124 Ks. Simolin 1909, s. 325; Kuujo 1963, s. 70–71; Saloheimo 1976, s. 116–118.

125 Blok 2001, s. 115–135. Vrt. myös vuoden 1686 kirkkolain (s. 2) kanta valtakunnassa oleskeleviin eriuskoiisiin: *Ne jotta ei ole sijtä Uscosta/ cuin Me ja meidän Alammaisem itzem tunnustamme.../ne mahtawat pysyä Opisans/ nijn cauwan cuin he owat hiaxens/ ja ilman pahennusta...*

aikana reagoidaan väkivallalla sosiaalista järjestelmää tukeneiden erojen ja hierarkioiden uhatessa hävitä. Niinpä Yhdysvalloissa orjuuden lakkauttamista sisällissodan jälkeen seurasi lynkkausten aalto.¹²⁶ Blok ei kuvittele pohtimansa ”pienien erojen narsismin” selvittävän näiden väkivaltakonfliktien syntyä, joka liittyy aina myös yhteiskuntien erilaisiin sosiaalisiin ja taloudellisiin muutos- paineisiin. Kulttuuris-psykologinen tulkinta voi kuitenkin selittää näiden nimenomaan sosiaalisen järjestelmän perustaviin rakenteisiin liittyvien ja ihmisen toimintakyvyn kokemuksen vaakalaudalle asettavien konfliktien poikkeuksellisen armotonta, tuhoavaa raakuutta.

Ajatusta voidaan johtaa pidemmälle myös varhaisen uuden ajan laajan yksilöväkivallan selittämisessä, jolle tyypillisiä olivat tasaveroisten väliset julkiset kunniakonfliktit. Näissä asianomaiset ymmärsivät asemansa joutuneen uhanalaiseksi läheltä tulevan loukkaajan taholta.¹²⁷ Oleellista on huomata, että edellä uskontokuntiin, vähemmistöryhmiin ja julkisyntisiin liittyvillä esimerkeillä havainnollistetut käsitykset ulko- ja sisäpuolisista jäsensivät varhaisen uuden ajan alussa yleisemminkin yhteisön jäsenten välisiä sosiaalisia suhteita. Loukkaus asetti marginaaliin ja järjestäytymättömyyden tilaan. Häpeäraivolle oli tällaisessa maailmassa kasvualustaa.¹²⁸ Väkivallan erittelemisen yhteisöllisten asemanmäärittelyjen näkökulmasta ei selitä väkivaltaa kokonaisuudessaan, mutta laajassa mielessä se voi auttaa ymmärtämään joitakin 1500–1600-luvun väkivallalle tyypillisiä piirteitä: levinneisyyttä sosiaaliryhmään katsomatta, julkisuutta, ritualistisuutta ja ajoittain varsin armotonta kiihkeyttä.

Ystäviä ja vihollisia

Ei vettä vihalla juoda, kaljaa kateudella
(Florinus 1702)

Suomen kansan vanhojen runojen kertoman mukaan ”Vetrikka verevä poika” läikytti juomingeissa Kaukamoisen kaavulle olutta. Loukkaus johti kaksintaisteluun, Vetrican surmaan ja Kaukamoisen maanpakoon.¹²⁹ Väkivalta keskittyi pitojen ja oluttuopin ympärille alkoholin fyysisten ja sosiaalisten vaikutusten kautta,¹³⁰ sillä juomiseen ja syömiseen oli latautunut vahvoja sosiaalisia merkityksiä. Olutpenkeissä ja yhteisaterioilla (*öhlbänk*) ei kokoontunut irralli-

126 Blok 2001, s. 123–124.

127 Heikki Ylikangas (2000, s. 348) on pohtinut säätyläisiä jäytäneiden penkkiriitojen luonnetta 1600-luvulla. Raastavimmat konfliktit syntyivät niiden kanssa, jotka tavalla tai toisella koettiin uhkaksi omalle asemalle: *Penkkisijakiistat paljastavat sääty-yhteiskunnan henkisen ytimen samalla sen koskaan ratkeamattoman ja ankaria yhteenottoja synnyttäneen perusongelman: ihmisten keskinäisen arvojärjestyksen määrittelemisen tarpeen ja sen määrittelemisen mahdottomuuden. Siellä missä...ihmisten keskinen (nökkimis)järjestys oli häilyväisin, käytiin ankarimmat kiistat.*

128 Ks. Koskivirta 2001, s. 265–273.

129 Haavio 1933, s. 291–292. Juominkien ja oluen jumalisuudesta suomalaisessa kansaperinteessä: Harva 1948, s. 189–200; Apo 1991, s. 7–22.

130 Sabean 1984, s. 109; Lilieqvist 1999, s. 196.

nen juopposeurue vaan yhteisö.¹³¹ Pyhä oli korostetusti läsnä yhteisöllisissä tilanteissa, jolloin pienikin riita sai helposti tabuloukkauksen luonteen. Sodan ja juhlan ero on hiuksenhieno, koska ne ovat tavallaan vaihdon eri puolia.¹³²

Vastavuoroisuuden järkkäminen ja ihmisen aseman haavoittuvaisuus toistuu olutpenkkiriitojen lukemattomissa eri muunnelmissa. Nähtävästi yksi vanhimmista Suomen alueelta tunnetuista tappoon johtaneiden tapahtumien tarkemmista kuvauksista vuodelta 1457 liittyy oluen nauttimiseen.¹³³ Tukholmassa tapahtunutta oikeuskäsittelyä varten laadittu todistuskirje kertoo, kuinka ritarien Åke Jönssonin (Svarte Skåning) ja Gustaf Karlssonin (Gumsehufvud) palvelijat olivat riitautuneet turkulaisessa kiltatuvassa. Kiltatuvassa olutta myynyt emäntä oli ollut haluton tarjoilemaan Gustaf-herran palvelijoille, koska Åke-herran väki istui jo tuoppiensa äärellä ja nähtävästi kokemukseensa vedoten emäntä pelkäsi rettelöintiä. Saatuaan lupauksen riidanhaastamisen välttämisestä miehet saivat oluensa, mutta pelätty kahakka syntyi Lasse Pederssonin huomattua Åke-herran palvelijoiden seurueessa tutut kasvot: ”*Sinut tunnenkin hyvin, olit Söderköpingissä lyömässä kuoliaaksi Sven Degniä*”. Hemming-nimisen palvelijan mukaan väite oli perätön ja vaikka se olisikin pitänyt paikkansa, ei Lasse ollut tässä asiassa mikään asianomistaja. Lasse epäili Hemmingin joutuvan vielä kärsimään teostaan, jolloin miehet nousivat jo uhkaavasti seisomaan. Kilttaemäntä ja muut Åke-herran palvelijat pysyivät Gustaf-herran väkeä poistumaan. Riitapuolet kohtasivat uudelleen kadulla, jolloin Åke-herran seurue surmasi Lasse Pederssonin. Sotavarusteensa hakeneet Gustaf-herran palvelijat palasivat takaisin Mats Nilssonin johdolla, mursivat portin ja pidättivät väkivaltaisesti takaisin kiltatuvan suojiin paenneet Åke-herran palvelijat kilttaemännän kotirauhaveto-omuksista huolimatta. Åke Jönsson vastasi tapposyytteesen valittamalla Mats Nilssonin kumppaneineen syyllistyneen rauhanrikkomukseen. Mahtimiesten välejä uhannut konflikti siirrettiin käsiteltäväksi Tukholmaan, koska Gustaf Karlsson ei ollut Turussa paikalla.

1600-luvun tuomiokirjojen sivuilta on poimittavissa runsaasti vastaavia kohtauksia. Joutsenon Jänhiälän Matti Matikaisen seurue poikkesi kevättalvella 1623 lähellä Viipuria Simo Akselinpojan krouviin oluelle, jonne saapui pian tämän jälkeen muutamia nihtejä. Seurueet juttelivat sopuisasti siihen asti, kunnes muuan nihdeistä, Antti Pekanpoika, poikkesi ulos. Palattuaan sisälle hänelle kerrottiin Matikaisen juoneen hänen tuopistaan. Sekasortoisessa tilanteessa nihdeitti puukotti Matti Matikaista kuolettavasti.¹³⁴ Rantasalmella Elias Nykänen oli kutsunut vieraikseen Pekka Hämäläisen ja Paavo Parkkosen. Seurue riitautui, kun Hämäläinen koki isännän käymisen makuulle kesken olutpenkin loukkaavaksi käytökseksi: ”*Koira konna kutzu weran itze maata rupeis*”. Tappelussa

131 Juomistilanteista 1500–1700-luvulla, ks. Vilkuna K.H.J. 1995, s. 210–230. Matti Peltonen (1988, s. 41–53) on pannut merkille juomisen yhteisöllisen merkityksen ja liittänyt juomisen lahjanvaihdon instituutioon suomalaisessa ja pohjoismaisessa kulttuurissa.

132 Blok 2001, s. 119–120.

133 FMU IV: 3042, s. 119–120.

134 KA jj 2: 28–29.

Parkkonen surmasi tyytymättömän vieraan.¹³⁵ Rautulaiset Matti Vilpunpoika Tyllikkä ja Yrjö Antinpoika Nyrkkö olivat naapureidensa kanssa palaamassa Käkisalmesta.¹³⁶ Talonpojat majoittuivat yöksi Pertti Karmopään pihaan, missä kesken syömisen ja juomisen Matti Vilpunpoika alkoi ärsyttää Yrjö Antinpoikaa haastamalla tätä nähtävästi voimainkoetukseen: ”Yrcköj tule nyrsyttää”. Yrjö vastasi: ”Mitä sinä Yrcköjä nyrsyttelet, nyrsyttä se werta sinä Yrckköjä, cuin Yrcköj sinua”. Kiista päättyi Yrjö Antinpojan kuolemaan johtaneeseen puukotukseen.

Vänrikki Nuutti Ristonpoika vaati rahasaataviaan vouti Risto Erkinpojalta ja voudinkirjuri Markus Brudgummelta Jääskessä syyskuussa 1661.¹³⁷ Raha-asiaa vatvottiin Olli Kärkisen tuvassa kokoontuneessa olutpenkissä yli yön. Markus Brudgumme kertoi aamulla herättyään huomanneensa, että vouti, vänrikki ja toinen kirjuri Olli Jostinpoika istuivat edelleen pöydän ääressä: ”Herra Jumala, vieläkö te juotte, kuinkas kruunun asiat tulevat nyt hoidetuiksi?” Vänrikki naputteli sormiaan pöytään, vaati jatkuvasti rahojaan ja uhkaili pistoolillaan. Brudgumme kehotti ”rakasta ystävänsä ja veljeään” laittamaan aseensa pois, ja tilanne näytti laukeavan yhdessä syötyyn aamiaiseen. Lepytelläkseen hermostunutta vänrikkiä kirjuri totesi tämän esittämän todistussetelin hyväksi ja toivoi Jumalan antavan rahat.

Pirut houkuttelevat syntiin ja kylvävät epäso-pua. ”Synnintekijöiden pidot” on osa Lohjan kirkon keskiaikaisia seinämaalauksia. Symboliikasta huomattakoon erityisesti etuoikealla oleva paholaishahmo, joka juo alassuun käännetystä tai kaatuneesta tuopista (Edgren, Helena: Mercy and Justice. Miracles of the Virgin Mary in Finnish Medieval Wall-paintings. Vammala 1993, s. 81).

135 KA oo 5: 20–22.

136 KA gg 1: 937–938; ks. myös KA ee 9: 204–207: ”Jos olen kelmi, niin miksi sitten juot kanssani”.

137 KA jj 8: 49–60.

Sovinnosta huolimatta vänrikki jatkoi pian uudelleen vaatimustensa esittämistä. Vouti Risto Erkinpoika vastasi tähän ehdottamalla aamuvirren laulamista, ”koska on aamu ja Jumala on meidät yön yli auttanut”. Kun vänrikki keskeytti metelöinnillään miesten aloittamat ruotsinkielisen virren ja psalmin, ehdotti Brudgumme kielen vaihtamista suomeksi. *Minun sieluni kiittää Herraa* keskeytyi sekin alkuunsa ja sovinto rikkoontui. Nyt Brudgumme ärähti ”pyyhkivänsä” vänrikin setelillä ja kehotti vänrikkiä ottamaan rahat ”sieltä ja sieltä”. Ratsunsa jo satuloinut Nuutti Ristonpoika oli lähdössä takaisin Viipuriin ja halusi rahansa heti; vouti ja kirjuri taas vaativat, että rahansa saadakseen vänrikin oli lähdettävä heidän mukaansa veronkeräysmatkalle. Lyhyen tuvassa käydyn käsikähmän jälkeen vänrikki haki satulalaukusta pistoolinsa ja aikoi kertomansa mukaan vain ampua voudin yli, mutta laukaus osuikin pelottelun kohteeseen kohtalokkain seurauksin. Muuan todistaja luonnehti vänrikkiä mieheksi, joka ei saattanut juoda *tuopillistakaan* joutumatta riitoihin ja tappeluihin.

Virsiä veisaamalla voudin seurue korosti yhteisöllisen rauhan jumalallista pyhyyttä.¹³⁸ Riidanhaastajia katsottiin olutpenkissä karsaasti, mihin viittaa myös Henrik Florinuksen kokoelman tuntema sananlasku: *Ei vettä vihalla juoda eikä kaljaa kateudella.*¹³⁹ Uusikyläläinen Olli Yrjönpoika pyydettiin isänsä ja veljensä kanssa olutpenkkiin, vaikka nämä ensin sanoivat, ettei heillä ollut rahaa maksaa.¹⁴⁰ Ollin isä jouduttiin pian ohjaamaan kotiin, sillä hän oli alkanut haastaa riitaa nostamalla puheenaiheeksi vanhan maariitansa. Kun Ollia sitten vaadittiin kuitenkin maksamaan isällensä tarjottu olut, vastasi tämä: ”*Juokaa takapuolestani, en maksa mitään oluita!*” Syntyneessä tappelussa Olli Yrjönpoika sai surmansa. Kurkijoella Lauri Särkinen moitti puolestaan olutpenkkiä isännöinyttä Sava Kuismanpoikaa oluen tarjoilemisesta Matti Kietäväiselle: ”*Miksi kannat sille pyövelille olutta, hänhän löi sinut viime vuonna vuoteenomaksi, ja vielä kannat hänelle olutta!*”¹⁴¹

Myös maksulliseen olutpenkkiin osallistumisessa eli ns. rahaolueiden (*penningsöhl*) juomisessa virallisessa tai epävirallisessa krouvissa olivat vaakalaudalla uhraaminen, kunnia ja yhteisöllisyys.¹⁴² Puumalalaiset Juho Hartikainen, Reko Partanen, Martti Kostiaisen ja Jaakko Väätäinen istuivat Erkki Arvinpojan luona, kun sisään astui seudulle asettunut ratsumies Reinhold Jürgi. Paikallisen aatelismiehen Jören Pistolekorsin liivinmaalainen vävy oli epäsuosiossa, ja hänen huhuttiin harrastaneen jopa epäjumalanpalvontaa. Jaakko Väätäinen oli kirkkoherran neuvosta polttanut erään vanhan aitan, jossa kyseisiä me-

138 Ks. myös Vilkuna A. 1989, s. 76, suomalais-ugrilaisilla kansoilla yleisen ”konviviumuhrin” ideasta, jossa yhteisaterialla jumaluuden ymmärretään olevan mukana yhtenä nauttijana.

139 Florinus 1702; ”*En voi juoda heidän kanssaan, koska meillä oli suuri riita*” (KA gg 4: 159–160v).

140 KA ee 8: 266v–268

141 KA gg 2: 325v.

142 1600-luvulla ainakin virallisilla krouveilla – joita mm. papisto ylläpiti – voitiin esivallan näkökulmasta katsoa olevan jopa positiivinen vaikutus siten, että niissä häiriöitä aiheuttavia juomistilanteita voitiin valvoa. Keuruun kihlakunnanvoudin vuonna 1688 ilmaiseman käsityksen mukaan paikkakunnalla olisi sattunut paljon enemmän väkivallantekoja ilman paikallisen kirkkoherran kapakkaa (Vilkuna K.H.J. 1995, s. 216).

noja epäiltiin harjoitetun.¹⁴³ Miehet olivat pyytäneet vastenmielistä pöytäkumpaniaan maksamaan olutta selvästikin katsoakseen, miten tämä reagoi tarjoukseen rahaoluista.¹⁴⁴ Reinhold Jürgi sylkäisi. Jaakko Väätäinen huusi julki sen, mitä arveltiin: ”*Hoj tot capernau mies, eij andanut osta olta ojuin hän yxinäns!*” Yhteisölle uhraamisesta kieltäytynyt heitettiin ulos. Jürgi kosti myöhemmin Väätäiselle, jolloin hänet tuomittiin vikapääksi rauhanvalanrikkomukseen. Tuomiokirjan mukaan *Kapernau* oli *vanha sanonta*, jolla tässä tapauksessa viitattiin oluensa *iskuilla ja yönneillä* maksaneeseen vieraaseen. Raamatusta haettu vertauskuva viittasi mahdollisesti siihen kiittämättömyyteen, jota Kapernaumin kaupunki oli osoittanut profetalleen Jeesukselle.

Visulahtelaiset talonpojat keskustelivat vuonna 1648 tuolloin ajankohtaisesta sijaisottilasongelmasta Yrjö Haataisen luona.¹⁴⁵ Pöyhönen-niminen nihti sanoi Paavo Asikaiselle olevan hyvä asia, että tämä oli saanut järjestettyä sijaisen. Paavon mukaan hyvä näin, mutta toisaalta hänen isänsä oli joutunut sijaisen palkkaamisen vuoksi suuriin velkoihin. Paavon mukaan isällä oli kuitenkin myös saatavia, joiden periminen takaisin auttaisi maksussa. Tällöin Pekka Laurinpoika Toivar nousi ”takajaloilleen”: ”*Kuka on velkaa, haluatko rahat minul-ta?*” Paavo huomautti tietävänsä Pekan olevan kyllä velkaa ruoturahat ja hevosen hinnan, mutta nyt ei ollut sopiva aika velanperintään. Isä Lauri Toivar käski kuitenkin poikaansa hakemaan rahaa kotoa, ja pian poika palasikin ja löi rahat pöytään. Tämä loukkasi Paavo Asikaista, joka kieltäytyi ottamasta vastaan suoritusta, sillä hän ei ollut tullut *velkojaan perimään, vaan Jumalaa kiittämään ja vierasta ruokaa syömään*. Toivarit uhkasivat Paavo Asikaista selkäsaunalla: Pekka Toivar oli jo piilottanut paitansa alle lävistimen (*pryl*), jolla hän iski uhri-aan kuolettavasti. Surmaa ja pakeni, mutta käräjät katsoivat teon myös rauhanvalan rikkomukseksi ja langettivat myös surmaaajan isälle kuolemantuomion, sillä hänen katsottiin yllyttäneen poikaansa.

Rantasalmelainen Pietari Kosunen pyysi Risto Kämäräistä vieraisille, mutta tämä oli vastahakoinen saapumaan. Isännän motiivit eivät todistajien tietämän mukaan olleet pyyteettömiä, sillä hän halusi neuvotella vieraansa kanssa eräästä rakennusluvasta. Kämäräinen suostui lopulta ja isännän tarjoukset olivat hyviä, mutta vieraan halutessa poistua ennen aikaisesti isäntä istutti tämän puoliväkisin penkkiin. Tunnelma kiristyi ja miehet ajautuivat käsirysyn oluen läikyttämisestä. Miesten maljat läikkyivät kirjaimellisestikin ”yli”.¹⁴⁶ Kosunen vetosi *Jeesuksen nimeen* vieraaseensa, että tämä *ei häpäisisi häntä hänen omassa tuvasaan*. Alakynteen jäänyt isäntä puukotti vierastaan kuolettavasti vatsaan. Kosunen vangittiin, mutta sittemmin hän onnistui pakenemaan. Uhrin viimeistä todistusta ei saatu, sillä hän kuoli ennen papin saapumista paikalle. Käräjät pitivät

.

143 KA oo 2: 707–709v; Lappalainen, P. 1971, s. 182–183.

144 Tuomiokirjan luonnehdinnan mukaan miehet olivat esiintyneet ivaavasti (*skoptiserat*) ratsumiestä kohtaan.

145 KA oo 2: 788v–792v; 804.

146 Vrt. myös Turun räätälien ammattikuntasäädöksiin vuodelta 1625, joissa mm. määrättiin, ettei kukaan saa kokoontumisissa läikyttää olutta enempää kuin hän kämmenellään pystyy peittämään (Kallio 2000, s. 90).

kuitenkin ratkaisevana merkinä sitä, että Kämäräinen oli kuolinvuoteellaan juonut olutta ja pyytänyt tarjoamaan Kosusellekin.¹⁴⁷ Naapureiden, rahvaan ja lautakunnan käsitys asiasta oli selvä. Osapuolten välit oli sovittu, sillä moraalinen suhde osapuolten välillä oli voimassa. Kosusen puolustusta vahvennettiin vielä mainetodistuksilla, joiden mukaan surmattu oli *yltiöpäinen ja typerä*, kun taas kuusissakymmenissä oleva Pietari Kosunen oli *elänyt koko ikänsä sovussa*.¹⁴⁸ Vastaava käsitys juomisesta moraalisen suhteen alleviivaajana käy ilmi Uudessakylässä 1644 tapahtuneen naapurisurman yhteydessä. Lautamiehet olivat menneet kysymään uhrin leskeltä tämän suhtautumista miehensä surmaajaan. Tuvassa olivat istuneet myös surmaajan äiti ja pieni lapsi. Leski oli *hyvántahtoisesti* tarjonnut kaikille olutta ja itkien sanonut polvellaan istuneelle lapselle: ”*Minä en ikinä tule vaatimaan sinun isäsi verta!*”¹⁴⁹

Kiteenlahtelainen Heikki Vänttinen järjesti rukiinleikkuutalkoot Olavinmesun jälkeisenä perjantaina heinäkuussa 1691.¹⁵⁰ Talkooväki alkoi kuitenkin napista, sillä isännällä oli tarjottavana vain vettä ja leipää. Vänttinen lupaili illaksi lihaisen hernerokan (*rocka*), mutta tarjolle saatiin vain velliä (*welling*) ja ”kukkosia” (*kukoxi, piira*) eli piirakoita. Oluttakin kiulusta riitti vain kulaus talokoolaista kohden. Emäntä vastasi arvosteluun kiukkuisesti antavansa ”orin navan” (*orin nafwa*, ruots. ”*häste redskap*”) moisellem talkooväelle. Talon poika Petter Vänttinen otti yhteen Yrjö Asikaisen kanssa, joka pisti Petteriä kohtalokkaasti puukolla.

Perimmältään olutpenkissä oli kysymys yhteisön sisäisen järjestyksen määrittelyistä. 1600-luvun maallisen ja hengellisen esivallan edustajat sekä heitä seuranneet myöhemmät tutkijat ovat usein korostaneet olutpenkkejä häiriöiden ja epäjärjestyksen synnyttäjinä. Kuitenkin myös kirkkoa ja käräjiä järjestyksen luojina voidaan tarkastella olutpenkkeinä.

Kirkko ja käräjät olutpenkkeinä

Savolaisen Sulkavan pitäjän käräjät joutuivat 1660-luvun puolivälissä käsittelemään jo aiemmin piispankäräjillä puitua tapausta, jossa muutamia paikallisia syytettiin *apinanleikistä* (*apespel*).¹⁵¹ Telataipalelaisten väitettiin pitäneen omaa ”seurakuntaansa” ratsutilallinen Olli Holopaisen talossa, minkä asianomaiset pyrkivät luonnollisesti kiistämään. Samuel Skumpen kerrottiin toimineen ”lukkarina” ja kutsuneen ”Jumalan kansaa” ripille soittamalla ”kelloa”, ts. seinällä riippunutta laukkua, *sumpsaa*. Suni Mikkonen ja Pekka Auvinen olivat toimineet ”pappeina” ja Mikkonen oli ”ripittänyt” paikalla olleet Antti Kamppi-

147 Ks. myös KA oo 1: 232: kun Juvalla 1642 Lauri Purhosta epäiltiin vikapääksi Antti Ahosen hukkumiseen, piti menehtyneen poika yhteistä juomista vahvana todisteena syyttömyydestä...*iagh förfrågar migh om han icke skall vara skyldigh efter han honom haar gifvuit dricka.*

148 KA oo 3: 5–7.11.1656 Rantasalmi.

149 KA ee 5: 83–83v.

150 KA gg 10: 248v–250.

151 KA oo 4: 113–119; Seppänen 1999, s. 347–349.

sen, Olli Holopaisen, Matti Kokkosen ja Jonas Skumpen. Kun Suni Mikkonen aikoi ripittää myös Holopaisen vanhaa isäntää Tuomasta ivalliseen sävyyn ”*olet jo vanha ja kuolet pian, ripittäydy niin saat syntisi anteeksi*”, oli vanhus lyönyt ripin tarjoajaa äkäisesti kepillä. Suni Mikkosen tuomasta leivästä oli revitty paloja pöydälle, mutta asianomaiset kiistivät tämän mitenkään viitanneen ehtoollisleivän jakamiseen. Juopuneessa seurueessa oli vain pilailtu – yhtä kaikki totunnainen päälleen kääntäen – *syödäänpä Sunilan emännän leipää, tätä eivät ole naiset, vaan miehet leiponeet!* Tilaisuudessa väitettiin luetun *evankeliumia* ja siellä oli laulettu myös *jumalallisia virsiä*. Lautamiehet pitivät valallisiin todistuksiin perustunutta kertomusta ainakin pääosin luotettavana, mutta mitään tuomiota käräjät eivät kyenneet langettamaan.

Telataipalelaisten järjestämien pitojen motiivit jäivät epäselviksi, mutta tapausten voi epäilemättä nähdä kuvastavan myös paikallisia jännitteitä papiston ja joidenkin talonpoikien välillä.¹⁵² Pilan ja näytelmän kautta ilmaistu, totunnaiset asetelmat karnevalistisesti ylösalaisin kääntävä symbolinen väkivalta kertoo tiivistetysti yhteisön järjestyksessä.¹⁵³ Veri ja ruumis, syöminen ja juominen yhteisön vertauskuvina olivat samoja sekä maallisissa että kirkollisissa menoissa. ”Kunniallisille” ihmisille osallisuus hengelliseen yhteisöön oli 1600-luvulla elintärkeä. Sulkemalla ihmisen ehtoolliselta paikallinen kirkkoherra pystyi käyttämään tarvittaessa valtaa, vaikka ulossulkeminen oli papistolle annetuissa ohjeissa rajattu koskemaan vakavia rikosasioita eikä papisto olisi saanut käyttää sitä aseena henkilökohtaisissa kiistoissaan.¹⁵⁴ Toisinaan toimenpiteen oikeutus joutui kyseenalaistetuksi ulossuljettujen taholta. Esko Puukka protestoi vuoden 1683 kesällä äänekkäästi Räisälän kirkon sakastissa: ”*Minä en ole mikään varas, huoripukki tai pahantekijä, ja kirkkoherra kieltää minulta ehtoollisen!*” Kirkkoherra oli aiemmin nuhdellut Eskoa metelöinnistä kirkkopihassa, johon tämä oli vastannut kiroilemalla.¹⁵⁵ Myös vuoden 1686 kirkkolain määräys jatkoi ihmiset ystäviin ja vihollisiin:¹⁵⁶

Joca tämän enemmän Pannan panemisen cautta tule ulossuljetuxi Jumalan Seuracunnan yhteydest/ sen pitä myös caicist Cocouxista/ ia muiden Ihmisten Cansakäymisestä ulossuljettu oleman/ paitzi Waimons/ Lastens ja Perhens. Jos jocu muita/ joca tietä hänen Pannaan cuulutetuxi/ hänen Huonesens otta/ eli hänen canssans Syö ja Juo/ sen pitä seisoman

152 Pilasaarnan idea on ikaikäinen: ks. esimerkkiä 1700-luvulta: Suolahti 1919, s. 145.

153 Ehtoollisen merkityksestä ks. Juva 1955, s. 66–67, 79–80; Sabean 1987, s. 37–70. Papiston veronkanto- ja ripitysmatkoista sekä niillä tapahtuneista häiriöistä, ks. Pirinen 1982, 593; Suolahti 1919, s. 135–155; Lempiäinen 1963, s. 266–281. Gunnar Suolahti osoittaa hengellisen ja maallisen yhteisön erottamattomuuden kansanomaisessa ajattelussa sekä sen, kuinka yhteisökäsitys ja papiston suhde ”kansaan” muuttui uuden ajan alussa. Keskiäikaista eriytymättömyyttä kuvaa esimerkiksi Suolahden esittämä tieto, jonka mukaan Arbogassa 1417 annetussa synodaalipäätöksessä valitettiin mm. sitä, että tappeluun joutuneet papit saattoivat sopimiseleenä antaa vastapuolelleen ehtoollisen ”muitta mutkitta”. 1600-luvulla ripitysmatkoja yritettiin ajoittain kieltää, mutta käytäntö jatkui.

154 Kjollerström 1957, s. 84–85.

155 KA gg 4: 102, ks. myös KA gg 5: 9–9v; KA ee 9: 96.

156 Kirko-Laki ja Ordningi 1686, s. 16.

Julki Ripin; Cuitengin taitan hänen canssans cauppa tehdä/ ostamises ja waihettamises/ waan ei nijncuin Christityn Welien canssa.

1600-luvun säätyläisten kunniakäsitykset eivät aina sopineet edes hengellisen yhteisön rajoihin, joita koetellut konflikti syntyi Jääskessä 1660-luvun lopulla.¹⁵⁷ Paikallinen kirkkoherra sulki avioelämällään pahennusta herättäneen aatelismies Anders Hästeskon arvonsa mukaisesta etupenkistä. Ensin Hästesko alisti säätykunniansa hengellisen seurakunnan edessä ja nöyrytyi yhtenä sunnuntaina istumaan takapenkissä, mutta ainakin todistajien käsitysten mukaan Hästeskon asenne muuttui hänen rakastajattarensa muistutettua kotona Muolaan kartanossa aateliskunnan vaatimuksista. Mahdollisesti moralismin sävyttämänä käsityksenä näet esitettiin, että ”irtolaisnaiseksi” leimattu, jo kolme aviotonta lasta Hästeskon kanssa saanut Kaisa ohjaili ”yksinkertaiseksi” luonnehdittua aatelismiestä mielensä mukaan.¹⁵⁸ Hästesko istui seuraavan kerran kirkkoon tulleessaan itsepäisesti paikalleen etupenkkiin: yksi sunnuntai häpeärangaistusta riitti. Kirkkoherra Anders Henricus ilmoitti, että asiaa etupenkkiin ja vapauttavalle ripille oli vasta sitten, kun asia oli sovitettu maallisen ja hengellisen esivallan kanssa.

Hästeskon ja kirkkoherran kiistasta tuli peräänantamaton kunnia-asia. Kun Hästesko kehotti kirkkoherraa sakastissa pitämään suunsa kiinni, vastasi kirkkoherra, ettei hän pitänyt sen enempää suutaan kuin koko jumalanpalvelustakaan, jos Hästesko ei taipunut. Kuorin puolella Hästesko turvautui selvästi väärään toimintamalliin väärässä paikassa, vei kätensä miekalleen ja huusi ruotsiksi: ”*Kom uth din swinhundh!*” Tämä oli jo haaste kaksintaisteluun: pastori tulkitsi julkeat sanat suomeksi kirkkorahvaalle. Tämän jälkeen Hästesko palasi takaisin etupenkkiin, josta häntä yritettiin saada poistumaan eri keinoilla. Kersantti ja lippumies kävivät ensin kertomassa *monsieur* Hästeskolle, että ”kapteenilla oli asiaa”. Kun tämä ei tehonnut, kävivät sotilashierarkiassa ylempänä olleet vääpeli ja majoitusmestari sanomassa suoraan, että jumalanpalvelus peruttaisiin, jos herra ei poistunut. Näin myös tapahtui, sillä kirkkoherra siirsi jumalanpalveluksen pappilaan. Välikohtausta pidettiin vakavana, sillä Hästesko vangittiin ja kuljetettiin Viipurin linnaan.

Kirkkotilan sääty-yhteiskunnan järjestykselle tärkeän symbolisen merkityksen vuoksi oli ymmärrettävää, että 1600-luvulla kirkkorauhan rikkomuksiin pyrittiin puuttumaan ankarilla rangaistuksilla.¹⁵⁹ Varsin velvoittavasti kirkkotilan pyhyyteen suhtautui esimerkiksi se hauholainen ”vanha kruunun palvelija”, joka sattui pelkästään vahingossa lyömään piiskalla toista tarkoituksenaan häntä kirkossa juoksentelevia koiria.¹⁶⁰ Hän lupasi *kädellään ja suullaan* lyömälleen miehelle 20 ja Hauhon kirkolle peräti 100 kuparitaalaria *ajattelemattomasta* ja seurakunnan *suututtaneesta* teostaan. Loukkauksilta pyhä tila ei edelleenkään säilynyt, mikä käy ilmi Anders Hästeskon järjestämän ”aatelin ja

157 KA jj 16: 112.

158 Aatelin tavasta pitää rakastajattaria: Aalto 1996, s. 170–172.

159 Ks. esim. Lempiäinen 1967, s. 200–207, 344–348, 371–382; Ylikangas 2000, s. 283–285.

160 KA ee 12: 54–56.

Käräjät olivat perinteisesti yhteisön vapaiden miesten kokoontuminen, joka pidettiin ulkona. Käsite "lautamies" viittaa pöydän ääressä istuneisiin, asiaa tutkineisiin nimettyihin miehiin. Alkujaan lautamiehet olivat nähtävästi kiistan osapuolten jokaista tapausta varten erikseen nimeämiä, mutta myöhemmin 12 miehen lautakunta vakinaistui. Olaus Magnuksen "Pohjoisten kansojen historian" kuvitusta.

maallisen kunnian hybristä" ilmentänyttä näytelmää vähäisemmistä kirkkokurin rikkomuksista ja niitä ehkäisemään tarkoitetuista säädöksistä.¹⁶¹

Toinen tärkeä säännöllisesti toistuva yhteisöllinen tapahtuma olivat käräjät, joiden aikaan pidettiin tavallisesti myös jumalanpalvelus. Myös käräjiä oli mahdollista kuvitella ilman juomista.¹⁶² Aivan kuten kirkonmiehille kirkkomäkien olutpenkeistä, myös maalliselle esivallalle käräjillä juomisesta tuli kontrolliongelma. Esimerkiksi Jääsken käräjillä 1666 lainlukija valitti kansan tulevan yleisesti oikeuteen *huutaen ja uhmailleen* niin, ettei asioiden käsittelystä tahtonut tulla mitään. Niinpä hän määräsi, että käräjäpäivänä oluttynnyrit oli pidettävä suljettuina aina päivällistaukoon asti ja toisen kerran ne sai avata vasta illalla käräjien loputtua.¹⁶³

161 Ks. vuoden 1686 kirkkolakiin (s. 71) liittyvä asetus "Tappelluxista/ Capinoista ja Pahennuxista Kircoisa", jossa kiristettiin kirkkotiellä ja kirkossa sattuneiden rikosten rangaistuksia verrattuna maanlakiin: *Me cuitengin pidämme sencaldaisen Työn nin suurna ja cauhiانا/ sillä Huonet on Herralle pyhitetty ja sen corkeimman Cunnia asuu sijnä sisällä...cuca ikänäns Kircosa Mieckans paljasta Tappeluxeen/ eli muutoin sen sisällä jongun päälle carca/ jotakuta lyö eli haawoitta/ häneldä pitä Hengi pois otettaman; Mutta Raha sackoo wetämän/ ja ne jotca muutoin rijtelewät ja toruwat Jumalan Huoneesa/ eli tulewat sinne täynä ja juowuxisa/ ja matcan saattawat kapinan ja Pahennuxen...* Kirkkokuririkkomuksista ja sääty-yhteiskunnan järjestystä symboloivista penkkiriidoista on kirjoitettu runsaasti, ks. esim. Simolin 1909; Melander 1921; Ylönen 1945; Juva 1955; Kähönen 1959, s. 642–645; Lempiäinen 1967, s. 371–382; Laasonen 1967, s. 67–75; Vilkuna K.H.J. 1995; Forsström 2000.

162 Vilkuna K.H.J. 1995, s. 213–214. *Käräjät* johtuu todennäköisesti verbistä "kerätä" (SSA, s. 479) joka osaltaan viittaa käräjien muinaiseen merkitykseen yhteisön kokoontumisena. Käräjät koskivat luonnollisesti vapaita miehiä: niinpä Florinuksen (1702) mainitseman sanalaskun mukaan... *metsässä orjan käräjät ovat*. Paikannimistön käräjä-nimistö on keskittynyt mäkiin ja vesistöjen varrelle, mikä viittaa pyhiin paikkoihin (Virtanen 1933, s. 355–357). Joskus käräjämäillä sijaitsi myös kalmisto. Matti Huurteen (1995, s. 218) mukaan tämä viittaaakin ehkä siihen, että kokousten arvokutta haluttiin lisätä ottamalla vainajat mukaan todistamaan.

163 Simolin 1909, s. 292; Kähönen 1959, s. 640–641.

Myös 1600-luvun käräjien arki ja riidanratkaisun rutiinit kuvastuvat välikoh-
tauksessa, jossa käräjistä tehtiin pilaa. Uudenkylän kesäkäräjät 1665 ratkoivat
tavanomaista naapuririitaa, jossa muuan Frans Yrjönpoika tuomittiin vaatimat-
tomaan kolmen markan sakkoon ja poistamaan laittomaksi todettu piha-ai-
taus.¹⁶⁴ Täysin odottamatta samasta kylästä kotoisin ollut Sipi-niminen vääpeli
tuli oikeuden eteen ja ärähti: ”*Custa se skälmi weriwitunpoica sichen tullut on
riitälemähän!*” Purkaus hämmästytti käräjiä, sillä Sipillä ei ollut aitariidassa
mitään roolia, eikä hänellä ollut tietävästi muutakaan riitaa käsiteltävänä
kyseisillä käräjillä. Vääpeli selitti tarkoittavansa korpraali Paavo Niilonpoikaa,
joka hän kutsui sisään: ”*Vai mitä, veli korpraali, eikä se olekin meidän välillä
sovittu asia se, että sanoin sinua kelmiksi ja verivitunpojaksi?*” Miehet löivät
kättä, ja nyt valkeni, mistä oli kysymys. Kun lainlukija aloitti kyseisen *tragedian*
muistiin merkitsemisen, kielsi korpraali häntä niin tekemästä, sillä he vääpelin
kanssa vain *pilailivat*. Kehotukset lopettaa käräjien halventaminen kiihdyttivät
miehiä entisestään: ”*Minusta tuntuu, että minulle käy huonosti tällä kertaa*”, jat-
koi korpraali. ”*Ei, ei; eij täss falskit neuwot auta, eikä minun tänne ole asiata
engä tahdo, eij noist mitän ole, kyllä noista pätän*”, vastasi vääpeli. ”*Vääpeli
perkele wie, cuin minä tulen pahoin ulgos sinun tähdes, fältväbel, sanon minä
perkele wie, cuingas minua siehen wedät*”, toisteli korpraali. Lopulta vääpeli
totesi: ”*Jos nyt toden sanon, tarkoitin Frans Yrjönpojan asiaa, hän joutuu mak-
samaan tyhjän takia*”. Seuraavana päivänä miehet pyysivät anteeksiantamusta,
mutta jälkinäytös näyteltiin joka tapauksessa hovioikeudessa.

Huomattavasti vakavampaan käräjärauhan rikkomiseen syyllistyi aiemmin-
kin omavaltaisuudesta moitittu maaherra Herman Fleming Säämingissä 1644,
kun hän apulaisensa avustuksella kiskoi riitapuolensa vouti Johan Falckin ulos
kesken käräjien ja heitätti hänet Olavinlinnan tyrmään.¹⁶⁵ Lainlukija Knut
Bockin mukaan voutia kohdeltiin kuin *koiraa*, mikä oli *epäkristillistä ja lain-
vastaista*. Bock päätti keskeyttää käräjät, mutta lautamiehet ja koko käräjärah-
vas asettuivat vastarintaan ja huusivat: ”*Nytt on mätteli cansa wallan saanut!*”
Rahvaan mukaan maaherran ja voudin riita-asia oli *Jeesuksen nimeen* käsiteltä-
vä normaalisti, sillä muuten lakia ei kunnioitettu ja ”*ne voivat toimia miten ha-
luavat kuten ennen tapahtui, milloin lakia ei maassa ollut*.” Ikäänynyt mahti-
suvun edustaja siirrettiin myöhemmin pois virastaan, koska hän ei ”korkean iän
vuoksi kestänyt matkoja eikä muita rasituksia”. Vapaaehtoisesti Fleming ei vi-
rastaan tosin lähtenyt.¹⁶⁶ Rahvaan viittausta ”laittomiin aikoihin” ei tarkemmin
yksilöidä, mutta muistin ulottuvissa olivat vielä Venäjää vastaan käytyjen sotien
aikaiset levottomat vuodet ja Savoinkin yletynyt nuijasota.¹⁶⁷

164 KA ee 8: 563.

165 KA oo 2: 373–376v.

166 Saloheimo 1990, s. 28–29; Lehtinen 1961, s. 257.

167 Olot erityisesti ennen Stolbovan rauhaa (1617) olivat levottomia. Hollantilainen diplomaatti
Andries van Wouw havainnoi Hämeen, Etelä-Savon ja Karjalan läpikulkumatkallaan vuonna
1616 mm. talonpojilta vaadittuja pakkokyydityksiä luonnehtimalla ”suomalaiseksi leikiksi”
tapaa ja siitä seuranneita välikohtauksia, jolloin seurue enempiä kyselemättä otti kyyditys-
hevokset talonpojilta (Hildebrand 1919, s. 220–221, 241). Hollantilaisten talonpoikien hän ei

Heikki Ylikangas on nostanut esille joitakin vastaavia tapauksia, joissa säätyläiset käyttäytyivät halveksuvasti alioikeuksia kohtaan. ”Pikkusäätyläiset”, aatelista puhumattakaan, saattoivat sivuuttaa ”moiset rahvaan instituutiot ja kansasta kumpuavat oikeuslähteet pelkällä hansikoidulla käden huitaisulla,” kirjoittaa Ylikangas.¹⁶⁸ Vakavat kärjärauhan rikkomukset olivat poikkeuksia, mutta silti hovioikeuksille siirtynyt valta päättää henkeä koskevista asioista, tuomioiden muuttuminen hovioikeudessa ja aatelin oikeusjuttujen tuomitseminen hovioikeudessa vaikuttivat kiistatta käräjien asemaan ja arvostukseen erityisesti hovioikeuksien alkuvuosikymmeninä.¹⁶⁹

Pentti Renvallin mukaan 1500-luvun ihmisten ”affektiivisuus” käräjillä ei ollut seurausta piittaamattomuudesta, vaan päinvastoin käräjätilanteen ottamisesta äärimmäisen vakavasti.¹⁷⁰ Säämingin kärjärahvas reagoi voimakkaasti siksi, että se ymmärsi käräjien edustavan yhteisöllistä, Jumalan ja kuninkaan vahvistamaa oikeutta, jonka yläpuolella *metelikansa* ei ollut. Seppo Aalto, Kenneth Johansson ja Erling Sandmo ovat kiteyttäneet osuvasti kärjäinstituution luonteen muuttumisen uuden ajan alussa. Keskiajalla ja 1500-luvun alkupuolella käräjiä luonnehtivat julkisuus, välittömyys, yhteisöllisyys ja autonomisuus. Käräjät olivat ”julkinen arena”. Vähitellen käräjät asettautuivat osaksi uutta yhteiskuntahierarkiaa. Käsitteellisesti käräjien aseman muutos näkyi siten, että 1600-luvun kuluessa käräjistä (*ting*) tuli oikeus (*rätten*).¹⁷¹ Viipurin läänin maaherran Johan Rosenhanen päiväkirjan 1650-luvun alun kärjäkuvauksissa itäsuomalaisista juopottelevista lainlukijoista ja vastahakoisesta kärjärahvaasta voi nähdä oikeudenkäytön valvojan omankin kilven kiillottamista¹⁷², mutta joka tapauksessa käräjät menettivät viimeistään 1600-luvulla suuren osan aiemasta yhteisöllisestä merkityksestään.¹⁷³ Tätä kuvastaa käräjiin osallistuneen

.
uskonut alistuvan moiseen kohteluun. Diplomaatin kuvausta ”laittomista ajoista” vahvistavat mm. eri puolilla maata 1616 pidettyjen tutkintakäräjien tapausselostukset: ks. Melander 1936, s. 6–45.

168 Ylikangas 2000, s. 281.

169 Thunander 1993, s. 251–253. Marko Nenonen (1992, s. 273) siteeraa, kuinka noituudesta syytetty huittislainen Markus Kouvo totesi optimistisesti: *Cuin minä häfrätin tullen, kyllä minun päällän armatetan ej minun päällän saako pyssy*. Aatelin erikoisasema saattoi käytännössä hidastaa oikeusprosessin etenemistä, mikä ärsytti ainakin Kaarle XII:ta, joka 1699 antoi määräyksen, jonka mukaan aatelin henkeä koskevat asiat voitiin käsitellä alioikeudessa: *...ej wiljandes Wij weta af någon åtskilnad härutinnan emellan Stånden/emedan then som begår slike och ofwanbenämde fel och missgierningar/ ej bör hafwa någon skydd och förmån af någon rättighet och någre privilegier...* Schmedemann 1706, s. 1554–1555.

170 Renvall 1949, s. 35–43; ”Käräjiin liittyi melkoisesti magiaa”, huomioi puolestaan Veijo Saloheimo 1600-luvun oikeudenkäytöstä (Saloheimo 1990, s. 531–532). Esimerkkejä kärjätaioista ks. myös Hertzberg 1889, 52; Saloheimo 1976, s. 283. Saloheimon mainitsema tapaus kuvaa ihmistä lähestymässä pyhää rajaa tai Asko Vilkkunan (1989, s. 67–70) sanoin ”kontrollantiaan”. Pälkjärven käräjillä 1679 leskivaimo oli tullessaan kärjätuvan eteiseen pysähtynyt kynnyksellä, katsonut kattoon ja heittänyt suojoja lattialle.

171 Aalto & Johansson & Sandmo 2000; ks. myös Ylikangas 1994, s. 23.

172 Mäkinen 2000, s. 57–60.

173 Kruunun ja paikallisyyhteyden suhde keskiaikaisilla käräjillä noudatti käytännössä eräänlaista verotusajattelua, jossa kruunu sakkojen muodossa ”verotti” yhteisöä rikoksista ja kiistojen ratkaisusta. Varsinaisen kontrollipolitiikan ajamiseen myöhemmässä valtiollisessa mielessä kruunun asema oli vielä liian heikko (ks. esim. Ylikangas 1971, s. 129–131; 1988b, s. 42–44; 1999, s. 102) Kontrollipolitiikka alkoi korostua jo 1500-luvulla, mutta vielä esimerkiksi Kustaa Vaasalle nimenomaan sakkotulojen keräämisen tehostaminen näyttäytyi edelleen

rahvaan määrään väheneminen.¹⁷⁴ Saman ilmiön on havainnut mm. Yrjö Blomstedt puhuessaan Hämeen historiassaan ”kansanomaisuuden” häviämisestä.¹⁷⁵ Käräjärauhaa rikkova aatelinen maaherra ja käräjillä tapahtunutta riidanratkaisua ivanneet aliupseerit edustivat väestöryhmiä, joita käräjien yhteisöllisyys ei entiseen tapaan sitonut ja jotka saattoivat katsoa olevansa jopa sen yläpuolella.

.

yhtenä keskeisenä tavoitteena. Savossa ja Karjalassa 1500-luvun puolivälissä talonpojat protestoivat mm. liian usein pidettäviä käräjiä ja niiden aiheuttamia rasituksia vastaan (Ylönen 1957, s. 145–146; Pirinen 1982, s. 492–493; Katajala 2002).

174 Taussi Sjöberg 1990, s. 177–180; Letto-Vanamo 1995, s. 211–215; 219–225.

175 Blomstedt 1960, s. 206–207; ks. myös Pirinen 1982, s. 500–501 samansuuntaisesta päätelmästä.

■ Pyhä kunnia

Vänrikki Sipi Martinpoika riitautui naapurinsa kanssa Pyhtäällä keväällä 1635.¹ Vihapäissään vänrikki sytytti tuleen joitakin naapurinsa rakennuksia. Pyhtään lautamiehet, vouti ja lainlukija antoivat vastapuolen pyynnöstä kaksi todistuskirjettä, jotka vahvistivat rauhanrikkomuksen. Sipi Martinpojan asema seuraavilla käräjillä oli muodostumassa ilmeisen tukalaksi.

Muutamaa viikkoa myöhemmin Viipurissa juopotellessaan Sipi sai kohtalokkaan päähänpiston. Hän marssi todistuskirjeet mukanaan paikallisen pyövelin pihaan, mutta isäntä ei ollut paikalla. Hän selitti pyövelin vaimolle, että setelit käsittelivät joitakin komppaniasta karanneita *kelmejä ja varkaita*. Todistuskirjeet pitäisi naulata kaakinpuuhun. Lukutaidoton pyöveli ei epäillyt mitään, ja kuparitaalarin korvauksesta vastaan hän löi kirjeet kaakkiin kansan ihmeteltäväksi.

Teollaan vänrikki loukkasi laillista, Jumalan asettamaa yhteiskuntajärjestystä nauлаuttamalla viralliset todistuskirjeet kaakkiin pyövelin käsien kautta. Kaakinpuun julkinen häpeä kosketti Pyhtään lautamiesten, lainlukijan ja voudin lisäksi toisessa kirjeessä mainittua, valtakunnan ylhäisaateliin kuulunutta Viipurin läänin maaherraa, Åke Oxenstiernaa. Sipi Martinpoika selitti tehneensä tekonsa *suuresta juopumuksesta ja hulluudesta*. Tapauksen myötä häntä oli kohdannut niin suuri häpeä, että hän *mieluummin kuolisi*.

Raastuvanoikeus tukeutui jopa aikakaudelleen poikkeuksellisen jyrkkään vanhatestamentilliseen retoriikkaan. Vänrikki oli halunnut *ryövätä rehellisten miesten kunnian*, joten Mooseksen lain mukaan hänelle oli tehtävä, kuten hän oli tehnyt: *poista paha keskuudestasi*. Kunnianriisto samaistettiin tuomion perusteluissa hengenriistoon, *sillä ihmisen kunniaa tavataan arvostaa korkeammalle kuin hänen henkeään*.

Sipi Martinpojan tapauksessa kunnianloukkauksen käsitettiin arvostettujen henkilöiden lisäksi kohdistuneen koko yhteisöä vastaan. Poikkeuksellisen ankaraan suhtautumiseen vaikutti myös Sipi Martinpojan asema sotilaana, jolta vaadittiin ehdotonta kuuliaisuutta. Tuomiolla oli myös pelotustarkoitus: kunnianloukkaus sai tabuloukkauksen luonteen ja vaati julkisen puhdistautumisrituaalin. Yleensäkin esivallan toimia leimasivat erityisesti häpeällisten, yhteiskuntajärjestystä uhkaavien rikosten kohdalla nopea reagointi loukkaukseen ja säälimättömät rangaistukset. Vuoden 1614 oikeudenkäyntijärjestys antoi maaherroille ja käskynhaltijoille oikeuden toimeenpanna kuolemanrangaistus tutkinnan jälkeen välittömästi, jos kyseessä oli sukurutsa, eläimeen sekaantuminen, väkisinmakaus, lapsenmurha, murha, rosvoilu metsissä ja yleisillä teillä,

1 KA x 1: Viipuri 26.6. 1635.

tappo kotirauhan rikkomisen yhteydessä tai kirkko- ja kärjätiellä. Kyseinen teloitusoikeus poistettiin maaherroilta itsevaltiuden aikakaudella vuonna 1687.²

Väkivallan rituaalit

Pyhä on kansanomaisen ajattelun keskeisimpiä kategorioita. Asko Vilkuna ja Veikko Anttonen ovat väitöskirjoissaan tarkastelleet pyhä-käsitteen esiintymistä ja merkityksiä suomalaisessa kansankulttuurissa.³ *Pyhä* on viitannut yhteiselämän rajatiloihin, rajanvetoihin ja asioihin, joiden käyttöä on rajattu ja joihin liittyy loukkaamattomuuden vaatimus. Näitä ovat erityisesti elämänkaaren murroskohdat (syntymä, naimisiinmeno ja kuolema) sekä tietyt maantieteelliset rajakohdat (pyhä-aiheinen paikannimistö). Pyhäksi merkitty on ymmärretty dynamistisen voiman, ”väen” keskittymäksi, jota oli käsiteltävä erityisten rituaalien kautta.⁴

Kaski- ja rajariidat olivat olutpenkkiriitojen ohella yksi keskeisimmistä väkivallantekojen konteksteista. Taloudellisten realiteettien lisäksi näidenkin yhteenottojen kiihkeys on liitettävissä kulttuuriin tekijöihin. Oman alueen rajat olivat pyhiä ja ehdottomia, mutta ennen jako-olojen vähittäistä selkiytymistä 1600–1700-luvun valtiollistumiskehityksen myötä, ne olivat käytännössä hyvin epäselviä.⁵ Rajojen vahvistamiseen liittyvistä riiteistä on tuomiokirjoissa joitakin mielenkiintoisia mainintoja, jotka kuvastavat rajojen pyhää luonnetta. Leppävirralla 1644 rajankäynnissä todistajana ollut vanha mies kertoi, että kiistamaan rajana oli ollut vanhastaan tasainen kivi, *Valkeakivi*. Rajantarkastusten yhteydessä kivellä oli vannottu ja sille oli asetettu ruokauhreja. Todistajan mukaan hänen isänsä ja isoisänsä laittamat leipä ja suola olivat usein säilyneet jopa kolme vuotta mädäntymättä tai sulamatta. Juvalla edellisenä vuonna muuan mies oli langennut polvilleen rajalinjan päälle, ripotellut multaa päänsä päälle ja vannonut rajan kulkevan juuri siltä kohdalta.⁶

Veikko Anttonen on ottanut lähtökohdakseen kognitiotieteiden teorian ruumiillisuuden ja territoriaalisuuden hahmottamisen perustavuudesta ihmisen tavalle ajatella. *Pyhä* on näin ymmärrettävissä ihmisruumiin ja territoriaalisten rajojen ylittämiseen liittyväksi käsitteeksi. Anttonen mukaan ajatus sisäpiiristä on keskeinen yhteisöllisen käyttäytymisen ja arvojen kannalta, sillä näin vieras rajataan ulkopuolelle.⁷ Käsitteet pyhästä olivat keskeisiä esivaltioillisen riidanratkaisun ja oikeuskäsitysten jäsentäjänä, vaikka myöhempään kansanperinteeseen tästä puolesta on jäänyt vain vähän jälkiä. Kansanperinteen oikeus-

2 Schmedemann 1706, s. 140; vrt. Thunander 1993, s. 13–14.

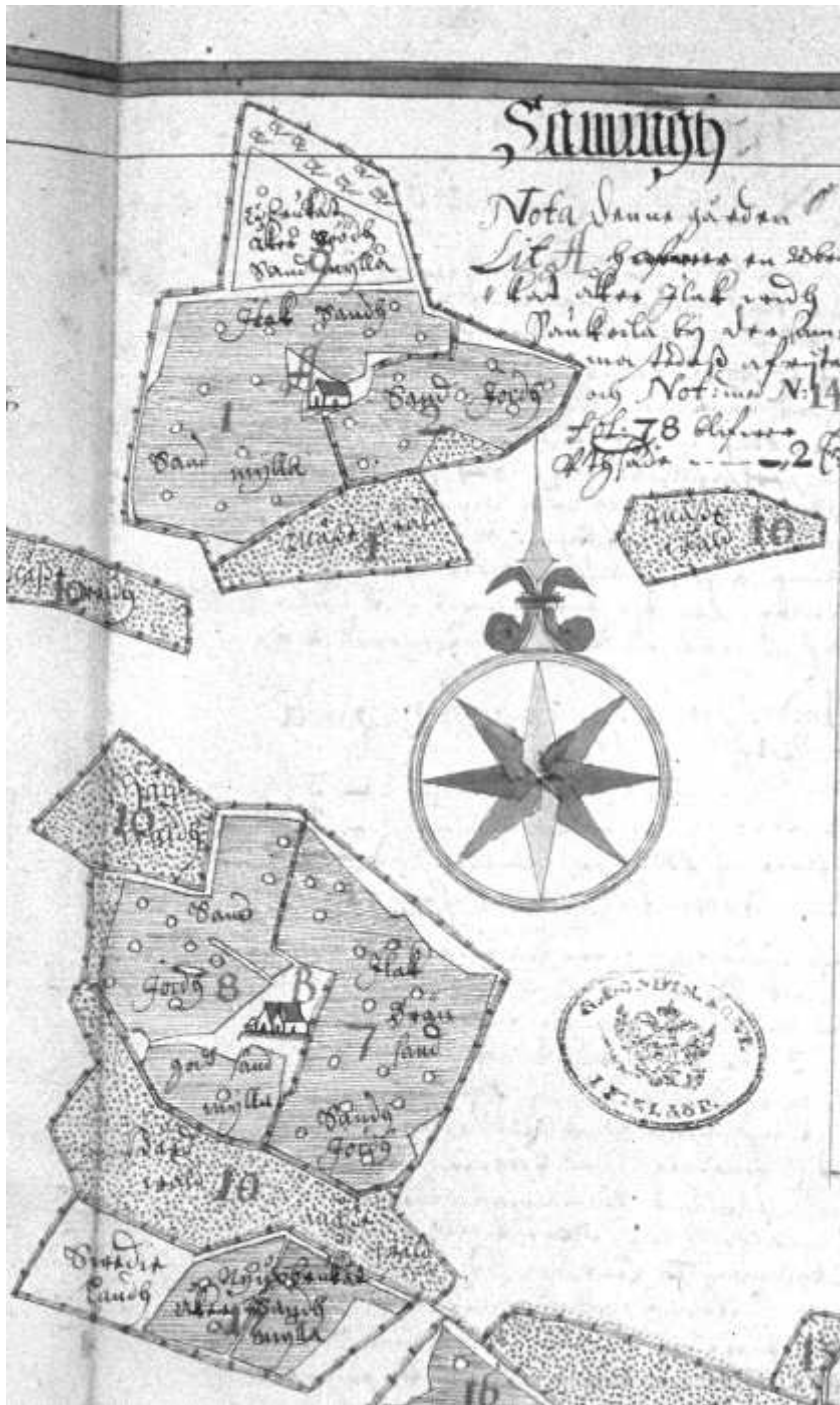
3 Vilkuna, A. 1956; Anttonen 1996.

4 Anttonen 1996, s. 154–159.

5 Maanomistuksesta, ks. esim. Jutikkala 1958; Pirinen 1982; Saloheimo 1990. Nautintakiistoista 1500–1600-luvun väkivallan selittäjänä: Ylikangas 1971, s. 156–163; 2000, s. 57–61.

6 Melander 1921, s. 127–129.

7 Anttonen 1996, s. 93–95.

Säämingin Pellosalon kylän Lauri Haukilauksisen (A) ja korpraali Heikki Kokkosen (B) talot lähitiluksineen Lorentz Röösin vuoden 1643 maakirjakartassa (MHA c: 75). Savolaiset maanomistusolot 1600-luvulla heijastelivat vanhaa sukukeskeisyyttä. Tilukset ja nautinta-alueet olivat usein hajallaan jopa eri pitäjien alueella, eikä epäselvyyksiltä ja kiistoilta niiden hallinnasta voitu välttyä. Korpraali Kokkosen talon kotirauhaa rikottiin tapainpäivänä 1647, kun korpraalin kanssa aiemmin riitautuneet miehet särkivät oven; yhteenotto johti kahteen vakavaan puukotukseen (viite 8, s. 119)

käsityksiä ei ole Suomessa tosin juurikaan tutkittu.⁸ Edellisen kappaleen johdantotapauksena mainittua Panhila Pirtanoffin virhetulkinnasta syntyneitä väkivaltaista konfliktia voi varsin osuvasti tulkita osoituksena tavasta, jolla ruumis (veri) sekä yhteisön moraaliset (pyhä veljeys) ja fyysiset rajat (kotirauha, metsä, maanpakolaisuus) liitettiin kansanomaisessa ajattelussa toisiinsa.⁹ On yleisemminkin tunnettua, että väkivaltaisessa riidanratkaisussa välit pyritään usein selvittämään ”ulkona”.

Suistamolainen Ontrei Paavilanpoika oli vuoden 1685 käräjien antaman mainetodistuksen mukaan *yltiöpäinen, Jumalaa pelkäämätön sälli, juoppolalli ja tappelupukari*.¹⁰ Miestä siedettiin, sillä hän toimitti tärkeää ammattia hevosten kuohitsijana, *konowalana*.¹¹ Marginaali-ihmisen rooliin sopivasti Ontrein kerrottiin noudattaneen tilanteen ja seuran mukaan joustavasti sekä ”suomalaisia” että ”venäläisiä” tapoja. Niinpä hän oli kohtalokkaaksi osoittautuneessa riidassa Lauri Huttusen kanssa hieronut sovintoa tavalla, joka ei liene ollut itsestäänselvyys etenkin eri uskontokuntia edustavien kesken: ”*Käy pyhä veli minun cansani juoman pochnilast*”. ”Pohnilas” viittaa karjalan kielen pohmeloon eli kohmeloon, joten kyseessä lienee ollut ns. krapularyyppy.¹²

Karjalainen *pyhä veli* vastasi sisällöltään Ruotsin maakuntalakeihin germaanisesta oikeudesta periytyneitä ”miespyhyiden” (*manhelgt*) käsitettä. Maakuntalakien miespyhyiden kaari suojaasi suvun koskemattomuutta fyysisestä väkivaltaa, kunnianloukkauksia ja omaisuuden suojan rikkomuksia vastaan.¹³ Julkiset suhteet kuuluivat miehiseen valtapiiriin, jolloin naiseen, lapsiin ja orttiin kohdistuneiden loukkauksien ymmärrettiin kohdistuvan heitä suojelevia vapaita miehiä vastaan. 1800-luvun saksalainen oikeushistoriallinen tutkimus näki germaanisesta oikeuden miespyhyiden ”vapaan miehen osuutena heimon rauhanyhteisön kultissa”. Tämän henkeä ja omaisuutta suojanneen maagisen piirin loukkaaja kadotti suojansa välittömästi, *ipso facto*, jolloin hänet saatettiin surmata rangaistuksesta. Osa myöhemmistä tutkijoista on tosin katsonut ”pyhyiden” menettämisen seuranneen vasta tuomion jälkeen, toisin sanoen rauhattomaksi (*fredlös*) julistamisen tai ns. kuolleen miehen prosessin kautta.¹⁴

8 A. A. Koskenjaakon (1920) oikeudenkäyttöön liittyvien sananlaskujen tutkimus on jo vuodelta 1912. Koskenjaakolta löytyvät mm. muutamat jo Florinuksen kokoelmasta löytyvät sananlaskut, mutta suurimmaksi osaksi aineisto näyttää heijastelevan lähinnä 1800-luvun oloja.

9 Ks. myös Seppo Knuutilan ja Anssi Paasin (1995) erittelyä tilasta ”kulttuurisen ja sosiaalisen luokittelun välineenä”.

10 KA gg 4: 68–75.

11 *Konevoela*, kuohari (KKS 2, s. 308). Hevoskuoharit rekrytoitiin yhteisön marginaalissa olevista ihmisistä ja ryhmistä, kuten hevosnylkyrit vielä 1800-luvulla (Vihola 1991, s. 172). Marginaalisiksi ymmärrettyjen, saastumisen ja pyhien rajojen kanssa tekemisissä olevien ammattien luonteeseen kuuluu, että kaikkein halveksituimpina ne ovat samalla yhteisön toiminnan kannalta kaikkein tärkeimpiä: Blok 2001, s. 44–68.

12 KKS 4, s. 369. ”Pyhä veli” on ruotsinnettu pöytäkirjoissa muotoon ”kära broder”. Karjalan kielen sanakirjan (KKS 4, s. 559–560) mukaan ”pyhävelji” merkitsee ”ystävää”, mutta myös luvaton sukupuolisuhdetta. Tämä vertaus nousee sukuyhteisön tavasta jäsentää sosiaalisia suhteita. On tärkeää huomata, että 1600-luvun Suomessa vastaavasti puhuttiin ”hyvistä miehistä” ja ”hyvämiehisyydestä”; vrt. Löfström 1999, 141–146.

13 Ylikangas 1971, s. 178–179; Nilsen 2000.

14 Hemmer 1928, s. 30–32; Wührer 1966, s. 316–320. Jo varhain keskiajalla pohjoismaisista laeista hävinneessä kuolleen miehen prosessissa oikeudenmukaiseksi arvioidun surman (oi-

Historiallisen koulukunnan näkemys on varsin osuva tarkasteltaessa verikosto-
toa väki-ajattelun näkökulmasta. Pyhän veljeyden loukkaus oli tabunomainen ja
vastareaktio periaatteessa välitön, mutta käytännön elämässä osapuolten tulkin-
nat loukkauksen luonteesta ja vakavuudesta saattoivat olla ristiriitaisia. Kon-
fliktin ratkaisu vaati neuvotteluja ja välittämistä. Hengenriistoa seuranneen so-
siaalisen kaaostilan säätely monimutkaistui ja suvun oikeus verenperintään ka-
peni vähitellen keskiajalta lähtien kolmannen osapuolen (kruunun ja käräjien)
aseman vahvistuessa.¹⁵ Tässä yhteydessä voidaan palata edellä mainittuihin Ilo-
mantsin tapahtumiin, joissa verikoston uhkaama Panko Hilipoffkin saattoi jo
toivoa *Jumalan ja esivallan vallitsevan*. Keskeinen epäselvyys liittyi tapaukses-
sa siihen, oliko *pyhä veljeys* vahingoittunut ja mikä oli oikeudenmukainen kor-
vaus veljen lyömisestä. Juopumuksen sumentama Panhila lähti sukulaisineen
perimään verta. Panko yritti rauhoitella takaa-ajajia puhuttelemalla Panhila
kunnialliseksi mieheksi ja pyhäksi veljeksi. Riittävä kosto tässä tilanteessa oli
vastatoimenpide tai sen yritys, jolloin nuorukainen saattoi sukunsa kunniaa
puolustaneena palata hyvillä mielin kotiin *äitinsä luo*. Tapaoikeudellinen koti-
rauha suojeli paennutta hänen voimansa ulottumispiiriin.¹⁶ Pyhän veljeyden
loukkaus tapahtui Pankon surmattua Panhilan, jolloin surmatun äiti myös kat-
kaisi kirouksellaan entisen moraalisen suhteen.

Karjalaisten *pyhä veljeys* ja skandinaavinen *manhelgt* viittasivat persoonan ja
sitä kautta suvun merkitsemiseen pyhäksi ja siihen liittyvään voimalataukseen,
jota oli käsiteltävä vastavuoroisuutta ylläpitävien väkivallan ja sovinnon rituaa-
lien kautta.¹⁷ Lievemmillä väkivallalla oli 1500–1600-luvulla silmiinpistävä
ritualistinen leima. Usein tällaisessa väkivallassa oli kyse yksittäisestä lyön-
nistä, korvapuusteista tai tukasta vetämisestä. Fyysisestä väkivallasta langetettujen
sakkotuomioiden määrän jyrkkä ero 1500- ja 1600-luvun välillä selittyä paljolti
sillä, että julkinen käräjöinti näistä ns. kolmen markan mustelmista loppui.¹⁸
Heikki Ylikangas on tarkastellut lyönnin aiheuttamaa mustelmaa sanallisen
kunnianloukkauksen vastinparina, jolloin lyöjän tarkoituksena oli varsinaisen
vahingoittamisen sijaan tehdä tapahtunut kunnianloukkaus julkiseksi ja vetää
vastapuoli käräjille. Vähäinenkin loukkaus kohdistui koko sukua vastaan ja

keutettu kosto tai hätävarjelu) jälkeen surmattu tuomittiin, jolloin hänen katsottiin olevan
ogill (se, josta ei makseta sakkoja) tai *ohelig* (epäpyhä)

15 Ks. tarkemmin esimerkiksi väkivaltaan Ruotsin keskiaikaisessa lainsäädännössä liittyneiden
määräysten kehityksestä: Hemmer 1928.

16 Joissakin Ruotsin maakuntalaeissa on määräyksiä, joiden mukaan kotirauhan piiri ulottuu
niin kauas kuin mies jaksaa heittää keihään, keihäänkärjen, kirvevarren tai seppä va-
saransa. Ragnar Hemmer lienee oikeilla jäljillä kirjoittaessaan, että ... *man kunde häri se ett
symboliskt uttryckt för tanken att detta område s.a.s utgör hans makt eller intressesfär* (Hem-
mer 1945, s. 247, 254–257).

17 *Pyhä veljeys* ja *onni* (*manhelgt, manheill*) kytkeytyvät *kunnian* käsitteeseen; Julian Pitt-
Riversin mukaan suomen kielen *väkeä* läheisesti vastaavan polyneesian *manan* sisällössä on
samankaltainen idea kuin *kunniassa*, mihin Marcel Mauss on jo aiemmin viitannut (Pitt-Riv-
ers 1966, s. 35; Mauss 1999, s. 75). Pitt-Riversin mukaan varhaiset antropologit eivät näh-
neet tai ainakaan korostaneet yhteyttä, sillä heidän lähtökohtanaan oli ero primitiivisen ja
länsimaisen kulttuurin välillä.

18 Ylikangas 1999, s. 31–34.

vaati päättäväistä reagoitua.¹⁹ Kuten sanallisten kunnianloukkaustapausten vähäinen määrä 1500-luvun sakkoluetteloissa osoittaa, itse oikeuskäytäntö seurasi Olaus Petrin tuomarinohjeiden ”nyrkkisääntöä”: *Se rikkoo, joka lyö*.²⁰ Sääntö jättää mainitsematta ilmeisen, eli sen, mihin toinen osapuoli oli usein syyllistynyt.

Ylikankaan oivallusta voidaan pohtia edelleen tarkastelemalla mustelmaa näkyvänä merkinä, joka asetti kantajansa yhteisön marginaaliin. Näin voidaan tulkita esimerkiksi kappalainen Henrikin ja verokirjuri Nils Sahlmanin riitojen jälkinäytöstä Pälkjärvellä vuonna 1680. Sahlman oli aiemmin samalla viikolla saanut naarmuja kasvoihinsa oltuaan käsikähmässä Henrikin vaimon kanssa ja katsoi parhaaksi jättäytyä sunnuntaina kirkon ulkopuolelle. Kun halveksittua virkaa toimittanut priistaavi Lötjön astui kirkkoon, nöyryytti Henrik riitapuoltaan julkisesti saarnastuolista tavalla, joka ei jättänyt kuulijoille epäselvääksi, keneen kappalainen viittasi: ”*Yx hurta tuli kirkkon, muut ovat häpiämäs*”.²¹ Samaan Sahlmanin, Henrik-herran ja tämän vaimon toraan liittyi myös välikohtaus, jossa kappalaisen vaimo haukkui Sahlmania *narriksi ja rengin rengiksi* sekä nosti hameensa ja pyysi kirjuria suutelemaan takapuoltaan ”useita kertoja”. Sahlman vastasi tähän, että *piru ja pyöveli* niin tehkööt.²²

Rituaalinen aggressio voidaan nähdä myös ruumiin kielellä tapahtuvana tunnetilojen kommunikaationa. Visulahdella vuonna 1643 Anna Iisakintytär löi Anna Markuksentytär Launotarta, koska tämä herjasi häntä *kenttähuoraksi*. Anna selitti kironneensa riitasisarensa lyömällä (*undsagt henne medh huggh*).²³ Lyöntiä voitiin siis joissakin tapauksissa pitää suoranaisena maagisena vastataikana. Pälkjärvellä 1678 muuan nainen selitti lyöneensä häntä ”huoraksi” nimitellyttä miestä siksi, että tämä ei ollut *ottanut hänestä sitä (huoran) merkkiä pois*.²⁴ Konkreettisesti pilkkaaminen ja solvaaminen merkitsivätkin ”merkin” lyömistä kohteeseen ja ”vinoon vääntämistä”.²⁵ Sananvaihto saattoi muistuttaa

-
- 19 Ylikangas 1971, s. 179–186. Jääsken käräjillä kunnianloukkaukset tai etenkin niistä annetut langettavat tuomiot eivät muodostaneet erityisen suurta osaa ”rikosrakenteesta” (ks. liite), vaikka 1600-luvulla erityisesti säätyväen kärhämöinti ja huomion kiinnittäminen myös solvauksiin rikolliseen tekoon viittaavien ja näin lain mukaan yksiselitteisemmin rangaistavien herjausten ohella nostivat tapausten määrää (vrt. Ylikangas 2000, s. 235–236). Sari Forsströmin (2000, s. 54–55, 68) mukaan syytösten toteennäyttö oli vaikeaa ja kunnianloukkauksilla oli voimakas asianomistajaluonne, jolloin kunnariitoja pyrittiin lievän väkivallan tapaan yleisesti sopimaan käräjien ulkopuolella.
 - 20 *...den som står bryther och slaggh ähr icke lagh*. Ohjetta siteerataan toisinaan tuomiokirjoissa: esim. KA ee 2: 69v (1625).
 - 21 KA gg 2, 818v; 537v–539. Kunnianloukkauksen ja riidan marginalisoivan luonteeseen viittaavat mm. de Waard 1995, s. 307; Blok 2001, s. 98; Eilola 2001, s. 262–263.
 - 22 Laura Stark-Arola on luonnehtinut ”psykologiseksi aggressiostrategiaksi” tätä myöhemmäs-täkin kansanperinteestä tunnettua tapaa, jossa asianomainen paljastaa takapuolensa ja/tai sukuelimensä. Muuan todistaja oli luonnehtinut Henrikin vaimon tapaa nostaa hamettaan ja jalkaansa ”huoramaiseksi” (*...hade uplyfft sin kiortel och een footh, att horor så pläga giöra*) Esimerkkitapausta miehen vastaavasta käytöksestä vuodelta Lappeenrannasta vuodelta 1674 selostavat Toivonen 1979, s. 256; Ylikangas 2000, s. 245. Stark-Arolan mukaan ”genitaalien paljastaminen rituaalisissa taisteluissa ottaa käyttöön merkitysjärjestelmän, joka uhkaa sosiaalista järjestystä”. (Stark-Arola 2001, s. 18–19, ks. myös Duerr 1993, s. 148–153)
 - 23 KA oo 1: 226v.
 - 24 KA gg 2: 1100–1102v...*after du eij haar tagit märcke af mig och af den du mig beskält före, så skall iag taga märcke af dig*.
 - 25 Ylikangas 1971, s. 184.

joskus kaksintaistelua kuten toisessa Pälkjärven käräjillä samana vuonna käsitellyssä tapauksessa. Markus Ristonpoika heitti ensin heinäpellolla ahertaneelle Yrjö Kiiskiselle *punaisen sanan* (ts. ”verivittu” tai ”veriviton poika”), johon tämä vastasi kehottamalla Markusta *suutelemaan takapuolta*. Markus palautti mieleen Yrjön saaneen aiemmin kirveestä toiselta talonpojalta (*Härkösen raiska*), mutta Yrjö puolestaan muisti Markuksen kärsineen tuhkarokosta (*roko-raiska*). Viimeisen sanan otti Markus nimittämällä Yrjön vaimoa *humalaperseeksi* vihjaamalla kylillä kulkeneisiin puheisiin vaimon ja toisen miehen välisestä suhteesta, jonka osapuolet olivat sopineet humalilla. Käräjillä solvaukset maksoivat kolme markkaa kappale; näin vastapuolesta ei fraasin mukaan enää tiedetty muuta kuin ”hyvää ja kunniallista”.²⁶

Kiteen kirkkoherran poika Balthasar Yrjönpoika pahoinpiteli Säämingissä Olli Muhosta, joka oli kutsunut häntä *lehmävarkaan pojaksi*.²⁷ Muhonen pyysi sovittajaisia, mutta Balthasar viittasi pian käytäviin käräjiin: ”*Saat maksaa haukkumasanoista ja minä tappelusta, näytä vain mustelmat ja haavat näille hyvälle miehille – ennemmin minä maksan kuin minä ja isäni kantaisimme varkaan nimeä*”. Balthasar Yrjönpoika esiintyi sovinnollisesti ja pyysi Muhosta jäämään taloon, mutta myöhemmin illalla nöyryytetty yllättäen puukotti kuolettavasti pahoinpitelijäänsä.

Tunnetun sanonnan, *ei haukku haavaa tee*, opetuksen mukaan sanat on erotettavissa todellisuudesta, tapahtumista ja henkilöistä. Kirjallisen kulttuurin piirissä elävien on vaikea ymmärtää puheen täyttä merkitystä suullisissa kulttuureissa, joissa sanojen merkitys saattoi olla hyvinkin konkreettinen. Sananlaskujen mukaan *puhuttu puhe on ammuttu nuoli ja lihainen kieli leikkaa luisen kaulan*.²⁸ Suullisissa kulttuureissa sanoilla on maagista voimaa.²⁹ Fyysinen ja sanallinen loukkaus rinnastettiin myös 1600-luvun oikeusretoriikassa.³⁰ Maunu Ladonlukon keskiaikaisessa ns. peilirangaistuksessa haukkumasana tavallaan pakotettiin palaamaan takaisin. Säädöstä sovellettiin satunnaisesti vielä 1600-luvulla.³¹

Kuka mies tai nainen kutsuu toista haukkumasanoilla...ja hän siihen hyvillä todisteilla voitetuksi tulee, maksakoon sakkoo 9 markkaa huulirahaa (leppegeldet), ja lyököön itseään suulle, olkoon mies tai nainen,

26 KA gg 2: 1133v–1134.

27 KA oo 3: 7.2.1661 Sääminki.

28 Florinus 1702. Viimeksi mainittu sananlasku esiintyy jo Mikael Agricolalla yhteydessä, jossa uskonpuhdistaja viittasi työssään kohtaamaansa vastustukseen, nähtävästi ilkeisiin puheisiin: ”*Maamiesteni kansa minä laulan: lihainen kieli leikkaa luisen kaulan*” (Juvelius 1931, s. 126). Keskustelusta kirjallisen ja suullisen kulttuurin eroista: Ong 1987, s. 31–77. Tiedonsosiologisesta näkökulmasta on pohdittu paljon sitä, että kirjoitettu teksti voidaan ottaa analyyttisen tarkastelun kohteeksi aivan toisella tavalla kuin puhuttu informaatio. Kirjallisen ja suullisen kulttuurin tietoisuutta muokkaava eroa korostavaa näkemystä ei tosin uudemmassa tutkimuksessa esitetä enää yhtä jyrkässä muodossa kuin aiemmin: Burke 1992, s. 98–101.

29 Hautala 1960, s. 14–15; Siikala 1992, s. 64; Labouvie 1993, s. 121–123. Sanallisten pahan-toivotusten merkityksestä 1600-luvun noituusprosessien synnyssä: Eilola 2001, s. 92–94.

30 Wahlberg 1878, s. 175.

31 Melander 1936, s. 208–210.

sanokoon valehdelleensa ja poistukoon käräjätuvasta takaperin sekä olkoon kelvoton (todistamaan) lain ja oikeuden edessä.

Rituaalisen väkivallan tavanomaisia muotoja olivat yleensä päänalueelle kohdistuneet lyönnit suulle tai korvalliselle sekä vastustajan nöyryyttämiseen tähännyt tukkanuotan veto tai parrasta repiminen.³² Herra Jaakko puukotti Elias Erkinpojan kuoliaaksi Viipurissa 1623.³³ Tapahtumat saivat alkunsa väärinkäsityksestä. Eliaksen vaimo Kaisa oli juomaseurueessa leikillään tarttunut pappia hiuksista, jolloin Jaakko oli vastannut leikkiin läpsäyttämällä Kaisaa huulille. Elias Erkinpoika luuli toden olleen kyseessä, jolloin hän löi pappia vaimoaan puolustaakseen. Herra Jaakko vastasi puukottamalla Eliasta kuolettavasti: ”Ajattele, että löit pappismiestä, etkä huoraa”.

Pentti Renvallin tulkintaa 1500-luvun ihmisen affektiivisuudesta kommentoineen sosiaalipsykologi Johan Asplundin mukaan ”responsiivisuus” on affektiivisuutta osuvampi käsite kuvaamaan 1500-luvun ihmiselle leimallista käyttäytymistä.³⁴ Kiiivasluonteisessa riidanratkaisussa ei läheskään aina ollut kysymys ”kyvyttömyydestä hallita tunteitaan”, vaan avoimen aggression osoittamisen hyväksyvistä ja sitä jopa vaativista sosiaalisista käyttäytymismalleista.³⁵ Kolmen markan mustelmista käräjöinti loppui, koska niiden julkisella käsittelyllä valtiolliseksi instituutioksi muuttuneilla käräjillä ei enää ollut entistä symbolista merkitystä yhteisön sisäisten valtasuhteiden määrittelyn kannalta.³⁶ Sukuyhteisössä mustelmien ja herjojen vaihto kärjäkäsitteilyineen oli osa vastavuoroisuuden päättämätöntä ja julkista ketjua, johon osallistumalla määriteltiin omaa, aina uhanalaista asemaa yhteisössä. 1600-luvulla pienemmät tappe-
lut sovittiin käräjien ulkopuolella ja rituaalisen väkivallan korvasi käräjöinti.

Lievemmästä, usein rituaaliseksi luonnehdittavasta väkivallasta käräjöinnin vähenemiseen vaikuttivat myös taloudelliset tekijät. Keskiaikaisen lain asianomistajalle suoman sakko-osuuden inflaatio johti siihen, että virallinen korvaus ei ollut suhteessa kärsittyyn vahinkoon.³⁷ Vuoden 1643 lakikomissio pohti rahanarvon heikkenemistä ja havainnollisti sakkosummien inflaatiota vertailemalla eri lähteistä saatuja hintatietoja. Komission mukaan Kristofferin maanlain (1442) perusteella kolmen markan sakko oli tällöin vastannut 18 ohratynnyriä. Muuan hintatieto Kustaa Vaasan ajalta 1500-luvulta antoi ohratynnyrille hinnaksi enää 12 äyriä: kolmeen markkaan mahtui siis enää kaksi tynnyriä.³⁸ Hyvän ratsuhevoson nimellinen hinta oli Kristofferin maanlain ajoista kymmenkertaistunut parin sadan vuoden aikana. Komission haalimat satunnaiset tiedot tuskin erityisen luotettavasti kuvastavat todellista rahanarvon heikkenemistä,

32 Lilieqvist 1999, s. 186–189.

33 KA x 1: 20.8.1623 Viipuri.

34 Asplund 1987, s. 50–51.

35 Roberts 1983, s. 7; Lilieqvist 1999, s. 189–190.

36 Vastaavansuuntaisista päätelmistä 1600-luvun Norjan kehityksen osalta: Sandmo 2000, s. 58–61.

37 Aalto 1996, s. 61.

38 Wahlberg 1878, s. 56.

mutta koska komission toiminta-aikaan 1640-luvulla kolmella markalla sai enää hädin tuskin puolta viljatynnyriä, oli johtopäätös selvä:³⁹

Tästä kaikesta on hyvin selvää, että nykyinen valtakunnan rahan arvo on entiseen verrattuna vähäinen ja siksi synty ei tule asianmukaisesti rangaistuksi kuten lainsäätäjän tarkoitus on ollut; jolloin vääritys, tappelut, väkivalta ja muut pahanteot saavat yliotteen.

Lain uskottavuuden palauttamiseksi ilman äkillisestä korottamisesta seuraneita reaktioita komissio suositteli, että lain markat muunnettaisiin hopeataalareiksi.⁴⁰ Vakavampia vammoja aiheuttaneissa pahoinpitelyissä oikeudet saattoivat turvautua ”kivusta ja särystä” korvauksia määrätessään myös Mooseksen lakiin.⁴¹ 1600-luvulla käypä hinta haavoille ja mustelmille määriteltiin silti usein asianomaisten käräjien ulkopuolella tekemissä sovinnossa, sillä perinnäistapa oli tunnetusti aina ajan tasalla.⁴² Vielä 1660-luvun alussa Käkisalmen läänin käräjillä voitiin hyväksyä sovittajaiset pahoinpitelystä ilman mainintaa sakkujen maksamisesta, vaikkakin tämä selittynee läänin poikkeuksellisella tilanteella sodan jälkeen.⁴³ Myöhemmin näyttää olleen tavallista, että lyöjä maksoi muutaman kuparitaalarin sovittajaiset sakkujen lisäksi.⁴⁴ Vähäisempien tappelujen sopimiseen käräjien ulkopuolella yritettiin puuttua Käkisalmen läänissä 1670-luvun lopulta lähtien. Tuomari alkoi tällöin kiinnittää huomiota myös aiemmin käräjillä ilmiannettuihin ja tuomiokirjaan vietyihin pahoinpitelyihin, jotka asianomaiset olivat myöhemmin sopineet keskenään. Nyt salaisesta sopimisesta saattoi vähäisessäkin tapauksessa saada sakot. Samoihin aikoihin nimismiehet alkoivat sukulaisten sijaan esiintyä syytteen esittäjinä henkirikostapauksissa, yksittäistapauksissa jopa tavallisissa pahoinpitelyjutuissa.⁴⁵ Kruunun oikeuden hegemonian ja sen väkivaltamonopolin periaatteellinen ehdottomuus 1600-luvun lopun karoliinisella ajalla kiteytyy kuninkaan suhtautumisessa erään kaupungin maistraatin tekemään sovitteluratkaisuun pahoinpitelytapauksessa, jossa toinen osapuolista oli tuomittu 40 markan sakkoihin (1696). Kaarle XI ei yksinkertaisesti... *halunnut tietää mitään sovittajaisista sellaisissa tapauksissa.*⁴⁶

39 Wahlberg 1878, s. 56–57. Rahajärjestelmästä yleisesti, ks. Lagerqvist & Nathorst-Böös (1997), jossa esitetään irrallisia, mutta sinänsä havainnollistavia hintatietoja keskiajalta lähtien.

40 Näin myös käytännössä tehtiin 1600-luvun lopulla: Aalto 1996, s. 120–121.

41 Esim. Ka jj 3: 3v; 5: 24v; 71v; 6: 27v–29; Kähönen 1959, s. 385.

42 Esim. KA jj 4: 4; jj 12: 101–102; jj 15: 5. Esimerkiksi Salmissa 1687 (KA gg 6: 170v.) asianomaiset olivat sopineet tappelun keskenään. Uhri veti asian käräjille sen jälkeen, kun luvattuja sovittajaisia ei maksettu; ks. myös Matikainen 1995a, s. 39; Aalto 1996, s. 46, 61.

43 KA gg 3: 1175; 1205; Jokipii 1960, s. 49.

44 KA gg 2: 3, 4.

45 KA gg 2: 535–536v; 704v; 1123–1124. Käräjien ulkopuolella sovittuihin pahoinpitelyihin alettiin siis puuttua karoliinisella kaudella, jolloin myös tuomiokirjojen kirjaamiskäytännössä tapahtui selviä muutoksia, ”virallistumista” ja muotosidonnaistumista: tästä kehityksestä esim. Letto-Vanamo 1987, s. 126–137; 1989, s. 223; 1995, s. 228. Informaalisten sovittelujen ja autoritäärisen lain suhde oli yksi ”oikeuden vallankumouksen” perusjännitteistä: esimerkiksi 1700-luvun Ranskan osalta, ks. Castán 1983, s. 228–229.

46 Schmedemann 1706, s. 1471.

Vuoden 1643 lakikomissiossa käytiin myös huomionarvoinen keskustelu siitä, pitikö sakot porrastaa asianomaisen varallisuuden mukaan.⁴⁷ Komission jäsenillä oli eriävät mielipiteet siitä, kuinka tasavertaisuus parhaiten toteutuu. Voittaneen enemmistön käsityksen mukaan maallista ja jumalallista lakia noudattanut periaate ”sama rikos, sama rangaistus” oli oikea:⁴⁸

... koska rakastetaan yhtä Jumalaa, yhtä uskoa ja yhtä lakia, on parasta, että laki julistaa kaikille saman rangaistuksen samasta rikoksesta ja mikä rikkaaseen vähemmän rahasakkojen määrässä vaikuttaa, se hänelle rikoksen tuottamassa häpeässä kostautuu.

Kunniassa korkeampi rikas putosi siis tavallaan korkeammalta, näyttää enemmistö ajatelleen. Lisäksi enemmistön mielestä silmää silmästä ja hammasta hampaasta vaatinut *jus talionis* takasi sen, ettei rikas voinut kantaa köyhää kukkarossaan. Pitkässä eriävässä mielipiteessään komission kolme vähemmistöön jäänyttä jäsentä pitivät *poena talionikseen* viittaamista harhaanjohtavana perusteena, sillä käytännössä talioperiaatteen mukaiset silpomisrangaistukset muunnettiin näihin aikoihin niin *meillä kuin muissakin maissa* sakkorangaistuksiksi. Yhdenmukaisuuden ongelmaa suhteellisesta näkökulmasta tarkastelleiden komission jäsenten mukaan rikas ja köyhä eivät lopulta olleet tasavertaisia.⁴⁹

Elämää kalliimpi

Muolaalainen talonpoika Martti Pihkanen joutui vuonna 1623 omissa pidoissaan vieraansa Matti Pihkasen surmaamaksi. Vieras oli käyttäytynyt sopimattomasti vaihtelemalla istuinpaikkaansa ja vaatimalla jatkuvasti lisää juotavaa. Olutta hän oli juonut keskeltä juomamaljaa: *ei kuten ihminen, vaan villi eläin uittamalla siinä nenänsä ja suutaan*. Isännälle hän oli huomauttanut: *Parempi on kuolla kunnialla, kun elää häpeässä*.⁵⁰ Vieras osoitti käyttäytymisellään, että normaali järjestys ei hänen mielestään ollut voimassa. Pihkasten välillä oli selvittämättömiä riitoja, ja lopulta syntyneessä käsiryssä vieras puukotti isäntänsä hengiltä.⁵¹

Kunniakäsitykset ilmaisevat, millainen on oltava pysyäkseen ihmisenä ja yhteisön sisäpiirissä.⁵² Eri yhteisöissä kunnia merkitsee rajaa luonnon ja kulttuurin sekä epäjärjestyksen ja järjestyksen välillä: *Ei koiralla kunniaa ole*.⁵³ Suomen kielen *kunnia* on etymologialtaan germaanisperäiseen *kunja*-sanaan perus-

47 Wahlberg 1878, s. 58.

48 ...*efter man hälst älskar en Gvdh, en troo och en Lagh, är bäst att lagen allom lijka straff på lijka brått förkunnar, och hwad then Rijke mindre Penningeböters värde achtar det wedergälldes honom i brätens skam och nesa.*

49 Wahlberg 1878, s. 74–78. Enemmistön kanta seurasi Olaus Petrin tuomarinohjeiden näkemystä DR (21).

50 Täsmälleen sama sanonta tunnetaan sananlaskuna arabimaailmasta: Stewart 1994, s. 145.

51 KA jj 2: 16–18; vrt. Mäntylä 1969, s. 135–136; Vilkuna K.H.J. 1995, s. 229.

52 Forsström 2000, s. 1–5; vrt. myös Siltala 1994, s. 466.

53 Florinus 1702.

tuva laina, jonka alkuperäinen merkitys viittaa sukuun.⁵⁴ Vanha kirjasuomi antaa *kunnialle* jokseenkin samat merkitykset kuin latinan *honos-*, *honoris-* tai kantagermaanin *ere-*sanojen johdannaisilla on suurissa eurooppalaisissa kielissä. Eri käyttöyhteyksissään *kunnia* viittaa maineeseen, arvovaltaan, asemaan ja arvostukseen.⁵⁵

Laurentius Petri nosti saarnakokoelmassaan vuonna 1644 kunnian menettämisen pelon keskeiseksi uhkaksi luettellessaan, miten ”Pää-vihamies Perkele” yrittää ”joka kurilla” saattaa ihmisiä vahinkoon ja menettämään osansa nyt ja tuonpuoleisessa:⁵⁶

Sekä sielun puolesta; pyytäen wäärään oppiin, epäillyksiin, kärsimättömyyteen, pahalla tunnolla, tapaturmaiseen kuolemaan, kauhiain teloituksiin ja kadotukseen. Niin myös ruumistamme pyytään wahingoittaa monella kiwulla ja taudeilla ahdistuksella ja puuttumisella. Niin myös meidän hywyitemme, kowan ilman, tuulispään, walkian, weden, Sotain, ryöwärten ja warasten kautta turmella ja pois saattaa. Niin myös meidän kunniamme turmella, häpiällä, pilkalla, häwäistyksillä, panetuk-silla ja pahan sanoman saattamisella.

Julian Pitt-Rivers on määritellyt kunnian luonteeltaan kaksijakoiseksi: kunnia on yksilön käsitys omasta arvostaan, mutta toisaalta se on yhteisön käsitys yksilön arvosta.⁵⁷ Pierre Bourdieu on tarkastellut pohjoisafrikkalaisten paimentolaisten monimutkaisia kunniakäsityksiä ja luonnehtinut kunniaa ”symboliseksi pääomaksi”.⁵⁸ Frank Henderson Stewart taas on pitänyt kunniaa yksilölle kuuluvana oikeutena. Stewartin mukaan kunnia voidaan ymmärtää oikeutena, jos kolme ehtoa täyttyy: kunnian voi selvästi menettää, kunnian säilyttääkseen pitää noudattaa tiettyjä sääntöjä yhteisön, ns. kunniaryhmän sisällä ja tällä kunniaryhmällä on ainakin yksi ilmaisu kuvaamaan tätä oikeutta.⁵⁹

Käsitteenä kunniaa ei ole tarkoituksenmukaista yrittää määritellä tarkasti, sillä *kunnialla* viitattiin aina tapauskohtaisesti yksilön tai ryhmän kykyyn ylläpitää osansa mukaisia luokitteluihin, vastavuoroisuuteen ja hierarkioihin perustuvan yhteiskunnan elintärkeitä sosiaalisia ideaaleja.⁶⁰ Kunniassa oli kysymys ihmisen osasta ja sen määrittymisestä sosiaalisten suhteiden verkostossa: tässä mielessä puhe kunniaa ei ollut minkään tietyn ryhmän etuoikeus. Niinpä kymenlaaksolainen palveluspiika Hebla Erkintytär lähestyi maaherraa alamaisesti todistuskirjeellä vuonna 1665.⁶¹ Hän kertoi maassa keväällä vallinneen ahdin-

54 SSA 1, s. 437.

55 VKS 2, s. 769–770; Caro Baroja 1966, s. 82–83; Stewart 1994, s. 30–47; Mantecon 1999, s. 203–212.

56 Petri 1860 (1644), s. 40.

57 Pitt-Rivers 1966, s. 21–22.

58 Bourdieu 1986 (1972).

59 Stewart 1994, s. 145–146.

60 Vrt. myös Florinus 1702: *Puuro hywä ruoka; cunnia hywä tapa; Ei cunnia tule culuttamata*. Kunniaa historiantutkimuksen kohteena, ks. esim. Lindström 1994, s. 538–540; Dinges 1995; Sandmo 1999, s. 99–135; Karonen 2001, s. 92–94; Forsström 2000 passim; Eilola 2001, s. 249–251.

61 RA ÅHS, vol. 2.

gon vuoksi matkustaneensa hakemaan apua entisen isäntänsä, Mussalossa asuneen amptmanni Sven Olssonin luota. Pahaksi onnekseen hän joutui sijaiskärsijäksi entisen isäntänsä riidoissa. Pihassa ei ollut ketään kotona, kun tupaan tunkeutui vierasta väkeä. Joukon johtaja oli kysellyt amptmannin avaimia uhaten lyödä piian käsirautoihin. Avainten löydyttyä Hebba pakotettiin avaamaan aitan ovi, josta joukko lastasi tavaraa veneeseen. Hebba Erkintyttären mukaan hänet oli pakotettu joukon mukana Kymenkartanoon, mistä hän oli paennut. Hebba oli menettänyt *sen pienen omaisuuden*, jonka hän oli *kunniallisesti kolmentoista vuoden aikana ansainnut*. Hän pyysi menettämiään riikintaalareita ja palttinaa takaisin. Syyllisiä oli rangaistava asianmukaisesti, sillä *muuten ei ollut mitään turvaa sellaisilta hurjimuksilta*. Hebba luotti siihen, että takavarikoijat eivät voisi *häpeän vuoksi* pitää itsellään *köyhän palveluspiian* vähäistä omaisuutta. Hänen oma osuutensa oli lisäksi joutunut kyseenalaiseksi *muutamien vihamiesten levittämien pahojen puheiden vuoksi*, joita he eivät ikinä pysty kunnialla todistamaan.

Kunniallisuuden ruumiilliset representaatiot liittyvät kaikissa kulttuureissa erityisesti pään alueeseen, kuten hattuun, hiuksiin ja partaan. Seurakunnassaan vakaviin ristiriitoihin ajautunut Pälkjärven kappalainen Jakob Agermannus kietytti tämän vuonna 1669 kuultuaan käräjien langettamasta kuolemantuomiosta: ”*Mihin minä sitten laitan hattuni, kun menetän pääni*”. Agermannus halusi tokaisullaan viestittää käräjille, että hänet voi fyysisesti mestata, mutta hänen kunniaansa tuomio ei voi viedä. Käräjät pitivät kappalaisen puheita karkeana *ilveilynä*.⁶² Myöhemmin Agermannus katui puheitaan ja anoi armoa. Hän seurasi näin sanalaskujen viisauksia, joiden mukaan *parempi olla paljaspäänä, kuin kaula kaikki poikki* tai *ei kumarrettua päätä leikata*.⁶³

Kunnia oli vaakalaudalla suvun, hierarkioiden, sukupuolen ja pyhäksi luokittamisen yhteydessä. Kunnia voidaan liittää edellä mainittuun osa-ajatteluun, jonka mukaan yksilö sai osansa syntyessään sukuunsa ja säätyynsä. Kysymys oli siis legitimistä statuksesta. Talonpoikien tavallisimpia valitusaiheita 1600-luvulla oli sotilaiden pakkokestitys. Juopunut, kiivasluontoisen miehen maineessa ollut luutnantti Jacob Zitting astui Heikki Tuomaanpojan tupaan Äyräpäässä 1672. Heikki oli tarjonnut kättään, joka ei kuitenkaan kelvannut. Luutnantti aloitti.⁶⁴

l: Oletko ruotsalainen, saksalainen, suomalainen vai mikä olet?

t: Olen kristitty ihminen kuten te, kuten huomaatte

l: Oletkos mielivaltainen, sinä kevytmielinen mies; anna upseerillesi tynnyri kauraa, kun käytät kruunun maata.

t: Jumala antakoon herra luutnantille; jos tulee pihaan, olisin antanut hevoselle ruokaa jos vain olisi ollut; ja suolaa, leipää ja tuopin olutta, mitä vain minulla on.

62 Kuujo 1963, s. 92.

63 Florinus 1702.

64 KA jj 17: 33–36.

l: Luuletko sinä kevytmielinen mies, että olen tullut tänne suolan, leivän tai kaurojen takia?

Tämän jälkeen luutnantti ja hänen seurassaan ollut rummunlyöjä vielä pahoinpitelivät Heikki Tuomaanpoikaa. Psykologisesti luutnantin tapauksessa lienee huomionarvoista väkivaltaisuuden taipuvaisille persoonallisuuksille tyypillinen tapa nähdä loukkauksia aina ja kaikkialla. Vastaavasti muutamaa vuotta aiemmin Viipurissa linnan vahtimestari oli suuttunut tulli- ja aksiisimaksujen kerääjälle, kun vartiomies puheli kantomiehen kanssa heidän oikeudestaan panna olutta.⁶⁵ Vahtimestari kuuli asian väärin, säntäsi ulos ja nimitteli virkaansa toimittanutta ”pyövelin rengiksi” ja ”kelmiksi”:

v: Mitä kelmi puhut? Mitä puhut oluenpanemisestani?

k: Hyvä isä, en puhu teistä.

v: Enkö tiedä mistä puhut?

Tehostaakseen mielipidettä vahtimestari läimäytti vielä takapuoltaan: ”Ota mäskit täältä!”

Välikohtaukset kertovat myös tavasta lähestyä ristiriitatilannetta korostetusti luokittelujen kautta. Kunnianloukkaaja kyseenalaisti kohteensa legitiimin luokittelun, statuksen ja osapuolten yhteisen pohjan – ylväs aatelinen, Jumalaa ja esivaltaa pelkäävä talonpoika, uskollinen kruunun virkamies, rehellinen palveluspiika jne. – antamalla ymmärtää, ettei toinen ollut sitä, mitä väitti tai miltä näytti.⁶⁶ Majuri Israel Brok riitautui ratsumestari Arndt Orren kanssa Hauholla 1670. Majurin mielestä ratsumestari oli *kirottu mies (sacramenske karl)*. Koska majuri sanoutui näin irti yhteisestä pohjasta, huomautti Orre *palvelleensa kruunua monta vuotta rehellisenä miehenä* ja epäili puolestaan, ettei majuri ollut oikea majuri ollenkaan, vaan *laijpo* -majuri.⁶⁷ Orren renki löi Brockia piiskalla, mikä täydensi nöyryytyksen. Osapuolten tekemän sovinnon hinta nousi 150 kuparitaalariin, joka vastasi hyvinkin taposta maksettua päärahaa talonpoikaissäestön keskuudessa.⁶⁸ Luokittelemiseen perustui myös tapa, jolla Antti Taskinen nolasi Kesälahden kappalaista herra Mattia Jaakkimanvaaran käräjillä 1684: ”*Mikäpä olet miehiäsi, oletko pappi vai lukkari, tiakka, kerjäläinen vai piru?*” Taskinen tosin väitti, ettei hän vain ollut tuntenut kappalaista; todistajana ollut saksalainen ratsumies taas selitti, ettei ymmärtänyt suomea.⁶⁹

Oikeudellisesti kunniaattomaksi julistettu menetti mm. oikeutensa toimia todistajana ja suljettiin näin yhteisön ulkopuolelle. Kustaa Vaasan ja valtaneuvoston vuonna 1538 Uppsalassa antamassa säädöksessä lueltiin kunniaattomiksi uskonsa hylkääjät, sukurutsaan syyllistyneet, *konnantyön (nidingsverk)*

65 KA jj 15: 7–11.

66 Forsström 2000, s. 98.

67 Sanonnan ”laijpo” merkitys jää epäselväksi, yksi mahdollisuus on *laijpo*, ”täplä, läiskä” (SSA 2, s. 38).

68 KA ee 10: 65–70; ee 11: 37–39.

69 KA gg 3: 114–114v.

tekijät, rauhanrikkoajat, kirkkovarkaajat, ryövärit, petturit, murhaajat, väärän valan tekijät, huorintekijät, noidat, sotakarkurit, mielenvikaiset ja vanhempiensa lyöjät.⁷⁰ 1600-luvun ihmisen käyttämien herjausten ja solvausten tematiikkaa on uudemmassa tutkimuksessa tarkasteltu paljon. Kohde voitiin rajata pois kunniallisten ihmisten piiristä tai leimata useilla eri tavoilla, jotka yleisesti voidaan jakaa seuraaviin pääteemoihin:⁷¹

- I Syyllistyminen rikokseen
-varas, murhaaja, petturi, huora, kelmi jne.
- II Ulkopuolisuus tai saastaisuus syntyperän takia, marginaalisuus sosiaalinen aseman perusteella
-pyöveli, pyövelin renki, rakkari, maankiertäjä, huoranpentu, verivitonpoika
- III ”Ei-ihmisyys”
-eläimet: rupikonna, koira jne., vaihdokas, metsäsianpoika
- IV Sukupuoliroolit
-miestä loukkaavat naisen ja eläimen yhdistävät hunsvotti, sikawittu, ”tamman suutelu” jne.
- V Stigmatisoivat ja eristävät sairaudet
-kaatumatauti, spitaali jne.
- VI Henkilökohtaisten ominaisuuksien vääristely
-ulkomuoto, nimi

Kunnian ja maineen kyseenalaistaminen pahojen puheiden levittämällä oli suullisessa kulttuurissa vaarallisimpia aseita yhteisön sosiaalisten suhteiden risitiidoissa.⁷² Samaa tarkoitusta ajoivat pilkkalaulut ja häväistyskirjoitukset. Pilkkalaulut olivat kansantapa, josta on 1600-luvulta suomenkielellä säilynyt pari laajempaa kokonaisuutta ja muutamia lyhyempiä tekstipätkiä.⁷³ Kustaa H.J. Vilkona on rekonstruoinnut hääkutsua vaille jääneiden laatiman pilkkalaulun hääväestä 1680-luvun alun Virroilla. Pilkkalaulun teemana oli eri ruumiinosien, kuten parran, keuhkojen, ”ajun”, ”vitunnipun”, kaulan, suolien, mahahan, sorkan jne. lahjoittaminen eri henkilöille.⁷⁴ Yleisemminkin pilkkalaulujen kuvakieleen kuulunut ruumiin ja yhteisön vertauskuvallinen suhde nousee kyseisessä tapauksessa poikkeuksellisen havainnollisesti esiin.⁷⁵ Häyryteisyys oli kutsumatta jättämällä kieltäytynyt vastavuoroisuudesta, johon syrjäytetyt vasta-

70 Schmedemann 1706, s. 7–8. Nämä samat kymmenkunta ”taburikosta” (*heinous crimes*) yhteiskuntajärjestyksen perusteita vastaan toistuvat ankarimmin rangaistuna kaikkialla eurooppalaisessa lainsäädännössä: Lenman & Parker 1980, s. 15.

71 Herjauksista ja solvauksista ks. esim. Ylikangas 1971, s. 164–179; 2000, s. 235–282; Jarrick & Söderberg 1998, s. 43–62; Katajala 1994, s. 140–151; Franke 1995, s. 325; Lilieqvist 1999, s. 197–202; Forsström 2000, s. 95–100. Seikkaperäisemmin kunniansta Ruotsin keskiaikaisessa lainsäädännössä: Wallén 1976, s. 548–553, Forsström 2000.

72 Ks. myös huhujen merkityksestä noituussyytöksissä (Nenonen 1992; Eilola 2001); siveysrikoksissa: (Aalto 1996) ja kunnianloukkauksissa (Forsström 2000).

73 Rekilauluista: Kuusi 1975, s. 71–73.

74 Vilkona K.H.J. 2000, s. 230–235.

75 Sama teemaa hyödynsi Mikael Agricola. Einar W. Juvelius (1931, s. 132–133) on luonnehtinut ”katolista hurskautta huokuvaksi” rukousta ”Tervehdykset kaikille Kristuksen jäsenille, sangen jumalalliset”, joka etenee päästä jalkoihin: ”Terve meidän Herran ja lunastajan Jeesuksen Kristuksen pyhä pää, jota kaikki vallat pelkäävät” jne.

sivat symbolisen väkivallan keinoin luomalla katkaistun vaihtosuhteen kuvainnollisesti uudelleen ”lahjoittamalla” häävälle kyseiset ruumiinosat, jotka asianomaisilla olivat mahdollisesti puutteelliset tai vajavaiset.⁷⁶

Kirjoitustaitoisen väestön vastineet pilkkalauluille, häväistyskirjoitukset eli paskillit, olivat maaseutukäräjillä harvinaisempia puitavia. Ylioppilas Bertill Samuelssonin Säämingin vanhasta voudista Jacob Finckestä laatima ruotsinkielinen herjakirjoitus ei ehkä ollut sanallisesti omaperäisimpiä, mutta kohteensa se häpäisi ilmeisen tehokkaasti:⁷⁷

Jacob Fincke en gammal man, en gammal cronens tiufwe, tiufwekonster har han lärdt och kan, mesterligt then och drifwar, tig thet man lärdt man drifwa skall, ther i sigh öfwar dagar all, och ther med sigh at nära.

Joutsenossa Esko Kaivolainen valitti Antti Yrjönpoika Tujulaisesta ja Yrjö Antinpoika Soljasta, että nämä olivat loukanneet hänen ja hänen vaimonsa kunniaa kirkkotiellä.⁷⁸ Kaivolainen vaati asiaa nopeasti käsiteltäväksi, sillä muuten hän ei voinut pitää vaimoaan luonaan ennen kuin heidät olisi puhdistettu kunniaattomista syytöksistä. Tujulainen ja Solja olivat ensin kaiken kansan edessä herjanneet Kaivolaista kelmiksi ja uhanneet heittää häntä kivillä. Antti Tujulainen osoitti sitten Kaivolaisen jäljessä tullutta vaimoa: ”*Katsokaa, Kaivolaisen vaimo tulee, katsokaa miten mahtavasti huora tulee, viiden miehen huora; iloitkaa ja riemuitkaa nyt hyvä väki, olen sanonut Kaivolaisen vaimoa huoraksi!*”

Käräjillä miehet ensin kielsivät herjauksen, mutta joutuivat pian myöntämään asian valallisten todistusten edessä. Antti Tujulainen yritti lieventää sano- maansa suomalaisen sananparren opetuksella, jonka mukaan ”huora” ei aina niin paha loukkaus ollutkaan: *Caicki waimot hoorat, waan eij portot poletka*. Solja taas selitti miesten käytöstä sillä, että... *tuskas jota teke*. Antti Tujulaisen katkeruuden aiheena oli nihdiksi joutuminen, joka hänen mukaansa oli Kaivolaisen syytä. Sipi Matinpoika Soljan kerrottiin lisäksi solvanneen Esko Kaivolaista *hywämieheksi*. Sanonta viittasi mieheen, joka antoi muiden ”käyttää” vaimo- aan.⁷⁹ Herjaajat saivat neljäkymmenen markan sakot kunnianloukkauksesta ja kirkkotierauhan rikkomisesta.

Kunnianloukkauksen tehon välttämätön edellytys on sen julkisuus.⁸⁰ Rummunlyöjä Jaakko Sakarinpoika kertoi, että rakuunatalonpoika Tuomas Laurinpoika oli pyytänyt käräjien aikaan häntä jäämään luokseen yöksi. Tällöin rummunlyöjä oli vastannut: ”*Ystäväni Tuomas, kun näin teet minulle hyvää ja syötät luutnanttini hevoset yön yli, haluan lahjoittaa vaimollesi sen kuparitaalarin, jonka olet minulle hevoskaupastamme velkaa*”. Tuomas Laurinpoika tul- kitsi eleen aivan toisin kuin oli tarkoitettu, ja nähtävästi arveli Jaakon vihjaa-

76 Viikuna K.H.J 2000, s. 232. Ruumiiniosien jakamisesta pilkkalaulussa, ks. esimerkki myös Suolahti 1919, s. 167.

77 Ka oo 3: Sääminki 15–19.1 1661.

78 KA jj 11: 24–28.

79 Ks. edellä viite 12.

80 KA jj 11: 19–24.

vaan *hyvämiehisyyteen*: ”*Hei! Miksi annat rahaa minun vaimolleni?*” Tuomas Laurinpoika ei jäänyt kuuntelemaan selityksiä, vaan tarttui rummunlyöjää hiuksista ja raapi hänen kasvonsa verille. Tapahtumilla oli runsaasti silminnäkijöitä – peräti viidenkymmenen hevosaan lepyttämään pysähtyneen savolaisen talonpoikien joukko. Todistajien kertoman mukaan rummunlyöjä ei yrittänytkaan tehdä vastarintaa. Sen sijaan hän oli pyytänyt silminnäkijöitä piilottamaan miekkansa, jotta mitään vakavampaa ei sattuisi. Savolaisten suojaamana Jaakko Sakarinpoika onnistui pakenemaan hevosellaan käräjäpaikalle ilmaisemaan tapahtuneen heti tuoreeltaan.

Tapahtumat saivat vielä jälkinäytöksen, kun Risto Tujulainen ja Esko Kaivolainen lähtivät rummunlyöjän kanssa haastamaan Tuomas Laurinpoikaa käräjille. Tilanne oli edelleen äärimmäisen julkinen, sillä tupa oli täynnä savolaisia matkamiehiä. Haastemiehet kysyivät ovelta isännän perään. ”*Mitä haluat isännästä*”, kysyi Tuomas Laurinpoika. ”*Olet lyönyt tätä rummunlyöjää, sinut on haastettu huomenaamuna käräjille*”. Isäntä nousi ylös ja uhkasi rummunlyöjää: ”*Enkö voisi vielä lyödä häntä?*”. ”*Ei tänne ole tultu tappelemaan*”, sanoi Kaivolainen. ”*Hei kelmi, oletko lautamies?*”, ärsytti Tuomas. ”*Risto, kun täällä kerran näin toimitaan, mennään matkoihimme*”, jatkoi Kaivolainen toverilleen. Kun Tujulainen toisti, ettei tänne oltu tultu tappelemaan vaan tuomaan käräjähaastetta, tarttui Tuomas häntä parrasta ja kaatoi hänet. Kaivolainen pyysi väkeä *Jumalan nimeen* auttamaan, jolloin haastekolmikko otti jalat alleen. Kukaan ei tosin pysäyttänyt isäntääkään, joka ajoi takaa haastemiehiä ja syyti heidän peräänsä herjauksia.

Käräjillä Tuomas Laurinpoika vetosi *hulluuteensa*. Lautamiehistä hän ei tieninyt tavanomaisen fraasin mukaisesti muuta kuin *hyvää ja kunniallista*. Tappelemaan rummunlyöjän kanssa lautamiehistö arvioi tapahtuneen äkkipikaistuksissa, mutta haastemiesten vastustaminen oli jo selvä rauhanvalanrikkomus: *Tappa mies hänen eli hauoitta lyö sinisen eli verisen tielle cutzun mennes eli tulles, sentähden että hän kutzui hänen, ia kanda hänen pällens sijnä on hän rickonut wala sakon*.

Tapahtumien kulkua voidaan tarkastella sosiaalisena näytelmänä Erwing Goffmanin klassisten mikrososiologisten tutkimusten tapaan.⁸¹ Huomionarvoista ja jopa yllättävää oli se, ettei rummunlyöjä sotilaana yrittänyt väkivaltaisesti puolustautua päälle karkaajaa vastaan. Sotilaiden väkivalta ei kokonaisuutena selitä henkikirollisuutta Itä-Suomessa, vaikka väkivaltaan turvautumisessa sotilaat olivat erityisen herkkä ryhmä. Sotilaiden ja talonpoikien välille syntyi helposti jännitteitä, sillä näissä kohtaamisissa myös keskinäinen arvo-asema saatettiin asettaa kiistanalaiseksi.⁸² Juopunut ratsumies Esko Taponen saapui jäskeleläiseen kapakkaan: ”*Onko täällä vain talonpoikia, eikä yhtään ratsumiehiä?*” Antti Ruponen huomautti mahtailevalle ratsastajalle, ettei ratsumies ollut ainakaan *herran väärä*. Taponen huitaisi kädellään Ruposta ja kiista jatkui

81 Goffman 1971 (1959); näyttämövertauksesta ks. myös Lloyd 1986, s. 266–267.

82 Sotilasväkivallasta 1600-luvulla Lilieqvist 1999, s. 197–202; Sotien vaikutuksia rauhanajan väkivaltarikollisuuteen 1600-luvulla on pohtinut erityisesti Johansson 1997, s. 199–236.

tukkanuotan vetämisellä. Miehet sopivat asian nopeasti juomalla *sovittajaistuopin* (*förlikningstop*). Tästä huolimatta Taponen nimitti Ruposta edelleen mm. *kaatumatautiseksi* ja *vaihdokkaaksi* (*bytyngd*).⁸³ Todenteolla yhteenotto alkoi uudelleen, kun Taponen rähisi olutpöydällä juomiensa maksusta.

- *Huoran jne. on parempi kuin Taposen miehet!*
- *Sinäkös täällä olutta myyt, kuisisuu?*
- *Tässäpä olen, senkin kaatumatautinen.*

Käräjillä tapahtumien tarkempi kulku jäi runsaasta väenpaljoudesta huolimatta epäselväksi, mutta Antti Ruposelle yhteenotto oli kohtalokas ja ratsumies sai syytteen taposta.⁸⁴

Joutsenon tapauksessa käräjien läheisyys ja todistajien paljous mahdollisti väkivallan epäoikeudenmukaisuutta alleviivaavan toimintamallin, jolloin rummunlyöjä saattoi luottaa kunniansa säilymiseen ilman väkivallan käyttöä. Rummunlyöjän ja lautamiesten suhtautuminen omakätiseen väkivaltaan oli sosiaalisessa näytelmässä ja siitä kertovassa tuomiokirjassa virallisesta näkökulmasta ”moraalisesti korrekti”.⁸⁵ Väkivallan väheneminen riidanratkaisussa sekä toisaalta lautamiesten antamien mainetodistusten sisältö viittaavat siihen, että asenne ”*meillä on laki ja oikeus, jos on jotain riideltävää*”⁸⁶ yleistyi 1600-luvulla ja väkivaltaan turvautumisesta tuli aikaisempaa tuomittavampaa.⁸⁷ Aiemmin esimerkiksi pakeneminen oli katsottu helposti häpeälliseksi. Niinpä sysmäläiset naapurukset selittivät vuonna 1668, miksi he turvautuivat maariidassa nyrkkeihinsä eivätkä halunneet paeta vastapuolen hyökkäystä: ei haluttu paeta, sillä kaikki halusivat *pysyä miehenä*.⁸⁸

Norbert Eliasin sosiologiasta vaikutteita saaneessa tutkimuksessa avoimen herjaamisen ja erityisesti väkivaltaisiin reaktioihin johtaneiden kunnianloukkausten vähentyminen 1500–1600-luvun arkielämässä on nähty yhtenä osana sivilisaatioprosessia, joka ilmeni itsekurin lisääntymisenä ja ”sisäistymisenä”.⁸⁹

83 *Vaihdokas* viittaa uskomukseen, jonka mukaan kuvitteelliset olennot (trullit) saattoivat käydä vaihtamassa oman lapsensa kastamattoman pikkulapsen tilalle. *Vaihdokas* oli jollakin tavalla poikkeava tai epämuodostunut (Vilkuna A. 1989, s. 98; Eilola 1999, s. 98).

84 KA jj 26: 16–29.11.1688; 112–114; 141–148; 277–284.

85 Tuomiokirjatapauksista moraalisisina ”kertomuksina”, ks. Sandmo 2000, s. 67.

86 KA jj 11: 51.

87 Liiallinen riitaisuus ja väkivaltaisuus oli mainetodistusten perusteella leimaava piirre, esimerkkejä: ”Yltiöpäinen sälli, joka enemmän riitelee kuin syö” (*öfverdådigt sälle som hafwer heller welat tråta åhn åtha*: KA oo 3: 23–25.11.1657 Sulkava); ”epämukava ihminen, hyvin taipuvainen tappelemaan” (... *orolig människia, mycket benågen till slagsmål*: KA ee 11: 188–193); ”tappelupukari” (*slagskåmpe* (KA gg 9: 1–3v); ”on yltiöpäinen lurjus, on aina ollut, ja aiemmin aiheuttanut puukollaan pahoja vammoja kahdelle miehelle” (...*år een öfvergifuen bof, dett han alle sine dagar warit haar och tilförene twenne karlar med sin kniff illa lytte giort*: KA oo 2: 710 – 711; ”yltiöpäinen ihminen ja se, joka aina oli veren perään” (...*öfverdådigt människa och den som altidh blodh sökt hafwer*: KA jj 12: 51). Havainnot tukevat osaltaan Heikki Ylikankaan (2000, s. 39) päätelmää 1600-luvun kehityksestä: ”...terrorilla asemaansa ja arvoaan pönkittävät miehet olivat menettämässä, rauhanomaiset lakiin turvautuvat henkilöt voittamassa”.

88 KA ee 8: 1165. ...*ingendera welat taga flychten, utan fast mehra huar wille stå karl*.

89 Esim. Vilkuna K.H.J 2000, s. 234.

Tähän on liitetty myös huomio, jonka mukaan erityisesti protestanttisissa maissa itsemurhien määrä nousi, kun henkirikokset vähenivät.⁹⁰ 1600-luvun tukholmalaista henkirikollisuutta tutkineen Arne Jansson päättelee aggressioiden ilmaisemisen sisäistyneen vuosisadan kuluessa, mikä näkyi itsemurhien määrän kasvuna ja ”ulospäin” suuntautuneen väkivallan (henkirikollisuuden) vähene misenä. Jansson luonnehtii kehitystä tutkimuksensa otsikossa siirtymisenä ”miekoista suruun”(From Swords to Sorrow).⁹¹

Pentti Paavonpoika hirttäytyi Viipurin pitäjässä vuonna 1673.⁹² Kalastus-oikeuksista syntyneen epäselvyyden vuoksi Viipurin linnan komendantti Petter Holländer oli takavarikoinut hänen verkkonsa. Kuten tuomiokirjojen loputtomat vastaavat riitatapaukset osoittavat, moni aloitti vastaavassa tilanteessa kii vaan vastahyökkäyksen panetteluilla ja käräjöimällä. Pentti Paavonpojan lesken Elina Heikintyttären mukaan verkkoasia oli ottanut kovasti hänen miehensä sydämelle. Kahdeksaan ja puoleen viikkoon hän oli hädin tuskin syönyt nyrk kilistäkään ja yöunet olivat menneet. ”Millä minä ruokin itseni ja muut. Kalliina aikana olen ottanut velkaa hyviltä ihmisiltä, jotka ovat vielä maksamatta.... Ne heittävät minut alas linnan tyrmään, ja lapseni mätänevät”. Ystävän mukaan vähäistä asiaa ei kannattanut ottaa noin vakavasti, mutta Pentti Paavonpojan mukaan ”... voit sanoa niin, mutta niin minulle käy”. Pojalleen hän oli sanonut: ”Katso niin, ettet kuole nälkään, minä en pitkään elä”.

Jo kuusissakymmenissä ollutta Pentti Paavonpoikaa pidettiin tunnollisena miehenä, joka eli hyvässä sovussa perheensä kanssa ja lauloi usein jumalallisia virsiä. Verkkojen palauttamisesta keskusteltiin oikeudessa kiivaasti hänen kuolemansa jälkeen. Pentti Paavonpoika menetti elämänhalunsa (svårmodige tankar) ja teki itsemurhan, kun vähäinen tapaus sai hänen ajattelussaan kohtalokkaat mittasuhteet. Miehen tehtävänä oli elättää perheensä ja hoitaa kunnialla velvoitteensa, ja pelko virumisesta Viipurin linnan tyrmässä ei jättänyt häntä rauhaan. Huoneentaulun opetuksia seurannut Pentti Paavonpoika päätyi ironisesti kaikkein häpeällisimmällä tavalla viedyksi metsään ja poltettavaksi, sillä käräjillä käsittämätön ratkaisu tulkittiin ”Saatanan juoniksi”. Pyövelin oli käytävä hakemassa ruumis, koska kukaan muu ei voinut koskea kalmaan.

Yksilöllistymisestä puhuminen on vahvan kollektivismiin ja osa-ajattelun vuoksi ongelmallista 1600-luvun yhteydessä ja yhteisömuutoksen syvempien psykologisten vaikutusten todentaminen on hyvin tulkinnanvaraista. 1600-luvun huoneentaulun maailmassa sosiaalisen järjestelmän sisäkehällä pysyminen uhrausvelvollisuudet täyttämällä ja tarvittaessa väkivaltaan turvautumalla ei kuitenkaan riittänyt, vaan elämisen oikeus oli löydettävä myös sisäisesti punnitusta ja ulkomaailman asettamien, joskus ristiriitaistenkin odotusten täyttämisen antamasta tunteesta. Tätä luterilaisen yhteisökäsityksen vahvistamaa ajattelua vastaan yksilön kokemus oman kunnian menettämisestä saattoi määrittyä

90 Jansson A, 1998, s. 25–35; Söderberg 1998, s. 40–44.

91 Jansson A. 1998, s. 155–163.

92 KA.jj 18: 31–41.

myös ympäristön vaatimuksia ehdottomammaksi. Sukuyhteisöllisyys viittasi häpeän, huoneentaulun yhteisöllisyys syyllisyyden kulttuuriin. Tosin näin oli vain periaatteessa.⁹³

Hierarkioiden puolustajat

1600-luvun ihminen oli yhtä aikaa useampien yhteisöjen jäsen. Tästäkin syystä on varottava antamasta liian staattista kuvaa suomalaisen 1600-luvun yhteiskunnan sosiaalisesta rakenteesta ja mentaliteeteista. 1600-luvulla sääty-asetemasta tuli yhä merkittävämpi ihmisen osan määrittelijänä.⁹⁴ Kiteen apupappi Kustaa Sinkko edusti sosiaaliselta statukseltaan säätyläisten alinta ryhmää, mutta silti hän vaati paikalliselta pellavankutojalta, siltavoudin virkaa toimittaneelta Christian Fromilta hevoskyytiä herran oikeudella: ”*Oletkos parempi kuin talonpoika, sinä hunsvotti... et ole mikään aatelismies, pyövelin renki*”. Siltavouti sivalsi takaisin samalla mitalla ja käytti hyväkseen Sinkon solvauksiin sisällynyttä hierarkkista asetelmaa: ”*Ole sinä minun mestarini siihen saakka, kunnes osoitat minut pyövelin rengiksi*”.⁹⁵

Korpraali Vanonen syytti Risto Martinpoika Kinniä karanneiden nihtien majoittamisesta korpraalin ollessa aterioimassa yhdessä kapteeninsa Hans von Gerttenin ja paikallisten talonpoikien kanssa Mäntyharjulla Valkolan kylässä. Kinni kielsi syytteen ja sanoi korpraalin *valehtelevan kuin kelmi*. Kapteeni tarttui syytökseen: *Oletkos, korpraali, kelmi, enkö ole tehnyt sinusta miestä?* Korpraali kielsi olevansa kelmi, jolloin kapteeni heitti oluet hänen silmilleen. Korpraali katsoi parhaaksi lähteä ulos, mutta kapteeni otti häntä hiuksista kiinni, löi lattiaan ja potki kengänkannoillaan rintaan, olkapäihin ja kasvoihin. Lopulta korpraali onnistui pakenemaan ulos, jolloin kapteeni käski häntä pysähtymään hirttämisen uhalla. Korpraalilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin totella: kap-

93 Ks. esimerkiksi myös henkirikoksen tekijöille tavanmukaisesti langetetusta kirkkorangaistuksesta, julkiripistä: tästä rangaistuksesta koitua ulossulkeva häpeä osoittautui käytännössä sielunhoidollisia, rikoksenteikijän parantamiseen liittyviä merkityksiä painavammaksi ja rangaistuksena julkirippi lopulta poistettiin liian häpeällisenä 1740-luvulla (Lempiäinen 1963, s. 116–121; Aalto 1996, s. 125–128). ”Yksilöllisen subjektin syntyä” 1600–1700-luvulla ovat pohtineet esim. Sabean 1984, s. 50–51; Vilkuna K.H.J. 1996, s. 71–88. Kustaa H.J. Vilkuna on korostanut erityisesti vuosien 1696–97 suurten kuolonvuosien ja venäläisten miehityksen, ns. Ison vihan 1714–1721 merkitystä kollektivismin murtajana Suomessa. Samasta problematiikasta eri käsitteillä on kysymys, kun modernia yhteisöllisyyttä pohtinut sosiiaalipsykologi Antero Kiiänmaa (1996, s. 317) kirjoittaa, kuinka ”alkukantaista totemismia voi luonnehtia sanomalla, että niissä ihminen ja luonto ovat yhtä, modernin totemismin olemuksena näyttää olevan ihmisen ja asioiden välinen suhde”. Yksi varhaisen uuden ajan ero moderniin verrattuna lieenee, että jälkimmäisessä sosiaaliset suhteet ja ihmisen asema jäsentyy erikoistuneiden roolien työnjaon kautta (Bailey 1987, s. 293). Ensiksi mainitussa tapauksessa ”valinnanmahdollisuuksia” on vähemmän ja yksilö on kokonaisvaltaisemmin osa lähiyhteisöään; toisaalta tästä seuraa, että myös yksilön sulkeminen ulos on vaikutuksiltaan kokonaisvaltaisempi.

94 Yleinen päätelmä sääty-yhteiskunnasta ja sosiaalisen rakenteen muutoksesta 1500–1600-luvun Suomessa perustuu mm. kirjallisuusluettelossa mainittuun maakunta- ja paikallishistorialliseen kirjallisuuteen: esim. Savon kehityksen osalta ks. Pirinen 1982; Saloheimo 1990.

95 KA gg 1: 828–830.

Tekstissä esiintyvien aatelissukujen vaakunoita, vasemmalta oikealle Creutzhammar, Ehrnrooth, von Gertten (Piirokset teoksesta: Raneke, Jan, Svensk adelsheraldik. Arlöv 1990).1600-luvulla monet kunniastaan arat, sotilastaustaiset aateliset esiintyivät osallisena mm. henkirikoksiin. Aatelissäätöyn lain kirjaimen toteuttajana nousset Johan Plagman oli sen sijaan hyvä esimerkki 1600-luvun valtiollistumiskehityksen tuottamasta ammattimaisesta tuomarikunnasta. Käkisalmen läänin lainlukijana ja tuomarina ansioitunut Plagman aateloitiin vuonna 1687 nimellä Ehrnrooth (Blomstedt 1958, s. 413).

teeni jatkoi lumeen tuupertuneen korpraalin pahoinpitelyä halolla. Vapauduttuaan kapteenin käsistä korpraali raahautui saunaan, missä hän kertoi päässeensä kapteenin käsistä *kuin eläin metsänpedon kynsistä*. Pyörtyilevä, *ruskeaksi ja siniseksi kuin mateen maksa* lyöty korpraali menehtyi viikon päästä tapahtuneesta.

Kapteeni von Gertten esitti tapahtumista oman versionsa ja kertoi, että puheltuaan ”ystävällisesti” Riston kanssa korpraali oli huomauttanut: ”*Jos tietäisitte yhtä paljon kuin minä, ette puhuisi hänen kanssaan niin ystävällisesti*”. Risto sanoi korpraalin valehtelevan kuin kelmi, jolloin korpraali oli aikonut tarttua häntä hiuksista. Tähän kapteeni vastasi: ”*Ole hiljaa, kun palvelet kunniallisesti, vastaan sinusta täysin*”. Lopulta kapteeni päätti ojentaa korpraalia väkivalloin – von Gerttenin mukaan lyömäaseena oli tosin ollut keppi. Palattuaan tupaan hän oli huomauttanut Ristolle, että jos hän tietäisi korpraalin syytteen olevan totta, saisi Risto siitä *häpeää*. Sen sijaan kapteeni von Gertten kiisti erään todistajan lausunnon, jonka mukaan kapteeni olisi huitonut korpraalin miekalla tuvan kattoa ja seinää.

Seuraavana aamuna kapteeni ja korpraali tekivät sovinnon. ”*Mies, oletko vielä niin yltiöpäinen, kuin eilen illalla, etkö enää kunnioita kapteeniasi, etkö muista, että minä nostin sinut veljeni komppaniasta korpraaliksi?*” Korpraali vastasi: ”*Rakas kapteeni, antakaa anteeksi eilisiltainen, se ja se vaivasi minua niin, etten tiennyt mitä tein*”. Tämän jälkeen kapteeni aterioi korpraaliensa kanssa ja he matkustivat toisen talonpojan luo, missä korpraali oli jälleen juonut itsensä juovuksiin. Kädet oli lyöty yhteen ja Risto Kinnille Vanonen oli luvannut tulla töihin kevääksi. Pois matkustaessaan kapteeni taputti korpraalia päälle ja käskytti hänelle hänen tehtävänsä; korpraali oli ojentanut hänelle kätensä ja suudellut kapteenin ojentamaa kättä.

Risto Pulkka lisäsi kertomuksessaan illan tapahtumista joitain yksityiskohtia. Kapteeni oli yrittänyt rauhoitella korpraalia mm. kutsumalla tätä *rakkaaksi pojaksi*. Korpraali taas oli penkillä istuessaan kääntynyt selin ja nojannut kyynärpäillään pöytään pitäen hattua kallellaan, *yhdellä korvalla*.

Palattuaan kotiinsa korpraali valitti rintakipuja ja hänen vaimonsa Valpuri oli hakenut naapurista Lauri Ahtiaisen kuulemaan miehensä mahdollisesti viimei-

seksi jäävää todistusta. ”*Jos tästä sairaudesta, jonka kapteenin lyönnit aiheuttivat, selviän, älköön tästä ikinä puhuttako jälkeinpäin. Jos kuolen, vereni on kuin koiran veri, kaikki muu olisi vielä mennyt, mutta se potku rintaan oli pahin*”. Koska kapteeni von Gertten oli aatelinen, jutun käsittely siirtyi välittömästi Turun hovioikeudelle.

Talonpoikaisen korpraalin asema talonpoikaisen sukuyhteisön ja sotilaallisen hierarkian välissä oli havainnollinen. Kapteenin asenne oli aatelisideaalien mukaisesti holhoava ja syytös korpraalin ”kelmydestä” koski myös häntä.⁹⁶ Esitetty epäily karanneiden nihtien majoittamisesta kiinnosti varmasti kapteenia, mutta asia oli otettava esille hänen toimestaan ja hänen ehdoillaan; ei julkisesti ystävällisesti virittyneessä tilanteessa juopuneen korpraalin vihjailujen ja metelöinnin perusteella. Tilannetta hallitsevalle kapteenia loukkasi, kun korpraali julkisesti esitti, ettei hän ollut ajan tasalla syödessään, juodessaan ja puhuessaan ystävällisesti talonpojille. Korpraalin kääntyminen selin pöytään ja hatun kallistaminen oli mielenosoituksellista. Kun viittaaminen valta- ja lojaalisuussuhteeseen luonnehdinnalla *rakas poika* ei tehonnut, menetti kapteeni malttinsa ja turvautui kuritusoikeuteensa. Todentamattomaksi jäänyt viittaus kapteenin huitomiseen tuvassa korpraalin miekan kanssa oli vallan osoittamista. Kapteeni oli alistanut alaisensa ja osoitti valtaansa myös talonpojille. Viimeisen todistuksensa perusteella korpraali antoi ymmärtää, että hänen verensä jäisi perimättä ja hänet unohdetaan. Kertomus moraalisesti korrektista sovinnosta ja käräjien vastaus tapauksesta lisätietoja kysyneelle hovioikeudelle oli oireellinen ja viittasi kapteenin selvinneen lopulta vähäisillä seurauksilla. Pöytäkirja toteaa: *Kukaan ei ollut yhtä terve kuin hän* (korpraali), joka muutenkin oli ollut *yltiöpäinen rähinöitsijä*.⁹⁷

Heikki Ylikangas on samastanut 1600-luvun valtionmuodostuksen ja yhteiskunnan kontrollipolitiikan aatelin valtapyrkimysten toteutumiseen. Aateli oli se ”kurinalaistaja”, joka oli itse kuitenkin kurinalaistamisen yläpuolella.⁹⁸ Ideologisesti 1600-luvun sääty-yhteiskunnan legitimizeetti perustui käsitykseen tyranniaa kavahtavasta, oikeudenmukaisesta vastavuoroisuudesta luonnostaan eriarvoisten väestöryhmien välillä. Ilman hierarkkisiin suhteisiin sisältyvää vastavuoroista 1600-luvun sääty-yhteiskunta ei olisi pysynyt pystyssä.⁹⁹ Erot oli tunnustettava ja jokaisen tiedettävä paikkansa, kuten kapteenin ja korpraalin tapaus havainnollisesti osoittaa. Ideaalit ja käytäntö vain olivat usein kaksi eri asiaa. Aatelin ja upseerien alustalasiinsa 1600-luvulla kohdistamasta karkeasta väkivallasta on toki runsaasti esimerkkejä.¹⁰⁰ Toisaalta isäntänsä Johan Ållon-

96 Ks. Englund 1989, s. 90–102.

97 KA jj 10: 19–20.

98 Ylikangas 2000, s. 345.

99 Englund 1989, s. 194–204.

100 Esim. Katajala 1994; 2002. Vrt. myös Joroisilla kapteeni Märten Ingevaldsson Brenneriä 1640-luvun lopulla vastaan nostettuun oikeudenkäyntiin, jonka vaiheista on säilynyt myös Turun hovioikeuden materiaalia (RA SDR, Nyslätts lähn, 20.4.1648). Kapteeni ansaitsi useilla talonpoikiin kohdistuneilla rauhanvalanrikkomuksilla sekä linnanpäällikön uhmaamisella periaatteessa moninkertaisen kuolemantuomion. Hovioikeus piti lieventävä asiana sitä, että ”kukaan ei ollut kuollut” ja pohti Brennerin karkottamista vankeuteen Kaja-

grenin rihlapyssyllä ampuneella renki Yrjö Jaakonpojalla oli lähtökohtaisesti asemansa ja varattomuutensa perusteella perin vähäiset mahdollisuudet säästää päänsä. Ållongren oli käskyttänyt renkiään hankkimaan hevosille ruokaa. Yrjö koki käskyn kehotuksena laittomuuteen, sillä hän *ei ollut tottunut varastamaan*.¹⁰¹ Yrjö tuomittiin ”korkeimpien syiden kaaren” 10.luvun perusteella kuolemaan, sillä...*tappa oikean isännens, taicka herrans, eli hänen emändäns...nijn pitä...mies steilin päälle duomittaman ia waimo poldettaman*.

Säätyläisten valtaan, varallisuuteen ja suhteisiin perustuneet mahdollisuudet turvata omia etujaan hallinto- ja oikeusjärjestelmässä olivat käytännössä alempia yhteiskuntaryhmiä suuremmat.¹⁰² Johan Rosenhane mainitsee päiväkirjassaan luutnantti Stormkrantzin, joka oli syyllistynyt erään talonpojan pojan ampumiseen. Luutnantti vangittiin hänen palattuaan Narvasta, mutta maaherran lähipiiriin Viipurissa kuuluneiden upseerien anomus Stormkrantzin päästämiseksi vapaalle jalalle takuita vastaan hyväksyttiin. Tietoja tapauksen käsittelystä Viipurin pitäjän ylimääräisiltä käräjillä ei ole säilynyt, mutta hovioikeuden tuomiona asiassa oli tavanomainen sadan taalarin sakko ja kirkkorangaistus. Rosenhane mainitsee viikon kuluttua kärjäkäsitelystä Stormkrantzin lähettäneen hänelle kaksivuotiaan varsan. Rosenhane lienee toiminut säätyveljensä puolesta, mutta asian avoimesta kirjaamisesta päätellen lahjaa tuskin pidettiin ”lahjontana”. Kyseessä oli normaaliksi ymmärretty, julkinen tapa ylläpitää suhteita lahjojenvaihdon avulla. Stormkrantz halusi nähtävästi hyvittelä tekonsa säätyveljelleen aiheuttamaansa vaivaa.¹⁰³

Väkivalta, miehisuus ja naiset

Martti Matinpoika Timperi valitti Säkkijärven syyskäräjillä 1661, kuinka renki Pekka Martinpoika oli surmannut kesällä hänen sisarenpoikansa lesken Kaisa Matintyttären.¹⁰⁴ Syytetty oli jo istunut Viipurin linnassa useita kuukausia, sillä hänet oli otettu välittömästi kiinni. Enoa lähempiä sukulaisia ei ollut kantamaan asiasta, ja leskeltä täysorvoiksi oli jäänyt peräti yhdeksän alaikäistä lasta. Tapahutumien taustalla olivat talkoojuhlat, joissa oli *juotu koko yö*. Juhlissa Pekka riitautui rakuuna Martti Jaakonpojan ja tämän sukulaisnaisen Maisa Heikintyttären kanssa. Riitelyä seurannut Sipi Pertinpoika löi arkaan paikkaan: ”*Pekka, siedätkö vanhana ratsumiehenä akan kelvottomia puheita?*” Tästä suuttuneena vanha ratsumies otti seinältä suitset ja löi niillä Maisaa selkään. Maisa puolus-

.
niin tai ”Uuteen Ruotsiin” eli vastaperustettuun Delawaren siirtokuntaan Pohjois-Amerikkaan. Kapteenin väkivaltaisuuksien syyksi arveltiin hänen joutumistaan sodassa vangituksi, mikä lienee myös vaikuttanut hänen armahtamiseensa maanpakolaisuudesta ja kuolemanrangaistuksesta. Silti vaikuttaa varsin yllättävältä Veijo Saloheimon (1990, s. 86) tieto, jonka mukaan Brenner muutamaa vuotta myöhemmin esiintyi jo aateloituna nimellä Brennerfelt ja hänelle läänitettiin lisää maata.

101 KA ee 8: 1009–1011.

102 Ks. esim. Katajala 1994, s. 399–400.

103 Mäkinen 2000, s. 59.

104 KA jj 8: 79–87.

tautui lyömällä Pekkaa sirpillä rintaan niin, että tämä sai vertavuotavan haavan. Syytetty väitti muistikuviansa illasta katkenneen kyseiseen kohtaukseen.

Matti Pertinpojan kertoman mukaan hän istui olutpenkissä muiden miesten kanssa, kun Pekka alkoi metelöidä eteisessä. Ennen riitaansa rakuunan ja Maisan kanssa hän oli lyönyt myös vaimoan. Saatuaan Maisan sirpistä Pekka tuli itkien sisään. Olutpenkin miehiltä ei sympatiaa herunut: ”*Se on häpeä, että sinä aina riitelet naisväen kanssa*”, torui Matti.¹⁰⁵ Mitään sanomatta Pekka istui miesten piiriin, mutta muuten hän oli esiintynyt huonotuulisena. Pekka lähti ulos ja pahaksi onnekseen Kaisa Matintytär sattui olemaan tiellä väärään aikaan. ”*Jo löi puukolla!*”, tiedotti sattumanvaraisen puukonhuitaisun nähnyt Riitta Simontytär. Leski kykeni vielä nousemaan ylös ja kehotti: ”*Älkää tästä vähäisestä asiasta aloittako mitään suurempaa menoa.*” Tähän Matti sanoi: ”*Rakas äiti, anna katsoa (haavaa) Jumalan tähden, voi olla, että sattui pahasti*”. ”*Sydämen rakas Matti, älä sano tästä mitään pihan miehille, ettei tästä tule suurempaa tappelua*”, vastasi leski ja lisäsi: ”*Petter raiska minun löi*”. Jonkun ajan kuluttua leski kuitenkin tuupertui maahan, ja ”*ottakaa kengät pois jalastani*” jäivät hänen viimeisiksi sanoikseen. Surmaajan kiinniottaneelle ratsumies Heikki Pentinpojalle uhmakas Pekka sanoi: ”*Jos, sidot, niin sido kuin mies*”.

Mieskunnian kyseenalaistaminen oli yksi ilmeisimmistä motiiveista yhteenottoon johtaneissa kunnianloukkauksissa.¹⁰⁶ Kärjistetty maskuliininen eetos on tuttu mm. islantilaisien saagojen keskiaikaisesta maailmasta, jossa valtataistelun hävinneen osapuolen kohtalona saattoi olla sokaiseminen ja kastraatio.¹⁰⁷ Preben Meulengracht Sørensen on eritellyt muinaispohjoismaisen kunniakoodeksin ydinkäsitteiden *nid*, *niding* ja *nidingsverk* sisältöä. Käsitteillä ei ole yksiselitteistä suomenkielistä vastinetta. Onkin huomionarvoista, kuinka Herra Martti on 1500-luvun lopulla suomentanut Kristofferin maalain tahtotapon kaaressa esiintyvän käsitteen *nidingsverk* kahdella eri tavalla. Herra Martti varustaa kyseisen luvun otsikolla *Rymädh työdh, ia niijnnen kostost*, mutta itse tekstissä hän puhuu *heimon tapoista*. ”Rumuuden” voi nähdä kääntäjän yrityksenä tavoittaa kyseisten tekojen kavahdettava luonne. ”Heimon tappo” viitanee niiden merkitykseen koko yhteisöä koskevinä, tabuluonteisina ja vain verellä poispestävinä rikkomuksina. Martti Ulkuniemi on kääntänyt nykysuomennoksesaan saman kohdan ”konnantöiksi”.¹⁰⁸

Niding esiintyi harvakseltaan vielä 1600-luvun ruotsalaisessa kielenkäytössä¹⁰⁹, mutta arkikielessä sen paikan oli ottanut *skälm*, suomen kielen *kelmi*. Tätä

105 vrt. myös Florinus 1702: *Häpiä hevon purema; häpiämpi vaimon lyömä*.

106 Miehisyyttä liittyi pyhään ja kunniaan fyysisenä ja henkisenä voimana, ”miehen väkenä”. Tämä näkyi puheessa: *Se ja se periköön miehen, joka ei voi miestä vastaan puolustautua*. (KA gg 2: 434) Miehisyydellä kerskailu oli leimallista myös väkevinä pidetyille miesnoille (ks. esim. maineikkaasta Antti Lieroisesta: Heikkinen 1969, s. 101–104) Sysmäläiset veljekset Paavo ja Lauri Björnipoika puhelivat taikakonsteista, jolloin Paavo oli tokaissut: *Cumbi meistä toinen toisens ricko ia saapi maahan caatuman, etpä sinä vielä puolican miestä ole*. Lauri vastasi *coge päälle weliäni mitä taidat*, jolloin Lauri kaatui. Paavo sylkäisi nyrkkiinsä kolme kertaa ja kosketti kolmesti veljeään vasemman käden alta; Lauri ei ollut vahingoittunut. (KA ee 6: 507v).

107 Meulengracht Sørensen 1983, s. 79–86.

108 KrL: Tahallisen tapon kaari 15 (Uukuniemi 1978).

109 Lilieqvist 1999, s. 198.

alasaksin kielessä ”raatoa” merkinnyttä sanaa käytettiin 1600-luvulla hieman samaan tapaan kuin *nid*-sanana johdannaisia muinaispohjoismaisissa teksteissä. *Nid* ja *nidingsverk* viittasivat erityisen häpeälliseen tekoon ja siitä esitettyyn epäilyyn tai syytökseen, joka vaati syytöksen kohteelta välitöntä reagointia kunniansa puolustamiseksi. *Skelm-stycke*, ”kelmin”- tai ”konnantyö” oli *nidingsverkin* vastine 1600-luvulla. *Niding* tai *kelmi* viittasi miehen syyllistyneen kyseisiin tekoihin ja hänestä tuli näin tekojensa leimaama ja kunniallisten ihmisten piiristä ulossuljettu. Seuraava sananvaihto kolmen mäntyharjulaisen talonpojan välillä johti tappoon syksyllä 1664:¹¹⁰

a: Mitä kuuluu, naapuri?

b: Kaikkea hyvää.

a: Tuletko kotoa?

b: Olin ruispellolla. Huomasin, että matkustavaisilta oli jäänyt portti auki ja karja oli halmeessa.

a: Ei ollut minun karjani.

b: En minä sitä sanokaan, rakas naapuri.

c: Oliko se sitten, senkin kelmi, minun karjani?

b: Kunniallinen naapurini, älä kutsu minua kelmiksi; en ole kelmin työtä tehnyt; se on itse kelmi joka toista siksi sanoo... se on kelmi, joka toisen aitasta varastaa.

Niding tai *kelmi*-attribuuttia sovellettiin vain miehiin. Yleisesti käsitteiden sisältö kattoi laajan kirjon lähinnä pelkuruuteen ja petturuuteen liitettäviä, epämiehekkäitä tekoja ja luonteenpiirteitä. Meulengracht Sörensenin mukaan *niding* sisälsi vahvan seksuaalisen latauksen, koska sillä viitattiin myös homoseksuaalisen suhteen passiiviseen osapuoleen. Mahdollinen seksuaaliseen perversioon viittaaminen ei ollut syytöksen varsinainen aihe, vaan tarkoituksena oli symboloida täydellistä epämiehisyyttä ja alistettavuutta. Kunnianloukkausten seksuaalinen teema tunnetaan käytännöstä myös 1600-luvulta. Hollolassa 1666 *hyvät ystävät*, trumpettari Juhana Deirik ja renki Juho Matinpöytä riitautuivat vähäpätöisestä syystä ja aloittivat tappelun, jonka seurauksena viimeksi mainittu sai surmansa.¹¹¹ Trumpettari oli hermostunut lopullisesti, kun renki suuteli häntä: ”*Parempi olisi suudella omaa morsiantaan eikä miestä!*”

Kunniakäsitykset kiinnittyivät erottamattomasti maskuliinisen ja feminiinisen vastakkainasetteluun. Miestä voitiin herjata *huoraksi*, mutta naista ei koskaan *kelmiksi*. Periaate oli sama kuin keskiaikaisten maanlakien rauhanvala-säännöksissä, joiden mukaan nainen ei voinut tehdä konnantyötä ja rikkoa rauhanvalaa, koska julkiset suhteet oli kategorisoitu miehen kautta. *Täysi mies* oli näin yhteisjärjestyksen mittapuu, joka määriteltiin negatioiden kautta.¹¹² *Ei*

.

110 KA jj 12: 45–53.

111 KA ee 8: 946v–948v; vrt. Kuusi S. 1980 (1935), s. 371–372.

112 Sukupuolieroa sosiaalisena konstruktiona suomalaisessa kansaperinteessä käsittelee Löffström 1999. Veikko Anttosen (1996, s. 145–146) selitys sosiaalisen järjestyksen liittämiselle mieheen on kognitiivinen: sosiaalisten ja territoriaalisten kategorioiden pysyvyys idealisoitiin patriarkaalisessa metsästyskulttuurissa miehen ruumiin avulla, koska naisen ruumis fysiologisine muutoksineen nähtiin poikkeuksena.

tiedä lapset lakia, vaimot vallan tuomiota, totesi sananlasku.¹¹³

Maunu Erkinpoika ja mylläri Reko Matinpöika riitautuivat rahaoluilla puse-
rosta Sysmässä 1657: ”*Helwets on hunzfätt sinun hames!*” Maunu löi Rekoa,
jolloin Tapani Heikinpoika mylläriin toverina ja nuottamiehenä manasi Maunua
tappeluun: ”*Maunu, älä jätä, ole mies mistä watan! Reko welien, tule ulos
cansain*”. Maunun mielestä ... ”*Tapani weliseni, eipä sinun ole minun cansani
mitäkän tekemistä, mutta sen jota minä löin*”. Reko-mylläri kävi vielä haasta-
massa Maunoa tuvasta: ”*Täälläkö se sen poica on, astu edhes jos ikänä mies
olet*”. Seurauksena oli, että Reko sai itse surmansa. Käräjien arvion mukaan
Maunu Erkinpoika olisi voinut piiloutua, joten hänelle langetettiin kuoleman-
tuomio. Asianomistaja anoi kuitenkin armahdusta, koska uhri oli omaistensa
mukaan itse ollut vikapää tapahtuneeseen.¹¹⁴

Mieskunnian loukkauksissa keskeinen teema oli feminiinisyiden ja eläimel-
lisyyden yhdistäminen, kuten yleisessä haukkumasanassa *hunsvotti* (saks.
Hundswotze, ”koiran vittu”) ja kehotuksessa tamman (”vitun”) suutelemiseen
(*kyssa märr*).¹¹⁵ Ruotsin ”suutelu” saattoi suomalaisessa kielenkäytössä viitata
myös ”haistattamiseen,” kuten tiurulalaisen Antti Paukkusen kuolemaan johta-
neen pahoinpitelytapauksen selostus vuodelta 1695 paljastaa. Paukkunen oli
ratsastanut tiellä Martinmessun vapaata juhliseen seitsemän nuoren miehen
seurueen ohi. Martti Kauppisen huudahdus: ”*Mikä waras siel tule...*” suututti
ratsastajan joka vastasi: ”*Haist... mitä minä olen varastanut?*” Ruotsinkielisen
tekstin mukaan Paukkunen kehotti Kauppista *suutelemaan tammaa*. Antti
Paukkunen oli tarjonnut hattuaan pantiksi asian selvittämiseen saakka, mutta
Anttipa Jestafoff hyökkäsi haistattelijan kimppuun, löi tätä korvalliselle ja
riuhtoi lopuksi Antti Paukkusen alas hevosen selästä koko joukon pahoinpidel-
täväksi: ”*Pitäcö Caupi haistaman...oletkos miestä parempi!*” Vitun tai paskan
haistattaminen (*kyssa baak*) merkitsi haistatetun alentamista sekä kiinteää yh-
distämistä saastaiseen alaruumiiseen ja häpeään.¹¹⁶

Pyhän veljeyden merkitsemä rituaalinen sukulaisuus oli alueellisen suku- ja
uskonyhteisön moraalien ydin. Suvun puolustaminen oli korostetusti miehisen
väen ja tarvittaessa väkivallan asia: *Uro luotu uhon waraxi/ waimo pirtin war-
tiaksi*.¹¹⁷ Sukuhäiden kaavaan kuuluivat morsiamen veljien lausumat verikoston
asetussanat sen varalta, että sulhasen suku kohteli heidän sisartaan huonosti.¹¹⁸

113 Florinus 1702; Pylkkänen 1990, s. 72; ks. myös vuoden 1643 lakikomission asenne naisto-
distajiin: *Wittens skole wara Männ och ick qwinnor, ther man männ kan hafwa* (Wahlberg
1878, s. 114); suhtautumisesta naisen tekemään sovintoon ks. KA ee 11: 134–138: Asikka-
lassa 1672 epäiltiin, että maariitaa olisi yritetty sopia vaikuttamalla isännän vaimoon juotta-
malla tämä humalaan. Tällöin asianomainen Dorotea Jaakontytär oli kuitenkin itse otak-
sunut, ettei naisen tekemä sovinto ”paljon painaisi”.

114 KA ee 6: 601v–604.

115 Lilieqvist 1999, s. 198–200.

116 Ks. myös Katajala 1994, s. 142–151.

117 Florinus 1702.

118 Virtanen 1933, s. 365.

*On meillä orot mokomat
jälet neien polkomahan.
On meillä viisi veljeä,
seitsemän emosen lasta
jälet neien etsimähän*

Ruokolahdella Samuel Frossarin vaimon veli selitti vuonna 1681, ettei hänellä ollut *muuta mahdollisuutta* kuin lähteä käräjille, nostaa syyte lankoaan vastaan ja avauttaa synnytykseen menehtyneen sisarensa hauta, koska muuan kerjäläis-mies oli levittänyt huhua, jonka mukaan Frossar olisi ollut syypää kuolemaan.¹¹⁹ Sukuyhteisössä mieskunnia oli miehen kykyä tarvittaessa puolustaa sukunsa naisia sekä kotinsa ja maidensa aluetta. ”Vanhan sotilaan” Tuomas Martinpojan suhtautuminen kuvanee tätä asennetta hänen kyselyään toiselta mieheltä kotipuolensa kuulumisia vuonna 1665:¹²⁰

– *Mitä Hauholta kuului?*
– *Ämmäs tappeli ja Kaarlen poika*
– *Jos hän minun ämmäni löi, niin minä lyön hänet jälkeen niin ettei hänen ikänensä minua kiittämän eikä nauraman pidä!*

Olli Mikonpoika Nissinen surmasi Matti Eskonpoika Makkosen Idensalmella 1637: tässä tapauksessa oli jo klassisia mustasukkaisuussurman piirteitä.¹²¹ Tapahumat olivat saaneet alkunsa miesten tekemällä Lappeenrannan markkina-reissulla syksyllä 1635. Matkalla Olli Mikonpoika oli paheksunut toverinsa käytöstä, koska tämä *leikitellyt (narrat)* erään vanhemman naisen kanssa. Tähän Matti Eskonpoika oli vihjannut, että hän oli pitänyt samanlaista peliä (*boolat*) myös Ollin vaimon kanssa. Nämä puheet Nissinen kertoi sillä kertaa jättäneensä omaan arvoonsa, mutta epäily alkoi jo kyteä hänen mielessään. Myöhemmin eräällä kirkkomatkalla miehet pysähtyivät juomaan Antti Partasen luokse. Matti Makkonen kutsui Olli Nissistä *veljekseen*, mikä oli Nissisestä uut-ta ja epäilyttävää. Niin hyviä ystäviä miehet eivät olleet; heidän isillään oli tunnetusti riitaisat välit, joskaan todistajien mukaan tämän ei suoranaisesti sanottu vaikuttaneen poikien suhteeseen. Ehkä Makkonen viittasi toisenlaiseen veljeyteen, ”hyvämiehisyyteen”? Nissinen alkoi kovistella vaimoaan, joka nähtävästi hädissään antoi ymmärtää Makkosen ainakin yrittäneen jotakin vastoin hänen tahtoaan. Olli Mikonpoika otti vaimonsa mukaan Viipurin konsistorin eteen ja sai sieltä todistuskirjeen, jonka perusteella hän aikoi haastaa Makkosen asiasta käräjille. Syytteen sisältö oli vielä epämääräinen: Makkonen oli joko *maannut* tai *ottanut väkisin* Nissisen vaimon.

Asia kävi nopeasti niin sietämättömäksi Olli Nissisen mielessä, että hän alkoi väijyä Makkosta kostaakseen tälle itse. Tilaisuuden tultua hän ampui vihansa kohdetta väijyksistä jalkajousella rintaan. Ennen uhrin menehtymistä miehet

119 KA jj 23: 85–90.

120 KA ee 8: 604–604v.

121 KA oo 2:379–384v.

ehtivät selvittää asiansa: ”*Woi, woi, Olli mites teit*”. Nissisen mukaan kuolevan sanat *koskettivat hänen sydäntään* ja hän meni Matti Makkosen luokse ja kysyi, miksi tämä sitten oli *häpäässyt* häntä. Kuoleva antoi ymmärtää, että mitään ei ollut tapahtunut: ”*Woi wäähän ädest sijne tämän teit*”. Kun asiaa käräjillä myöhemmin tutkittiin, löytyivät taustalta todistettavasti vain Makkosen häiriköinti Nissisen vaimon ollessa muiden naisten kanssa saunassa. Viimeistä todistusta oli uskominen ja yritys repiä nuolta uhrin rinnasta oli toivoton. Nissinen kertoi anoneensa polvillaan armoa, mutta vastausta hän ei enää saanut. Lähtiessään hän totesi Makkoselle: ”*Syö nyt naisväen voita*”. Lisäksi hän otti Matti Makkosen lakin ja tiellä tapaamalleen vastaantulijalle Nissinen käski viemään tiedon surmatun isälle, että tämä *perisi nyt poikansa*.

Hatun ottaminen pantiksi oli merkki sovittamattomasta kunnia-asiasta, eikä Nissinen ollut sitä palauttanut myöhemmästä sovinnosta huolimatta. Henkiseen kadotukseen tuomittu Olli Nissinen teki *hulluuden pelosta* sovinnon uhrinsa isän kanssa 200 kuparitaalarista, mikä vahvistettiin sovittajaiskirjeellä maaliskuussa 1641. Käräjillä Esko Makkonen ei suostunut suoraan pyytämään armoa *pyövelille*, vaikka jo 70 taalaria oli maksettu ja sovittajaiset olivat tarpeen uhrin lesken perheelle. Korkea esivalta sai päättää, vahvistiko se sopimuksen ja säästi Olli Nissisen pään – varmaa hengen säilyminen ei tässä tapauksessa ollut, sillä teko tulkittiin omavaltaiseksi teloitukseksi, jonka käräjät tuomitsivat rauhanvalan kaaren 38. luvun mukaan: *Nytt mistatan mies omans tähden ilman rikoxet, caula leikatan, hijrtehen wedhetän eli steilin pälle pannan, se quin sen teki, seisokan sama sencaltaisen oikeudhen, quin hän sille toiselle teki*.

Väkisinmaka (våldtäkt) eli raiskaus oli ankarasti rangaistu rikos maanlain rauhanvalankaareissa, joten epäilyt olivat vakavia. Loukkauksen tabunomaisuus (teko välittömästi tuomittava), yhteisön tuen ratkaisuus uhrin tukena ja tapahtuneen todentajana (”12 miestä”) sekä naisen vastuu oman ja suvun kunnian puolustajana (velvollisuus kamppailla vastaan) kuvastavat sukuyhteisön moraalialia. Naisiin kohdistunut seksuaalinen väkivalta on aina yhteisön identiteetin pahimpia uhkia, jota on kautta aikojen käytetty sodankäynnin aseena. Jo keskiajalla kruunu kiinnitti erityistä huomiota ”naisrauhaan”, joka oli myös sukujen välisten suhteiden arimpia alueita.¹²² Syytökset ja erityisesti langettavat tuomiot väkisinmakauksesta olivat melko harvinaisia pohjoismaisissa oikeuksissa varhaisen uuden ajan alussa. Tutkijat ovat tulkinneet tätä hieman erilaisin painoituksin. Jotkut ovat nähneet väkisinmakauksen olleen todellisuudessakin harvinaisen rikos sen tabuluonteen ja ankarien rangaistusten vuoksi; toiset taas ovat korostaneet korkean todistuskynnyksen merkitystä.¹²³ Seksuaalista väkivaltaa varmasti esiintyi, mutta ilmiön todellisesta laajuudesta on vaikea saada kuvaa. Väkisinmaka oli rikos, joissa osapuolten status ja yhteisön moraalikäsitusten

122 Tunnettu on Suomen kansallisarkiston vanhin asiakirja, Birger Jaarlin vuonna 1316 naisrauhan Karjalaan julistava kirje: Pyökkänen 1990, s. 77–78.

123 Esim. Wallén 1976, s. 237–239; Sundin 1992, s. 340–344; Karonen 1996, s. 87–95; Jansson K. 2000; Jokiaho 2000, s. 147–150; Ylikangas 2000, s. 181–183.

merkitys olivat erityisen ratkaisevia syytöksen luottavuuden arvioinnissa ja totuuden muodostumisissa.¹²⁴

Raiskaussyytökset olisivat ehdottomasti syvemmän tutkimuksen aihe, mutta jo muutamien yksityistapausten perusteella voidaan päätellä, että syytökset sekä niiden eteneminen tai etenemättömyys liittyivät kiinteästi yhteisön valtasuhteisiin. 1600-luvun alkupuolelta on löydettävissä muutama langettava tuomio, jotka viittaavat sukuyhteisön tapaan suhtautua väkisinmakaukseen. Martti Pekanpoika tuomittiin maanlain 12. luvun perusteella *miekan alle* Hauholla 1610.¹²⁵ Lautamiesten mukaan hän oli *täydellä halulla täyttänyt pahan tahtonsa* saman kylän Marketta Jaakontyttären kanssa. Uhrin isä ja yksi naapuri olivat osuneet paikalle, jolloin myös ehdot huudoista ja revenneistä vaatteista voitiin näyttää toteen. Näissä tapauksissa epäilyn kohteeksi joutunut mies oli vaikeuksissa, jos yhteisö asettui naisen tueksi.¹²⁶

Myöhemminkin 1600-luvulla vihjailuja ja syytöksiä väkisinmakauksesta esiintyi käräjillä silloin tällöin, mutta nämä tapaukset johtivat harvoin langettavaan tuomioon. Äyräpäässä 1663 rakuunaleski Elisabeth Simontytär syytti renki Antti Taposta pahoinpitelystä ja väkisinmakauksesta (*skall medh wäldh hafwa henne slagit och sin onde willie fullbordat*). Renki myönsi lyöneensä ja olleensa sukupuolisuhteessa lesken kanssa. Suhde oli hänen mukaansa ollut vapaaehtoinen. Syyksi lyömiseen Taponen taas selitti lesken ivan hänen jouduttuaan aiemmin kärsimään varkaudesta kujanjuoksun. Todistajia huudoille ja revityille vaatekappaleille ei löytynyt ja pariskunnan tiedettiin liuskelleen yhdessä oluen ja tupakan perässä. Käräjillä selitettiin ”yleiseksi tavaksi”, että naiset uhkailevat tällaisilla syytteillä painostaakseen miehiä naimisiin. Kummallakaan osapuolella ei ollut suurta luottamusta käräjien silmissä. Renki Antti Taponen sai sakot lyönnistä ja salavuoteudesta. Leskeä käräjät nöyryyttivät perättömästä ilmiannosta jalkapuurangaistuksella. Ilman yhteisön tukea syytösten eteneminen oli vailla mahdollisuuksia: etenkin jos nainen yksinkertaisesti leimattiin ”huoraksi”, jota ei voinut ottaa väkisin.¹²⁷

Keskiaikaisessa miehentappajan balladissa Vietrikkä tai ”Hannus Saaren saksalainen” hiipii Kaisan makuuaittaan, mutta nuori vaimo havahtuu ja survaisee puukon miehen sydänalaa. Kaisan veli toruu sisartaan luullessaan ensin sisarensa tappaneen oman miehensä, mutta kyseessä oli suvun kunnian puolustaminen:¹²⁸

124 Ks. erityisesti Jansson K. 2000, s. 157–172. Karin Jansson on käynyt sukupuolihistoriallisesta näkökulmasta läpi yli sata ruotsalaista syytettä 1600-luvulta ja osoittaa, että syytöksiin suhtauduttiin sinänsä vakavasti. Ankara suhtautuminen näkyi edelleen uutta valtakunnallista lakia valmistelleen vuoden 1696 komitean ”naisrauhaa” koskevista ehdotuksista (Sjögren 1902, s. 402–403), joiden mukaan raiskaajalle oli langettava kuolemantuomio ja yrityskin oli ankaran sakkorangaistuksen alainen (*...kommer intet att häfda henne, bööte för wäldett 100 daler*). Raiskaajansa surmannut nainen oli vapautettava. Asianomaisen uhrin oli heti annettava tapahtunut ilmi ”kunnialliselle välle” tai viranomaisille kahdeksan päivän kuluessa.

125 KA ee1: 37–38.

126 Ks. myös Matikainen 1995a, s. 59 Suistamolla 1625 ja Räisälässä 1642 annetuista kahdesta langettavasta tuomiosta, joissa asetelma oli ollut samansuuntainen.

127 Sundin 1992, s. 344.

128 Sarmela 1994, s. 226. Matti Sarmelan mukaan Miehentappajan runo on levinneisyydeltään itäinen, vaikka sille on pyritty löytämään myös eurooppalaisia esikuvia.

– *Voi huora häpeätäsi, tapoit oman uroosi!*
– *Ei ollut oma urooni, oli huorien hosuja. Päästin heimolta häpeän, su-
vultani suuren soiman.*

Miehentappajaneidon teema on ainakin etäisesti nähtävissä, kun Sakkolassa 1675 Malin Heikintytär puukotti kuolettavasti renki Samuel Juhonpoikaa.¹²⁹ Samuel oli joulun aikoihin ”maannut hänet väkisin” (*såsom medh wåld häfdat*). Tapahtumat ja teon luonteen tarkempi muotoilu ovat pöytäkirjassa tulkinna-va-raisia; Samuel oli kertoman mukaan ensin lähennellyt Jaakko Lobran saunassa Kirsti Antintytärtä pyytäen tätä *lohduttamaan* itseään, vaikka Samuel seurusteli Malin Heikintyttären kanssa: ”*Mitäs minua pyydät itseäsi lohduttamaan, onhan sinulla Malinisi*”. Samuel oli ärsyttäkseen Malinia sanonut Kirstille: ”*Hän on lapsi, ei hän voi sitä vielä tehdä*”. Samuelin käytöksen tuomitsemiseen viittaa Malinin vapauttaminen tapposyytteestä eivätkä rengin omaisetkaan esittäneet vaatimuksia asiassa.

Maanlain mukaan¹³⁰ ... *tappa waimo miehen...nijn pitä hänen käreiän wietämän...ia duomita annettaman, quin muunkin miehen tappaian*. Kaisa Paavontytär puukotti Suistamolla Ursula-piikaa kuolettavasti, kun riitautuneet naiset olivat ensin haukkuneet toisiaan *huoriksi*.¹³¹ Suhtautumisessa naisen tekemään henkirikokseen tai naiseen henkirikoksen uhrina ei harvojen tapausten perusteella ole hahmotettavissa selviä eroja verrattuna miesten välisiin väkivallante-koihin verrattuna, vaikkakin yksityistapauksen perusteella naisesta maksettu pääraha saattoi jäädä pienemmäksi kuin yleensä miehen osalta.¹³² Monien tap-
pojen tapaan vähäisen riidan lopputulos oli Kaisankin tapauksessa aiottua vaka-
vampi. Kyläläiset kehottivat hämmentynyttä Kaisaa pakenemaan, mutta streltsit
ajoiivat hänet Venäjältä takaisin rajan yli. Lautakunta ei kyennyt ratkaisemaan
syyllisyyskysymystä, sillä asia oli *hämärä ja sokea*. Onkin huomionarvoista,
kuinka samaan yhteisöön kuuluneiden miesten välisissä surmatapauksissa ta-
vallinen kuvio – pakeneminen ja neuvottelut korvauksista asian oikeudellisen
ratkaisun valmistelijoina – ei nähtävästi vailla syvempää paikallista suhde-
verkostoa olleiden palveluspiikojen kohdalla toiminut. Niinpä Suistamon kä-
räjät eivät kyenneet etenemään asian ratkaisussa.

Perhe ja kotitalous

Patriarkaalisesti järjestäytyneen perheen ja kotitalouden merkityksen korosta-
misella oli 1600-luvulla symbolisesti tärkeä merkitys, koska perhe ja kotitalous

129 KA gg 2: 1203–1204v.

130 KrL: Tahallisen tapon kaari 28.

131 KA gg 2: 811–811v; 971v–972.

132 KA oo 5: 51–55; 2-4.11.1672. Nainen oli menehtynyt halosta päähän samaansa iskuun; surmaajan veli ja vaimo sovittivat asian uhrin omaisten kanssa 45 kuparitaalarista. Lisäksi luovutettiin tavanmukainen sovittajaislehmä. Naisista ja väkivallasta, ks. myös Mäkelä 1989, s. 61–62, 87–103; Taussi Sjöberg 1996, s. 124–127.

edustivat hierarkkista yhteiskuntaa pienoiskoossa.¹³³ 1600-luvulla voimistunut huoneentaulun yhteisökäsitys näkyi erityisen selvästi tavassa, jolla perheen ja kotitalouden sisäisiin ristiriitoihin ja väkivaltaan kiinnitettiin huomiota.¹³⁴ Maailmanjärjestyksen näkökulmasta punnittu asianomaisten maine vaikutti paljon siihen, mikä oli totta ja miten ankarasti väkivalta tuomittiin. Tavallisimmin naiset syytivät miehiä juopottelusta, väkivaltaisuudesta, uskottomuudesta tai elatuksen laiminlyönnistä, miehet vaimojaan tottelemattomuudesta ja kotitalouden hoidon laiminlyönnistä.¹³⁵ Lapvedellä 1665 Pietari Jaakonpoika oli mm. vetänyt vaimoan pakkasessa reen perässä. Menettely tuomittiin *epäinhimilliseksi* ja *tyrannimaiseksi*. ”Sika-Pietillä” oli jo ennestään vaimo ja kolme lasta Asikkalassa, kuten miehen perään lähteneet hämäläiset tiesivät kertoa. *Tyranniksi* luonnehdittiin myös hauholaista Arvi Yrjönpikaa, jonka yleisesti tiedettiin pahoinpidelleen vaimoan Valpuri Sipintytärtä. Kun Valpuri löydettiin hukkuneena, kääntyivät epäilyt välittömästi aviomieheen. Silminnäkijöitä tapahtumille ei ollut ja mies kiisti surmanneensa vaimonsa, mutta silti käräjät tuomitsivat Arvin murhasta ja vaimonsa surmasta ”korkeampien syiden kaaren” perusteella kuolemaan.¹³⁶

Simo Litmasta syytettiin Kurkijoella 1684 vaimonsa Riitta Paunosen pahoinpitelemisestä kuoliaaksi.¹³⁷ Riitan edellinen mies Antti Räikkönen oli hukkunut, kun Riitta odotti pariskunnan toista lasta. Leski oli kiirehtinyt nopeasti naimisiin Simon kanssa, mutta hän oli menehtynyt hieman yli viikkoa lapsen syntymän jälkeen. Lapsi oli kuollut jo muutamaa päivää aiemmin. Simon tiedettiin pahoinpidelleen vaimonsa pahimmillaan *ruskeaksi ja siniseksi*, ja ruumiin tarkastaneet lautamiehet sekä sen pesseet kaksi naista todistivatkin löytäneensä ruumiista merkkejä väkivallasta. Vakavan pahoinpitelyn kiistänyt Simo myönsi *kurittaneensa* vaimoan joskus piiskalla, koska tämä juopotteli eikä pitänyt huolta kotitaloudesta. Lisäksi Simo epäili vaimonsa varastaneen häneltä rahaa. Lautamiehet ja rahvas todistivatkin vaimon *suureksi juopottareksi (en stoor drickerska och fyllbytta)*. Käräjät tulivat lopputulokseen, että menehtymisen syynä olivat mahdollisia lyöntejä ennemmin juopottelun aiheuttamat vaivat tai *paha yskä ja sydämen pistos*. Simo vapautettiin tapposyytteestä, mutta hänen kuitenkin katsottiin ylittäneen kohtuuden kurituksessaan, joten hänelle langetettiin lautamiesten laskemien mustelmien ja ruhjeiden perusteella yhteensä 39

133 Tarkemmin perheen sisäisiä suhteita ja kotitalouden symbolista merkitystä tarkastelevat Eilola 2001, s. 177–191; 2002; Warpula 2002.

134 *Cosca Wiha/ Waino ja Mielenkarwaus tule Awioparin välillä.../ niñ ettei manauxet/ waroimiset/ eli sowittamiset suuren rangaistuxen uhkamisella taida autta/ waan he jopapäiwäises tappeluxes/ rijdas ja toras aina eläwät.../ niñ pitä ne kutzuttaman Duomio-Capitulijn/ ja Asia seillä hywin tutkittaman ja cuultaman. Jos ei sekän tahdo autta/ niñ annetnan Mailmallisen Oikeuden eteen...* aviopuolisoiden välisistä suhteista ja niiden valvon- nasta ks. tarkemmin Lempiäinen 1967, s. 196–197; 366–368; Pylkkänen 1990, s. 289–301; Taussi Sjöberg 1996; Katajala 2001; Eilola 2002. Lievempiä perheensisäisiä ongelmia käsiteltiin ensisijassa kirkollisten instituutioiden kuten konsistorin sekä piispan- ja rovastintarkastusten toimesta.

135 Pylkkänen 1990, s. 295–296.

136 KA ee 8: 99–101v; Katajala 1994, s. 79.

137 KA gg 3: 121v–125.

markan sakko. Perusteena käytettiin mm. maanlain tahallisten haavain kaaren lukua 19, jonka mukaan...

*Jumala on andanut waimon miehelle apulaisexi is alimmaisexi, qui-
tengin ei oriaxi eli ialka portahaxi, ia heidhen tule toinen toistans rakas-
ta, waimon miestä, quin oma päätäns, ia miehen waimo ninquin iäsen-
däns; is sentehden cuka mies wainost eli pahudhest...lyöpi hänen emän-
dens sinisexi eli punaisexi...olkan se caicki caxi maxos, is hänen lähi-
mäinen sukuns, olkan hänen syynsanoians.*

Puolisoiden välisen suhteen lisäksi vanhempien auktoriteettiasema nousi 1600-luvulla erityisen huomion kohteeksi.¹³⁸ Sama analogia päti isäntien ja emäntien suhteisiin palvelijoihinsa.¹³⁹ Isän antama piiskaus oli oikeudenmukaista kuritusta, mutta käden nostaminen vanhempia vastaan oli taburikkomus. Sukupolvihierarkiat kuuluivat luonnollisesti myös sukuyhteisön järjestykseen. Idensalmelaista Pekka Hyväristä syytettiin sukulaismiehensä taposta ja isänsä lyömisestä talvikäräjillä 1649. Pekka puolustautui tunteikkaasti nimenomaan jälkimmäistä syytöstä vastaan: ”*Herra Jumala varjelkoon minua, että olisin isääni lyönyt, ei, kaikki mitä isä onkaan minulta pyytännyt, sen olen antanut, ja kun ker-
ran sanoin hänelle vastaan ja hän halusi lyödä minua...se kävi niin minun sydä-
melleni että itkin ja pyysin anteeksiantoa*”. Hän antoi anteeksi ja vaihdoin hyvän hevoseni hänen huonoon...”¹⁴⁰ Jo pelkkä vanhempien lyöminen oli periaatteessa kuolemanrangaistuksen alainen rikos, mutta hovioikeus usein muunsi rangaistuksen kujanjuoksuksi. Käsittäessään tilanteen vakavuuden vanhemmat saattoivat oikeudessa perua ilmiantonsa ja anoa anteeksiantamusta uhkaavan kuolemanrangaistuksen edessä. Jääskeläinen Matti Näveri paljasti kappalainen Samuel Lacmannukselle poikansa Eskon lyöneen häntä jouluaattona ja näytti samalla mustelmaansa: ”*Katso herra, tällaisen joululahjan poikani on minulle antanut*”. Pian isä ymmärsi syytöksen vakavuuden ja anoi perheensä kanssa kappalaista olemaan paljastamatta asiaa. Kappalainen heltyi, mutta tapahtunut levisi *pahojen ihmisten* puheiden kautta ja Esko vangittiin. Käräjillä hänelle langetettiin kuolemantuomio. Kappalainen joutui konsistorin nuhdeltavaksi. Lacmannus oli ollut haluton paljastamaan tapausta siksikin, että hänen aiemmin paljastamansa vanhempiensa lyöjä oli joutunut kujanjuoksuun ja kantoi tästä kaunaa kappalaiselle. Pitäjäläiset anoivat taitavana hevoskuoharina tunnetun Eskon puolesta.¹⁴¹

Valkealainen Erkki Pentinpoika Korja pysyi vuonna 1663 syytteissään poikaansa Pentti Korjaa vastaan.¹⁴² Poika oli lyönyt isäänsä kirveellä kaskimaalla, kun tämä oli hoputtanut nukkuvaa poikaansa töihin. Lisäksi isän mukaan Pentti oli usein vetänyt häntä tukasta, haukkunut kelmiksi ja uhannut polttaa koko pi-

.

138 Lempiäinen 1967, s. 199–200; Pylkkänen 1990, s. 301–305; seikkaperäisemmin ks. esim. Odén 1987; Ylikangas 2000, s. 124–140; Warpula 2002.

139 Nygård 1989, s. 34–38, 108–112.

140 KA oo 2: Idensalmi 22.2.1649.

141 KA jj 13: 17–18.

142 KA jj 11: 10–14.

han. Isä vaati poikaansa rangaistavaksi, koska muuten isä pelkäsi, että tämä vielä surmaisi hänet. Poika anoi polvillaan armoa isältään ja lautakunnalta sanoen, että isä oli kohdellut häntä epäoikeudenmukaisesti lyömällä useammin kuin hänen veljiään. Poika ehdotti, että jos sovintoon ei päästy, hän oli valmis etsimään asuinpaikkansa muualta.

Käräjille oli kantautunut huhu, jonka mukaan Penttiä pidettiin *hulluna*. Tähän isä vastasi pojan olleen terve ennen Klemetti Pyöriäisen nelipäiväisiä heinä-talkoo-oluita vuonna 1658, jolloin Pentti oli alkanut seurustella Pyöriäisen tyttären kanssa ja muuttanut isän mukaan levottomaksi. Vuodet 1659 ja 1660 olivat kuluneet ratsumiehenä Liivin- ja Kuurinmaalla, kunnes vuoden 1661 katselmuksessa hänet oli vapautettu *hidasjärkisyyden* vuoksi. Komppanian majoitusmestarin mukaan Pentti oli raakattu väestä kurinpito-ongelmien takia. Muuten hänen ei tiedetty saaneen erityisiä raivokohtauksia. Kymmenen käskyä Pentti luutteli sujuvasti. Välit kotona olivat huonontuneet pojan palattua Puolasta, pojan mukaan isä ei enää *rakastanut* häntä ja isän mielestä pojasta oli tullut *suuri itsestään*. Kaskimaalla tapahtuneen kohtauksen jälkeen Pentti oli valmistellut pakoa ja piilottanut ruokaa ja tavaroita ennen kuin hänet otettiin kiinni. Lautakunta arvioi, että vaikka Pentti ei ollut *päästään niin terve kuin pitäisi*, painoi hänen muuten normaali käytöksensä arvion siihen suuntaan, ettei häntä voinut pitää täysin *vähäjärkisenä* tai *mielipuolena*. Pentti Korja tuomittiin kuolemaan, sillä hänen pääteltiin lyöneen isäänsä *katkeruudesta*.

■ Totuus puntarissa

Turun piispa Isak Rothovius puuttui kuuluisassa Turun akatemian vihkimissaarnassaan vuonna 1640 suomalaisten *jumalattomaan* menoon (*ogudaktighet*). Rothoviukselle suomalaisten perinnäistavat ja rituaalit uhraamisineen ja karhunpeijaisineen olivat *suurta ilveilyä* (*stort gäckeri*), johon yleisesti turvauttiin Jumalan sijaan. Näin oli siitä huolimatta, että kansalla oli jo yli sata vuotta ollut *Jumalan sana, kristillinen esivalta ja uskollisia opettajia*, kuten Rothovius toisessa yhteydessä ihmetteli.¹

Muutamaa vuotta (1644) Rothoviuksen saarnaa myöhemmin Loimaan kapalainen Laurentius Petri julkaisi saarnakokoelman *Selityxet joca-päiväisten huomen-, ehto- ja ruoca-lucuin eli siunausten, yksinkertaisilla saarnoill edespannut*, joka pyrki pukemaan vanhoille toimintatavoille kristillisen kaavun. Paholaisen metkujen vastustamiseksi oli turvaututtava siunauksiin, rukouksiin ja Jumalan nimeen, vastoinkäymisten ohella myös arkipäiväisissä askareissa aamulla noustessa, ruokapöydässä ja nukkumaan mennessä.² Saatanaa torjuesaan Laurentius eteni johdonmukaisesti vaatimuksesta *runovirsien, reki-veisujen ja riettaisten laulujen* korvaamisesta kristillisillä lauluilla aina kohtuullisen yöunen merkitykseen saakka, joka vahvisti ihmistä kiusauksia vastaan.³ Laurentiuksen saarnakokoelman jäsentävänä teemana oli väärän tiedon, väärin rituaalien ja epäilysten aiheuttama uhka yhteisölle, jonka yhtenäisyyttä ne hajotivat. Kyseenalaistaminen ja harhailu oli vaarallista:⁴

Niin myös meidän pitää aikainans ylhällä oleman ja wirastamme waarin ottaman: eikä pidä antaman itsemme estää jonkun juonen ja tilan kautta; nimittäin: etten me anna itsemme pitkiin ajatuksiin, rupee phantaseralemaan ja kaikkea mailmaa ympärins ajattelemaan: taikka aiwan kauwan hangitse, koska me tahdomme jotakin eteemme ottaa.

Tradition noudattamiseen sitoutuneille yhteisöille on leimallista, että vähäisiinkin kategoriarikkomuksiin reagoidaan herkästi. Pyhäjärvellä 1695 Kaisa Pekantytär syytti Lauri Orpanaa myssyn riistämisestä häneltä kirkossa. Orpana selitti vain tarkastaneensa, oliko Kaisa *poika*, kun tämä piti miehen myssyä. Tällainen sukupuolirajojen ylittäminen ei ollut tapana, ja Kaisan käytös herätti ärtymystä. Lauri Orpana vapautettiin syytteestä.⁵

Piispa Rothovius joutui harmikseen toteamaan, kuinka vitkaisesti perinnäiset ajattelutavat muutuivat. Tämä ”mentaliteettien hitautena” tunnettu ilmiö on

1 Hertzberg 1889, s. 2; Heikkinen 1969, s. 81.

2 Parvio 1959, s. 238–240.

3 Petri 1644, s. 55, 77–78.

4 Petri 1644, s. 55.

5 KA gg 14: 80.

havaittu esimerkiksi verrattaessa sairaus- ja noituuskäsitysten yhtäläisyyksiä 1600-luvun tuomiokirja-aineiston ja pääasiassa 1800-luvulla kerätyn suomalaisen perinneaineiston välillä.⁶ Pentti Renvall toteaa varhaisen uuden ajan kirkonmiesten joutuneen opetuksissaan sovittamaan viestinsä alhaisemmalla kehitystasolla olevan rahvaan ajattelun mukaiseksi.⁷ Laurentius Petrin saarnojen opetukset pyrkivät selvästikin puuttumaan lähinnä ilmiöiden poliittiseen tulkintaan: erosiko eliitin ja rahvaan ajattelutapa perusteiltaan niin selvästi kuin Renvall väittää, on jo vaikeammin todennettavissa. Kun savolaismiehet kiistelivät tapaninpäivän kutsuilla siitä, lauletaanko iltaa istuttaessa rekivirsiä vai *jumalallisia virsiä*, oli laulujen yhteisöllinen merkitys sama, vaikka niiden poliittinen sisältö oli erilainen.⁸

Merkit, vala ja kirous

*Jos minul olis sitä äly ollut nijn olisin minä ottanut hänäldä märckin, waan minä hämmestyin sixen, etten tiedänyt rueda mitän: sijnä hänen julma työ miöskin rohkiast loppui, nijn ättä minä en tiedänytt sinä hemmänyxes eikä sinnä eikä tännä.*⁹

Lehmään sekaantumista todistaneen 12-vuotiaan Johanna Matintyttären tapaan todistajat puhuivat usein *merkeistä*.¹⁰ Merkin *ottamisella* voitiin tarkoittaa jonkin tekoon liittyneen esineen ottamista todisteeksi: ”Tässä on merkki, jonka olen tappelusta ottanut”, ilmoitti renki Olli Liikanen juostuaan kertomaan surmatyöstä lähitaloon ja heittäessään verisen puukon tuvan pöydälle Kurkijoella 1695.¹¹ Toinen tapa merkin ottamiseksi oli jonkin asianomaiseen kiinteästi liittyneen esineen tai vaatekappaleen takavarikointi. Esimerkiksi Luumäellä Esko Lanki onnistui viemään hänen viljaansa leikkaamassa olleelta Matti Okkerilta hatun ja puukon.¹² Merkin *antamisessa* oli kyse asianomaisen ruumiillisesta tai sanallisesta merkitsemisestä. Nämä yhteydet ilmenevät erityisesti rituaalisen väkivallan ja kunnianloukkausten yhteydessä. Merkin *saaminen* taas viittasi tulkintaan yliluonnollisen voiman antamasta merkistä, josta esimerkkinä ovat ns. jumaltuomiot.

6 Nenonen 1995, s. 152; Eilola 1999; vrt. myös Bailey 1987, s. 295.

7 Renvall 1949, s. 100.

8 Kyseisestä tapauksesta ks. Lappalainen P. 1971, s. 179; Saloheimo 1990, s. 529.

9 Matikainen 1997, s. 121.

10 Yleisesti merkki on mikä tahansa, joka viittaa johonkin muuhun. Lingvisti Ferdinand de Saussuren ajatuksia seuraavassa traditiossa merkin katsotaan rakentuvan ilmaisusta (signifiant) ja sisällöstä (signifié). Näin ilmaisu tai ”merkitsijä” viittaa merkin ulkoasuun (veri, mustelma, puukko, kirves, hattu jne.) ja sisältö eli ”merkitty” siihen mitä merkki tuo mieleen (väkivallanteko, kunnia-asia jne.). On helppo huomata, että ilmaisujen ja sisältöjen suhde on historiantutkimuksessa tärkeä kysymys ja siihen täytyisi kiinnittää aiempaa tiedostetummin huomiota. Erilaisista merkin lajeista ja semiotiikasta tutkimuksellisenä näkökulmana: Sjöblom 1998b, s. 213–223. Merkin ja symbolin käsitteiden yleisistä määrittelyistä, ks. esim. Manninen 1994, s. 129–130, 137; Reber 1995, s. 721, 775–776.

11 KA gg 14: 154–158v.

12 Ks. viite 81.

Johanna Matintytär kuvaili edellä mainitussa todistuksessaan muutamaa vuotta vanhemman pojan sekaantumista talon lehmään. Yksityiskohtainen taupausselostus jättää epäselväksi, millainen merkki Johannan olisi pitänyt ottaa, jotta lautakunta olisi voinut pitää sitä todisteena kyseisestä teosta. Eläimeen sekaantuminen oli rikos, jota oli käytännössä mahdotonta todistaa ilman jäävittömiä silminnäkijöitä tai tunnustusta.¹³ Vakavan epäilyn syntymiseen merkki saattoi silti riittää. Säämingissä Antti Matinpojan lehmä palasi pihaan Antti Paavonpojan vyö mukanaan. Paikallisen postitalonpojan poika Antti Paavonpoika selitti laittaneensa postimatikallaan merkille lehmien levottoman käytöksen ja epäilleensä, että karhu liikkui lähistöllä. Antti kertoi sitoneensa yhden lehmistä vyöllään puuhun ja nousseensa tähystämään mäennyppylälle. Lautakunta piti Antti Paavonpojan selitystä lehmän sitomisesta omituisena ja alkoi muistella, kuinka Antin setä Tuomas oli ollut epäiltynä lehmään sekaantumisesta toistakymmentä vuotta aiemmin. Tuomas-setä oli vapautettu, mutta sosiaalinen leimautuminen ohjasi vyölle annettua merkitystä ja johti siihen, että pelkkä epäily pakotti Antti Paavonpojan puhdistautumaan myötävalalla.¹⁴ Antti Paavonpojan päälle langennut epäilyksen varjo on yksi osoitus siitä, kuinka merkien tulkinta on osa laajempaa päättelyketjua, jota ohjaavat myös valta, pelot ja moraalikäsitteet.¹⁵

Viipurin raastuvassa todistajina esiintyneet Matti Svensk ja Luiru-Erkki muistelivat tarkkailleensa vierasta kulkijaa kaupungin valleilta vuonna 1630:¹⁶

- *Mikähän vieras mies tuolla menee, voimakas, terve mies näyttää olevan*
- *Mihinkähän menee kirveensä kanssa*
- *Voi olla, että menee pahoille teille. Jumala varjelkoon, tuleekohan hänestä pyöveli tähän kaupunkiin, hän on voimakas, terve mies*
- *Voi mennä sitäkin tietä*

Miesten päättely pahoista teistä osoittautui sikäli oikeansuuntaiseksi, että *pyöveliä* epäiltiin myöhemmin varkaaksi. Tulkinta pyövelistä voidaan nähdä yleisinhimillisen psykologian, henkilökohtaisten pelkojen ja tietyille historialliselle tilanteelle tyyppillisten merkitysrakenteiden yhteisvaikutuksen valossa. Ihminen kokee helposti kirves kädessä hiiviskelevän vieraan miehen uhkaksi missä kulttuurissa tahansa, mutta tulkinta pyövelistä on uskottava vain, jos sille on kyseisessä kulttuurissa olemassa vastine myös todellisuudessa. *Pyövelin* on myös oltava tilanne- tai henkilökohtaisesti pinnalla ihmisten ajatuksissa, jotta tulkinta syntyy.

Osa asioiden ja esineiden mahdollisista merkityksistä on ymmärrettävistä yleistä yleisiä ja varsin universaaleja. Esimerkiksi ulosteet merkitsevät kaikkialla hylättäviä ja kartettavia asioita. Merkitykset muotoutuvat myös uudelleen

13 Tarkemmin ks. Lilieqvist 1992 passim.

14 Matikainen 1997, s. 127–128.

15 Vrt. myös sosiaalisesta leimautumisesta noituussyytösten taustalla: Eilola 2001, s. 284–295.

16 KA xi: Viipuri 21.6.1630.

pitkällisten historiallisten yhteiskuntamuutosten myötä.¹⁷ Ihmiset luovat jatkuvasti uusia merkityksiä, mikä on tärkeää tiedollisten järjestelmien ja koko yhteiskunnan muutoksen kannalta. Yksi keskeisimmistä naapurisuhteiden riidan aiheista 1600-luvulla olivat vieraaseen halmeeseen karkailevat eläimet, joita yleensä paimensivat alaikäiset pojat ja tytöt. Paimenet saattoivat joutua vihaisen naapurien kurittamiksi, mikä helposti johti hankalaan konfliktiin isäntien välillä – tapahtuneeseen kun oli yleensä olemassa ainakin kaksi näkökantaa. Säkkijärven pitäjässä ongelman ratkaisuksi oli muodostunut ”maantapa”, jonka mukaan vierailta tiluksilta karjoneen tavatuilta pieniltä paimenilta oli takavari-koitava vaatteet *merkiksi*.¹⁸ Symboli on sopimusvarainen merkki; säkkijärveläisten ”sopimus” oli varsin konkreettinen, sillä vaatteista tehtiin rajaloukkauksen symboli ja samalla yksi ongelmanratkaisua helpottava tiedon tae.

Vieraan kulttuurin koodia voi olla vaikea tulkita, mikä on tunnettu ilmiö niin antropologeille kuin historiantutkijoillekin. Vääpeli Johan Lohman pistäytyi Lapvedellä rakuunatilallinen Risto Urosen tupaan. Normaalien tervehdysten jälkeen pöytään istahtanut vääpeli tiedusteli, miksi *hunsvotti* oli jättänyt saapumatta edelliseen väenottotilaisuuteen. Risto vastasi vääpelin karkeaan keskustelunavaukseen ivaamalla, että oliko vääpeli suurikin herra: *kuningas, maaherratai kenraali?* Miehet aloittivat käsiryysyn, ja käräjillä osapuolet mittauttivat toisilleen sakot vähäisistä vammoista. Vääpeli kertoi kaapanneensa Riston tuvasta kirveen *merkiksi* isännän uhkailuista. Riston mukaan vääpeli oli anastanut kirveen, mikä taas viittaisi syyllistymiseen kotirauhan rikkomiseen. Lautakunta ei pitänyt kirvestä merkinä vääpelin selittämällä tavalla, mutta puolusti hänen käytöstään muukalaisuudella: vääpeli ei tuntenut maan *lakia ja tapoja*. Kirves ei ollut myöskään merkki kotirauhanrikkomisesta, sillä lautakunta luokitteli Risto Urosen *pahaksi ja vastentahtoiseksi* ihmiseksi, jolta *harvoin hyvää sanaa kuuluu*. Vääpeli oli tullut kaikessa *ystävyydessä* toimittamaan laillista asiaa ja hakemaan yösijaa, joten *saattoi ajatella*, että Uronen oli *käyttänyt väärin* kotirauhaoikeuttaan.¹⁹

Käräjillä paikallisten lautamiesten merkitys oli tärkeä, sillä joskus oloja tuntemattomat lainlukijat ja tuomarit saattoivat tarvita tulkkia ihmisten käyttäytymisen selittämiseen. Esimerkiksi epäilyttävässä kuolemantapauksessa menehtyneen nopea hautaaminen voitiin hovioikeudessa tulkita peittely-yritykseksi. Tällöin lautakunta saattoi tähdentää nopean hautaamisen olevan ”maan tapa”.²⁰ Lautakunta saattoi näin viitata paikallisiin tapoihin myös tarkoituksenmukaisena keinona hälventääkseen epäilyjä, joita hovioikeuden tarkastajille saattoi lain-

17 Matti Sarmela (1991, s. 241–244) on pohtinut karhulle suomalaisessa kulttuurissa annettujen merkitysten muutosta. Suomalais-ugrialaisten kansojen toteemieläimiä lienevät olleet hirvi ja karhu. Toteemieläimenä karhun kaataminen oli kiellettyä. Kaskikulttuurin aikana riitit keskittyivät karhun karkottamiseen ja kaadetun karhun lepyttämiseen sekä luontoon palauttamiseen. Vakiintuneen peltoviljelyn aikakaudella karhusta tuli tuhottava vahinkoeläin, modernissa yhteiskunnassa urheilumetsästyksen kohde ja jälkmodernilla aikakaudella katseltava ”luontoelämys”.

18 KA jj 9: 38–45.

19 KA jj 10: 8–14.

20 KA jj 10: 52–55.

lukijan kertomuksen perusteella tulla. Maantapaan vedottiin myös Jääskessä vuonna 1681, kun Samuel Frossaria epäiltiin vaimonsa kuolemantuottamuksesta. Ruumiin tarkastaminen osoitti vaimon menehtyneen Samuelin kertomuksen mukaisesti synnytykseen. Kirkkoherra selitti Samuelin ratkaisua olla kutsumatta eityistä lapsenpäästäjää sillä, että tällä seudulla lapsenpäästäjän käyttö koettiin häpeälliseksi.²¹

Jumaltuomiossa ratkaisu epäselvään tilanteeseen saatiin yliluonnollisen moraalinvartijan antamasta merkistä.²² Kuolemaan johtaneesta pahoinpitelystä epäilty Lempäälän nimismies Juho Antinpoika joutui vuonna 1628 vakavan paikan eteen, sillä hänen oli kosketettava hautaamatonta ruumista ja pyydyttävä Jumalalta *merkkiä* syyllisyydestään tai syyttömyydestään. Samanlainen paaritai ruumiskoe (*bårprov*) järjestettiin linnanpäällikön luvalla samana vuonna myös Tammisaaren kaupungissa, mutta mitään merkkiä ruumis ei kummassakaan tapauksessa antanut ja epäillyt vapautettiin. Koetta johti kummassakin tapauksessa paikallinen kirkkoherra.²³

Jumaltuomiot todistelukeinona kiinnostivat laajalti keskiajan ja uuden ajan alun eurooppalaisia oikeusoppineita. Rehtori Jacob Rudbeck kirjoitti vuonna 1623 Svean hovioikeudelle mietinnön parikokeesta erään tapauksen tulkitsemista varten. Hukkuneen nenästä oli vuotanut verta murhasta epäillyn koskettaessa ruumista. Rudbeckin mukaan väkivaltaisesti surmatun ihmisen ruumiinlämpö pakeni sydämeen, mikä muutti veren laatua. Vastaavasti surmaajan verelle kävi huonon omantunnon aiheuttamasta kauhistuksesta samalla tavalla hänen koskettaessaan ruumista, koska samankaltaiset aineet vetivät toisiaan kohti sympatian lain mukaisesti. Rudbeck tarkensi vielä veren kahta ominaisuutta, joista toinen oli myötäsyntynäinen ja esivanhemmilta peritty, toinen taas tarttunut vereen surmaajan mukana. Niinpä sekä surmaajan että sukulaisten koskettaessa ruumista se vuoti verta. Vastaavia ns. sympateettiseen magiaan perustuvia uskomuksia tunnetaan runsaasti suomalaisesta kansanperinteestä.²⁴

21 KA jj 23:85–90.

22 Ilkka Mäntylä (1969, s. 131) on selostanut Ylitornion käräjillä 1682 käsiteltyä tapausta, jossa paikallista profossia oli syytetty vangin irtipäästämisestä. Kyseinen Jöns Kuruinen pyysi Jumalalta ”merkkiä” huutamalla melko pitkään ja kovaa ”hoi”, minkä jälkeen hän oli kaatunut selälleen lattialle. Maaginen huuto (ks. Granlund & Ramsten 1969, s.402–404; Vilkuna K. 1969, s. 405) vakuutti ainakin kärjärahvaan, joka piti tapahtunutta *Jumalan merkinä*.

23 Estlander 1914, s. 58–63; Melander 1936, s. 199–202. Tammisaaren tapaus: *Och efter unge Hanss Hollender aldeles nekar att han aldeles hafuer aldrig kommit medh sin wredes hondh där upå honom och sin lofligh edh på lijket gjordt hafuer efter som kirkie herden her Arfuedh eden för honom stafuat hafuer aldeles efter ståhållaren ehrligh och wälachtadh Anderss Nielsson bref och befallninng och lijket ej hafuer gifuit något teken...; Lempäälä: *Witmadhe Her Michell Kyrkioherden och her Märthen capelanen at när Bertills lijck kom till Kyrckian hafue the icke wellat till städtdia det begraffwa förre än länsmannen Johan Andersson för detta tallet skull måste leggja sijn hand på lijket och swerigie, och bede Gudh latta dett gifwa teckn ifrån sigh, om han dähr till skulle skyldigh warra, hwilcken edh han och upå lijket swor och doch inthz teckn ifrån sigh giffwett.**

24 Estlander 1914, s. 75–78. Kyseisiä paari- tai ruumiskokeita tutkimuksessaan selostanut professori K.R. Melander (s. 1858 Kuopiossa) kertoo kuulleensa kyseisen uskomuksen lapsuudessaan ja kysyneensä asiasta myös kansatieteen professori Martti Haaviolta, joka tunsikin uskomuksen kansanperinneaineistosta (Melander 1936, s. 203–204).

Itse ilmiöön uskottiin siis yleisesti, mutta mahdollisen sukulaisuuden lisäksi parikokeeseen, kuten muihinkin vastaaviin todistelukeinoihin, sisältyi useita epävarmuustekijöitä. Ihmisten järjestämien kokeiden katsottiin loukkaavan Jumalaa, ja Saatana saattoi sekaantumisellaan vaikuttaa kokeiden lopputulokseen, kuten oikeudenkäyttöön yleensäkin. Katolisen kirkon lateraanikonsiili oli jo vuonna 1215 kieltänyt jumaltuomiot ja välittäjinä toimineiden pappien osallistumisen niihin. Jumaltuomioiden merkitys keskiaikaisessa oikeudenkäytössä oli kokonaisuutena melko vähäinen, eivätkä ne missään puolella Eurooppaa saavuttaneet kiistatonta asemaa.²⁵ Myös mainitut Suomesta tunnetut tapaukset ovat yksittäisiä. Merkkien tulkinta saman kulttuurin sisälläkään ei ole ristiriidatonta; tämä lienee valtiollistumisen myötä tapahtuneen oikeudenkäytön välineiden ja auktoriteetin tehostumisen lisäksi keskeisin syy tulkinnanvaraisten jumaltuomioiden ja -todistusten jäämiseen taka-alalle jo aikana, jolloin ne ymmärrettiin sinänsä tiedollisesti järjennukaisiksi.²⁶

Oikeudellisesti huomattavasti jumaltuomiota merkittävämpi todistelukeino oli vala. Vuonna 1486 muuan nimeltä mainitsemattomaksi jäänyt suomalainen nainen (*finskona*) riitautui ruotsalaisessa Arbogan kaupungissa erään Lars Svenssonin kanssa. Oikeudessa nainen syytti vastapuoltaan liinan ryöväämisestä (*eth rofweri*) hänen päästään. Lars Svensson vapautui esittämällä kaksitoista myötävannojaa, jolloin naisen esittämät kaksi silminnäkijää – nainen ja muuan renki – eivät riittäneet loukatun kunnian palauttamiseen (*Och aepfir then finskonas ordh som hon sielf sadhe inne for sittianthe rettin ath hon hadhe jngen annor wittne aen en qwinno och en drench*).²⁷

Germaanisessa oikeudessa myötäväla oli ennemminkin suvun kosto-oikeuden ilmentymä kuin todistelukeino. Myötävannojat esittämällä syytetty osapuoli osoitti asemansa ja ilmoitti tukevansa syytettyä.²⁸ Myötävalan idea oli näin samankaltainen kuin Edward Westermarckin tutkimilla Marokon berbereillä, joiden kulttuurissa taposta epäilty saattoi vapautua syytteestä sukulaistensa myötävalalla. Jokainen väärä vala heikensi suvun miesvoimaa, jolloin myös muuten todistajiksi kelpaamattomat nuoret pojat saattoivat toimia valanvahvistajina.²⁹

Myötävalan teho perustui valan pyhyteen ja sukuyhteisön ajattelutapaan, jonka mukaan väärän valan tekijä altisti itsensä yliluonnolliselle kostolle ja vastapuolen suvun vihalle. Epävarmuutta aiheutti se, että *kevyille* ihmisille valan painolla ei ollut välttämättä merkitystä: myös sananlaskujen mukaan... *wala warckan miecka* tai *syö coira cah lens ja pettä uro walans*.³⁰ Totuuden selvittämisessä myötävalaa alettiin pitää yhä epäilyttävämpänä varhaisen uuden ajan oikeusoppineiden keskuudessa. Tähän suuntaukseen liittyi mm. Olaus Petrin tuomarinohjeiden tunnettu kritiikki valojen käyttöä kohtaan.³¹ Myöhäiskeskiai-

25 Johansson 1960, s. 550; Ylikangas 1988, s. 51; Pihlajamäki 1997, s. 17–21.

26 Ks. myös Sorolainen II, s. 199: *Ja meille on monda esimerkcki sen päälle/ cuinga Ihmelisestä Jumala on ilmoittanut murhat...*

27 AsT II, s. 298; Lamberg 2000, s. 515.

28 Ylikangas 1988b, s. 51–52; Letto-Vanamo 1995, s. 88–90.

29 Westermarck 1931, s. 11–12.

30 Florinus 1702.

31 Renvall 1949, s. 170–171; Ylikangas 1988, s. 44–46; Letto-Vanamo 1995, s. 85.

kaisen Arbogan kaupunkiyhteisö saattoi soveltaa edellä kuvatulla tavalla myötävälää mieleisensä ratkaisun saamiseen, mutta 1600-luvun käräjillä luotettavien silminnäkijätodistajien ohittaminen ei enää tullut kysymykseen. Vuoden 1643 lakikomissio opasti lainlukijoita ja tuomareita, ettei myötävälän käytössä pitänyt kiirehtiä puhumattakaan tuomitsemisesta ilman selviä todisteita. Myötävälä ymmärrettiin 1600-luvun oikeudenkäytössä viimeisenä keinona täydentämään muita todistelukeinoja, ja siihen turvautumista piti välttää jo siksikin, että ”välä jo itsessään näyttää olevan jonkinlainen häpeä”.³² Lakikomission näkemys valasta noudatti näin Olaus Petrin jo sata vuotta aiemmin tuomarinohjeissaan ilmaisemaa linjausta.³³ Epäilty vannoi puhuvansa totta (*Juramentum veritatis*) ja myötävannojat vannoivat uskovansa syytetyin puhuvan totta (*Juramentum credulitatis*).³⁴ Jääskeläinen Jaakko Meronen puhdistautui vuonna 1641 Elina Eskontyttären esittämästä väkisinmakuusta esittämää syytettä vastaan vannomalla ensin itse:³⁵

Jumala kaickiwaltiass älkön ikänäns ättakon minun sielun eli rumin hänen haltuhun mutta andakon Pärkelen waldaan iänkaikesesti iäs minä ikänen olen ajatellu tächdä taicka tächnut olen sitä paha tiötä mistä Ijaxen Elli minua soimannut ombi.

Seuraava kaava annettiin myötävannojen luettavaksi:

Minä olen nyt päälle kooldellu Jaacko Meroisen oman walan, sän päälle miös minä hywälle tunnoholle wannoa taidan ätteij millä muoto minä tiedhen ättä hän ombi wärin wannonnu, is miös hywäl ajatoxe mielällä taidan sanoa ia miös wanno ättei minä millengin tawall itze tieden taicka ole koollut muilda puhuttawan ättä Märoinen sitä paha tiötä technutt ombi mistä sildä waimolda ombi soimattu: nijn totisesti Jumala minua auttakon quin minä tämen walan minun hywän tundohon kautta wannonut olen.

Olaus Petri kiinnitti tuomarinohjeissaan huomiota väälän kaavaan. Hänen mukaansa tavallinen muoto *Jagh beder migh sä Gudh hielpa at hans Edh är reen och icke meen* oli suorastaan vaarallinen ja johti väärin väloihin, koska se ei viittannut väälän tietämykseen kyseisestä asiasta. Niinpä oli väännottava tarkemmin ja ilmaistava, että omantunnon ja parhaan tietämyksen mukaan uskoi asianomaisen väälän (*troor jagh at hans Edh är reen och icke meen*).³⁶ Myös epäillyn väääräminen kahdentoista ”kunniallisen väisen” (*danneqvinmor*) väötävälälle oli mahdollista.³⁷ Näissä tapauksissa kyseessä olivat lapsenmurhaepäilyt, joten väisten väääräminen väötävannoiksi korostaa väinenomaan

32 Wahlberg 1878, s. 143–144.

33 Domare Regler, kohdat 28,29,30.

34 Myötävälästä pohjoismaisessa vänsäädännössä: Ylikangas 1988, s. 51–56; Letto-Vanamo 1995, s. 87–101; Nousiainen 1993, s. 337–338.

35 Ylönen 1957, s. 706–707.

36 Domare Regler, kohta 34; tuomarinohjeiden västasta ja merkityksestä, ks. Ylikangas 1988, s. 7–77.

37 Näin tapahtui Kokemäellä vuonna 1600. Melander 1921, s. 74–75.

myötävannojen tuntemusta naisten elinpiiriin kuuluneesta asiasta. Lakikomisio pohti kiintoisasti myös valan historiallista taustaa. Yhteisökäsitys oli muuttunut sukuyhteisön ajoista, sillä raudankantojen ja muiden jumaltuomioiden aikakaudella pelissä oli ”vain” kunnia, nyt 1600-luvulla myös sielun autuus:³⁸

Puhdistusvala (Iuramentum Purgatorium) on niin täällä Ruotsissa kuten Saksassa ja muissa maissa tullut sen sijaan, missä syyttömyys ennen todistettiin kaksintaistelujen, raudankannon, kuuman tai kylän veden kokeiden avulla...ja koska ainoastaan Jumalalle kuuluu tuomita mikä ihmiseltä piilotettu on, eikä tuomari voi salattua tutkia vaan ilmeisen teon tuomita...kutsutaan Jumaltuomioksi, jos vala ymmärretään niin kuin nyt toimitaan, eli 6 tai 12 miestä vannoo totuusvalan asiasta, josta kukaan muu kuin Jumala ja syyllinen eivät tiedä, tällöin ovat nämä 6 tai 12 enemmän tai vähemmän suuressa vaarassa, ei ainostaan maallisen kunniansa, vaan myös sielunsa autuuden puolesta; kun edellä mainituina vanhoina raudankannon yms. aikoina vaarassa oli vain kunnia (heder och ähra)

Alkuperäisestä poikkeavassa yhteiskunnallisessa tilanteessa sovellettuna myötäväla saattoi johtaa paradoksaalisiin tilanteisiin, sillä se saattoi olla vaikeasti sovitettavissa yhteen jäävittömyysvaatimusten kanssa. Myötävannojan täytyi olla hyvin perillä asianomaisesta henkilöstä ja hänen asiastaan, mutta hän ei saanut olla jäävi sukulaisuuden tai ystävyuden kautta. Ongelma tuli esille Kiteellä 1675, kun suorlahtelaista Heikki Laasosta syytettiin vävynsä Matti Ollikaisen kuolemasta, ja viimeksi mainitun veli pyrki jääväämään kaksi myötävannojaa sukulaisuuden perusteella. Lautakunta arvioi kiteenlahtelaisen Juho Laasosen – hänen sukulaisuussuhdettaan epäiltyyn ei mainita – ja miniän sedän Paavo Makkosen riittävän kaukaisiksi sukulaisiksi.³⁹

Valojen keskeinen merkitys ruotsalaisessa oikeusjärjestelmässä vielä 1600-luvulla näkyi mm. valojen antamista koskevien asetusten runsautena.⁴⁰ Valan sitovuus perustui itsensä ehdolliseen kiroamiseen. Vannoja sitoutui totuuteen, jonka tosiasiallisen sisällön määritteli vallitseva yhteisöjärjestys. 1600-luvulla oikeuden edessä annettu vala oli siis käytännössä vallinneen luterilaisen huoneentaulun moraalikäsitysten symboli. André Holenstein on eritellyt valaan ja sen vastinpariin kiroukseen uuden ajan alun teologisessa ja oikeudellisessa ajattelussa liittyneet merkitykset 12 kohtaan:⁴¹

1. Toisen käskyn totteleminen
2. Uskon ja Jumalan kaikkivaltiuuden tunnustaminen
3. Jumalan kunnioittaminen
4. Valan rikkomisesta seuraa Jumalan rangaistus
5. Lähimmäisenrakkaus ja rauha
6. Jumalan armo

38 Wahlberg 1878, s. 50.

39 KA gg 2: 1213v.

40 Ks. Schmedemann 1706; valojen merkityksen vähenemisestä myöhemmin: Malmer 1996, s. 235–260.

41 Holenstein 1993, s. 53.

7. Laillisuus
8. Oikeuden ja esivallan tunnustaminen ja siihen tukeutuminen
9. Totuus ja oikeudenmukaisuus
10. Oikeudellinen ratkaisu ja virallinen aseman vahvistaminen
11. Rationaalisen ratkaisun mahdollisuuden rajallisuuden tunnustaminen
12. Vastuullisuus ja harkinta

Kirous oli valan arvojen vastakohta ja kirouksessa oli siis kyse moraalisen suhteen irtisanomisesta.⁴² Viipurissa tuomittiin vuonna 1669 kuolemaan paikallisessa krouvissa ihmisiä juovuksissa uhkaillut kiertelevä sotilas Juho Martinpoika, jonka syntilistalle luettiin mm. vakava jumalanpilkka. Kun noituneelle Juholle huomautettiin, ettei tämä ollut tainnut kuulla papin saarnaa sunnuntaina, hän vastasi: ”*Minä annan tuhatta Perkelettä kaickelen, papilen ia Evangeliumin, eij sellä kali elikä liha fatti minun ättein panna, kyllä minull on se quin minä palwelen minä ollen ollut lappein maalla ia siel oppinut*”. Juho Martinpoika oli ollut aiemmin Baltiassa pyövelinä: muistoksi varkauksista saadusta rangaistuksesta hänen korvansa oli leikattu. Olaus Petrin käsityksen mukaan näin leimatun kannalta suora kuolemantuomio olisi ollut parempi ratkaisu.⁴³ Juho Martinpoikaakaan ei kukaan ottanut töihin. Noidan mainetta hän loi kertomalla olleensa Lapissa ”opissa”. Kemistä kotoisin ollut Juho kantoi ”fetisissä” mukanaan erityistä taikasauvaa, johon oli kirjailtu erilaisia kuvioita.⁴⁴

Juho Martinpoika käänsi pääläelleen sen järjestelmän ja elämän, joka oli hänet hylännyt: johdonmukainen pääteipiste oli kuolema.⁴⁵ Hän rikkoi toista käskyä vastaan, pilkkasi Jumalaa uskollaan omaan kaikkivaltaisuuteensa, kiroamisellaan hän kutsui apuun maagisia voimia vahingon tuottamiseksi ja tulella polttamisen uhkailullaan hän edusti vihaa, laittomuutta ja kapinaa järjestelmää vastaan sekä antautumista juoppouden ja kohtalon vietäväksi.⁴⁶

Henkikirikosepäilyissä epäiltyjä määrättiin myötävalalle harvakseltaan, mutta valassa epäonnistuminen oli poikkeuksellista. Näin kävi rantasalmelaiselle Antti Eroselle vuonna 1665, kun ylimääräiset käräjät tuomitsivat hänet murhasta

42 Ks. myös vuoden 1686 kirkkolaki (s. 64) ”*Waloist ja Kirouxiſt*”: *Ei kellengän pidä oleman sallittu Wala tehdä/ eli anoa/ waan nijsä asiois/ cuin Jumalan sana ja Ruotzin Laki sen myödenanda ja waati; Paitzi sitä olckon caicki Wannomus peräti ja angarast poiskielty/ ja todistacon itzecukin Puhens sillä/ että hän sano Ja ja Ei/ ja wahwistacon totudens cunniallisel Elämäkerrall ja yxiwacaisilla wilpittömil Töillä*. Tästä myös Eilola 2000, s. 192–193.

43 DR 25. Olaus Petri varoitti silpomisrangaistusten käytöstä, koska estivät rikoksenteikijältä palaamisen yhteisöön ja ”parantumisen” mahdollisuuden. Ajatus rikoksenteikijän parantamisen mahdollisuudesta ei vielä Olaus Petrin aikana 1500-luvulla ollut kuitenkaan rikosoikeudellisessa ajattelussa mitenkään yleisesti vallitseva (Ylikangas 1988b, s. 62–64).

44 KA x 22: 34–35.

45 *Mutta joca nijn ylönannettu ja Christitöin on/ että hän hirmuisest häwäise ja pilcka Jumalata/ ja tule laillisest sijhen woitetuxi/ se pitä ilman yhdetäkän armota pois Hengeldäns rangaistaman*. (Kircko-Laki ja Ordningi 1686, s. 66)

46 Tulella polttamisen uhkailusta: myös esim. KA gg 2: 246v–247. Tulella polttamisen uhkailuihin suhtauduttiin vakavasti. Erityinen huomio liittyyne siihen, että tuli oli puhdistautumisriittien yksi keskeisimmistä välineistä ja uhkailija teki näin symbolista väkivaltaa käyttäessään tätä välinettä oman katkeruutensa poispyyhkimiseksi. Murhapolito oli ankarasti rangaistu rauhanvalanrikkomus maanlaissa (KrL: Törkeitten asiain kaari 11); tulen merkityksestä kansanperinteessä: Anttonen 1993, s. 36–39.

kuolemaan ja teiltäväksi. Erosen kohtalo havainnollistaa dramaattisesti sitä voimaa, jolla huhut saattoivat yhteisössä muuttua totuudeksi.⁴⁷ Heikki Laurinpoika Kilpeläisen ruumis oli löydetty järvestä Pietarin päivän aikoihin kesäkuun lopulla vuotta aiemmin: Kilpeläinen oli kadonnut jo huhtikuussa. Ruumiin tarkastamisen yhteydessä kävi ilmi hämmäntäviä seikkoja, jotka viittasivat väkivaltaiseen kuolemaan. Ruumiissa oli mm. pistohaava, jota arveltiin puukon tai keihään aiheuttamaksi. Lisäksi vainajan ”salainen asia” oli irronnut. Pitkään vedessä olleen ruumiin olisi lautamiesten järkeilyn mukaan pitänyt turvota eikä kuivua, kuten Kilpeläisen tapauksessa näytti käyneen (*mätte wissەرligen kroppen upsulnat och icke förtorckas*).

Antti Eronen joutui koko ajan vahvistuneiden epäilyjen kohteeksi, sillä ennen katoamistaan Heikki Kilpeläisen tiedettiin lähteneen vihaisena selvittämään, oliko Eronen asettanut verkkonsa hänen kalavesilleen, kuten Heikin veli Lauri oli tälle kertonut. Muuan todistaja oli kuullut näihin aikoihin järveltä kovan, mutta äkillisesti katkenneen huudon. Antti Eronen myönsi aterioineensa kyseisenä iltana Kilpeläisen kanssa ja verkkoasiaa oli selvitetty, mutta hän väitti heidän eronneen veljellisessä sovussa. Eronen joutui epäilyjen kujanjuoksuun ja hänen toimiaan tarkkailtiin yhä enemmän syyllisen käyttäytymisenä. Kerran jäätiellä hevosella ajaessaan hän tuli tönäisseeksi luutnantti Anders Raamia, joka ärähti: ”*Sinä murhamies, tachtö sinä minua murhacta nijñ cuin sinä muuda mies (?) tächnyt on*”.

Eronen oli luovuttanut Raamille ketunnahan, mitä pidettiin epäsuhtaisena sovittajaisena siihen verrattuna, että häntä itseään oli herjattu niin vakavasti. Antti Erosta epäiltiin myös suoranaisesta lahjonnasta. Hänen tiedettiin luovuttaneen ketunnahat myös kahdelle lautamiehelle, ja muillekin hän oli lupailut ”juomarahoja”, jotta nämä auttaisivat häntä vapautumaan epäilyistä. Eronen saatiin kiinnipuhumisestariisiin (*tvetalan*) ja erityisen huomionarvoinen oli yhteys, johon hänen sairastumisen vuoksi papilta ottamaansa rippi asetettiin. Sairauden aitouteen ei varauksettomasti uskottu (*giort sigh eller bleffuit siuck*), sillä kappalaisen mukaan rahvaalla oli näillä seuduilla sellainen uskomus, että kolmasti ripittäytyminen antoi käräjillä suojan huhujen aiheuttamia syytöksiä vastaan.⁴⁸

Eroselle suotiin mahdollisuus vapautua epäilyistä myötävalalla, mutta syytetyt tueksi tarjoutui vain hänen kaksi lankoaa. Antti Eronen valitti koko pitäjän olevan häntä vastaan ja hän kutsui Jumalaa osoittamaan syyttömyytensä. Jo tutkinnan alussa oli tullut esille myös se seikka, että Antti Erosen isoisä oli aikanaan tuomittu murhasta ja teiltä. Varsinaisia vihamiehiä Erosen ja menehtyneen Heikki Kilpeläisen ei tiedetty sinänsä olleen, vaikka tavanomaista riitaakin miesten välillä oli ollut: kaksi vuotta aiemmin miehet olivat kiistelleet kahden kuparitaalarin arvoisesta asiasta. Lainlukija huomautti syyllisyyskysymystä

47 KA oo 4, 113–115, 138–142.

48 ...wijdskerpelse brukas her i landet; och seijer gemene folket att den som kommer uthi rychte för någon saak och får trenne gånger skriffit förrän han kommer för retten så skall ingen rät bijta på honom.

pohtineille lautamiehille tuomarinohjeiden suosituksista, jonka mukaan oli parempi vapauttaa syyllinen kuin tuomita syytön. Epäilyt olivat kuitenkin kasvaneet liian vahvoiksi ja todistustaakka oli jo selvästi painunut syytetyn puolelle, kuten lautamiesten langettavaa tuomiota edeltävä perustelu osoittaa:⁴⁹

...tämä huhu on niin täyttä totta (fult) rahvaan keskuudessa, että jos he (lautamiehet) eivät voi häntä (Antti Erosta) hyvillä perusteilla puolustaa, sanoisi rahvas, että mihinkäs lautamiesten sielu nyt joutui (huartog nu nembdemänners siehl wägen).

1600-luvun ehkä tunnetuin ruotsalainen oikeusoppinut, Johan Stiernhöök selitti myötävalaa sen yhteisöllisyydellä pohtiessaan vuonna 1672 julkaistussa päätöksessään, miksi myötävalaa edelleen käytettiin siihen pitkään kohdistuneesta arvostelusta huolimatta.⁵⁰ Myötävalassa ihminen tavallaan tuomittiin menneisyytensä perusteella, ja näin tahrattoman maineen saavuttaminen oli kannustin kunniallisen elämän viettämiseen. Toisena syynä Stiernhöök mainitsi ruotsalaisen oikeusjärjestelmän haluttomuuden kidutuksen käyttöön, vaikkakin valalle määräämistä luonnehdittiin joskus ”henkiseksi kidutukseksi” (*tortura spiritualis*).⁵¹ Yhteisön paino ja kadotuksen pelko olivat joskus peukaloruuveja tehokkaampia kiduttajia.

Myötävala lakkautettiin Ruotsin valtakunnassa vuoden 1695 oikeudenkäyntijärjestyksellä, jolloin ratkaisua perusteltiin myötävannoille koituvalla ”sie-lunvaaralla”.⁵² Käyttöön jäi henkilökohtainen puhdistusvala, johon epäilty voitiin epäselvissä tapauksissa velvoittaa. Seuraavana vuonna Kuninkaallinen majesteetti huomauttikin kaksi epäiltyä varasta huonon maineen perusteella tuominneelle Turun hovioikeudelle, ettei aikaisempi maine ollut riittävä peruste puhdistusvalan epäämiselle ja langettavalle tuomiolle.⁵³

Myötävalan lakkauttaminen oli selvimpiä osoituksia oikeudenkäytön valtiolistumisesta ja sen irtautumisesta välittömästä yhteydestä paikallisyhteisön määrittelyihin. Aineellinen totuus alkoi käräjillä muodostua paikallisyhteisön määrittelyjä tärkeämmäksi. Myös kysymys valojen merkityksen vähenemisestä on nähtävä osana varhaisen uuden ajan valtasuhteiden ja yhteisörajojen muutosta.⁵⁴

49 Ks. myös Tuomarinohjeiden varoituksia vihamiesten todistuksista ja kuulopuheista (DR 26, 27).

50 Söderberg 2000, s. 41, ks. myös Taussi Sjöberg 1990, s. 164–165.

51 Söderberg 1990, s. 252–253; kidutuksen käyttö oli ruotsalaisessa oikeusjärjestelmässä melko harvinaista ja liittyi lähinnä joihinkin maanpetosasioihin ja suuriin noitusprosesseihin (Pihlajamäki 1997, s. 88–92). Käytännössä raskas vankeus toimi myös fyysisen painostuksen keinona.

52 Schmedemann 1706, s. 1429; Nousiainen 1993, s. 342–343.

53 Schmedemann 1706, s. 1447–1448.

54 Sabean 1984, s. 22; vrt. Holenstein 1993, s. 62–63; Malmer 1996, s. 260.

Ei epäluulo ole tiedon väärä⁵⁵

Kersantti Heikki Heikinpojan ruumis löytyi lammesta Ruokolahdella 1664.⁵⁶ Väkivaltaisen kuoleman merkit olivat ilmeiset. Kurkku ja rinta oli lävistetty keihäällä, niskaan lyöty kirveellä ja parta poltettu. Huhut etsivät syyllisen nopeasti. Hannu Hotakalla oli ollut kersantin kanssa riitaa velka-asiassa, kun kersantti oli omavaltaisesti hakenut Hotakalta lehmän velkojen pantiksi. Kylässä ei pian ”ollut lastakaan”, joka ei puhunut Hotakasta surmaajana. Hotakan suuhun laitettiin uhkaus: ”*Missä vain kohdataan, siinä kaksi miestä ottaa yhteen*”. Lisäksi tiedettiin kertoa, että epäillyn poika oli Viipurissa ajautunut sanaharkkaan kersantin kanssa, joka oli luvannut palauttaa lehmän vasta velkasumman saatuaan: ”*Kunhan ollaan isän kanssa yhdessä, niin sitten neuvotellaan sinun kanssasi*”.

Suuria tappouhkauksia ei vedenpitävästi pystytty todentamaan Hannu Hotakan sanomiksi – puhumattakaan, että hänet olisi nähty samalla suunnalla missä kersantti oli viimeksi liikkunut. Todistajien mukaan vain *puhuttiin*, että Hotakka aikoi tappaa kersantin. Hotakan veljeksistä valitettiin usein eikä näitä *kevytmielisiä lurjuksia* juurikaan näkynyt kirkossa tai käräjillä. Käräjät painostivat avaintodistajana *heikkopäiseksi* luonnehdittua Heikki Sutta, joka ensin väitti jopa kyydinneensä kersantin Hotakan luokse, mutta pyörsi nopeasti puheensa. Nimismiehelle Susi oli vihjaillut tietävänsä tarkkaan, kenen teko oli, mutta paljastavansa tietonsa vasta, kun *tulee oikein kuuma*. Seuraavaksi Heikki Susi väitti kirkkoherra Olaus Rouhianuksen panneen sanat hänen suuhunsa ja valitti samalla, että profossi apulaisineen oli pahoinpidellyt häntä ja pitänyt lattian alla juomatta.

Viimeiset varmat havainnot kersantti Heikki Heikinpojasta ajoitettiin kirkkoherra Olaus Rouhianuksen pappilaan. Surmatun leski todisti kirvesmies Mikko Röysän kertoneen hänelle, että pappilassa oli vietetty pääsiäispyhän iltaa olutta ja tupakkaa juoden, mutta aamulla kersanttia ei ollut näkynyt. Kirkkoherra Rouhianus valitti huhuista, jonka mukaan hän olisi murhaaja. Leski katsoi, että kirkkoherra oli selityksen velkaa: ”*Olen lähettänyt mieheni pappilaan, ja haluan hänet myös sieltä pois*”. Kirkkoherran velvollisuutena oli etsiä todistajat, jos hän halusi olla *puhdas ja vapaa*. Leski vihjasi kirkkoherran maksaneen Juntti Toiviaiselle puoli tynnyriä ruista, minkä osapuolet todistivat olleen kirvesmiehen palkkaa. Lesken mukaan tämä oli pieni korvaus hengestä: ”*Ricka rijska pään eholl*”. ”*Käkisalmen lääniläisiltä*” oli kuultu huhuja, joiden mukaan Heikki Susi oli käynyt pappilassa katoamisen jälkeisenä aamuna. Tällöin kirkkoherra oli paljastanut ”miehen kuolleen” hänen pihassaan edellisenä yönä ja miettinyt, mitä hän voisi tehdä. Susi kiisti sanoneensa mitään tällaista, jolloin leski kehotti: ”*Sinä paha henki, pysy sanassasi*”.

Pappilan väestä renki Pietari Toiviainen ja palvelija Kaisa Heikintytär todistivat kersantin lähteneen illalla pois pappilasta. Heikki Sutta uhattiin edelleen kovemmalla vankeudella, jos hän ei paljastanut asioiden oikeaa laitaa. Kirkkoherra Rouhianuksen mukaan *Jumala ei ikinä anna viattoman veren vuotaa ran-*

55 Florinus 1702.

56 KA jj 11: 69–73, 78–80; 12, 9–13, 59–67, 87–92; 13, 58–67, 90–94.

Ruokolahden pitäjä
Erik Aspegrenin
kartassa vuodelta
1659 (Krigsarkivet,
Tukholma).
Ruokolahden kirkko
kuvattuna Kirkko-
lahdelle, pappila
sijaiti 1600-luvulla
Rautialan (50)
kylässä (Ylönen
1957, s. 877–879)
Kartan mittasuhteet
ovat hämääviä;
nykyinen valtatie 6
kulkee suunnassa
koillinen-lounas
Puntalan kylän (44)
pohjoispuolelta.

kaisematta ja rahvaalle muistutettiin lain mukaisesta salaturmasakosta koko kihlakunnalle. Kirkkoväen keskuudessa oli jo keskusteltu, ”kun meidän kylänväki laitetaan riiheen ja laitetaan tulta perään, niin murhaajakin löytyy”. Lainlukija Elias Willand tuskastui: ”Kun ovat yhdessä kylissä ja olutpenkeillä, yksi puhuu sitä, toinen tätä”. Hämmästyttävien todistajalausunto kersantin surmasta oli vielä kuulematta, kun piika Riitta Tapanintytär uskaltautui todistamaan.

Riitta Tapanintyttären mukaan kirkkoherra aloitti juomisen rakennusväkensä kanssa jo iltapäivällä. Illalla muiden jo mentyä nukkumaan kersantti ja kirkkoherra riitautuivat, jolloin kirkkoherra iski kersanttia kirveellä. Tarkastettuaan, ettei kukaan ollut hereillä ja nähnyt tapausta, kirkkoherra löi tajutonta kersanttia puukolla kurkkuun. Sen jälkeen hän tukki verenvuodon ja poltti päreellä parran. Kirkkoherran vaimo kantoi vettä paloviinapannulla ja pesi lattian. Ruumiin päälle heitettiin hiekkaa ja se kätkettiin väliaikaisesti lattian alle. Riitta Tapanintytär kertoi myöhemmin ilmaisseensa näkemänsä ”eräässä tuntemattomassa talossa”, mutta todistajat eivät olleet kuulleet piiasta mitään. Riitta leimautui käräjillä varkaudesta epäillyksi ja kirkkoherralle kaunaa kantavaksi irtolaisnaiseksi.⁵⁷ Riitta Tapanintytär joutui kovan paineen alle, sillä syytös oli erittäin ras-

57 Riitta toi itsekin ilmi ristiriitansa papin kanssa osoittaessaan tätä sormella todistuksensa jälkeen: *Voitko kieltää tämän, eikö tämä ole kaikki totta, pappi ei saisi niin tehdä...olet kerran minua lyönyt, mutta et lyö enää...*

kas ja toiselta puolen mm. asianomistaja painosti häntä pysymään kirkkoherralle raskauttavassa todistuksessaan. Lopulta Riitta kuitenkin pyörsi todistuksensa *sanasta sanaan* ja selitti erään ”Narvaan matkalla olleen Elinan” käskeneen hänen levittää kyseistä huhua. Asian epäselvyyteen yhteisössä ja kirkkoherra Rouhianuksen maineen tahriintumiseen viittasivat kuitenkin muutaman vuoden kuluttua kuolleen Rouhianuksen hautaamisessa olleet vaikeudet ja tarve varta vasten hakea kirkkoherralle julkinen mainetodistus.⁵⁸

Piispa Erik Sorolaiselle paavi symboloi korruptoitunutta valtaa ja vääristynyttä moraalialia, joka tuomitsi ”köyhän publicanuksen” ulkoisten ennakkokäsitysten perusteella:

Opeme/että Jumalan duomiot owat palio toisin kuin ihmisen duomiot: sillä ei hän duomitze ihmisen mielen eli aiatoxen jälkeen: mutta hänen Jumalisen wijsaudens jälkeen...Jos Pawi ynnä hänen jouckons cansa olisit sijnä ollet läsnä is cwillet Christuxen duomion/ nijn he olisit sanonet sitä wastian/ ia duominneet phariseuksen pyhäxi ja wanhurskaxi/ ia olisit asettanet hänen pyhäin secan taiwas/ ia tämän köyhän publicanuxen olisit duominet cadotuxen: sillä tämä maailma catzo sen iälkin kuin silmät näkewät ja Corwat kuulewat/mutta mitä sydämes on/sijtä ei he mitäkän tiedä/ia sentähden ei ole tämän maailman duomio oikia.⁵⁹

Sorolainen vaati, että totuuden oli oikeuden jakamisessa käytävä sosiaalisen tarkoituksenmukaisuuden ylitse. Jumalalta mikään ei jäänyt salaan tai rankaise-matta. Kirkkoherra Rouhianuksen syllisyys tai syyttömyys ei ole Ruokolahden murha-arvoituksen tulkinnan kannalta relevantti ongelma, koska historian-tutkija on sidottu lähteensä todistukseen eikä lähdekritiikki anna jumalallista viisautta. Ruokolahden murhatutkinnan vaiheet osoittavat sen sijaan sen, kuinka kirkkoherra oli 1600-luvun yhteiskunnassa epätodennäköisempi vaihtoehto murhaajaksi kuin uhrin huonomaineinen riitapuoli tai toisaalta kiertelevän palveluspiian osoittautuminen varkaaksi ja valehtelijaksi. Ruokolahden kirkkoher-ran syllisyydestä syntyi nähtävästi kaksi totuutta.

Yhteisö ei voinut jatkaa elämäänsä määrittelemättömässä kaaoksessa, vaan selittämättömälle ja sovittamattomalle oli löydettävä kognitiivisesti uskottava ja moraalisesti hyväksyttävä ratkaisu. Persoonallisia syitä etsittiin herkästi.⁶⁰ Räisäläläisen Heikki Rasilaisen oli kuultu huutavan erään kylän läheisen suon suunnasta syksyllä 1687:

Ja, ja, poloinen poika, cuinga minä jouduin, kenge cuule, cenge näke, tulka minua jochdattaman is päästämän, woj, woj minua poloin poika!

Kyläläiset selittivät tiellä liikkuneen silloin paljon markkinaväkeä, joten asiaa ei lähdetty selvittämään. Salaperäisesti kadonneen Rasilaisen ruumiin jäännökset

58 KA jj 19: 63–64; vrt. Ylönen 1957, s. 883–884, joka kirjoittaa Rouhianuksesta annetun positiivisen mainetodistuksen osoittavan hänen nauttineen todellisuudessaakin seurakuntansa varauksetonta suosiota.

59 Sorolainen II, s. 334–335.

60 Renvall 1949a, s. 107–108.

löytyivät keväällä suolta: luita, repaleisia vaatteita, tupakkapiippu ja kaksi kuparitaalaria kukkarossa. Kuusissakymmenissä olleen Heikki Rasilaisen tapa ilmaista hädänalainen tilansa ei erityisesti viitannut henkirikokseen, mutta selitystä vaativa tilanne loi otollisen pohjan epäilyille. Niinpä paria vuotta myöhemmin asiaa tutkittiin käräjillä uudelleen, kun muuan nainen todisti Jyrki Huotarinpohjan luona kuulemastaan keskustelusta. Jyrkin pieni tytär oli ollut pitkään itkuinen silmänsairautensa vuoksi, jolloin Jyrkin vävy Hilippa Miikkulanpoika hermostui ja uhkasi lyödä tyttöä. Tytön vanhempi veli huomautti: ”Sinä et ole vielä päässyt eroon edellisestäkään päästä” (*Du haar intet ähnu sluppit det förra hufwudet*). Tähän Miikkula vastasi: ”Se on jo kuivunut” (*Dett är allerede förtorckat*). Kun emäntä kysyi, puhuivatko he kenkien kuivumisesta vai mistä, laskeutui tupaan hiljaisuus. Isäntä Jyrki joutui selittelemään käräjillä, että moinen puhe oli ollut leikkiä jolla ”varauduttiin pahimpaan” – siis nähtävästi ironisointia sillä, että kyläläiset olivat potentiaalisesti epäiltyjä Rasilaisen asiassa.⁶¹

Selittämättömän jättämän epävarmuuden tilan täyttävät aina huhut ja ennusmerkit. 1600-luvulla inhimillisen todellisuuden ulkopuolella olevat Jumala ja Saatana olivat ylikuunnollisia toimijoita, joiden avulla selittämätön sai selityksensä ja vaikea moraalinen ratkaisu perustelunsa. Pälkjärvellä 1660-luvun lopulla kirkkoherra Matthias Canuti ja kappalainen Jakob Agermannus riitautuivat julkisesti ja pahennusta herättävästi mm. kirkkoherran ja kappalaisen vaimon suhteen takia.⁶² Kun kirkkoherra muutamaa vuotta myöhemmin kuoli, myrskytuuli repi kirkosta lautoja ja rikkoi ikkunaruujuja juuri, kun ruumista vietiin kirkon ohi. Tuuli riepotteli myös pappilan väentuvan kattoa ruumiinpesun aikana. Pälkjärvellä tapahtumia alettiin tulkita myös merkinä kirkkoherran syyllisyydestä, vaikka hänen poikansa selittikin kuolettavaa pistosta isänsä sairaudella.⁶³

Totuus määrittyi helposti valmiiden luokittelujen sekä moraalisten ennakkoletusten ja toiveiden suuntaiseksi. Tätä heijastelee värmlantilaisen, Turussa 1640-luvulla opiskelleen Petrus Magnin suhtautuminen *luotettavilta miehiltä* kuulemaansa huhupuheeseen. Petrus Magni kirjoitti päiväkirjassaan, että Hämeestä oli kuultu ja maaherra Creutzillekin kirjoitettu, että muuan rikas talonpoika oli nälkäaikana kieltäytynyt myymästä viljaa. Itaran isännän kohtalo muistutti hämmästyttävästi Lallin kohtaloa joissakin piispa Henrikin legendan toisinoissa, sillä hiiret ja rotat olivat raadelleet vilja-aumaansa suistuneen miehen. Tarinan todellisuus pohjaa on mahdotonta arvioida, mutta se ainakin soveltuu erinomaisesti nälkävuoden moraaliin.⁶⁴

Juho Hannunpoikaa syytettiin 1643 Rantasalmella metsästä surmattuna löytyneen miniänsä murhasta.⁶⁵ Tapauksella ei ollut silminnäkiäjiä ja Juhon mukaan asialla olivat olleet metsärosvot. Apen ja miniän välit tiedettiin riitai-

61 KA gg 7: 15–15v; gg 9: 65–66v.

62 Ks. Kuujo 1963, s. 91–93.

63 KA gg 1: 73v.

64 Diarium Gyllenarium, s. 159; Henrikin legendan ns. Mäuseturm-teemasta: Katajala 2002, s. 95.

65 KA oo 1: 276–283.

siksi, eikä Juhon vaimokaan varauksettomasti uskaltanut puolustaa miestään: ”*Jumala tietää! Kuinka häntä mielelläni puolustaisin, joka on yhtä lihaa ja verta, en voi puolustaa, enkä tuomita*”. Syytetty Juho Hannunpoika yritti vedota käräjiin: ”*Jumala auttakoon! Kuinka voitte tuomita minut, jos en ole sitä tehnyt. Jos niin tapahtuu, Jumala maksaa hyvin*”. Yleisesti tiedettiin Juho Hannunpojan lapsuudesta saakka *puuhanneen sellaisia temppejuja*: hän oli aiemmin istunut linnassakin varkauksista syytettynä. Kun Juhoa nostettiin linnan kistasta pois, huomattiin, että hän oli onnistunut vapautumaan kahleesta. Käräjillä tämänkin yksityiskohta esitettiin noitakonstien taitajana pidetyn Juhon kannalta epäilyttävässä yhteydessä. Naapurit olivat *varmoja* Juho Hannunpojan syyllisyydestä ja Rantasalmen käräjät tuomitsivat hänet näillä todisteilla korkeimpien syiden kaaren ensimmäisen ja toisen luvun perusteella kuolemaan.

Oli sattumaa, että Tukholmassa lakikomissio oli esitellyt valmistelemaan ehdotuksia lain parantamiseksi valtaneuvostossa vain muutamaa päivää ennen Juho Hannunpojalle langetettua kuolemantuomiota. Lakikomissio kehotti tuomareita harkintaan, jos teko ei ollut ilmeinen tai todistajia saattoi epäillä jääveiksi. Lakikomission muotoilemat legaalisen todisteluteorian periaatteita kuvastavat ohjeet jättivät nekin tilaa epäilyalaisen persoonaan ja aikaisempaan käyttäytymiseen liittyvälle todistelulle niissä tapauksissa, joissa silminnäkijöitä ei ollut. Periaatteessa pelkät epäsuorat todisteet eivät riittäneet kuolemantuomion langettamiseen, ja käytännössä käräjillä viitattiin hämärissä tapauksissa yleensä tuomarinohjeiden sääntöön ennemmin vapauttaa syyllinen kuin tuomita syytön.⁶⁶ Seuraavat kuusi kohtaa olivat komission mukaan ”vahvoja merkkejä” epäillyn syyllisyydestä:

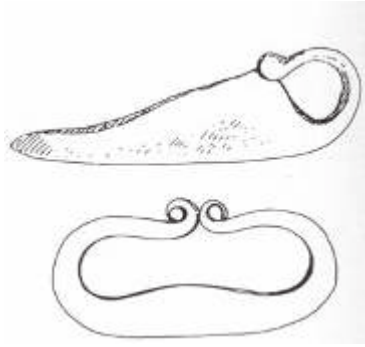
- 1) Jos teolle oli yksi tai useampia uskottavia ja laillisia silminnäkijöitä, ei kuulopuheiden perusteella todistavia
- 2) Jos epäilty oli ilmoittanut oikeuden ulkopuolella, ettei aikonut saapua oikeuteen
- 3) Jos epäilty oli paennut tai karannut
- 4) Jos epäilty oli tehnyt samoja tekoja aiemminkin, tai ollut tekemisissä sellaisen seuran kanssa, joka näitä tekoja oli tehnyt
- 5) Jos epäilty oli uhannut kyseisellä teolla: koska niistä oli pahaa uskottava, jotka sitä toivottavat
- 6) Jos epäilty oikeudessa puhui ristiin ja etsi milloin mitään ulospääsyä

Taposta ja murhasta mainittiin tunnusmerkeinä veriset vaatteet tai ase. Huomiota piti myös kiinnittää siihen, oliko uhrille kuuluneita esineitä nähty epäillyllä tai olivatko osapuolet olleet riidoissa.⁶⁷

Yksityiskohtien ollessa kiistanalaisia syyllisyyden määrittely muistutti joskus osapuolten välistä kamppailua, kuten edellä mainitussa Antti Erosen tapauksessa. Nuutti Pertinpoika syytti Jääskessä vuonna 1644 Matti Pirhosta

66 Ks. Pihlajamäki 1997, s. 83–97.

67 Wahlberg 1878, s. 140–141; Pihlajamäki 1997, s. 80–83.

Tulusrautoja. Tulentekemiseen käytettyjen tulusrautojen malli säilyi samankaltaisena satoja vuosia. Piirros Toivo Vuorelan teoksesta Suomalainen kansankulttuuri (1975, s. 426).

isänsä Pertti Juhonpojan kuoleman aiheuttamisesta.⁶⁸ Pirhonen oli tullut Marian päivän aikoihin Nuutin isän luo ja lyönyt tätä lantatalikolla. Pertti Juhonpoika oli kuollut muutaman vuorokauden kuluttua tapahtuneesta, mutta tällä välin hän oli toimittanut normaaleja askareitaan. Välikohtauksen jälkeen Pertti Juhonpojan tiedettiin käyneen puolen peninkulman päästä Rautjärven kylästä hakemassa humalaa sekä sepältä tulusraudat. Seuraavana päivänä hän oli ollut vielä kalastamassa, mutta palattuaan hän oli halvaantunut ja menehtynyt muutaman päivän kuluttua. Sairastuttuaan Pertti oli valittanut kipua, jonka aiheuttajaksi hän epäili Matti Pirhosen antamaa iskua.

Matti Pirhonen myönsi riitautuneensa Pertti Juhonpojan kanssa, mutta hän väitti lyöneensä vain eteisen oveen. Pirhonen myös epäili Nuutin Pertinpojan todistuksia ja esitti vastaavasti, ettei Pertin tiedetty valittaneen mistään asioidessaan Rautjärvellä. Sairastuttuaan Pertti haetutti Esko Pirhosen vaimolta ns. *kochttaus-* heinää, jonka uskottiin auttavan sairauteen. Tällöinkään kukaan ei ollut maininnut mitään hänen syyllisyydestään.

Pentti Veikkolainen oli käynyt katsomassa sairastunutta Pertti Juhonpoikaa, joka ”rinnasta ja mahasta turvonneena” näytti huonokuntoiselta: ”*Hei vanha mies, kuoletkos nyt kun sato on valmistumassa?*” ”*Kyllä kuolema tulee*”, oli vastaus kuulunut. Pertti Juhonpoika oli kertonut myös riidastaan Pirhosen kanssa, mutta ilmaisi olevansa epävarma sairautensa alkuperästä: ”*Jumala tietää, onko sairauteni tullut siitä vai jostain muusta pahasta*”.

Käräjillä Matti Pirhonen kiirehti jääväämään vastapuolensa: ”*Sinä Pentti olet ikäsi ollut minun vihamieheni ja olet lanko niille, jotka minua väärin syyttävät, eikä sanakaan ole totta siitä, mitä todistat!*” Anna Heikintytär puolestaan todisti, ettei Pirhosen lyönnistä ollut puhetta hänen tavatessaan Juho Pertinpojan halvaantumista edeltäneenä iltapäivänä. Anna oli tällöin kysynyt *ukolta*, miksi hän tuli niin aikaisin pois töistä. Tähän Pertti oli todennut sairauden iskeneen äkillisesti ja että hän *meni kotiin kuolemaan*.

Matti Pirhonen vetosi lautakuntaan, jotta asiasta tietävät nousisivat todistamaan, sillä hänen mielestään Nuutti halusi vain *suuresta kateudesta ja pahan-*

68 KA jj 3: 28v–31.

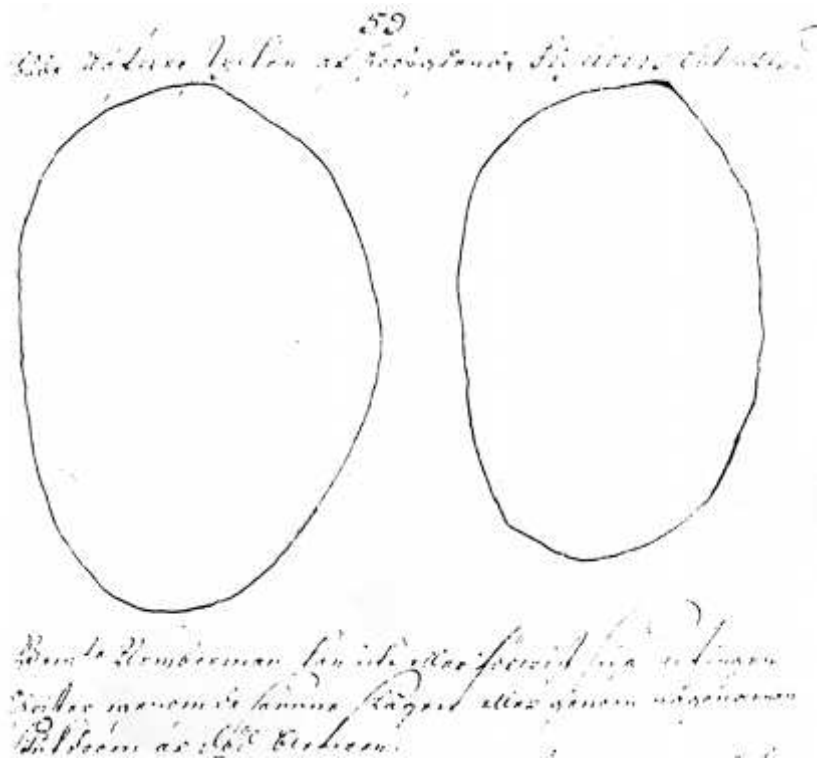
tahtoisuudesta saattaa naapurinsa tuohon. Kappalainen David Olai kertoi, että kun Pertti Juhonpojan ruumis oli tuotu kirkkoon, oli kuolleen vävy Olli Veikkolainen puhunut rahvaalle: ”*Sanovat Matti Pirhosen pistäneen häntä talikolla*”. Kappalainen oli välittömästi antaa tutkituttua ruumiin, mutta siitä ei kuitenkaan löydetty mitään poikkeavaa. Todistajat taas arvioivat menehtyneen *sairaalloiseksi mieheksi*. Kappalainen kertoi lisäksi huomauttaneensa Nuutti Pertinpojalle tämän langon esittämästä syytöksestä: ”*Kuule Nuutti, miksi tulet ehtoolliselle kun sisaresi mies sanoi kirkonmäellä, että Pirhonen on lyönyt isääsi talikolla, voi olla, että kannat kaunaa hänelle*”.⁶⁹ Nuutti oli vastannut, ettei mitään kaunoja ollut. Syytös meni nyt Veikkolaisten ja erään Juntti Huuhkan neuvosten tilille: näistä viimeksi mainitun lautakunta luokitteli *yltiöpäiseksi lurjukseksi*. Nuutti itse taas oli nihti, joka oli juoksennellut Käkisalmen läänissä *kaikenlaisissa konnantöissä*. Lautakunnan ratkaisu oli selvä. Nuutti Pertinpojalle langetettiin väärästä kanteesta 40 markan sakko ja Pentti Veikkolainen väärästä todistuksesta kymmenen markan sakkoon sekä menettämään oikeutensa todistaa.

Heikki Ylikankaan mukaan paikallisyhteisöä edustaneen lautakunnan rooli oli syyllisyyskysymyksen ratkaisussa pitkään lainlukijan tai tuomarin ohjaaman legaalisen todisteluteorian sääntöjen tarkkaa seuraamista keskeisempi. Tämä mahdollisti osaltaan joustavan tuomitsemisen sosiaalisen tarkoituksenmukaisuuden ja ”asiatodisteiden” varassa.⁷⁰ Myös Marja Taussi Sjöberg on osoittanut, että lautakunnalla oli vahva asema 1600-luvulla, vaikkakin lautamiehistä tuli vähitellen enemmän kruunun oikeusorganisaation kuin paikallisyhteisön edustajia.⁷¹ Legaalisen todisteluteorian yleiset päättelysäännöt eivät sinänsä ol-

69 *Jos ne / jotca owat sencaltaises Oikeuden käymises/ cuin taita kehoitta ja matcansatta carwan Mielen ja Wihan/ ahkerasti pytäwät mennä Herran Ehtolisella/ niijn ei pidä sitä heillä kielttämän/ jos he ahkeran tutkimisen ja oikian neuwomisen jälken/ taitawat hywällä omall Tunnolla tunnusta/ ettei heidän Sydämesäns ole mitän paha Rijtaweljens Persona Wastan/ waan luottawat Wiattomuteens ja oikiaan Asiaans/ jonga he ilman wihata ja Costenpyyndö andawat Duomarin halduun sitä oikein tutkia ja hyväx löytä....* (Kircko-Laki ja Ordningi 1686, s. 17); ks. myös Sorolainen II, s. 205. Kerimäellä 1667 aiheutui kirkkohäiriö Lauri Silvennoisen estettyä Antti Kososta menemästä ehtoolliselle, koska miesten välinen riita oli sopimatta (Saloheimo 1990, s. 522). Pielisjärven käräjillä 1675 mainittiin, että veljekset olivat sopimansa tappelun jälkeen käyneet yhdessä ehtoollisella (Laasonen 1967, s. 68–69). Kiteen ja Tohmajärven käräjillä 1684 (KA gg 3: 20v) lautakunta vapautti miehen kuolemantuottamusepäilyistä yhtenä perusteenaan, että osapuolet olivat osallistuneet ehtoolliselle pahoinpitelyn jälkeen eikä asiasta tällöin mainittu mitään. Saksan luterilaisilta alueilta tiedetään periaatteen ”ei ehtoollista vihalla nautita” johtaneen myös ristiriitaisiin tilanteisiin, kun ihmiset kieltäytyivät ehtoolliselta sovitamattomiin riitoihinsa vedoten ja joutuivat viranomaisten kuulusteluihin. Papi ja viranomaiset joutuivat näin myös pohtimaan, vaatiko ehtoolliselle pääsy rikkomuksen ulkoista ja muodollista sovitamista yhteisössä. Ehtoollinen sakramenttina ei siis ollut pelkästään henkilökohtaisen uskon tunnustamisen tai totunnaisen käytännön asia, vaan se liittyi laajemmin yhteisöllisiin suhteisiin ja voitiin ymmärtää suoranaishana jumaltuomiona valan tapaan (Sabean 1984, s. 37–60).

70 Ylikangas 1999, s. 69–75. Legaalisesta todisteluteoriasta, sen valtakaudesta ja 1700-luvun kriisistä ruotsalaisessa oikeusopissa, ks. Ylikangas 1988b, s. 55–56, 72–73; Pihlajamäki 1997, s. 57–97; Koskivirta 2001, s. 103–115.

71 Lautakunnasta ja sen suhteesta lainlukijoihin sekä tuomareihin 1500–1600-luvulla on keskusteltu seikkaperäisesti: tarkemmin esim. Blomstedt 1958, s. 346–347; Taussi Sjöberg 1990, s. 173–174; Thunander 1993, s. 256–259; Letto-Vanamo 1995, 2. 217–243; Söderberg 2000, s. 42–49; Katajala 1994, s. 225–230.

Kuolemansyyn-
tutkintaa Inkerin-
maan Kaprion
talvikäräjillä
maaliskuussa 1685.
(Kansallisarkisto)
Tuomari jäljensi
tuomiokirjaan
luonnollisessa
koossaan
tuohenpalat, joilla
menehtyneen
ruumiista
löytyneiden
mustelmien tai
mustumien kokoa
havainnollistettiin.

leet ristiriidassa lautamiesjärjen periaatteisiin totuuden selvittämiseksi. Lautamiehet ja todistajat osoittivat toiminnassaan usein oivaltavaa päättelykykyä. Ruokolahden kersantin tapauksessa uhrin kuolinaikaa pääteltiin mm. metsästä löytyneen kersantin tavarasäkin alle taittuneiden sananjalkojen vihreydestä.⁷² 1600-luvulla lautakunnalla oli paikallisen asiantuntemuksensa ansiosta edelleen tärkeä rooli syyllisyyskysymyksen ratkaisussa, vaikka käräjäprosessi oli aikaisempaa tiukemmin lainlukijan tai tuomarin ja heitä valvoneen hovioikeuden ohjauksessa.⁷³

72 KA jj 11: 73. Lautamiesjärjen ja ammattimaisen tuomarin johtaman rikostutkinnan yhteispeleistä kuolemansyöntutkinnassa 1600-luvun lopulla: esim. KA hh 2: 49v–59 (kuva). Ks. myös Viikuna K.H.J s, 27; Karonen 2000, s. 68–70. Ammattimainen, paikallisyhteisön ulkopuolinen kuolemansyöntutkinta ruumiinavauksineen yleistyi Suomessa vasta 1700-luvulla (Kujala & Malinen 2000, s. 429; Koskivirta 2001, s. 239–242). 1600-luvun maaseudulla ruumiin tarkastivat yleensä lautamiehet tai yhteisön muut ”luotettavat miehet”. Tämä mainittiin pääperiaatteena vielä vuoden 1696 lakikomission mietinnössä (Sjögren 1902, s. 424–425). Harvoissa tapauksissa mainitaan välskärin (ks. Lappalainen J. 1975, s. 117–118) – 1600-luvulla puhuttiin yleisesti partureista – antama todistus.

73 Lainlukijoista ja oikeudenkäytön lakikeskeistymisestä käytännössä, ks. myös siveysrikosten osalta Aalto 1996, s. 159–168; tuomareista ja lainlukijoista Blomstedt 1958. Hyvä esimerkki tapon aikaisempaa muotosidonnaisesta oikeuskäsittelystä on Rannan ylimääräisillä käräjillä 1686 maanmittari Olof Forsellia vastaan esitetty syyte (KA jj 25: 99–118), jonka mukaan ratsumies Klemetti Paavonpoika oli menehtynyt maanmittarin pahoinpitelyyn. Käräjillä luettiin asianomaisten kirjallisia lausuntoja, välskäri toimi kuolemansyöntutkijana, kyseltiin kuinka suuri pahoinpitelyssä käytetty keppi oli, jäävättiin todistajia jne.

Rantasalmella 1666 Matti Sistosen pojat todistivat kuulleensa metsästä huutoa: ”Älä minua kachden keske tappa!” Sopiva ruumis ja epäily olivat tässäkin tapauksessa olemassa, mutta mahdollista surmaa tai surmaajaa ei pystytty todentamaan.⁷⁴ Julkisuus oli ratkaiseva osa yhteisön sosiaalista kontrollia. Itäsuomalaisella kulttuurialueella väkivallanteon uhrin tai todistajien tapa reagoida tekoon sisälsi myös kulttuurisesti rakentuneen viestin, jolloin voidaan puhua erityisistä ”julkistamissanoista”. Väkivaltaan viittaava muoto oli erityisesti ”Jo söi!”, johon uhri saattoi lisätä mahdollisen vaatimuksensa ”verenperinnästä”. Säkkijärven lautakunnan näkemyksessä tapon ”täydestä näytöstä” vuodelta 1661 yhdistyivät yhtä lailla lautakunnan edustamalle yhteisölle tyyppilliset, totuuden notorisuuden periaatetta korostaneet painotukset sekä legaalisen todiste-teorian vaatimukset. Valanvannoneet todistajat olivat ”omin korvin” kuulleet puukotuksen silminnäkijän julkistamissanat ”Jo löi puukolla!”, tieto tapahtuneesta oli levinnyt samana päivänä koko pitäjään, asianomainen ei kyennyt kiistämään tekoa ja menehtynyt oli ehtinyt antaa viimeisen todistuksensa syyllisestä.⁷⁵

Tappo vai tapaturma?

Juho Pertinpoika sai surmansa Tiurulassa vuonna 1682 olutpenkissä syntyneen riidan jälkiselvittelyissä. Matti Kietäväinen oli haavoittanut puukolla Lauri Särkistä, jolloin kolmikko oli siirtynyt selvittelemään välejäan tuvan ulkopuolelle. Jaakko Jaakonpoika kertoi saapuneensa todistamaan sekavaa tilannetta: Juho Pertinpoika oli lyöty maahan ja Lauri Särkinen oli Kietäväisen päällä pitäen toisella kädellä kiinni kengästä ja toisella pärepuusta, jonka Kietäväinen oli aiemmin kaapannut sisältä mukaansa.⁷⁶

Tiurulan talvikäräjillä 1682 Kietäväinen todettiin syylliseksi tappoon ja hänelle langetettiin lainmukainen kuolemantuomio. Syyllisyys vaikutti ilmeiseltä. Särkinen ja Juho Pertinpoika olivat tappelussa selvästi samalla puolella, kun taas uhrin ja epäillyn välillä oli ollut riitaa aiemminkin. Matti Kietäväisen mieli ei läsnäolijoiden todistuksen mukaan jäänyt epäselväksi, sillä viha ja pahansuopaisuus näkyivät selvästi ulosrynnistäneestä Kietäväisestä (...*kan liusligen sees, att han argheet och ondskan i sinnet hafft*).

Syyskäräjille tullessa asia oli monimutkaistunut. Matti Kietäväisen vaimo esitti Käkisalmen linnassa vangittuna istuvan miehensä vapauttamista, koska piti tätä syyttömänä. Kuoliniskun Juho Pertinpojalle olikin antanut vahingossa

74 KA oo 4: Rantasalmi 16–20.7.1666.

75 KA jj 8: 79–87. Pentti Renvall (1949, s. 153) kirjoittaa, kuinka 1500-luvun rikosprosessin ”ydinkohtana oli tapahtuneen tosiasian tekeminen yleisesti tunnetuksi, notoriseksi, eikä sen päättelyminen, millaisia tosiasiat olivat”. Totuuden notorisuusperiaatteen tiivistä populi Matti Hiltunen myöntäessään rikoksensa vuonna 1709 (KA gg 26: 109): ”Eij nyt auta kieldäminen, minun paha teko on jo kaikille ilmi”. Myöhäiskeskialjalta lähtien eurooppalaisessa oikeusajattelussa alettiin erottaa notorisuuden (”mitä kaikki tiesivät”) ja *faman* (”mitä kaikki sanoivat”) käsitteet – Pihlajamäki 1997, s. 27.

76 KA gg 2: 322–327, 432–435; gg 3, 213–214; 234–235v.

Lauri Särkinen, joka oli tavoitellut lyönnillään Kietäväistä. Todistajista Risto Kempainen korjaili aikaisempaa lausumaansa: tärkeät julkistamissanat ”*Jo söi, jo söi*” olikin huutanut Matti Kietäväinen eikä uhri Juho Pertinpoika kuten hän vielä talvikäräjillä oli esittänyt. Kempainen tiesi Särkisen puhuneen, että tämä oli valmis maksamaan päärahan puoliksi Kietäväisen kanssa, jos uhrin suku suostui sovintoon. Kietäväinen oli kertonut uhrin apelle Pietari Tervoselle pitävänä ehdinkoonsa johtanutta tapausta vahinkona: ”*Tapaturmast tämä tuli minul köyhäll miehell*”. Kietäväinen kertoi olevansa valmis sovittajaisiin, vaikka hän pitikin itseään syyttömänä. Matti Kietäväinen teki asianomistajan kanssa sopimuksen 250 kuparitaalarista.

Lauri Särkinen oli kadonnut käräjien välillä maan alle. Hänen vaimonsa ja äitinsä selittivät, että tottahan henkensä puolesta pakeneva pysyi piilossa kunnes saa rauhan (...*den som således slås effter lijfwet, håller sigh alla dagar undan, till dess han fredh får*). Asiaan palattiin vuoden 1684 talvikäräjillä, jolloin oli Lauri Särkisen vaimon vuoro vaatia miehensä vapauttamista epäilyistä. Tällä välin ankarat vankeusolot Käkisalmen linnassa olivat koituneet Matti Kietäväisen kohtaloksi. Ennen kuolemaansa hän oli tunnustanut: ”*Wissist olen minä vicapää kuolemaan*”. Todistus oli kuitenkin tulkinnanvarainen, sillä Juhana Nethoniuksen mukaan Kietäväinen ei ollut viitannut välttämättä tähän kyseiseen tapaukseen erityisesti, vaan synteihinsä yleensä (...*har alldrigh bekändt sigh wara här till skyldigh, uthan kan skeep elliest sagt sigh wara skyldigh till döden*). Matti Tirrillä oli esittää helmikuulle 1683 päivätty kopio Herra Juhanan todistuskirjeestä, jossa Kietäväinen todisti Särkisen pääsyylliseksi. 250 kuparitaalarin päärahasta oli laadittu myös todistuskirje, mutta tämän sovinnon Kietäväinen sanoi tehneensä vain päästäkseen pois vankeudesta.

Käräjillä tehtyjen määrittelyjen sidonnaisuus paikallisyhteisöön heikkeni 1600-luvulla käräjätutkinnan valtiollistumisen ja instanssijärjestyksen synnyn myötä.⁷⁷ Oikeusprosessin ”inkvisitoroituminen” näkyi myös yksityiskohdissa: esimerkiksi edellä mainitun Ruokolahden murhajutun tapaan todistajia voitiin kuulustella ”pienen oven takana” heidän suojaamiseksi yhteisön paineelta. Virallisesti tuomitun totuuden kyseenalaistaminen tuli kalliiksi, kuten joutsenolaiset Lauri Nirkko ja Yrjö Hirvi saivat huomata.⁷⁸ Paavo Kuivanen lähti käräjille kumoamaan pitäjässä hovioikeuden vapauttavasta päätöksestä huolimatta liikkuneita huhuja, joiden mukaan hänen veljensä Antti olisi ollut vikapää Esko Hiironen kuolemaan. Lauri Nirkko oli käyttänyt epäselvää asiaa aseenaan määriidassa Paavon kanssa, ja myös toinen veljeksistä, Esko, oli saanut osansa epäilyistä. Esko Kuivanen oli henkikirjoitusten yhteydessä osallistunut olutpenkkiin, jossa Yrjö Hirvi oli alkanut naukua kuin kissa: ”*Kurnau*”. Eskon kysytyä esityksen tarkoitusta Yrjö vastasi: ”*Niinhän se kissa hiiriä syö*”. Katuvana ja muistamattomana esiintynyt Hirvi oli myöhemmin tarjonnut sovittajaisiksi neljää kuparitaalaria, mutta Esko oli pyytänyt viittä. Käräjillä vihjailuille tuli jo

77 Vastaaavista havainnoista norjalaisten alioikeuksien kehityksestä 1600-luvulla: Sandmo 2000, s. 67.

78 KA jj 11: 51–54.

huomattavasti enemmän hintaa, sillä nyt kyse oli hovioikeuden kunnia- ja auktoriteetista. Lauri Nirkko ja Yrjö Hirvi vetivät vihjailuistaan oikeudenkäyntiordinaatin perusteella langetetut, surmasakkoa vastanneet sadan hopeataalarin sakot.

Määrittelyvallan painopisteen muutoksen kannalta kiintoisia olivat tapaukset, joissa käräjät joutuivat arvioimaan pahoinpitelyn tai tappelun yhteyttä vammoja saaneen myöhempään menehtymiseen ja luokittelemaan teon. Oli päätettävä, oliko kyseessä tappo vai ei.⁷⁹ Maanlain mukaan pahoinpitelijän oli peräti vuoden ja yhden vuorokauden ajan velvoitettu vastaamaan aiheuttamiensa vammojen seurauksista. Pitkä aikaraja kuvasti väkivallan yhteisörauhalle aiheuttamaa uhkaa sekä korosti suvun valtaa keskiajalla. Piispa Erik Sorolaisen ”yxi opetus ja manaus” niille, jotka ”esiwallan wirgassa owat”, antoi ymmärtää, että syyttäjän tai epäilyksen esittäjän asema oli edelleenkin liian vahva:

...ettei he (tuomarit jne.) ole nopiat ia picaiset uscoman/ mutta he entistä hywin culdelewat ja tutkiskelewat asian/ ia anda sen edestulla/ ionga päälle cannetan/ wastaman... mutta cosca se/ ioca toisen päälle canda/ yxipuolisesta cuullaan/ ia hänen puhens cohta uscotan/ taicka lahian taicka ystäwyuden eli muun syyn tähden/ niin wääritys ia walda käypi Oikiuden ylitzen/ ia se wigatoin kärsi wäkiwalda/ wastoin Laki ja Oikiutta.⁸⁰

Luumäellä Marttilaisen veljekset Erkki ja Martti tavoittivat Matti Okkerin verekseltään varastamassa heidän rukiitaan.⁸¹ Marttilaiset mukiloivat viljavarasta, joka menehtyi vielä samana päivänä. Taposta epäillyt veljekset olivat hankkineet hovioikeudelta turvakirjeet ja toivat todistuskappaleina mukanaan myös Okkerin leikkaamat lyhteet. Okkeri oli halunnut sovittaa asian, mutta veljekset kertoivat mittansa täytyneen. Käräjärahvas keräsi Okkerin varkauksista kahdenkymmenen vuoden ajalta niin muhkean syntilistan, että se *oli liian pitkä kirjoitettavaksi*. Lainlukijalla olikin hyvä syy kysyä, miksi Okkeria ei haastettu rikoksistaan käräjiin? Rahvas selitti, että Okkerin tapana oli ollut paljastuttuaan sovittaa var kautensa edelliseltä uhrilta varastamallaan tavaroilla. Matti Okkeri oli hyötynyt omalaatuisella tavalla yhteisön sosiaalisia suhteita jäsentäneestä vastavuoroisuuden periaatteesta. Sovittajaisten paljastuminen varastetuiksi oli sopijan kannalta noloa ja epäilyttävää, joten vilpistelijää ei mielellään lähdetty haastamaan käräjille.

Lautakunta vapautti Marttilaisen veljekset syyteistä. Okkerin ruumista tarkastaessa ulkoisia väkivallan merkkejä ei ollut ilmennyt. *Vanha varas* oli yhteisön jälkeen omin voimin kävellyt kotiinsa puolen peninkulman matkan, ja yhtä kirveenhamaralla annettua lyöntiä pidettiin liian vähäisenä kuoleman aiheuttajaksi. Okkerin ei myöskään tiedetty valittaneen tapahtuneesta ennen kuo-

79 Maanlait erottivat korkeimpien asioiden kaaren alaiseksi lasketun murhan, tahtotapon (*drâp medh vilja*) ja vahinkotapon (*drâp medh wâda*); ks. tarkemmin Koskivirta 2001, s. 49–59 näiden säädösten oikeushistoriallisesta taustasta.

80 Sorolainen II, s. 259–260.

81 KA jj 18: 37–51.

lemaansa. Kun vaimo oli kyselty häneltä ”*miste sine tas kevi*”, oli Matti Okkeri vastannut käyneensä ehkä *viimeistä kertaa*. Vastaavissa tapauksissa taposta epäilty joutui helposti maksamaan korkeita korvauksia ja saattoi saada jopa kuolemantuomion, joten lautakunnan oli löydettävä erityisiä perusteluja veljesten syyttömyydelle. Kerran aiemmin Matti Okkeri oli joutunut Esko Lankin yllättämäksi ja häpeällisesti menettänyt varkaudestaan *merkkinä* hattunsa ja puukkonsa. Lautakunta antoi ymmärtää Okkerin itsensä olleen moraalisesti syyllinen kuolemaansa ja tuomio jäi ”Jumalan haltuun”.⁸²

Kuolema saattoi olla luonnollinen tai väkivaltainen. Siirtymäriitin onnistuminen edellytti, että vainaja saatettiin julkisesti puhtain mielin ensin kuoleman jälkeiseen välitilaan ja sitten puhtaana hautaamisen kautta vainajalaan. Tähän siirtymään liittyivät keskeisesti kuolevan viimeinen todistus sekä vainajan ruumiin peseminen ja tarkastaminen, joista tuomiokirjoissa on runsaasti mainintoja. Epäselvyydet kuoleman aiheuttajasta häiritsivät siirtymäriittä.⁸³ Noituussyytösten synty on yksi osin tähän problematiikkaan liittyvä monimutkainen ja tutkimuksellista huomiota saanut erikoistapaus. Myös vakava suhtautuminen luonnollisemman selityksen saaneisiin ns. vahinkosurmiin tai puhtaisiin tapaturmiin ansaitsee huomiota.⁸⁴ Uhkana oli sekä menehtyneen että epäilyksenalaisen aseman jääminen epäselväksi yhteisössään.

Esko Mikonpoika muisteli Valkealan käräjillä vuonna 1674 Westfalenin rauhahan (1648) jälkeisiä tapahtumia *ajalta jolloin sotaväki tuli kotiin Saksasta*.⁸⁵ Esko oli ollut palaamassa kotiin heinätalkoista yhdessä Juho Laurinpoika Inkeröisen kanssa, kun miesten vene oli tarttunut uppotukkiin. Talkoo-oluesta juopuneiden miesten irrotusyritykset johtivat veneen kaatumiseen ja Juho Laurinpojan hukkumiseen. Esko oli raahautunut läheiseen taloon, minkä jälkeen Risto Paronen ja Tuomas Rekonpoika olivat käyneet poimimassa hukkuneen järvestä ja yrittäneet turhaan ”rullaamalla” (*rullade*) saada Juhoa henkiin. Nähtävästi miehet yrittivät jonkinlaista elvytystä, jolla yritettiin poistaa vettä hukkuneen hengitysteistä.

Tapahtumilla ei ollut silminnäköjötä. Juho Laurinpojan isä alkoi syyttää Eskoa poikansa kuolemasta. Hän valitti asiasta käräjillä ja jopa vihjaili silloisen kihlakunnanvoudin Heikki Paavonpojan ottaneen lahjuksia, koska Eskon annettiin olla vapaalla jalalla. Heikki Paavonpoika aloitti oman kertomuksensa: ”*Siihen aikaan kun olin voutina, hän (Esko Mikonpoika) tappoi miehen ja heitti*

82 Ratkaisun lykkäämisestä tulevaisuuteen ”Jumalan ratkaistavaksi” eli ns. *absolutio ab instantia*-periaatteesta legaalisen todistusteorian täydentäjänä 1600–1700-luvun oikeuskäytännössä: Inger 1984, s. 319; Pihlajamäki 1997, s. 83–96; Koskivirta 2001, s. 105–111.

83 Kuolemasta suomalaisessa kansanperinteessä: Pentikäinen 1990.

84 Ruotsin keskiaikaisten lakien vahinkoon viittaava käsite *vådha* merkitsee kuvaavasti ”vaaraa” (Hemmer 1928, s. 18–23). *Vådha* ei näin viittaa niinkään modernin ymmärryksen mukaisesti persoonattomaan vahinkoon ja sattumaan, vaan tapauksen yhteisölle aiheuttamaan (saastumisen) uhkaan: persoonallisten voimien ja pahantahtoisuuden vaikutus oli suljettava pois tai asia oli sovittava korvauksilla kuten tahallississakin tapauksissa. Ks. esim. puun alle jäämisestä (KA gg 2: 258–258v); tärkeää oli saada varmuus, ettei puunkaatajien välillä ei ollut ”vihaa ja kateutta”. Ks. myös Westermarck 1924, s. 283–302.

85 KA jj 19: 79–89.

hänet järveen. Annoin etsiä häntä, mutta en saanut ikinä kiinni". Myös muut kruununmiehet, silloiset pitäjän profossi Antti Juhonpoika ja nimismies Niilo Kasukka, vahvistivat todistuksissaan kiinniottoyritykset, mutta Esko oli pysynyt piilossa kruunun väen liikkueessa syrjäiseksi luonnehditulla pitäjänkolkalla. Heikki Paavonpojan todistuksen sanamuoto paljastaa, että hänelle isän syytös taposta oli ollut lähtöoletus, jonka mukaan oli toimittu.

Lautamiehet ja naapurit antoivat Eskon Mikonpojan asemasta yhteisössään hieman erilaisen käsityksen (*frågades så nembden och grannerna om då denne war säkert hemma widh sitt huus och gårdh, så att han war och säker som en annan obrotzligh*), sillä heidän mukaansa Esko oli aina saanut olla "rauhassa" kotonaan. Myöskään ehtoollisyhteydestä häntä ei suljettu. Ratkaisevaa syytösten vaimenemiselle ja samalla myös paikallisten kruununmiesten vakavien kiinniottoyritysten loppumiselle oli toverusten vanhempien pääseminen sopimukseen (*...Eskils fader och moder inständigt sökte den förlikningh*). Rämät olivat maksaneet Inkeroisille nähtävästi lahjaluontoisena suorituksena hevosen sekä vaatteita ja rahaa yhteensä 45 kuparitaalarin ja 16 äyrin arvosta. Esko kertoi olleensa ensin pahoillaan (*illa tillfridz*) hänen poissa olleessaan tehdystä sopimuksesta, mutta nyt myöhemmin hän sanoi ymmärtävänsä edesmenneiden vanhempiensa tehneen sopimuksen *hyvässä tarkoituksessa hänen turvallisuutensa takia*. Inkeroiset olivat vihjailleet: *"Pienestä asiasta voi tulla isompi, kuka tietää, mitä tästä tulee, koska kukaan muu ei heidän kanssaan veneessä ollut, parempi, että asia sovitaan"*. Piileskelynsä syyksi Esko Mikonpoika selitti vangitsemisen pelon sekä ymmärtämättömyytensä hakea viranomaisilta todistusta syyttömyydestään. Piileskelyn ja pakenemisen välille Esko teki selvän eron: *"Saatoin kyllä piileskellä, mutta pakoon en ikinä lähtenyt (...jagh migh måtte hafwat undanhällit: men alldrigh war jagh på flychten)"*.

Esko Mikonpoika vapautettiin kaikista epäilyistä, sillä kertomus tapahtumisista arvioitiin uskottavaksi, menehtyneen ruumiissa ei asianomistajankaan mukaan ollut väkivallan merkkejä eikä Juho Laurinpojan veljellä Heikki Laurinpojalla ollut vaatimuksia Esko Mikonpojan suhteen. Sovittujen korvausten loppuerää Heikki Laurinpoika ei erikseen vaatinut, mutta hän ilmoitti kyllä ottavansa rahat vastaan, jos niitä tarjottiin. Käräjät jättivät sovittajaiset asianomaisten väliseksi kysymykseksi.

Miksi asia nousi uudestaan esille neljännesvuosisata tapahtumien jälkeen? Sopimuksesta huolimatta huhu jäi elämään ja kantautui lopulta myös kihlakunnantuomarin korviin, joka antoi määräyksen vangita Esko Mikonpoika ja aloittaa asian tutkiminen. Merkitystä epäilyjen elämiselle voi olla silläkin, että kyläkuntien väliset suhteet olivat olleet pitkään tulehtuneet.⁸⁶ Esko väisti jälleen kerran tavoittajansa, tällä kertaa pakenemalla Liivinmaalla asuvan poikansa luo, mutta lopulta hän päätti vapaaehtoisesti tulla vastaamaan asiastaan käräjille. Eskon julistus antoi ymmärtää, etteivät elämisen oikeudellisia ehtoja määri-

.
86 Vuonna 1662 inkeroiset olivat surmanneet rämäläisen ja hovioikeus oli langettanut kylän jokaiselle talolle kollektiivisesti 50 kuparitaalarin sakon (Oksanen 1995, s. 112–113)

telleet enää naapurit vaan korkea esivalta: ”Huomaan, ettei hyvä seuraa kun näin elän; ja tunnustan myös rikkoneeni Jumalaa ja esivaltaa vastaan, kun olen tällaisissa ehdoissa näin pitkälle mennyt.” (...att jagh i sådane willkobr så lenge gådt hafwer). Henrik Florinuksen kokoelman sananlasku kiteytti puolestaan: *Jumalal on onnen ohjat/ Luojalla lykyn awaimet; ei caten cainalossa/ wihan-suowan sormen päässä.*⁸⁷

Sosiaalisen tarkoituksenmukaisuuden vaikutus kahden samankaltaisen ongelman ratkaisussa havainnollistuu verrattaessa Valkealan hukkumistapausta taustaltaan toisenlaiseen tilanteeseen, jonka seurauksena luutnantti Jacob Bruun joutui maksamaan sovittajaiset muutamaa vuotta myöhemmin.⁸⁸ Luutnantti oli saanut käskyn valvoa, että ratsutalot noudattivat ratsun varustamisesta annettuja määräyksiä. Ruokolahdella hän piti katselmusta ratsutalonpoika Simo Puutin luona. Puuti jäi luutnantin mukaan kohtuuttoman kauas veroetuuksiin oikeuttavista, mutta kalliista velvoitteista. Varsinaista ratsumiestä ei näkynyt missään, kun isäntä talutti nähtäville kelvottoman hevosen varusteinaan yhtä kelvottomat rakuunasatula ja miekka. Katselmusvarusteisiin kuuluneet suitset ja pistoolit puuttuivat kokonaan. Laiminlyönnistä syntyi sanaharkkaa, jonka seurauksena luutnantti päätti ojennuttaa niskuroijaa ja käski profossin lyödä tätä muutaman kerran. Simon asetuttua vastahankaan luutnantti löi Simoa itse joitakin kertoja miekanlappella. Maantavaksi ymmärretty välikohtaus sivuutettiin todistajien mukaan ilman sen suurempia jälkipuheita.

Muutamaa päivää välikohtauksen jälkeen Simo oli matkustanut tyttärensä perheen luo, jossa iltaa istuttaessa hän valitti puukon lipsuvan kädestä: *Katsos, nyt minusta tulee lapsi uudelleen, kun en ruokaa pysty itselleni leikkaamaan.* Halvauskohtauksen saanut Simo Puuti menehtyi, ja ruumis kuljetettiin kotiin, pestiin ja tarkastettiin. Tuomas Ikävalkon todistuksen mukaan ruumissa oli erotettavissa pari mustelmaa, mutta ei verihaavoja. Verokirjuri Antti Kihlon mukaan leski Anna Laurintytär oli pyytänyt häntä katsomaan ruumista, koska Annan mukaan ”*ne olivat lyöneet hänen päänsä ja kasvonsa rikki*”, mutta mitään haavoja tai mustelmia kasvoissa ei Antti sanonut nähneensä. Leskikään ei enää käräjillä puhunut mitään väkivallan merkeistä.

Anna Laurintytär oli muutamaa viikkoa välikohtauksen jälkeen toimittanut luutnantin joukko-osaston johtajalle, kenraalimajuri Rehbinderille anomuksen kuolintapauksen käsittelemiseksi. Sen perusteella luutnantti Bruun pidätettiin kesken väenottotilaisuuden. Rehbinder määräsi everstiluutnantti Nils Grotenfeldin sovittelemaan asianomaisten välillä. Myöhemmin käräjillä molemmat osapuolet antoivat ymmärtää, että heidät oli painostettu hyväksymään 200 kuparitaalarin arvoinen sopimus. Syyttömyyttään vakuuttanut, ”lakia ja oikeutta” vaatinut luutnantti Bruun joutui taipumaan esimiestensä edessä ja hän oli maksanut summasta jo 60 taalaria. Bruunin esimiesten pyrkimys saada kiusallinen asia nopeasti pois päiväjärjestyksestä yksityiskohdista piittaamatta viittasi

.

87 Florinus 1702.

88 KA jj 22: 12–25.

osin sotaväen ja paikallisyhteisön tulenarkoihin suhteisiin 1600-luvulla. Toisaalta raja käräjien ja sotilasoikeuden välillä oli liukuva.⁸⁹ Asia oli lopulta kantautunut siviiliviranomaisten korviin ja se avattiin uudelleen, koska leski ei ollut esittänyt syytettä miehensä kuolemasta maaherralle tai käräjille. Anna Laurintytär jäi asiassa yksin, sillä muut sukulaiset eivät luottaneet hataraan syytteen ja jättivät saapumatta käräjille lesken pyynnöstä huolimatta. Todisteita luutnantin miekaniskujen ja kuoleman välisestä yhteydestä ei katsottu riittäviksi, ja tehty sovinto tuomittiin pätemättömäksi. Tuomiokirjan varovaisten muotoilujen takaa paljastuu oleellisia piirteitä ajan yhteiskuntajärjestyksen luonteesta. Lautakunta korosti kysyttäessä viisaasti esivallan toimien ja tarvittaessa voimatoimienkin legitimitettä, mutta myös hierarkian oli perustuttava vasta-uuoroisuudelle. Luutnantin oli sentään maksettava sakot:

Sitten kysyttiin lautamiehiltä, pitäisikö luutnanttia rangaista tälle vastentahtoiselle ratsutalonpojalle antamistaan kolmesta miekaniskusta? Koska hän teki tämän komennosta toteuttaakseen Kuninkaallisen Majesteetin ratsunvarustamisesta annettuja määräyksiä, joista luutnantti esitti oikeudelle jäljennöksen, ja koska on yleinen tapa väenotoissa ja katselmuksissa, että jos ratsumies ei noudata näitä määräyksiä, häntä rangaistaan miekalla tai raipoilla. Lautakunta pitää sopivana, että luutnantti sovittaa näin vähäiset lyönnit sakoilla, sillä muuten rahvas tulisi tästä vieläkin uppiniskaisemmaksi ja upseereilla olisi vähemmän valtaa Kuninkaallisen majesteetin ja Valtakunnan palvelussa.

Viimeinen todistus

Kyllä kuollut kuuntelee, mitä jäänyt huutelee.
(Florinus 1702)

Äyräpään laamanninkäräjillä vuonna 1607 käsiteltiin surmatapausta, jossa uhri oli kuolinvuoteellaan tavan mukaan antanut tapahtuneesta viimeisen todistuksensa papin ollessa läsnä. Kuoleva pyysi kaikilta armahdusta, *niin ihmisiltä, puilta kuin maan kiviltäkin*. Hän myös ilmoitti antavansa niille kaikille ystäväyhtensä ja anteeksi – paitsi surmaajalleen, jonka kohtalon hän ilmoitti jättävänsä lain käsiin. Lisäksi hän pyysi, että ruumis vietäisiin hänen kuoltuaan kirkkoon.⁹⁰

1600-luvulla oli varsin tavallista, että vainajan lähiomaiset veivät ilmeisen tapaturman käräjille epäilynä väkivaltaisesta kuolemasta (*dödsvällande*) tai että pitkänkin ajan kuluttua yksittäisten lyöntien jälkeen seurannut kuolema esitettiin käräjillä tapposyytteenä. Kruunuporin kreivikunnassa Kurkijoella 1663

89 Sotaoikeudesta 1600-luvulla: Lappalainen, J. 1975, s. 129–154. Käkisalmen läänissä vuonna 1681 käsitellyssä rauhanrikkomustapauksessa maaherra antoi ensin päätöksen, jonka mukaan kuuden rikoksesta syytetyn sotilaan asia olisi hoidettava sotaoikeudessa, mutta lopulta maaherra päätyi kompromissiin. Kolme miehistä vastasi asiastaan sotaoikeudessa, toiset kolme käräjillä (KA gg 2: 578v).

90 RA SDR Äyräpää 5.2.1607.

Uhrikiviä eli ns. kuppikiviä tunnetaan eri puolilta Suomea. Kiviin hakattujen syvennysten merkityksestä on useita tulkintoja, on mm. arveltu kupprien merkinneen suvun vainajia (Sarmela 1994, s. 46–48). Piirros Toivo Vuorelan teoksesta Kansanperinteen sanakirja. Porvoo 1979, s. 485.

Paavo Ollinpoika epäili paikallista kirkkoherraa appensa kuoleman aiheuttajaksi, mutta lopulta hän myöntyi toiseen selitykseen: ”*Jos liene koiran purentast*”.⁹¹ Heikki Ylikangas on luonnehtinut näitä syytteitä ”vissinlaisiksi rahastukseksi”, joka tähtäsi vastapuolen painostamiseen maksamaan korkeita korvaussummia.⁹² Raadollisten motiivien mahdollisuutta tai ihmisten kykyä käyttää tarvittaessa oikeusjärjestelmää hyväkseen tuskin tarvitsee epäillä. Jo pelkällä käräjöinnillä voitiin aiheuttaa julkista kiusaa. Kiteellä vuonna 1683 Klemetti Pulkkinen Kaisa-leskeltä kysyttiin, miksi tämä sitkeästi ajoi syytettyä hänen miestään mukiloineita Kurjen veljeksiä vastaan, vaikka todisteita syy-yhteydestä pahoinpitelyn ja uhrin myöhemmän kuoleman välille ei pystytty esittämään.⁹³ Kaisan mukaan tälläkin tavoin veljesten ”omaisuus hupeni” (*egendom mistas och nöthas*): ”*Joutapa hän Kurjelda elo kulua*”.

Aiheettomilta vaikuttavien syytösten ymmärtämiseksi on kuitenkin otettava huomioon myös yleisinhimilliset menetykseen liittyvät psykologiset seikat sekä vallitsevat tavat käsitellä kuolemaa ja vainajien asemaa yhteisössä. Muinaissuomalaisessa vainajakultissa suku nähtiin kokonaisuutena, johon kuuluivat niin elävät kuin vainajalaan siirtyneetkin. Edellä mainitussa Äyräpään laamanninkäräjillä vuonna 1607 annetussa todistuksessa mainitut kivet ja puut viittasivat mahdollisesti uhripaikkoihin ja yhteydenpitoon vainajiin.⁹⁴ Epäselvät kuolemantapaukset herättivät hämmennystä siksikin, että elävien suhde vainajaan jäi epäselväksi. Edellä mainittu Klemetti Pulkkinenkin oli vannottanut jälkeenjääviä selvittämään asian, jos hän itse menehtyi. Lapsenkaan kuolema ei ollut merkityksetön. Kiteen kunonniemeläisen Pekka Hirvosen kymmenvuotias tytär Malin oli jäänyt lehmän alle ja menehtynyt; isä piti tapahtunutta ”harvinaisena” ja siten käräjien selvitettävänä asiana.⁹⁵ Pieninkin epäily saattoi häiritä normaalia siirtymäriittä.

91 KA gg 1: 1093–1093v.

92 Ylikangas 1999, s. 44–45; 2000, s. 92–97.

93 KA gg 3: 21v–24, 157v–; *Om iagh döör så döör iagh igenom andres handwärc...men om iagh lefwer så skall iagh sökiä däreffter...*

94 Siikala 1992, s. 131–132.

95 KA gg 2: 927v–929.

Kuoleman ja hautaamisen muodostama välitila oli kriittistä ”sielunaikaa”,⁹⁶ jolloin omaiset olivat erityisen herkkiä ja tarkkailivat kaikkia merkkejä, jotta mitään julkista epäselvyyttä kuoleman syistä ei jäänyt. Niilo Kaiponen löysi rannasta naapurinsa Martti Matinpajan hukkuneena ja juoksi julkistamaan asian:⁹⁷ ”*Jo sen on perkele eij muu Jumala tappanut rannassa, ia maca nin cuin otra säcki wädessä!*” Vainaja oli jo pesty ja laitettu arkkuun, kun hukkuneen leski Marketta Niilontytär kiinnitti huomiota verisiin vaatteisiin, haavoihin ot-sassa ja nenässä sekä pariin mustelmaan. Erään todistajan mukaan Niilo oli laulanut rekivirttä ruumista nostettaessa; Niilo torjui tällaiset epäilyt köykäisestä mielestä toteamalla, että hän oli laulanut virttä. Naapureiden välillä oli joskus kauan sitten ollut tavanomaista riitaa, jonka yhteydessä Niilo Kaiponen oli singonnut uhkauksen: ”*Se on sinun viimeinen aidanseipäsi*”. Asia oli kuitenkin Niilon mukaan sovittu ja vakuudeksi oli syöty yhdessä. Nuhteettoman miehen maine pelasti Niilo Kaiposen enemmistä epäilyistä. Kiteellä taas puhoslaisen Niilo Hopian omaiset alkoivat kirkonmäellä julkisesti ”arvuuttelemaan” (*tagit på eller begynt gissa*) Antti Leinosen kaskiriidan yhteydessä antamien iskujen merkitystä vainajan kuolemalle. Kirkkoherra käynnisti tutkinnan välittömästi, ja Leinokset olivat jo maksaneet vapaaehtoisesti korvauksia puheiden leviämisen estämiseksi.⁹⁸

Uno Harvan mukaan muinaissuomalaisissa uskomuksissa vainajien toiveiden täyttäminen oli jälkeläisten pyhä velvollisuus: *vainajat ovat olleet moraalin vartijat, tapojen tuomarit ja järjestäytyneen yhteiskunnan ylläpitäjät. Tässä suhteessa ei edes ylätimojen Jumala ole voinut kilpailla manalle menneiden kanssa.*⁹⁹ Vanhatestamentillisuus vaikutti samansuuntaisesti kuin uhrin vaatimukset Kuopiossa vuonna 1688 käsitellyssä tapahtumasarjassa.¹⁰⁰ Serkukset Antti ja Olli Koistinen olivat veneessä riitautuneet kadonneesta leivänpalasesta Matti Tuomaisen kanssa. Tuomainen oli halunnut *tehdä merkin* varkaaksi epäilemäänsä Olli Koistiseen, jolloin Antti Koistinen oli ottanut Tuomaisen otteeseensa ja usuttanut serkkuaan lyömään puukolla: ”*Lyötkös kelmi sukulaistani... sukulainen tule nyt ja kysy veresi perään!*” Matti Tuomainen menehtyi vasta kolmen ja puolen viikon kuluttua, ja hän oli välillä elänyt normaalia elämää. Nimismies tiesi kertoa, että uhrin ”maattua” vaimonsa kanssa haava oli auennut, eikä verenvuotoa saatu tyrehtymään. Oikeudessa uhrin leski, isä ja lanko vaativat itkien kuolemantuomiota. Tarjoukseen sovittajaisista he vastasivat suoraa huutoa: ”*Henki hengestä!*”

Kuoleman yhteys puukoniskuun oli tässäkin tapauksessa tulkinnanvarainen, ja lisäksi todistajat pitivät tekoa itsepuolustuksena. Matti Tuomainen luokiteltiin *yltiöpäiseksi ja levottomaksi*, kun taas Olli Koistinen oli *hurskas ja yksinkertainen*. Veljeksillä ei ollut mainetta riidanhaastajina. Toisaalta Antti Koistinen oli yllyttänyt veljeään kostamaan ja pitänyt uhria kiinni, tekijät oli otettu tuo-

96 Vilkuna A. 1989, s. 71.

97 KA jj 15: 56–61.

98 KA gg 2: 833v.

99 Harva 1948, s. 510–511.

100 KA oo 6: 34–44.

reeltaan kiinni eikä mitään muuta onnettomuutta voitu osoittaa kuolemansyyksi. Kuolinvuoteellaan Matti Tuomainen vakuutti: ”*Koistisen kädentyöstä olen kuollut ja suku saa kysyä sen perään*”. Omaiset noudattivat hänen tahtoaan ja vaativat kuolemanrangaistusta, joka serkuksille karoliinisen ajan vanhatestamentillisessä hengessä myös langetettiin.

Uhri saattoi rajoittaa omaisten vaateita määrittelemällä itse tarkasti, mikä oli oikeudenmukainen korvaus hänen hengestään. Inkerinmaalainen mies vannotti Kaprion talvikäräjillä 1685 vaimoaan ja veljeään liiasta innokkuudesta sovittajaisien perään, sillä Juho Virolaisen kirveenhamaralla antama lyönti oli hänen mukaansa ollut liian vähäinen aiheuttaakseen kuoleman: ”viatonta verta” ei saanut vuodattaa. Uhri antoi veljelleen vapaat kädet sopia asia omalta kohdaltaan, mutta kuoleman aiheuttamisesta epäillyn Juhon henkeä hän ei saanut vaatia. Lapsille sopiva korvaus hänen pahoinpitelystä kärsimästään vahingosta oli neljä vakkaa ruista.¹⁰¹ Toisessa inkerinmaalaisessa tapauksessa seppä Pauli Prusinpoika oli surmannut ”venäläisen” miehen, joka oli kuolinvuoteellaan sanonut pojalleen ainoana vaatimuksenaan asiassa, että pojan tuli antaa sepälle ”kunnolla selkään” ja päästää tämä sitten menemään.¹⁰² Koston toteutumisesta ei ole tietoa, mutta osapuolten sopimat 150 taalarin sovittajaiset jaettiin kolmeen osaan lesken, ortodoksikirkon ja sen kirkonkellon hankkimiseen suunnatun osuuden välillä. Seppä oli sitoutunut kruunun palvelukseen loppuiäkseen: samalla hän vaati päästä ehtooliselle sovitettuaan asian asianomistajien kanssa.¹⁰³

Entinen lukkari Heikki Monni otti Pielisjärvellä yhteen Danila Timotejeffin kanssa sillä seurauksella, että jälkimmäisen selviäminen oli epävarmaa miehen ilmeisestä itseluottamuksesta huolimatta: ”*Wielä me olemme nutun jaol Henrikin cansa, se mies kuka woitta*”. Heikille Danila ilmoitti tämän ”kyllä hyvin tietävän, mitä miehen pää maksaa”, kun osapuolet neuvottelivat sovittajaisista muutama päivä tapahtuneen jälkeen. Danila vaati, että kuoleman koittaessa hänen lapsilleen olisi maksettava 30 kuparitaalaria. Jos hän jäisi henkiin, asiasta neuvoteltaisiin miesten kesken vielä uudestaan. Heikki Monni pakeni tavannut tavanmukaiseen tapaan Danilan menehdyttyä muutaman päivän kuluttua sovinnosta, mutta hän palasi myöhemmin vastaamaan käräjille turvakirjeen suojissa. Danilan leski ja poika vaativat nyt tavanomaista tapon päärahaa, sataa kuparitaalaria. Käräjät vahvistivat alkuperäisen sopimuksen, joka oli tehty ”hyvässä ymmärryksessä ja vieraiden miesten ollessa läsnä”.¹⁰⁴ Tuomari luki Heikki Monnille sakkotuomion, vaikka kuolemantuomion uhkakin oli olemassa.

”*Tunnusta sinä noiden koirain päälle, että sinä heidhän kättens cautta kuolet, nijh heidän päns mene sen edest*”,¹⁰⁵ yllytettiin erästä kuolevaa. Muuan kuolinvuoteella makaaja taas vapautti riitapuolensa sanomalla: ”*Hyvä herra anna minullen Herran ehtoollinen eij minulla ole ollut ychtäkän rijta nyt eikä*

101 KA hh 2: 49–59v.

102 *...han skulle slå smeden huden full och sleppa honom der medh löös, skule och intet wijdare sökia något på honom...*

103 KA hh 1: 132–138. Kaprio 1684.

104 KA gg 10: 105v–108v.

105 KA gg 7: 43v–45.

ennen hänen kansans”.¹⁰⁶ ”Niko, Niko, älä pyydä minun sieluani kadotukseen, tee mitä ikänäns tahdot, en minä taida hänen päälläns muutoin tunnustaa”, ilmoitti puolestaan pahoinpitelyn uhri, kun hänen olisi pitänyt kertoa näkemysensä pahoinpitelyn yhteydestä kuolemaan siinä tapauksessa, jos hän menehtyisi.¹⁰⁷ Tuomiota pelkät epäilyt, omaisten syytökset tai uhrin kuolinvuoteella esittämät vaatimukset eivät 1600-luvulla kuitenkaan ratkaisseet. Painostuskeinonakin niiden merkitys väheni vuosisadan loppua kohden. Valta oli siirtynyt lopullisesti pois vainajilta ja suvulta. Heikki Merta oli yöllä juovuksissa kompuroinut ja kaatunut polvilleen Tapanin Ollinpojan rinnan päälle.¹⁰⁸ Kehotus: ”Mene sinä weickoinen tuosta pois”, tehoi vasta, kun Heikki Mölsä antoi valoa tilanteeseen sytytetyllä päreellä. Aamulla Tapani Ollinpoika kehotti Heikki Merta ostamaan sovittajaistuopin, koska tapahtuneen tausta oli jäänyt epäselväksi. Merta suostui, vaikka hän ei pitänyt ilmeistä vahinkoa sovittajaistuopin arvoisena.

Pian välikohtauksen jälkeen sairastunut Tapani antoi kuolinvuoteellaan lausuntonsa tapahtuneesta ja laaditutti todistuskirjeen, jossa hän ilmoitti vaativansa henkeä hengestä, ”jos Jumala hänet ottaa”. Kirkkoherra varoitti antamasta moista todistusta ja muistutti siitä mahdollisuudesta, että syytös – siis kuoleman yhteys öisen kompuroidin tahallisuuteen – ei ollutkaan ”totta”. Heikki Merta joutui kysymään: ”*Rakas veli. Olemme aina olleet hyviä ystäviä ja tovereita (cammerater) eikä meillä mitään riitaa ole ollut; miksi teet minulle tämän?*” Tapani oli ottanut häntä kädestä ja sanonut: ”*Niin on käynyt*”. Lautamiehet arvioivat syytökset yksiselitteisesti perättömäksi, sillä mitään ulkoisia väkivallan merkkejä ruumiista ei löydetty ja osapuolten viimeisimmän riidan muisteltiin olevan peräti kymmenen vuoden takaa. Lisäksi vainaja oli ”vanha ja raihnainen” mies.

Kuolevan viimeinen todistus oli 1600-luvulla erityisen tärkeä ja pyhä, koska siinä saattoivat yhdistyä kansanomaiset vainajausko sekä kirkon korostamat uskonnolliset käsitykset sielun pelastamisesta, totuuden selville saamisesta ja Jumalan rangaistuksen välttämisestä.¹⁰⁹ Vuosisadan lopulla huoneentaulun opetusten mukaiset moraal- ja totuuskäsitykset vahvistuivat käräjillä. Kiteellä 1695 muuan mies oli kovassa myrskyssä joutunut veden varaan ja hukkunut kolmen talonpojan venematalla. Väkivaltaisesta kuolemasta esitettyjen epäilyjen torjumisen lisäksi julkisesti käsiteltäväksi seikaksi nostettiin korostetusti hukkuneen positiiviset ominaisuudet: menehtynyt oli ollut hiljainen, hurskas, ahkera ja kirkossa käynyt mies, joka oli elänyt sopuisasti perheensä kanssa. Mainetodistus oli tärkeä kunniallisen hautaamisen saamiseksi.¹¹⁰

106 KA gg 10: 27–29v.

107 KA gg 1: 214–215v.

108 KA gg 2: 319v–322.

109 Viimeisen todistuksen tärkeyden (*oerhörd vikt*) 1500–1600-luvun oikeuselämässä on laittanut merkille myös mm. Inger 1984, s. 316–317.

110 KA gg 14: 240v–241. *Nijden Hautamisen canssa/ cuin owat edestäns pitänet Jumalatoind Elämäkerta/ ja cuolewat suuris Synneisä/ ei pidä Papin kirjruhtaman/ waan sen Mailmalisen Oikeuden eten andaman/ etä sitä tutkistellaisin/ ja Duomitaisin/ cuinga niijden hautaminen pidettämän pitä* (Kircko-Laki ja Ordningi 1686, s. 32).

Vieraalla mielellä

*Nytt tule mies eli waimo mielettömäxi, nijn pitä hänen lähimäisestä lan-
gons sitä pikemmin, quin he sen tietä saauat, cwluttaman sen nabu-
reillens ia pitäiän miehille, ia sijte hänen kijni panna, ios he woiuatt hä-
nen käsittä.*

Kristofferin maanlaki määräsi, että ”villin” tekemä surmatyö käsiteltiin vahin-
kotappona, josta laki määräsi yhdeksän markan sakon. Jos asianomaisen villiys
ei ollut notorista, *olkan sijte heidhen tekons tahtoin töitä*.¹¹¹ Surmaajan luokit-
teleminen mielenvikaiseksi oli 1600-luvulla melko harvinaista.¹¹² Kiteen kärä-
jät joutuivat pohtimaan hulluuden ongelmaa syvällisemmin kiteenlahtelaisen
Juho Matinpoika Vareksen tapauksessa vuonna 1689, kun 18-vuotias nuorukai-
nen oli lyönyt äitinsä Kirsti Juhontytär Nikittären kuoliaaksi pärepölkylä.¹¹³
Kun syytetyltä kysyttiin syytä pahaan tekoon ajautumiselle, vastasi Juho teh-
neensä teon *ei omall*, vaan *wierall mielell*. Samaa perustelua hän käytti myö-
hemminkin vastatessaan kysymykseen siitä, pystyikö hän hyvällä omallatun-
nolla elämään niin hirvittävän teon jälkeen. Juhon mukaan kyseessä oli sairaus,
jota kutsuttiin nimellä *wimma tauti*. Kyseistä sairautta ei selvästikään osattu
tyhjentävästi selittää käräjiä istuneelle tuomari Johan Ehrnroothille (*som ingen
nu wiste här uth tijdha, hwadh för siuka dett wara skulle rätt*).¹¹⁴

Varesten taloudessa itsellisenä asustellut leskivaimo Elli Jaatar kertoi Juho
Vareksen eräänä tiistaina kärsineen pääkivuista, väsymyksestä ja vilusta. Äiti
oli tällöin kylvettänyt poikaansa saunassa ja tarjonnut syötäväksi kalakukkoa
(*kalakucko*), mutta penkille makaamaan asettunut Juho oli valittanut surkeasti:
*”Woi minun pätän, woi minun siwuni, caick catkasen, rumin on kipiä joka
paicka, eij ole kynnenken alla terwetä paicka”*. Juho oli asettunut vähäksi aikaa
nukkumaan, mutta puolen yön maissa hän oli yhtäkkiä noussut ylös ja alkanut
alastomana juosta ympäriinsä huutaen: *”Woj minun poloisen pojan, cas tota
wekä, cas tota elo, tott on nytt wekä, tott on nytt elo”*. Rauhoittelemaan tulleele
äidilleen Juho oli huutanut: *”Eij nijn techdä emoisen”* Lopulta hän oli ottanut
käteensä pärepölkyn ja lyönyt äitiään päähän niin voimakkaasti, että kallon luita
oli murtunut ja äiti meni tajuttomaksi. Juhon nuoremmat sisarukset pakenivat
riehujaa.

Elli-leski kiirehti naapuri Pietari Monosen luo. Juho seurasi hänen perässään,
edelleen täysin alasti ja hengästyneenä (*”phij, phij”*): *”Olis pära puta toda
cotia; eij ole päraputa cotona, lächdet the käymen siellä, eij ole emostain mitän,*

.

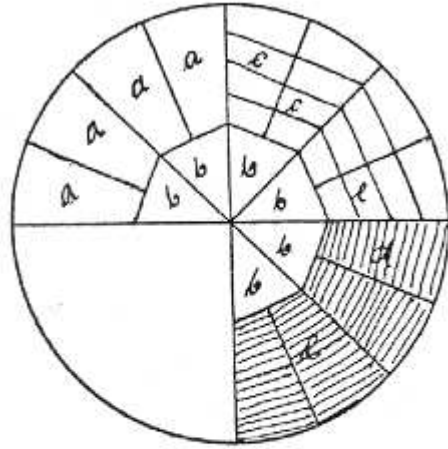
111 KrL: Tapaturman Tappoin kaari, 15. luku. Herra Martin suomennos. Mielenvikaisuudesta
Ruotsin keskiaikaisessa lainsäädännössä: Pajuoja 1995, s. 19–28.

112 Kustaa H. J. Vilkun (1996b, s. 213–246) mukaan mielenvikaisia käsitteleviä tapauksia oli
enemmän 1700-luvulla; mahdollisesti 1600-luvulla mielenvikaiset pidettiin enemmän
omassa piirissä ja hospitaalihin lähettäminen yleistyi 1700-luvulla. Toisaalta mielenvikaisuus-
desta ja syynakeittomuudesta kiinnostuttiin oikeudellisessa argumentaatiossa laajemmin
1700–1800-luvulla.

113 KA gg 8: 95v–103v; 230v–236.

114 Vuoden 1686 kirkkolaki mainitsee kihlauksen purkamisen perusteina mm. ”wimmauksen.”
Kirkko-Laki ja Ordingi 1686, s. 26.

Pärepylkyn poikkileikkaus U. T. Sireliuksen (1989, s. 350) mukaan. Päreiden valmistamisen periaatteet lienevät 1600-luvulla olleet samankaltaisia kuin myöhemminkin. Valaisuun käytettävässä runsaan kyynärän mittaisesta, mieluusti vähäpikkaisesta mäntypuusta lohkottiin saleita (d) vuosirenkaiden mukaisesti, ja niistä vuoltiin ohuita päreitä. Päreiliuska paloi ja antoi valoa noin varttitunnin (Vuorela 1975, s. 322).

Kuva 439. Pärepuun poikkileikkaus: a = lohot, b = sydänpuu, c = sorkkaleet, d = saleet, e = kapeammat päreet, jotka eivät sovi katto-päreiksi.

jo luita päästä läxi, mitä liene lapsille tapahctunut”. Monosille hän oli totesi: ”Mengeth sen haldun, mihingä the minun pydet”. Pietari Mononen muisteli käytyä keskustelua ja arvioi Juhon olleen ihmisyyden ulkopuolella:

- mistä sen tiesit olewan luita päästä ulcon?
- aina hän ichminen näkä.
- millä sinä lienet ichmisne ollut, mutta nytt ett ole ichminen.

Priistaavi hälytettiin vangitsemaan Juho, joka kuljetettiin Kiteen pappilan kautta Käkisalmen linnaan. Kirkkoherra Jören Neiglick ei ollut pappilassa, mutta hänen vaimonsa kertoi Juhon valittaneen: ”Jo minä olen hywin richtä puinu emoin cansa, sä cuin on minun rindans alla candanut, nijn minä olen pahan palkan andanut”.¹¹⁵

Käräjät hakivat syytä käsittämättömälle käyttäytymiselle Juho Matinpojan taustasta. Juhon isä, seppä Matti Vares ei ollut läsnä ensimmäisessä käsittelyssä eikä hän olisi halunnutkaan, mutta hovioikeus vaati kaikkien osapuolten kuulemista. Pohjanmaan Siikajoelta Savon Leppävirran kautta Kiteelle saapuneen Matti Varesen tausta siveysrikoksesta kujanjuoksuun tuomittuna vedettiin esiin, mutta muuten kirkkoherra Neiglick ei osannut sanoa perheestä mitään poikkeavaa. Pojan ei tiedetty olleen ilkeä vanhemmillensa, eikä vanhempien kuri ollut mitenkään erityisen ankara lapsia kohtaan. Kirkkoherra oli kuitenkin

115 Suomen kielen *tappaa* tarkoittaa juuri riihen puimista, ruots. *tröska* (SSA 3, 269–270)

pannut merkille, että ennen ”uutta kirkkojärjestystä” eli vuoden 1686 kirkkolaikaa Varesten kirkossakäynti oli ollut laiskaa. Juho osasi kuitenkin tärkeimmät opinkappaleet ja kertoi myös lukeneensa rukouksia aina, kun paha henki oli saamassa hänestä yliotteen. Riitta-siskon mukaan sisarusten välit olivat hyvät, ainoastaan äiti oli ollut joskus Juholle ”äkkipikainen”.

Kyläläiset olivat huomanneet Juhon ajoittain oudon käytöksen, joka oli ilmennyt jo lapsena. Yrjö Timosen mukaan asiasta oli puhuttu, ja poikaa oli nähtävästi yritetty parantaakin, mutta äiti oli torjunut epäilyt poikansa häpeälliseksi ymmärretystä sairaudesta (*willis* tai *tokota*): *Antakoon Jumala sen* (sairauden *tulla heidän* (puheiden levittäjien) *lapsiinsa*. Kiteen käräjät tuomitsivat Juho Vareksen kuolemaan. Teon syyksi pääteltiin *paha*, joka oli saanut Juhon valtaansa. Hulluus ei leimannut Juhon koko persoonaa, joten odottamattomalle käyttäytymiselle ei löydetty muuta selitystä kuin Saatanan juonet.¹¹⁶

Vastaava päätelmä tehtiin Käkisalmen raastuvassa vuonna 1679, kun lauturina toiminut Olli Juhonpoika oli nähnyt piruja ja muita harhoja.¹¹⁷ Kyseessä olivat kaikesta päätellen lautturin raskaan juomisen aiheuttamat alkoholipsykoottiset aistiharhat, jotka Olli selitti noitumisen aiheuttamiksi. Harhaisuus johdatti lautturin lyömään kivellä korpraali Herrasen tytärtä, jota hän oli luullut piruksi. Olli Juhonpoika tuomittiin kuolemaan, koska hänellä ei ennen todettu olleen ”päänheikkoutta” ja noituusselityskin oli raastuvanoikeuden mielestä epäuskottava.¹¹⁸ Periaatetta ”epäselvä on likaista”¹¹⁹ noudatettiin myös selvitettyä itsemurhien syitä. Äkillistä outoa käyttäytymistä pidettiin ”Saatanan juonien” aiheuttamana. Itsemurhan tehneen ruumis määrättiin vietäväksi näissä tapauksissa metsään poltettavaksi, mutta pitkäaikaisen käyttäytymisensä perusteella hulluksi leimautunut itsemurhaaja määrättiin ”vain” haudattavaksi kirkkomaan ulkopuolelle ilman puhdistautumisriittä.¹²⁰

116 Yleisemmin eurooppalaisessa oikeustieteessä vain rikoshetkellä ilmenneen mielisairauden käsite alettiin erottaa vasta 1700-luvun lopulta lähtien (Pajujoja 1995, s. 52–55).

117 Kuujo 1958, s. 199–200. Todennäköisesti alkoholipsykoosin aiheuttamien oireiden kuvaus uhkaavine äänineen ja näkyineen vuonna 1642 käsitellyn noituusoikeudenkäynnin yhteydestä on luettavissa myös artikkelista Matikainen 1995b.

118 Esimerkiksi Räisälän talvikäräjillä 1671 paljastui yksi tapa vihamiehen noitumiseksi hengiltä. Noitumista varten oli torstai-iltana kaiverrettava metsässä haavan pohjoisen puoleiseen kylkeen reikä, johon asetettiin tappi. Seuraavina kolmena torstaina tappia käännettiin yhä syvemmälle aina pohjaan saakka, jolloin noitumisen kohde saisi surmansa (Hertzberg 1889, s. 57).

119 Ks. Douglas 2000 (1966).

120 Itsemurhan tehnyt tullinihti Erkki Simonpoika oli ”juossut metsässä kahdeksan päivää huutaen”. Hänet määrättiin haudattavaksi kirkkomaan ulkopuolelle (1665, KA jj 12: 72–74). Samoin meneteltiin hirttättyneen Riitta Pekantytären tapauksessa (1680, KA 23: 51–55). Riitta oli sokeutunut ja kärsinyt ”heikkopäisyydestä” jo kuusi vuotta. Sen sijaan nelissäkymmenessä ollut Antti Antinpoika oli aiemmin ollut ”kunnollinen”, mutta sitten hän oli selvästikin alkoholisoitunut ja hirttätynyt vyöhönsä, jonka hän oli aiemmin pantannut juomaa vastaan paikallisessa krouvissa (1660, KA jj 8: 33–36). Antti tuomittiin vietäväksi metsään ja poltettavaksi, kuten myös viipurilainen voudinrenki Lasse Karjalainen (1670, KA jj 16: 8–15), joka oli mainetodistuksen mukaan hiljainen, kuuliainen ja ahkera, mutta yhtäkkiä hän alkoi kärsiä kestäättömistä kivuista ja pakokauhussa leikkasi kurkkunsa. Itsemurhiin suhtautumisen muutosista Suomessa: Nygård 1994. Esimerkiksi häpeällinen hautaaminen lopetettiin 1800-luvulla.

Kustaa H.J. Vilkuna on korostanut mielenvikaisuuden merkitystä ”kollektiivisen minuuden pelottavana puolena” 1700-luvun paikallisyhteisössä. Mielenvikaiset ja vammaiset olivat yksi ”toisista”, joita vastaan puhdas yhteisö peilasi itseään.¹²¹ Myös äitinsä surmannutta Juho Varesta luonnehdittiin *pilaantuneeksi* ja *pahaksi*. Käsitukset ”vimmataudista” ja maininnat taudin parannusyrityksistä viittaavat siihen, että kansanomaisessa ajattelussa nykypsykiatrian paranoidis-kitsofrenisiksi luokiteltavien oireiden tulkinta jäi epäselväksi. Kansanomaisen etiologian mukaan kyse saattoi olla parantumattomista ”jumaltaudeista” tai pahantahtoisten ihmisten aiheuttamista ”panentasairauksista”.¹²²

Keväällä 1707 Uukuniemen kirkkoherran poika, ratsumies Johan Germanicus oli yhdessä profossin ja kolmen Käkisalmen linnan sotilaan kanssa toimittanut taposta kuolemaan tuomitun Niilo Tiaisen teloituspaikelelle Joukion kirkonmäelle.¹²³ Seuraavana aamuna Germanicus iski nukkuvaa Juhana-pyöveliä puukolla kuolettavasti rintaan. Mitään riitaa tai juopumusta taustalla ei ollut, vaan Germanicus vetosi jo jonkin aikaa häntä vaivanneeseen ”pään heikkouteen”. Edellisenä syksynä hän oli alkanut kärsiä yhä pahenevasta päänsärystä ja korvien soimisesta. Tuskat ilmenivät ajoittain levottomana käyttäytymisenä. Lautamies Paavo Viinaseen mukaan päivää ennen teloitusta Germanicus oli alkanut kuvitella, että pyövelin oli saapunut paikalle hänen takiaan. Hän oli toistellut lautamiehelle, että ”nyt minut huoruuden takia tuomitaan kuolemaan”. Viinaseen arvion mukaan mies ei selvästikään ollut järjissään. Aamulla päivän valjettua korpraali kuuli tuvasta meteliä. Mentyyään katsomaan sen syytä hän huomasi Germanicuksen lyöneen pyöveliä puukolla: ”*Enää hän ei vie minua Ihalan-
ojalle ja lyö päätäni huoruuden vuoksi*”. Käräjillä Johan Germanicus väitti, ettei hän muistanut teosta mitään. Vangitessa hän oli ihmetelty, miksi hänet laitettiin käsirautoihin.

Toisaalta Germanicus käyttäytyi suurimman osan ajasta täysin järkevästi. Hän oli mm. kysynyt paikalle pappia, jotta pyövelin ei olisi tarvinnut kuolla kuin *sieluton eläin*. Pyövelin vaatteet oli luovutettu eräälle Kiposelle, joka oli Käkisalmen linnassa vankina. Näin vahvistettiin uuden pyövelin asema. Käräjät katsoivat parhaaksi ottaa Germanicuksen tutkintavankeuteen, jotta hänen mielentilaansa voitaisiin tarkkailla. Seuraavilla käräjillä hänet tuomittiin kuolemaan sillä perusteella, että hän käyttäytyi yleensä normaalisti.

Hovioikeus vaati lisätutkimuksia. Johan Germanicuksen taustalta löytyi tragedia, sillä hänen ensimmäinen vaimonsa oli sairastumisen aiheuttamassa *päänheikkoudeessaan* juossut järveen ja hukkunut. Kirkkoherra Fabian Nirikko oli kirjoittanut Germanicukselle asiasta todistuskirjeen, joka oli luovutettu tuomari Johan Ehnroothille. Vaimo oli haudattu kirkkomaahan, mutta ilman seremonioita. Germanicus oli mennyt uusiin naimisiin Agneta Hirvosen kanssa, jonka mukaan hänen miehensä oli ollut täysin terve siihen asti, kunnes hän oli ajautunut riitaan ja tappeluun Erkki Lappalaisen kanssa. Yhteenoton merkitystä

121 Vilkuna 1996, s. 244–245.

122 Manninen 1933, 228–244; sairauksien sosiaalisesta merkityksestä 1600-luvulla: Eilola 1999.

123 KA gg 25: 115–126, 216–220; 26: 113–115; vrt. Kujala & Malinen 2000, s. 431.

Germanicuksen mielentilan vedenjakajana oli pohdittu jo edellisillä käräjillä, vaikka tämä ei ollut suoranaisesti halunnut syyttää Lappalaista. Lähinnä kyseen tuli noituuden mahdollisuus, minkä Lappalainen jyrkästi torjui. Erkki Lappalainen arveli käyttäytymisen taustalla olleen huonon omantunnon joko vaimonsa hukkumisesta tai *jostain muusta synnistä*. Osallisuutensa vaimonsa kuolemaan Johan Germanicus kiisti lujasti ja tapaus siirrettiin edelleen hovioikeuden pohdittavaksi.

Henrik Munktell kirjoittaa vuonna 1943 ilmestyneessä Ruotsin oikeushistorian yleisesityksessään, että ”kristillisen syyllisyyskäsityksen” läpimurto merkitsi perustavaa muutosta verrattuna varhaiskantaiseen, teon intentioiden perään kyselemätöntä ja välitöntä kostoa suosineeseen ajattelutapaan.¹²⁴ Toisaalta Munktell kuitenkin esittää mielenvikaisille langetettujen rangaistusten ankaroituneen puhdasoppisuuden leimaamalla 1600-luvulla. Pentti Renvall puolestaan huomioi mielenvikaisuutta käytetyn 1500-luvulla joissakin tapauksissa tuomiota lieventävänä seikkana ja pitää tätä merkinä alaa voittaneesta kehittyneemmästä ajattelusta, joka huomioi pelkkien konkreettisten seurausten lisäksi teon takana olleen mielen.¹²⁵ Myös Renvall toistaa näkemystensä perusteluna havainnon, jonka mukaan keskiaikaisissa eurooppalaisissa laeissa intentionaalista ja tahattomasta surmasta maksettujen sakkojen määrällä ei useinkaan ollut suurta eroa. Tätä ei kuitenkaan voi lukea suoraan todisteena siitä, ettei teon intentionaalisuudelle laitettu painoa. Tahallisuus ja ”syyntakeettomuus” pyrittiin varhaisessakin oikeudenkäytössä erottamaan, ja teon takana ollut mieli, erityisesti teon mahdollinen suunnitelmallisuus ja viha, oli erittäin keskeinen pohdinnanaihe. Jokin oli tapahtuneen aiheuttanut ja jonkun oli korvattava kärsitty vahinko: teon tahallisuutta arvioitiin sukujen välisissä neuvotteluissa ja korvauksissa. Niitä eivät lait tarkemmin määritelleet.¹²⁶

Perimmältään Munktellin ja Renvallin havaitsemissa ilmiöissä oli kyse ihmisen ja yhteisön välisen suhteen muutoksesta. Mielentilaa ei 1500–1600-luvun käräjillä arvioitu modernisti yksilön ja itsenäisen persoonallisuuden näkökulmasta siten, kuinka pysyvät tai tilapäiset fyysiset ja psyykkiset tekijät ovat mahdollisesti vaikuttaneet yksilön käyttäytymiseen ja siten alentaneet hänen kykyään olla vastuussa teostaan.¹²⁷ Tekoa ja tekijän persoonaa tarkasteltiin ajan maailmankuvan kokonaisuuden näkökulmasta, jolloin ratkaisevaa teon ja siihen liittyneen mielentilan merkityksen arvioinnille oli mielentilan yhteys henkilön sosiaaliseen persoonallisuuteen (”hullu”, ”ilkeä” vai ”kunniallinen”). Sukuyhteisön ja teokratian maailmassa mielenvikaisuuden tulkinnat saattoivat muodostua hieman toisistaan poikkeaviksi. Edellisen perusteella määrittelyjen sidonnaisuus maailmankuvaan ja valtasuhteisiin ei silti tarkoita, että 1500–1600-luvun ihminen ei olisi hyvinkin ymmärtänyt ja pohtinut myös monia ”moderneja” psyko-sosiaalisia syy-yhteyksiä kuten, esimerkiksi jatkuvan alkoholinkäytön tai asianomaisen sosiaalisen taustan merkitystä käyttäytymiselle.

.

124 Munktell 1943, s. 9–10, 31.

125 Renvall 1949, s. 44–52, 118–125.

126 Westermarck 1924, s. 249–252. Ks. myös Utraiainen 1985, s. 142–145.

127 Modernista mielentilan arvioinnista: Pajuja 1995; vrt. myös Foucault 1980, s. 25–31.

■ Pää, laki ja tapa

Yrjö Antinpoika Pyöriä surmasi naapurikylän Martti Heikinpoika Lipiäisen kaulaan osuneella seipääniskulla kylien välisessä kaskiriidassa Valkealassa vuonna 1656.¹ Pyöriät ja Lipiäiset olivat seudun vanhoja asuttajasukuja.² Pyöriä saatiin kiinni, mutta hän pakeni vankeudesta kärjäpaikalta paria vuotta myöhemmin. Karkulaisen tiedettiin piileskelevän pitäjässä ja käyneen hake-massa ruokaa kotoaan, mutta yönsä hän vietti aina muualla. Profossin virkaa toimittanut Yrjö Erkinpoika tavoitti kaimansa juhannuksena 1660. Omalla kustannuksellaan ja ilman maaherran virallista valtuutusta toiminut Yrjö Erkinpoika kertoi vieneensä vankinsa asianomistajien käsiin Lipiäisen lesken luo toiveenaan, että surmatun sukulaiset lähtisivät saattamaan vankia Viipurin linnaan ja avustaisivat kustannuksissa.³

Kuultuaan Yrjö Pyöriän vangitsemisesta kyläläiset kokoontuivat surmatun kotipihaan. Leski vastasi Yrjö Erkinpojan ehdotukseen: ”*Miksi häntä kuljettaisimme, miksi näkisimme vaivaa vanhan miehen veren takia, parempi kun ote-taan sovittajaiset*”. Lyhyen neuvottelun jälkeen sovittiin, että Pyöriät maksoivat korvauksena 200 kuparitaalaria ja lehmän. Sopimus vahvistettiin kädenpuristuksella kyläläisten läsnäollessa, ja sovittajaiskirjeen allekirjoittajat takasivat puumerkeillään Yrjö Pyöriän saapumisen käräjille. Tämän jälkeen leski antoi surmaajan pojalle Klemetille luvan vapauttaa isänsä siteistä. Takuumiehet saattoivat isännän Lappeenrannan väenottotilaisuuteen, josta vanki toimitettiin Viipurin linnaan. Vankeudessa Yrjö Pyöriä tunnusti syyllisyytensä naapurin isännän kuolemaan: ”*Minun töön se on*”.

Vuoden 1661 syyskäräjillä Yrjö Pyöriä tuomittiin taposta kuolemaan. Turun hovioikeus vaati kuukautta myöhemmin kihlakunnanoikeudelta lisäselvityksiä: milloin sopimus oli tehty ja oliko sovitut korvaukset maksettu. Käräjien oli myös ratkaistava Yrjö Erkinpojan mahdollinen syyllistyminen rikokseen hänen päästettyään vankinsa takuita vastaan vapaalle jalalle juhannuksena 1660.

Lehmä luovutettiin välittömästi sovittajaispäivänä sunnuntaina, ja keskiviikkoon mennessä Pyöriät olivat vetäneet kokoon päärahoja viisikymmentä kuparitaalaria. Asianomistajana esiintynyt surmatun poika Lauri Martinpoika kertoi, ettei hän ollut sen enempää saanut eikä myöskään vaatinut lisää korvauksia ennen esivallan ratkaisua. Sopimus satoi Laurin mukaan häntä ja hänen sukulaisiaan, jos esivalta sen hyväksyi. Lainlukija luki lautakunnalle maanlaista tahtotapon kaaren 11. luvun: *Nytt otta ioku lunastoxen mihen tappaian edhest, ionga*

1 KA jj 8: 59–63. Asiaa oli käsitelty jo aiemmin Lapveden alisen osan käräjillä 4–5.10. 1658 ja 22.6.1659, mutta tutkintoja ei löydy kyseisten vuosien renovoiduista tuomiokirjoista. Ensiksimmäinen käsittelykerran tiedot on jäljennetty vuoden 1661 tuomiokirjaan.

2 Oksanen 1995, s. 112–113; Piilahti 1995, s. 418, 459–461.

3 KA jj 9: 43–47.

hän laillisest käsittänytt on ja käräjäkaaresta 17. ja 18. luvut: Quinga nimitös-miehen pita candama ja Kanda syynsanoia ia lacka kesken ja kysyi, oliko näitä määräyksiä vastaan rikottu. Lautakunta asettui puolustamaan asianomistajia ja Yrjö Erkinpoikaa. Pyöriät ja Lipiäiset olivat noudattaneet perinnäistä tapaoikeutta, vaikka esivallan näkökulmasta osapuolet olivat selvästikin menneet asioiden edelle. Niinpä asianomaiset selittelivät takuita vastaan vapauttamista vanhan naisen ymmärtämättömyydellä.

Turun hovioikeus armahti Yrjö Pyöriän toukokuussa 1662 antamallaan päätöksellä ja leuteroi kuolemantuomion vakiintuneen käytännön mukaisesti sadan hopeataalarin sakoksi ja kirkkorangaistukseksi.⁴ Viipurin linnan vankilistojen mukaan vapaus koitti kuukautta päätöksenkirjaamisen jälkeen.⁵ Sakot ja sovitajaiset yhteenlaskettuna Yrjö Pyöriän maksettavaksi lankesi varakkaallekin talonpoikaistaloudelle huomattavat 450 taalaria kuparirahassa, mikä vastasi näihin aikoihin jopa 80–90 viljatynnyriä.⁶ Myöhemmin Yrjö Antinpojan veljenpoika Erkki Tuomaanpoika yritti irtautua setänsä asiasta, kun sakkoja alettiin ulosmitata tilan omaisuudesta. Hän väitti osuutensa Pyöriöiden tilasta olleen erotettu jo aiemmin, eikä hän täten ollut vastuullinen setänsä sakoista. Keskiaikainen maanlaki ei tunnustanut suvun kollektiivista vastuuta: *Ettei tule yhdengen toisen sackoa maxa, cusa hän ei mitäkän ylös kanno eli rickonut ole.*⁷ Tilan laillista jakoa ei kuitenkaan oltu todistettavasti tehty, joten yhteenotossa osallisena olleen Erkin osa meni yhteisvastuullisesti sedän sakkoihin.⁸

Ei häistä käräjiin mennä

(Florinus 1702)

Henkirikoksen oikeudellinen käsittely saattoi 1600-luvun Suomessa olla monimutkainen, pitkäaikainen ja ennalta-arvaamaton tapahtumasarja, sillä useat tekijät saattoivat vaikuttaa prosessin lopputulokseen. Suku ja paikallisyhteisö toimivat joko aktiivisesti tai passiivisesti surmaajan kiinniottotilanteissa ja vartioinnissa. Käräjillä lautakunta antoi asianomaisille suotuisan tai tuomitsevan tulkinnan tapahtumien yksityiskohdista ja asianomaisten luonteenpiirteistä. Lainlukija tai tuomari tulkitsi lakia. Kaikilla osapuolilla oli oma mahdollisuutensa viestittää lopullisesta tuomiosta päättävälle hovioikeudelle yhteisön mielipide asiasta ja toiminnallaan jopa suoranaisesti vaikuttaa tapauksen oikeuskäsittelyn lopputulokseen.⁹

Totuusmäärittelyjen sidonnaisuus paikallisyhteisöön on osaltaan johtanut helposti päätelmiin, joiden mukaan varhaisen uuden ajan oikeudenkäytöstä puuttui modernin oikeusajattelun vaatima ennustettavuus ja riippumatto-

4 KA 8640: 275.

5 Vankilistat: KA 8640: 78–83.

6 Rahoista ja hinnoista, ks. Lagerqvist & Nathorst-Böös 1997.

7 KrL: Tahallisen tapon kaari 23.

8 KA jj 9: 112–113.

9 Henkirikosten käsittelystä 1600-luvun hovioikeuksissa: Thunander 1993, s. 142–154.

muus.¹⁰ 1500-luvun ihmisen oikeuskatsomuksia vaistonvaraisena toimintana tarkasteleva Pentti Renvall näkee ajan oikeudenkäytön tästä huolimatta ”yllättävän” hyvin toimivana, vaikka samankaltaisista rikoksista voitiinkin langettaa hyvin erilaisia tuomioita.¹¹ Väkivaltaa tutkinut Heikki Ylikangas on puolestaan luonnehtinut monia 1500-luvun suomalaisilla käräjillä tapoista langetettuja tuomioita ”lainvastaisiksi”, sillä tuomiot eivät monesti noudattaneet maanlain kirjainta, vaikka laki käräjillä selvästi tunnettiin.¹²

Avattaessa tappoon keskiajalla ja varhaisella uudella ajalla liittyneitä oikeuskäytäntöjä on välttämätöntä kyseenalaistaa tapa käyttää arvioinnin mittapuuna modernia, 1600-luvulla vasta muotoutumassa ollutta lain, rikoksen ja rangaistuksen näkökulmaa.¹³ Valkealan Yrjö Antinpojan surmatyötä seuranneet tapahtumat osoittavat havainnollisesti, kuinka 1600-luvulla perinnäistapa ja valtiokeskeinen säädännäisoikeus elivät rinnakkain. Sosiologi Pierre Bourdieu on luonnehtinut heimoyhteisöjen tapaoikeuden ja modernin säädännäisoikeuden eroa käytännöllisen ja ”loogisen” logiikan välisenä erona.¹⁴ Modernissa oikeudessa ratkaisut pyritään johtamaan lain kirjaimesta, jolloin tavoitteena on antaa jokaiselle mahdolliselle rikkomukselle yhtäläinen ja ennustettava tuomio. Silti on virhe nähdä modernia ja kirjallista oikeutta edeltäneet tuomitsemiskäytännöt sattumanvaraisina. Kirjoittamattoman tapaoikeuden käytännöllinen logiikka pohjautui yleisille ja systemaattisille ”käsikirjoituksille”, skripteille, joita seurannut legitimi ratkaisu kahdessa samankaltaisessa tapauksessa saattoi muodostua hyvinkin erilaiseksi.¹⁵

Käytännöllistä logiikkaa ja yhteisön tapaoikeudesta legitimizeettinsä hakenutta oikeudenkäyttöä havainnollistaa Äyräpään käräjillä vuonna 1565 tuomittu tapo, jonka yhteyteen sakkoluetteloon vouti oli nähtävästi juuri tapauksen erityislaadun vuoksi kirjannut myös lyhyen selostuksen tapahtumista.¹⁶ Lauri Heikkonen sai vaimonsa kiinni harjoittamasta huoruutta (*bolerij*) Antti Äyrämöisen kanssa. Heikkonen selitti halunneensa antaa vaimolleen ”merkin” (*wille giffua sijn hustru eth wites mercke*) rikoksestaan, mutta vaimo menehtyi liian kovan lyönnin tai lyöntien seurauksena. Petetyllä miehellä oli maanlain perus-

10 Ks. esim. 1700-luvun henkrikollisuudesta oikeus- ja rangaistusvarmuuden näkökulmasta: Koskivirta 2001, s. 11–16.

11 Renvall 1949, s. 65; vrt. myös Asplund 1987, s. 53–54.

12 Ylikangas 1999, s. 36–37.

13 Keskiaikaisen oikeudenkäytön suullisuuteen ja konsensuaaliseen oikeuskäsitykseen sitoutunut luonne on korostanut mm. Pia Letto-Vanamo (1995, s. 263–268; 1997, s. 158–159), joka erittelee Ruotsin keskiaikaista oikeutta ja sen legitimizeettiä uudemmassa saksalaisessa oikeushistoriantutkimuksessa kehitetyn käräjäyhteisöllisyyden (*Dinggenossenschaft*) käsitteen avulla. ”Modernin prosessin” kehityksen problematiikasta ruotsalais-suomalaisen oikeushistorian kirjoituksen valossa, ks. Nousiainen 1993, s. 309–344.

14 Bourdieu 1990, s. 102.

15 Skriptillä (ks. Ketola 1998, s. 255) ymmärretään tässä niitä toimintaa ja ajattelua ohjaavia rakenteita, ”suunnitelmaa” joita kulttuurilla on tiettyjen tilanteiden käsittelyä varten. Perinnäistavan tärkeää merkitystä vielä 1500-luvun oikeuskäsityksessä heijastelevat myös Olaus Petrin tuomarinohjeiden tunnetut periaatteet (DR 14, 20): *Ther man haffuer icke beskrieffuen Lagh vppå, ther skal man bruka Landsens skälige sedwenio för Lag, och döma ther efter.*

16 KA 5281: 76–77; vrt. Renvall 1949, s. 130.

teella hyvät mahdollisuudet selvitä teostaan jopa seuraamuksetta,¹⁷ mutta silti poikkeuksellisesti kaksinkertaisella vahvuudella istunut lautakunta käsitteli asiaa tappona. Surman pääsyylliseksi tuomittiin – ei Lauri Heikkosta – vaan Antti Äyrämöinen, koska hän oli ollut ”todellinen” vikapää tapahtuneeseen (*epter han war rett wrsachen till sama sach och dropt*).¹⁸ Käräjät tarjosivat Äyrämöiselle mahdollisuutta vapautumiseen myötävalan avulla, mutta yhteisön tuomio oli selvä, eikä tukivannojia löytynyt. Käräjät tuomitsivat Äyrämöisen maksamaan täytenä miessakkona (*full mandz bothh*) 16½ markkaa, kun äkkikipakaisuksissa (*oberådt mådh*) toiminut Heikkonen selvisi 12 markan sakolla. Varsinainen asianomistaja eli vaimon sukulaiset jäivät tyystin ilman korvauksia, sillä uhri oli ollut *yleinen kylähuora* (*almeningh bybolerska*).

Oikeushistorioitsijat ovat olleet erimielisiä siitä, kuinka paljon perinnäinen tapaoikeus, Mooseksen lain reseptio tai lainsäätäjien poliittiset tavoitteet ovat vaikuttaneet Ruotsin keskiaikaisten lakien syntyyn.¹⁹ Vieläkin vaikeammin todennettava kysymys on ollut ruotsalaisen oikeuden suhde suomalaiseen tapaoikeuteen keskiajalla.²⁰ Oikeutta ja moraalikäsitteitä mentaliteettitasoina tarkasteltaessa on oleellista huomata, että Ruotsin keskiaikaisten maakunta- ja maanlakien lähtöoletus tapon sovittamisen säätelyssä noudatti samoja sukuyhteisön tapaoikeudellisia periaatteita, jotka ohjasivat edelleen suomalaisen rahvaan tapaa käsitellä hengenriistämisen ongelmaa 1500–1600-luvulla. Äyrämöisiin käräjät eivät tuomiota langettaessaan tukeneet ratkaisun legitimitettiin lain kirjaimien, vaan yhteisön perinnäistapojen ja moraalikäsitteiden pohdinnan tuloksena saavutettuun yhteisymmärrykseen.²¹ Ratkaisevinta tuomion synnylle oli, että kajottuaan toisen miehen vaimoon Äyrämöinen syyllistyi sukuyhteisön sosiaalista järjestystä uhkaavaan rikkomukseen yhtä lailla kuin surmaamalla jonkun. Huoruuteen sortunut uhri katsottiin yhtä lailla syypääksi, jolloin hän sai surmansa saatuaan *maata maksamatta*. Tuomitsemista jänsensä näin sukuyhteisön häiden ja sovittajaisten analogia.

Sukuyhteisön suhtautumista väkivaltaan määräsi lakia, rikosta ja rangaistusta syvemmin verivelka ja sen perimistä ohjanneen yhteisöllisen siirtymäriitin onnistuminen.²² Hämeen linnaläänissä vuonna 1547 vahvistettujen tuomioiden kirjaamiskaava noudatti tapon sovittamisessa tyypillisen siirtymäriitin kaavaa. Lautakunta julisti surmaajan ”täydeksi miehentappajaksi”, tekijä myönsi tekon-

17 *Ios waimo otta toisen miehen sängyns miehensä cansahan...ia mies lyöpi waimons cuoliaksi...nijn makapi hän maxamat* (KrL: Naimisen kaari III).

18 Kaksinkertaisen lautakunnan määrä myötävannojia (24) tavataan Hämeen ns. vanhimmassa tuomiokirjassa kahdessa tapauksessa vuosina 1506–1507, joissa surmasta epäiltyjä ei julistettu *täysiksi miehentappajiksi*: kyseessä olivat niukoista kuvauksista päätellen vaikeasti tuomitettavat rajatapaukset. Suuren vannojamäärän voi nähdä alleviivanneen sitä, että hankalalle päätökselle haluttiin saada mahdollisimman laaja yhteisöllinen tuki (Ylikangas 1976a, s. 94–95; ks. myös Suvanto 1995, s. 376–377). Savossa 1500-luvulla 24 valanvahvistajaa mainitaan lapsenmurhaepäilyn yhteydessä (Pirinen 1982, s. 530).

19 Lindqvist 1989, s. 413–420; Letto-Vanamo 1995, s. 9–27; 1997, s. 156–157.

20 Yhteen veto tästä erityisesti varhaisempien oikeushistorian tutkijoiden käymästä keskustelusta: Klami 1981.

21 Letto-Vanamo 1995, s. 266–267; 1997, s. 174–175.

22 Siirtymäriitin käsitteestä: Honko 1972, s. 139–165.

sa, minkä jälkeen sovittajaiset vastaanottava suku anoi surmaajalle armahdusta Jumalan sekä ”syntyneiden ja syntymättömien” puolesta. Lopuksi vouti vapautti tekijän kuninkaan nimissä ja kantoi kruunun sakko-osuuden.²³ Käräjät siis vahvistivat yhteisöllisen siirtymäriitin tapahtuneeksi: käsite *full manzdråpare* viittasi yhteisöstään irrotetun surmaajan statukseen. Virallinen julistaminen ”täydeksi miehentappajaksi” ja teon tunnustaminen oli suhteiden uudelleen arvioimisen edellytys. Yhteisön ”hyvien miesten” tehtävänä oli tarvittaessa avustaa osapuolten välisen sovintoratkaisun syntymisessä.²⁴

1600-luvun suomalaisilla käräjillä tappojen kärjäkäsitteilyssä oli tietty jännite, sillä keskiaikainen laki, sen noudattamista valvoneet virkamiehet ja perinnäistapoihin tukeutunut rahvas saattoivat nähdä toimintatapojen merkityksen osittain eri tavoilla. Ruotsin keskiaikaisten lakien tappoa koskevien määräysten alkuperäisenä tarkoituksena oli säädellä sukujen tapaoikeutta. Oikeudenkäytön ammattimaistuessaa ja säädännäisen oikeuden näkökulman voimistuessa 1600-luvulla henkeä koskevista asioista päättäneet hovioikeudet lähestyivät keskiaikaista maanlakia normitekstinä. Maanlaista tuli kontrollin väline ja sen kirjainta tulkittiin entisessä poikkeavassa yhteiskunnallisessa tilanteessa.²⁵ Esimerkiksi maanlakien tahtotapon kaari ei niinkään keskittynyt rangaistusten tarkkaan määrittelyyn, vaan siinä kuvastuivat ennemminkin keskiaikaisen kruunun ja oikeusyhteisön pyrkimykset luoda puitteet veriteon synnyttämän järjestäytymättömän tilan ajalliselle, paikalliselle ja sosiaaliselle säätelylle. Siksi maanlait asettivat verikostolle aikarajan, kostajan piti olla lähin sukulainen ja koston oli kohdistuttava vain surmaajaan itseensä. Surmaajan *sillä wihalla* vuorokauden sisällä tappanut lähin sukulainen selvisi teosta sakkorangaistuksella – *ei taruitze maalda pakeneman, eikä hengiens mistaman*.²⁶

Maanlait määräisivät käräjät kutsuttavaksi koolle välittömästi tapon jälkeen, jolloin surmaajan status voitiin määritellä mahdollisimman pian.²⁷ Käytännössä käräjien koollekutsumisen ratkaisi surmaajan saapuminen käräjille vapaaehtoisesti tai vangittuna. Tällöin voitiin joko järjestää ylimääräiset käräjät tai kuljettaa vanki lähimpään keskuslinnaan tutkinta- tai tunnustusvankeuteen odotamaan varsinaisia käräjiä. Vuoden 1643 lakikomissio ehdotti, että kuolemanrangaistuksen uhkaama rikollinen oli ensin haastettava käräjille kolmena sunnuntaina julkisesti kirkko- tai käräjämäellä annetulla kuulutuksella. Epäilyllä

23 KA 3697: 5, 16v, 21v, 51, 54, 64v, 68v, 69; vastaavista tapauksista Ylikangas 1976a; 1994; 1999.

24 Esimerkiksi Ylä-Satakunnan Vesilahdella 1624 (KA nn 1: 35v–37) sovittiin... *kristeligt mansboot, så myckit gode män kunna förlika dem emillan*.

25 Monet keskiaikaiset periaatteet, kuten rauhattomuus, turvakirje ja henkisakko, siirtyivät vielä vuoden 1734 uuteen maanlakiin, mutta käytännössä ne menettivät 1700-luvulla lopullisesti merkityksensä (Koskivirta 2001, s. 126–128, 159–160, 178–188).

26 Kyseinen tahtotapon kaaren kolmas luku oli 1600-luvulla lähes kuollut kirjain. Kauko Pirisen (1982, s. 515) mainitsemassa tapauksessa Rantasalmella 1602 Juntti (Jöns) Kolehmainen tuomittiin kyseisen luvun perusteella 20 markan sakkoon ja kirkkorangaistukseen, sillä hän oli lyönyt kuoliaaksi veljensä surmaajan.

27 KRL: Tahallisen tapon kaari 6. Kärjäjäkapula oli käytössä ainakin Jääsken kihlakunnassa, sillä muuan mies tuomittiin vuonna 1555 sakkoihin, koska hän ei ollut toimittanut sitä eteenpäin (Ylönen 1957, s. 272).

oli tämän jälkeen neljä viikkoa aikaa saapua vastaamaan asiastaan ja kaksi viikkoa poistua käräjiltä, jos tuomio oli langettava eikä sopiminen uhrin omaisten kanssa onnistunut.²⁸ Muussa tapauksessa surmaaja julistettiin rauhattomaksi.

Epäilty oli sidottava tappoon vuoden ja vuorokauden kuluessa.²⁹ Siirtymää jäsenettiin myös alueellisesti, ja varsinainen pakeneminen (*flychten*) tapahtui surmaajan poistuessa valtakunnan rajojen ulkopuolelle.³⁰ Tällöin rauhattomaksi julistettu surmaaja oli suljettu yhteisön ulkopuolelle, mutta samalla häntä ei ollut oikeus tavoitella alueellisen yhteisön rajojen ulkopuolelta: *Sillä ei tule hänen wseammal maalla rauhatoin olla.*³¹ Keskiajalla kirkko ja luostari olivat rauhoitettuja alueita, mutta suvereenin valtion näkökulmasta määräystä tarkastellut vuoden 1643 lakikomisio ehdotti säädöstä poistettavaksi.³²

Turvakirje ja armahdus

Pakoon päässeellä surmaajalla oli maanlain mukaan oikeus tulla rauhassa vastaamaan asiastaan sitä varten kokoon kutsutuille käräjille. Hänellä oli myös oikeus poistua käräjiltä tuomion jälkeen: *Ia se quin työn teki tuleman rauhan alla wastaman ia sieldä iällens wapauxehens.*³³ Myöhemmin – jos teko ei ollut häpeällinen ns. *nidingsverk* – surmaaja saattoi lunastaa samaa tarkoitusta varten kuninkaan kanslerilta ”päivän kirjan” (*lejdebrev*) puolella markalla tai rauhankirjeen (*fredsbrev*) markalla. *Fredsbrev* oli tarkoitettu jo aiemmin rauhattomaksi julistetulle surmaajalle.³⁴ 1600-luvulla käytettiin yleensä käsitettä *leigde*, joka käytännössä kattoi maanlain määräyksen molemmat kirjetyyppit. Yleisesti voidaan puhua suojelus- tai turvakirjeistä, joiden loukkaaja rikkoi rauhanvalan.³⁵ Ajan hengen mukaisesti Kaarle IX:n vuoden 1608 patentin lisäys löysi turvakirjeille esikuvan Raamatusta. Vanhassa Testamentissa säädettiin ns. tur-

28 Wahlberg 1878, s. 133.

29 Kauko Pirinen (1982, s. 511) mainitsee Savosta 1500-luvulta tapoksi tuomitun tapauksen, jossa uhri oli elänyt 1½ vuotta. Viipurin pormestari Reinholt Böisman valitti Vehkalahdella vuonna 1644, että hänen poikansa Tönne oli painostettu kalliiseen sopimukseen myöhemmin kuolleen David Bilefeltin pahoinpitelystä. Käräjät arvioivat kuitenkin sopimuksen asiallisiksi ja pitäväksi pojan täysivaltaisuuden perusteella. Bilefelt oli elänyt yli vuoden ja yhdeksän kuukautta pahoinpitelyn jälkeen, joten tappoon Tönne Böismania ei voinut sitoa. Myös hovioikeus oli hyväksynyt huomattavan sopimuksen, jonka perusteella Tönne Böisman oli jo maksanut 130 kuparitaalaria ja lisäksi hän kertoi vielä luovuttavansa sovituksen, mahdollisesti lahjanomaisen hevosen (KA jj 4: 50v–51).

30 Käkisalmen läänin käräjillä valitettiin olevan yleisenä tapana, että rikoksesta epäillyt piileskelivät ja tarkkailivat sukulaistensa välityksellä, mihin suuntaan kärjäkäsitely oli kääntymässä (Katajala 1994, s. 137). Agneta Breisch (1994, s. 133–143) on eritellyt rauhatomuteen liittyneitä keskiajan Islannin territoriaalisia käsitelmiä, jossa rauhatomuteen viitattiin metsään viittaavalla käsitteellä *skóggangr*. Näin norminrikkoja karkotettiin yhteisöstä ja kulttuurin piiristä villiin luontoon.

31 KrL: Rauhaneläin kaari 31.

32 Wahlberg 1878, s. 132.

33 MEL Dråpamålsbalken VI; KrL ibid. VI.

34 MEL Dråpamålsbalken XV; ibid. XIV; Holmbäck & Wessen 1962, s. 236.

35 Esimerkiksi Kustaa Vaasa myönsi 1540-luvulla surmaajille ”suojeluskirjeitä” (förswarelse bref) sovittajaisneuvottelua varten (Karonen 1999, s. 219).

Yksityiskohta Codex Aboensis-käsikirjoituksesta 1400-luvulta. Kuva esittää surmaajaa ja hänen kuninkaalta hankkimaansa turvakirjettä (Codex Aboensis. Turun käsikirjoitus. Kommentaarit ja suomennokset. Helsinki 1977, s. 108).

vakaupungeista, joihin verikoston uhkaama surmaaja saattoi paeta.³⁶ Turvakirjejärjestelmää voikin luonnehtia pitkäaikaiseksi muistumaksi valtiollisen väkivaltamonopolin rajoituksista.³⁷

Turvakirjeen myöntäminen oli alueellisen herruuden osoituksena kuninkaan perinteinen yksinoikeus. 1600-luvulla tätä oikeutta käyttivät kuninkaan valtuuttamana myös hovioikeudet, kenraalikuvernöörit ja maaherrat.³⁸ Vuonna 1666 Kuninkaallinen Majesteetti ilmaisi hovioikeuksille huolensa ilmenneistä väärinkäytöksistä, sillä turvakirjeitä oli myöntänyt ”yksi jos toinenkin” löyhillä perusteilla pelkästään asianomaisten sukulaisten pyynnöstä.³⁹ Ainakin itäsuomalaiset lainlukijat olivat tietoisia valtansa rajoista; esimerkiksi Sulkavan syyskäräjät huomauttivat vuonna 1657 sovittajaisten jälkeen poikansa surmaajalle turvakirjettä hakeneelle Lauri Sipiäiselle, että käräjät ”eivät voineet eivätkä halunneet”. Sen sijaan käräjät saattoivat myöntää vielä rauhattomaksi julistamattomalle surmaajalle ”turvakirjeen” saapua seuraaville käräjille. Käytännössä tämä tarkoitti edellä mainittua maanlain turvaamaa oikeutta päästä vastaamaan asiastaan käräjille.⁴⁰

36 Thunander 1993, s. 142.

37 Turvakirjeistä 1700-luvulla: Koskivirta 2001, s. 159–160.

38 Esimerkiksi Pietari Brahen tiedetään käyttäneen turvakirjeen myöntämisoikeutta läänityksellään: ks. Jokipii 1960, s. 64.

39 Schmedemann 1706, s. 469. Jo vuoden 1643 lakikomisssio laittoi merkille turvakirjeisiin liitetyneet ”suuret väärinkäytökset” (*stort missbruk*), sillä turvakirjeitä olivat myöntäneet jopa maaherroja alemmat tahot (Wahlberg 1878, s. 48).

40 KA oo 3: 23–25.11.1657 Sulkava; KA ee 11: 148–149.

Vuoden 1666 kurinpalautus osoittaa, kuinka turvakirjeen luonnetta pyrittiin tulkitsemaan aikaisempaa suppeammin sitä mukaa kun valtion voima kasvoi. Tukholmasta katsottuna turvakirje tarkoitti lähinnä paluu-oikeuden takaamista niille rauhattomille, jotka olivat paenneet valtakunnan rajojen ulkopuolelle ja siten kruunun käsivarren ulottumattomiin. Turvakirjeen myöntäminen lähimetsässä piilottelijalle oli kiusallista, sillä se muistutti kruunun vallan rajallisuudesta käytännössä. Keskiajalla suvereenia valtiota ei ollut ja esimerkiksi rajalaitos myöhemmässä mielessä oli tällöin vasta alkutekijöissään.⁴¹ Talvella 1564 Tavinsalmen korpipitäjän käräjillä surmatun suku anoi voudilta, että Heikki Kolehmainen saisi rauhan sovittaa tekemänsä tapon. Muuten Kolehmainen uhkasi paeta Venäjälle. Voudin ratkaisu oli myönteinen:⁴²

Asianomistaja tuli istuvan lain eteen ja pyysi linnanvoudilta hänen (surmaajan) henkensä puolesta, mihin hän Kuninkaallisen Majesteetin puolesta myöntyikin, koska hän (surmaaja) piilotteli metsässä eikä häntä saatu kiinni, ja jos hän ei olisi saanut rauhaa, olisi hän paennut Venäjälle.

1600-luvulla ajatus kruunun taipumisesta surmaajan pakenemisuhkan edessä oli vaikea ajatus hyväksyttäväksi, mutta alueellisen hallinnan ongelmat olivat edelleen samat kuin sata vuotta aiemmin. Niinpä Käkisalmen läänin tuomari Johan Plagman, myöhemmin aateloituna Ehrnrooth, kirjoitti nöyrän turhautuneena vuonna 1680:⁴³

Isä Iivari Julkunen pyysi turvakirjettä pojalleen, koska hän on nyt sovitannut asianomistajan kanssa; mutta tämä alistetaan nöyryimmästi korkean Kuninkaallisen Hovioikeuden harkintaan, jos korkea Kuninkaallinen Hovioikeus hänelle turvakirjeen armollisesti suo. Koska täällä rajalla ei juurikaan tiedetä, että nämä (tuomiot) matkustavat täältä Kuninkaalliseen Hovioikeuteen, on toisinaan aivan sama saavatko he turvakirjeen vai eivät, sillä he voivat hyvin pysyä Venäjällä, ja mikä pahinta, hylätät uskottomme.

Hallitsijan käsityksen mukaan käskynhaltijat ja maaherrat eivät olleet ponnistelleet tarpeeksi surmaajan ja muiden rikollisten kiinnisaamiseksi sekä ”Jumalan sanassaan säätämän oikeudenmukaisen koston” toteuttamiseksi, vaan myönsivät valtakunnan alueella piileskelleille surmaajille turvakirjeitä. Kotiseudullaan piilotelleet ja jopa kotoa ruokaa hakeneet karkulaiset eivät täyttäneet näitä kriteerejä eivätkä siis olleet oikeutettuja turvakirjeeseen.⁴⁴ Itsevaltias Kaarle XI tiukensi vuonna 1682 turvakirjekäytäntöä vaatimalla hovioikeuden-

41 Koskivirta 2001, s. 200–205.

42 SVT I, s. 142; *...hvarföre kom målsejande för sittande lagh och tigde honom lijff aff slättz fougtenn, thet han och honom effterlett på K.Ma:ttz wägne, effter han bleff inthet begripin, wtan hölt skogen, och om han hade icke fått fred, så hade han giffuit sigh till Rijdzlandh;* Ylikangas 1976a, s. 105–106; Pirinen 1982, s. 514.

43 KA gg 2: 725, 968v; ks. myös gg 2: 12v–14, 991v.

44 Ongelman tulkinnanvaraisuutta kuvaa vuonna 1665 annetussa mietinnössä ehdotettu pelisääntö, jonka mukaan maaherralla oli kolme kuukautta aikaa ottaa surmaaja kiinni, jonka jälkeen tälle voitiin myöntää turvakirje (Wahlberg 1878, s. 230).

kin myöntämille turvakirjeille ensin kuninkaan hyväksynnän. Maaherrat eivät enää lainkaan saaneet myöntää turvakirjeitä itsenäisesti.⁴⁵ 1600-luvun loppupuolen tuomiokirjoihin kruunun tavoite kirjattiin yksiselitteisesti: *surmaaajaa on ajettava takaa, ahdistettava sekä saatava oikeuden eteen saamaan tuomionsa*.⁴⁶

Ruotsin valtakunnan laajentumisen jälkeen suomalaisten perinteiset maanpakopaikat Käkisalmen lääni (liitettiin Ruotsin valtakuntaan vuonna 1617) ja Liivinmaa (1629) eivät enää täyttäneet maasta pakenemisen ehtoa, joten lähimmäksi lailliseksi vaihtoehdoksi maanpakolaisille jäi suuruhtinaan Venäjä. Käkisalmen läänin käräjillä valitettiinkin toisinaan, että Venäjän puolella piileskeli useita surmaaajia, mutta mitään heidän saamiseen vastuuseen ei käytännössä voitu tehdä.⁴⁷

Kruunun valvonnan teho oli rajallinen myös valtakunnan rajojen sisällä erityisesti Käkisalmen läänin syrjäseuduilla. Esimerkiksi 1680-luvun alussa Salmin Käsnašelän metsissä asui aseistautunut, pienimuotoisella kaskeamisella elänyt kahdeksantoista hengen joukko, jota Käkisalimesta lähetetty joukko-osasto yritti huonolla menestyksellä tavoittaa kevättalvella 1681.⁴⁸ Metsäpakolaisiksi yhteisön ulkopuolelle olivat ryhtyneet liperiläiset, Multaseksi nimensä muuttanut Pekka Hakkarainen, Savur Savolainen, Lauri Könönen, Erkki Pulliainen, Pietari Ahonen, Pekka Kuokkanen, karannut nihti Juho Pakarinen, pälkjärveläiset Pekka Mielonen ja Joonas Ikonen sekä Juho Piirainen, jotka kaikki olivat syyllistyneet tappoon. Sotilaspalvelua välttelivät kainuulainen nihti Jaako Väyrynen ja savolainen sijaissotilas Pekka Mononen. Huoruuteen olivat syyllistyneet kainuulainen Juho Varis, jonka tiedettiin jättäneen vaimonsa ja elävän laillistamatonta yhdyselämää Liperistä kotosin olevan irtolaisnaisen kanssa, ja savolainen Antti Kämäräinen. Jälkimmäisen syntilistaa raskautti vielä sukuruutsa, sillä hän oli paennut vaimonsa sisaren kanssa: pariskunnalla oli jo kolme lasta. Joukkoon kuului lisäksi karkuri Simo Mykrä vaimonsa Kaisa Pynösen kanssa.

Kaarle XI:n kruunajaisten yhteydessä vuonna 1675 julistettiin vanhaa raamatullista tapaa myötäillen armahdusplakaatti, kuten myös kuningattaren kruunajaisissa vuonna 1681.⁴⁹ Plakaatin mukaan pahantekijät säästyivät lainmukaiselta kuolemanrangaistukselta, jos he onnistuivat sopimaan asianomistajan kanssa ja alistuivat kirkkorangaistukseen. Armahdusta vaille jäivät – jälleen kerran – ”tabunrikkojat”: Jumalan pilkkaamiseen, petturuuteen, murhapolttoon, noituuteen, eläimeen sekaantumiseen, ryöstelyyn, lapsenmurhaan tai sukuruutsaan ensimmäisessä polvessa syyllistyneet sekä ne, jotka olivat aiemmin ylenkatsooneet

45 Schmedemann 1706, s. 165, 759, 1377.

46 Esim. KA gg 4: 160v.

47 Kuujo 1963, s. 86. Periaatteessa oli mahdollista lähestyä virallista tietä suuruhtinaan käskynhaltijaa, vojevodia, rajan yli paenneiden rikollisten palauttamiseksi, mutta etenkin karkurin ollessa ortodoksi tai kääntyessä sellaiseksi palautus oli nähtävästi epätodennäköinen vaihtoehto.

48 KA gg 2: 286v–288; vrt. Kuujo 1963, s. 83–85.

49 Schmedemann 1706, s. 664–665, 726. Armahduksista 1700-luvulla: Koskivirta 2001, s. 160–163.

kuninkaan suomaa armahdusta. Vuonna 1681 tarkennettiin, että armahdusplakaatin ulkopuolelle jäivät myös ”törkeät murhaajat”.

Armahdusplakaatin kattavuus jäi erityisesti väkivaltarikosten osalta epäselväksi, sillä vielä vuonna 1696 Kuninkaallinen Majesteetti antoi kielteisen päätöksen erään surmaajan kyseisen armahdusplakaatin perusteella tekemään armoanomukseen.⁵⁰ Käsnelkäläiset olivat kuulleet armahdusplakaatista, ja he onnistuivat tällä perusteella saamaan Salmin kirkkoherran Johannes Canutin jakamaan heille ehtoollisen. Käräjät muistuttivat kirkkoherraa marssijärjestyksestä, sillä plakaatti ei koskenut edellä mainittuja erityisryhmiä tai tekonsa mainitun armahduksen julkaisemisen jälkeen tehneitä. Armahdukseen mahdollisesti oikeutettujenkin asia oli luonnollisesti käsiteltävä ensin käräjillä. Käsnelkäläisistä suurin osa oli pitkäaikaisen pakonsa perusteella armahdukseen oikeutettuja, mutta heidän tekojensa luonteen arviointi toi joidenkin kohdalla mutkia matkaan. Plakaattia sovellettiin ainakin erään Yrjö Hakkaraisen tapauksessa, ja hän sai näin sovittua jo vuonna 1669 tekemänsä surmatyön.⁵¹

Käsnelkäläiset seurakunnan yhteyteen ottanut kirkkoherra Johannes pyysi oikeudelta nöyryimmästi anteeksiantamusta, koska oli toiminut asiassa ”yksinkertaisuuttaan” Muuten kirkkoherra tulkitsi tekonsa sovittaneiden olevan oikeutettuja ehtoolliseen, sillä... *Herra käskee kaikkia syntisiä tulemaan luokseen.* Käsnelkäläisten joukko harveni myöhemmin kahdella, kun Pietari Ahonen riitautui Pekka Monosen kanssa. Rikoksen leimaamat miehet olivat herjanneet toisiaan miehentappajaksi ja kruununvarkaaksi, jolloin tekonsa jälkeen Inkerinmaalle kadonnut Ahonen oli puukottanut Monosta kuolettavasti.⁵²

Kerran paennut säästää päänsä?

1600-luvulla alioikeudet käyttivät kuolemanrangaistuksen perusteena yleisimmin maanlain tahtotapon kaaren toista lukua, jonka mukaan tuoreelta työltä vuorokauden sisällä vangitulle surmaajalle oli langetettava kuolemantuomio. Alkuperäiseltä tarkoitukseltaan säädös lienee ollut yhtä aikaa myönnytys ja rajoitus suvun kosto-oikeudelle.⁵³ Suvulla oli oikeus verenperintään, jos se halusi tai onnistui saamaan surmaajan kiinni kyseisen määrääjän kuluessa ja teko arviointiin käräjillä vailla hengenhätää ja tarkoituksella tehdyksi. Välittömästi surmaajaan kiinni iskevät omaiset sulkivat kuitenkin samalla pois mahdollisuutensa neuvotella taloudellisista korvauksista. Määräykseen kuolemantuomiosta tuoreelta teolta kiinnijääneelle surmaajalle on siis jopa nähtävissä sisältyvän uhrin sukulaisille suunnattu kehotus malttiin.⁵⁴ Säädös suojasi samalla surmaa-

50 Schmedemann 1706, s. 1451.

51 VA gg 2: 497.

52 VA gg 2: 199v.

53 Vrt. Hemmer 1928, s. 76.

54 Jonas Lilieqvistin (1999, s. 190) mukaan saagojen kuvastamassa muinaispohjoismaisessa kulttuurissa sukukoston vaatimus oli ehdoton, mutta sitä ei saanut toteuttaa välittömästi: *Orja kostaa heti, pelkuri ei ikinä.*

jaa ja loi vasta 1600-luvulla murtuneen pitkäaikaisen tapaoikeudellisen periaatteen ”kerran pakoon päässyt säästää päänsä”, mihin Panko Hilipoffkin viittasi kappaleen II alussa mainitussa Ilomantsin sorma tapauksessa.

Ennen 1600-lukua ja säädöksen noudattamista valvomaan kyenneitä hovioikeuksia ”tuoreelta työltä kiinnisaaminen” lienee ollut paljolti neuvottelukysymys.⁵⁵ Esimerkiksi Turun hovioikeus katsoi vuonna 1639 tarpeelliseksi huomauttaa, että... *käytäntö on ollut kaikissa hovioikeuksissa Ruotsin valtakunnassa, että kun joku on tehnyt tapon tällä (ilman itsepuolustusta tms.) tavalla ja on jäänyt kiinni tuoreeltaan, ei asianomistajalla ole oikeutta vapauttaa tekijää, lakimme on tässä samaa mieltä kuin Mooseksen laki.*⁵⁶

”Sillä weitzellä sinun pitä sen teuran tekemen, jostas kauwan kyllä juosta saat”, väitettiin noidan maineen saaneen päijäthämäläisen miehen noituneen tappajaksi häntä puukolla uhanneen Erkki Martinpojan.⁵⁷ Juokseminen tarkoitti sitä, että surmaaja pakeni henkensä edestä häntä tavoittelevia uhrin sukulaisia tai kruunun virkamiehiä. Keskiajalla rauhattomuus oli kuolemantuomiota keskeisempi sanktio, joten pakenemisessä ei sinänsä ollut mitään tuomittavaa. Pakeneminen oli osa rangaistusta ja lähtöoletus käyttäytymiselle myös Ruotsin keskiaikaisten lakien maailmankuvassa. Joitakin mainintoja suomalaisten surmaajien pakomatkoista yhteisönsä ulkopuolelle tunnetaan jo keskiajalta. Musta-Lasse (*Muste Lasse*) oli vangittu Tallinnassa 1416, jolloin käskynhaltija Klas Lydiksson ja Turun raati kyselivät kirjeissään Tallinnan raadille tämän luostarin suojissakin jonkun aikaa piilotelleen miehentappajan (*en recht mandraper*) perään.⁵⁸

Vajaa sata vuotta myöhemmin (1512) sääksmäkeläinen Olli Pertinpoika pakeni Tukholmaan surmattuaan setänsä Antti Laurinpojan kalastuskiistan yhteydessä.⁵⁹ Pakomatallaan Olli Pertinpoika hakeutui ensin Turun tuomiokirkon suojiin, missä hän vastaanotti ripin (*tagit ther opinbare scriff och afflösin fför sine gerninga*).⁶⁰ Tukholmassa Olli Pertinpoika vangittiin, ja hän sovitti raastuvassa tekonsa luovuttamalla koko isän- ja äidinperintönsä serkuilleen. Sovinnon hyväksymisen lisäehtona oli tiukkasanaanaisesti määritelty maanpakolaisuus. Sopimus piti, jos Olli Pertinpoika...

55 Ylikangas 1999, s. 41. Vielä 1500-luvun Suomessa teloitukseen johtaneet kuolemantuomiot taposta olivat harvinaisia, ja Heikki Ylikankaan mainitsemissa teloituksissa kyseessä olivat juuri erityisen raskauttavat teonpiirteet, jotka maanlaki luokitteli ns. konnantöiksi (*nidingsverk*).

56 ÅHS vol. 1, 330.

57 KA ee 6: 487–487v.

58 FMU II: 1482, 1483, s. 168–169. Uhrina oli ollut Jakob Husse-niminen mies ja surma oli nähtävästi tapahtunut Perniössä (Berne?)...*Muste Lasse, den Marguard Rode to Reuel heft jn de vencknisse bracht vmme des villen, dat he enen buren dot scloch to Berne kirspel mit eder hundegeislen, de bur het Jacob Husse, vnde de sulue Muste Lasse lech hir jn dem kloster enen Winter.*

59 STB 1504–1514, s. 259–260; Lamberg 2000, s. 505; ks myös. Suvanto 1995, s. 378 ...*ath han aldrigh komme skulle til sith ffaedernisland them under ögonen, lönligt eller opinbare. noghen tid j sin liffs tid til ath warende, swa fframpt at hans reth och zak skulle honum icke opin sta pa nyt om samme mans döde. Om sa skedde, han ther j landit fwtnes, och then fförligningh skulle ware aatergörendes om inthet etc.*

60 Vastaava tapaus surmaajan pakenemisestä ripittäytymään Turun tuomiokirkkoon 1600-luvun alusta: Pirinen 1982, s. 593–594.

...ei ikinä elinaikanaan tule isiensä maahan salaa tai julkisesti, jotta hänen asiansa saman miehen kuolemasta ei tulisi uudestaan esille. Jos niin tapahtuisi, että hänet maasta löydettäisiin, sopimus mitätöityy.

Isien maalla viitattiin nähtävästi ennemminkin Hämeen maakuntaan kuin Suomeen kokonaisuudessaan.⁶¹ Joka tapauksessa maanpakolaisuus tarkoitti surmaajan sosiaalista kuolemaa.⁶² Karkottaminen ”pillojaan piilemään” on todennäköisesti ollut myös suomalaisten heimojen tapaoikeuden keskeisin sukuvihaa rajoittanut sanktio.⁶³ Vielä 1600-luvulla yksittäistapauksissa omaiset saattoivat vaatia pelkästään surmaajan poismuuttamista. Jääsken käräjillä 1636 lainlukija liitti tuomitun tapon yhteyteen todistuskirjeen, jolla Pekka Iivonen ja Paavali Paavilainen toivat julki surmatun Olli Merosen veljen Jaakko Merosen viimeisen sanan (*ysterste mening*) suvun suhtautumisessa Ollia olutpenkkiriidassa kuolettavasti kivellä päähän lyöneeseen Tuomas Mätangiin.⁶⁴

...niin antoi hän meille totisen vastauksensa, ettei hän koko edesmenneen miehen suvun ja poikien kanssa ikinä tule vaatimaan mainitun Tuomas Mätangin henkeä tai rahoja, vaan, että yllämainittu Tuomas väistyy ja muuttaa muualle, ettei hän saa olla hänen tai hänen sukunsa lähellä.

Käytännössä maanpako lienee usein ymmärretty väliaikaiseksi.⁶⁵ Kerran paennut säästi päänsä ja saattoi palata yhteisönsä jäseneksi, jos hän kärsi vähintään muutaman vuoden pakolaisuuden vaivoista ja pääsi sovintoon uhrin omaisten kanssa. Tästä toimintamallista on runsaasti esimerkkejä. Mikko Hämäläinen oli saanut surmansa yrittäessään ottaa kiinni nihdiksi kirjoitetun Mikko Antin-

-
- 61 Lamberg 2000, s. 505; Henrik Munktellin (1943, s. 15) mukaan käräjien langettama rauhattomuustuomio oli alunperin voimassa vain kihlakunnan alueella (ks. myös Hemmer 1959, s. 597–599). Pellosniemeltä 1569 mainitaan yksityistapauksessa ehtona, että surmaajan oli poistuttava linnaläänin alueelta ja veljien mentävä takuuseen sovittajaisummasta (Pirinen 1982, s. 516). Periaatteessa maanlain mukaan rauhattomana alueelta tavatun saattoi surmata kuka tahansa seuraamuksesta, mutta 1600-luvun valtiollistuneissa oloissa tähän ei sentään kannustettu (vrt. Thunander 1993, s. 85–86). Kun suojärveläinen Kuisma Paksunen pyysi pelättävissä oleviin tihutöihin vedoten vuoden 1680 talvikäräjiltä suorasanaisesti lupaa tarvittaessa surmata seudulla asustellut ja kiinniottajiltaan paennut miehentappaja Lauri Pukari (*...begärandes lof och tiständh at slå honom ihväl, så frambt dhe honom wedh något ondt förehafwande öfverkomma och träffa kunna, och dher dhe honom eliast icke skulle kunna apprehendera och grippa*), antoivat käräjät luvan polttaa Pukarin laittomasti rakentaman mökin sekä kehottivat ottamaan surmaajan kiinni ja toimittamaan hänet oikeuden eteen. KA gg 2: 702v.
- 62 Vrt. myös karkotuksesta valtiollisen rangaistusjärjestelmän keinona 1600-luvulla. Tällöin vakaviin rikoksiin syyllistyneitä voitiin siirtää esimerkiksi Inkerinmaalle tai vuonna 1638 perustettuun Delawaren siirtokuntaan, Uuteen Ruotsiin (Munktell 1943, s. 37; Thunander 1993, s. 83–86).
- 63 Ihmisyhteisöjen erilaisia konfliktinratkaisun tapoja tyypitellyt Donald Black (1996, s. 62–63) luokittelee karkottamisen liikkuville kaskitalouksille tyypilliseksi sosiaalisen kontrollin muodoksi.
- 64 KA jj 2: 365v: *...så gaf han oss med fuller sit alfuar tilsuars, at han sampt med hele theris framledne mans slechte och förwanter, såsom och söner, will aldrigh huarken för:de Thomas Mätängz lijff, eller och hans penningz, utan allenast att öfwerb:te Thomas wijker tiden och begif:r sig annorsteds, så at han må icke honom, eller hele hans slechte wara näststedder.* Varsinais-Suomen Kiskossa vuonna 1636 asianomistaja oli sopinut, että ”surmaaja pakenee maasta ja heidän silmistään” (ÅHS vol. 1, 238).
- 65 Ks. myös Breisch 1994, s. 135, keskiaikaisen islantilaiseen oikeuskäytäntöön kuuluneesta määräaikaisesta karkotuksesta.

pojan. Surmaaja pakeni Liivinmaalle, mutta 16 vuotta tapahtuneen jälkeen (1643) hän palasi kotiseudulleen Säkkijärvelle ja tarjosi uhrin isälle ”ystävyyttä” sekä pyysi lupaa ”asua rauhassa sukunsa keskuudessa”. Maaherran turvakirjeen suojaamana esiintynyt Mikko Antinpoika maksoi sovittajaisina 40 kuparitaalaria, ja käräjät vahvistivat sovinnon maanlain perusteella.⁶⁶ Samoihin aikoihin Hämeessä Markus Heikinpoika kertoi Mouhijärven käräjillä 1644 pakoilleensa jo 14 vuotta. Hän oli kierrellyt kattilasepän apulaisena ja palannut saalisesti kotiseudulleen oltuaan ensin paossa Liivinmaalla. Hän ei ollut aiemmin uskaltanut tulla käräjien eteen ”pelosta ja tietämättömyydestä”, vaikka asia oli jo sovittu uhrin tyttären kanssa. Käräjät langettivat vain 20 markan vahinkosakon ja käyttivät lievän tuomion perusteluna itsepuolustusta.⁶⁷ Sulkavalainen Juho Kinanen surmasi vuonna 1653 Juho Mähösen. Sovittajaiset asianomistajan kanssa oli lyöty lukkoon pian tapahtuneen jälkeen, kuten Kinanen esittämä sovittajaiskirje todisti käräjille. Kinanen oli oleskellut Käkisalmen läänin puolella Uukuniemellä pari vuotta, mistä hän oli palannut kotiseudulleen ja elänyt siellä jo kuutisen vuotta. Uhrin suvun ja yhteisön hyväksyntä ymmärrettiin edelleen ratkaisevaksi tekijäksi teon sovittamiselle. Syrjäseudulla ilman yhteisön aktiivista puuttumista asiaa ei saatu pitkään aikaan käräjille.⁶⁸ Juho Kinanen ei ollut kertomansa mukaan anonut turvakirjettä ”ymmärtämättömyyttään”. Sen hän toki sanoi ”hyvin ymmärtävänsä”, minkä teon oli tehnyt.⁶⁹

Ymmärtämättömyyttään turvakirjeistä selitti myös vuonna 1688 käräjiin uskaltanut muolaalainen Matti Paavonpoika, joka oli surmannut Martti Longan jo vuonna 1679. Surmaaja oli viettänyt muutaman vuoden maanpakolaisena Venäjällä ja uskaltanut – siis periaatteessa rauhattomana – asumaan lähemmäksi Käkisalmen läänin Rautuun jonkin aikaa sen jälkeen, kun hän oli kuullut sukulaistensa neuvottelemista 180 kuparitaalarin sovittajaisista. Käräjät langettivat Matti Paavonpojalle kuolemantuomion tahtotapon kaaren toisen luvun perusteella. Toivoa tuomion lievenemisestä hovioikeudessa antoi sovittajaisien lisäksi käräjien tulkinta siitä, ettei surmaajaa oltu saatu kiinni tuoreelta työltä.⁷⁰ Kuninkaan samana vuonna Tallinnan linnaoikeudelle ilmaisemassa käsityksessä tämä Matti Paavonpojan noudattama perinnäistapa tuomittiin suoranasaisesti, vaikka kuningas jättikin mainitsemansa tapaukset evästämälleen oikeusistuimelle ”lain ja omantunnon” mukaan tuomittavaksi. Turvakirjeettömät takaisinpalajaat olivat Kaarlen mukaan kruunun armoilla:

Me olemme saaneet Teidän alamaisen kirjoituksenne... koskien kahta tappajaa... joista ensiksi mainittu seitsemän ja jälkimmäinen viisi vuotta sitten oli paennut ja nyttemmin vapaaehtoisesti palannut kotiseudulleen siinä seudun talonpoikiin juurtuneessa luulossa, ettei heidän niin pitkän ajan kuluttua enää tarvitse pelätä kuolemanrangaistusta... Meidän mie-

66 KA jj 3: 224v–225.

67 KA nn 2: 138–138v.

68 Ks. myös KA jj 1: 27: Säkkijärven talvikäräjillä 1625 ”suku ja lautamiehet” vapauttivat miehen kuolemantuottamusepäilyistä.

69 KA oo 3: Sulkava 9.–10.8.1661.

70 KA oo 26: 19–23v.

Uskonnollisuudestaan tunnetun
Kaarle XI:n (1655–1698)
hallitsijakausi oli itsevaltiuden
aikaa. Oikeudenkäyttöä leimasi
tällöin voimakas
vanhatestamentillinen
retoriikka. Osana hallitsijan
suvereeniteetin korostamista
myös väkivaltarikosten
perimmäisesti laajaa ”asian-
omistajaluonnetta” pyrittiin
hänen kaudellaan voimakkaasti
kaventamaan.

*lestämme tämä talonpoikiin juurtunut käsitys ei perustu mihinkään... ja
että tällä tavalla paenneet väärintekijät eivät verivaatteissaan turvaa
nauti.*⁷¹

Armahtaminen rauhattomuudesta ja kuolemantuomiosta ankaraksi rangaistukseksi ymmärretyn pitkäaikaisen maanpakolaisuuden perusteella jatkoi keskiaikaista perinnettä. Tällaisten tapausten lopullinen ratkaisu siirtyi 1600-luvulla usein kuninkaan harkinta- ja armahdusvaltaan.⁷² Niinpä Kuninkaallinen Majesteetti armahti esimerkiksi nimismies Wilhelm Laurinpojan vuonna 1671 annettulla päätöksellä, jonka ehtona oli kirkkorangaistuksen kärsiminen ja pääsy sovintoon omaisten kanssa. Surmaajan pakomatka oli kestänyt viitisen vuotta.⁷³

71 Schmedemann 1706, s. 1196–1197. *Wij hafwe bekommit Eder underdånige skrifwelse... angående twenne dråpare...then förre för 7 och den senare för 5 år sedan/hafwa taget flychten/och numera sielfwilliandes förfogat sig hem uti landet igen/under then ibland bönderne thersammastådes inritade otwiswelachtige tanka och inbildning/ som skulle the efter en så lång tidz förlopp intet vidare hafwa något at befructha sig för lifzstraffet...Wij finnom en sådan böndernas fattade inbildning ingalunda bestå af någon grund...och att sådane missdådare/ som således på flychten undkomme äre/ ingen skydd kunna eller böre uti blodzkläder hafwa til at förmoda eller niuta.*

72 Munktell 1943, s. 35; Thunander 1993, s. 195. Vuonna 1636 Götan hovioikeudelle esitetyistä kysymyksistä (Schmedemann 1706, s. 221–222) käy ilmi, että tällöin ”kolmen tai useamman” vuoden rauhattomuuden jälkeen armahdusta voitiin harkita: *Ther någon dråpare dömmes uti hofrätten ifrån lijwet/ at han efter 3 åhrs eller längre blifwer biltog lagd och sedan för sin långlige flycht skull synes medh goda skiähl kunna benådas.*

73 KA ee 11: 162; ee 8: 925–926; ks. myös Ylikangas 2000, s. 40–45.

Joissakin tapauksissa surmaajat onnistuivat epäilyttävän helposti pakenemaan sen jälkeen, kun heidät oli ensin asianmukaisesti vangittu.⁷⁴ Ilomantsilainen Maria Riikontytär anoi tappoon syyllistyneelle ja pakoilevalle miehelleen Paavila Prokonpojalle turvakirjettä, koska uhrin äiti ja veli olivat ilmaisseet halunsa hyväksyä (*wenligh föreening*) sataa kuparitaalaria vastanneen kymmenen ruplan päärahan.⁷⁵ Lautamies Heikki Muikkua epäiltiin surmaajan irtipäästämisestä. Muikku kertoi olleensa takuumiehenä (*såsom ehn löösman som the honom kalla*), kun Paavila Prokonpoika oli välittömästi teon jälkeen vangittu. Surmaajan vaimo oli kuitenkin onnistunut irrottamaan miehensä siteistä, jolloin Paavila oli juossut ulos ja huutanut: ”*Tulkaa nyt ilomantsilaiset ja ottakaa minut kiinni!*” Näin hän teki onnistuneen pakenemisensa julkiseksi, kuten teki myös se varsinais-suomalaisen surmaaja, joka 1620-luvulla päätti juosta näyttävästi uhrin hautajaiskulkueen ohi.⁷⁶

Heikki Muikku vapautettiin epäilyistä, vaikka onkin mahdotonta arvioida, kuinka vahingossa surmaaja oli paennut. Kurkijoella vuonna 1684 Jaakko Litmasen surmannut Jaakko Naukkarinen otettiin kiinni tuoreeltaan (*in puncto*).⁷⁷ Vanki oli ottanut jalat alleen kiinniottajien kiistellessä vartiovuoroista. Yksi todistajista ei ”muistanut” tapahtumia humalansa vuoksi ja muut takuumiehet jättivät tykkänään saapumatta käräjille. Tässäkin tapauksessa vaimo oli saanut pitää seuraa vangitulle miehelleen. Pian paon jälkeen uhrin leski Elina Antintytär Pulkkinen oli tehnyt sovinnon surmaajan veljen Juho Naukkarisen kanssa 100 kuparitaalarin päärahasta asiaankuuluvan sovittajaislehmän kera. Elina oli jo kantanut Naukkarisilta lehmän, ruistynnyrin, kolme kappaa suolaa sekä tynnyrin ja kahdeksan kapanalan maatilkun.

Jaakko Naukkarinen pakoili pari vuotta, minkä jälkeen hän saapui vastaamaan asiastaan kenraalikuvernöörin myöntämän turvakirjeen suojissa Kurkiojen talvikäräjille 1686. Käräjien tuomio oli Naukkariselle myönteinen, sillä se noudatti 1500-luvulta tuttua kaavaa. Naukkarinen oli ollut yhdessä erään ratsumiehen kanssa tavoittelemassa varkaaksi epäiltyä miestä, jolloin he olivat ottaneet yhteen heitä moittineiden paikallisten kyläläisten kanssa. Teko arvioitiin itsepuolustukseksi, Naukkariselle oli myönnetty turvakirje ja hän oli sopinut asian suvun kanssa. Surmaajaa ei myöskään saatu kiinni tuoreelta työltä. Paon tapahtuminen vuorokauden sisällä teosta tulkittiin siis ratkaisevammaksi kuin se, että asianomainen oli todellisuudessa jo kertaalleen saatu kiinni ja vangittu.⁷⁸ Sakkorangaistuksen lukenut tuomari kirjoitti hovioikeuden tarkastajien moitteiden varalta ymmärtävänsä, että ”tavallisesti” tällaisesta teosta täytyisi

74 Jussi T. Lappalainen (1975, s. 150) on laittanut saman ilmiön merkille tappoon syyllistyneiden aatelisten upseerien osalta. Vanginkuljetuksista ja pakenemisista, ks. myös Saloheimo 1990, s. 425.

75 KA gg 3: 59–59v.

76 Ylikangas 1999, s. 97.

77 KA gg 3: 204–206v; 68v–69v.

78 Pakeneminen merkitsi syyllisyyden tunnustamista: *Dhe ... medh deras flycht sigh till hans dödh skyldiga giordt.* (KA ee 8: 268).

antaa ”henki hengestä”.⁷⁹ Alioikeuksilla ei ollut lupaa sovitella, vaikka tässä tapauksessa ratkaisu olikin perusteltavissa maanlailla. Tuomari uskalsi ohittaa talioperiaatteen, koska hovioikeus kuitenkin oletettavasti lievensi eli leuteroi tuomion.

Yrjö Litmasen eli Myllysen saama tuomio samana vuonna oli langettava, vaikka myös Litmanen saattoi katsoa toimineensa itsepuolustukseksi Simo Hohtarin hyökkäystä vastaan.⁸⁰ Syytetty vetosikin tähän, mutta nyt käräjät arvioivat surmaajalla olleen tarvittaessa mahdollisuus paeta uhkaajaansa. Pääinvastoin kuin Jaakko Naukkariselle, Yrjö Litmaselle myöhempi yritys irtautua vangitsijoiltaan ei ollut onnistunut: ”Hiiretkin juoksevat pakoon, kun niitä jahdataan, minäkin halusin koittaa jalkojani”, selitti Yrjö Litmanen pakenemisen luonnetta luonnonlakina. Tiukkaa linjaa noudattaneen tuomion toinen syy löytynee lautakunnan antamista mainetodistuksista, jotka olivat tappelun kummankin osapuolten osalta murskaavat. Hohtaria luonnehdittiin vihaiseksi (*arg*), väärämieliseksi (*falsk*) ja ilkeäksi (*illstig*), kun taas hänen surmaajansa oli ”hyvin paha ja epämiellyttävä sälli juovuksissa” (*een myckit elaak och orolig sälle när han blifwer druckin*), joka ”ei aina tiedä mitä tekee, tappelee, rähisee ja lyö säpäleiksi kaiken minkä voi”.

Götan ja Svean hovioikeuksien langettamiin henkirikostuomioihin perehtyneet Rudolf Thunander ja Petri Karonen ovat osoittaneet, ettei erityisesti karoiliinista aikaa leimannut esivallan suvereniteettia ja Jumalan kosta korostanut retoriikka siirtynyt täysmittaisena hovioikeuksien tuomioihin. Ainakaan kuolemantuomiot eivät 1600-luvun lopussa lisääntyneet. Käytäntö näyttää pääinvastoin muuttuneen lievemmäksi 1670-luvun tilapäisen kiristymisen jälkeen.⁸¹ Thunander on eritellyt 194 Götan hovioikeuden käsittelemää taptoa vuosilta 1635–44, 1655–64 ja 1681–99, joissa hovioikeus vahvisti kuolemantuomion 99 tapauksessa (51%). Alioikeus oli tuominnut näistä kuolemantuomion 159 tapauksessa (82%).⁸² 44 hovioikeuden kuolemaan tuomitsemista (44%) oli saapunut vastaamaan asiastaan turvakirjeen suojissa, mikä toi yhden mutkan matkaan. Näissä tapauksissa tuomio oli mahdollista panna täytäntöön vasta turvakirjeen umpeutumisen jälkeen, mikä tarkoitti käytännössä ”vain” rauhattomuutta. Kaikista 1600-luvulla taposta alioikeudessa kuolemaantuomituista mestattiin lopulta Thunanderin tulosten perusteella ehkä joka neljäs. Myös Petri Karosen kaupunkia koskevat tulokset viittaavat samaan suuntaan. Tarkkojen arvioiden tekeminen Suomen tilanteesta on Turun hovioikeuden lähteiden puuttuessa mahdotonta, mutta osaa rauhattomaksi julistetuista ei oletettavasti saatu ikinä tuomittavaksi⁸³

79 Ks. myös KA oo 4: Rantasalmi 21–24.11. 1670, lainlukijan vastaavasta ratkaisusta samankaltaisessa tilanteessa.

80 KA gg 3: 162–170v.

81 Thunander 1993, s. 172–175; Karonen 2001, s. 113–118. Kaarle XI:n hallitusajasta, ks. Dahlgren 1992.

82 Thunander 1993, s. 143–152.

83 Irrallisia tietoja surmaajien teloituksista saadaan lähinnä läänintilien pyövelien kuiteista, ks. esim. Saloheimo 1990, s. 427–428.

Turvakirjeisiin perehtynyt Petri Karonen on viitannut siihen, että 1600-luvun lopun tiukka vanhatestamentillinen retoriikka ei mullistanut käytännössä myöskään turvakirjekäytäntöä tai henkirikoksen sovittamisen yleisiä periaatteita.⁸⁴ Paradoksaaliselta saattaa vaikuttaa Karosen saama yhtälö, jonka mukaan turvakirjeitä myönnettiin aikaisempaa enemmän, vaikka turvakirjekäytäntöä kiristettiin. Myöskään samanaikaista nousua henkirikosten määrässä on vaikea osoittaa. Yksi selitys ilmiölle voi olla, että pakenemiset ja piilottelut lisääntyivät kruunun tehottoman valvonnan ja ankaria rangaistuksia tunnetun pelon vuoksi. Toisaalta turvakirjekäytäntö tuli vuosisadan kuluessa aikaisempaa tutummaksi alamaisten keskuudessa.⁸⁵ Surmaajathan selittivät kärkeä välttelyä pakenemiseen, piilotteluineen ja omaisten kanssa käytyine neuvotteluineen usein pelolla ja ymmärtämättömyydellä. Selitykset heijastelevat epävarmuutta ja surmaajan aseman tukuluetta kahden tulen välissä. Kiinnijääminen kruunun ehdoilla ei houkuttellut, mutta vapaaehtoinenkin antautuminen sisälsi riskin ja johti joka tapauksessa ankaraan rangaistukseen.

Käytännössä surmaajan kiinniottaminen oli syrjäseuduilla yhä uhrin suvun ja paikallisyhteisön vastuulla. Valtiollinen väkivaltamonopoli oli Itä-Suomessa suhteellinen käsite vielä 1700-luvulla, jos mittapuuna käytetään henkirikosten selvittämistä ja surmaajan saamista vastaamaan teostaan nopeasti ja tehokkaasti.⁸⁶ Suorasanaisia viittauksia surmaajan kiinniottamisesta suvun velvollisuutena tunnetaan esimerkiksi Ylä-Satakunnasta 1631 (*slekten må giöra sin flit at antasta dråparen*)⁸⁷ ja Säämingistä 1664, missä surmaajan perään lähteviä sukulaisia kehoitettiin ottamaan yhteyttä paikalliseen maaherraan.⁸⁸ Äyräpääläinen Yrjö Kirjavainen surmasi Matti Viuhkon tupakasta syntyneen riidan jälkeen ja pakeni Inkerinmaalle.⁸⁹ Surmaaja ei saapunut vastaamaan asiastaan käräjille hänelle myönnetystä turvakirjeestä huolimatta. Niinpä uhrin isä Yrjö Viuhko lähti itse etsimään karkulaista ja onnistuikin tavoittamaan tämän. Vangin hän toimitutti Viipurin linnaan. Isän mukaan muuten jonkun muun Kirjavaisen veljeksistä olisi ollut ”vastattava hänen poikansa verestä”. Rauhattomana kiinniotetulle Kirjavaiselle julistettiin lainmukainen kuolemantuomio, eikä asianomistaja anonut surmaajan hengen puolesta. Tuomion perään lainlukija kirjoitti surmaajan isän olevan ”varakas kruununlillinen”, joka oli valmis maksamaan sakot poikansa puolesta. Maininnat sakonmaksukyvystä vihjaavat sanalaskun mukaisesti rikkaan maksaneen rahalla ja köyhän selkänahallaan – tai jopa päälään.⁹⁰

84 Karonen 1999, s. 222–223.

85 ”Lain kouran lyhyden” 1600-luvun Itä-Suomessa on huomannut myös Veijo Saloheimo, joka on identifioinut joitakin Savosta paenneita surmaajia Käkisalmen läänistä (1990, s. 175).

86 Koskivirta 2001, s. 227–235.

87 KA nn 1: 350.

88 KA oo 4: 2–4.8.1664 Sääminki: ... tillsagt släkten, att der de änteligen willia sökia honom skulle dhe bliffua recommenderade till häradshövdingen, eller dhe som uthi dess stelle äär, på hvadt ort the ...honom träffa.

89 KA jj 19: 35–37.

90 Florinus 1702.

Hyvityksen saaminen omaisen surmasta saattoi yhä olla kiinni omaisten aktiivisuudesta ja mahdollisuuksista. Pietari Kesonen huomasi Viipurissa Käkisalmen läänistä tulleiden talonpoikien seurueessa tutut kasvot, jotka hän oli nähnyt viimeksi toistakymmentä vuotta aiemmin.⁹¹ Mies oli Lauri Pakkanen, joka oli aikanaan julistettu rauhottomaksi Pietarin isän taposta. Viimeiset vuodet Pakkanen oli asustellut kaikessa rauhassa Käkisalmen läänissä Kiteen vapaherrakunnassa.⁹² Kesonen onnistui vangituttamaan surmaajan. Uhrin poikien kostonhalu ei ollut vuosien aikana taltunut, sillä Pakkasen henki ei heidän mukaansa ollut sen ”parempi” kuin heidän isänsäkään. Käräjät julistivat rauhattomana tavoitetulle Pakkaselle kuolemantuomion. Lainlukijan tuomion jälkeen kirjaama huomio vihjasi tässäkin tapauksessa toisenlaisen ratkaisun mahdollisuudesta. Lauri Pakkasta... *...pidettiin niin varakkaana, että sakkoihin armahdettuna hän voisi niistä selvitä.*⁹³

Kihlakunnantuomari kirjoitti Jääsken käräjien tuomiokirjaan 1685, ettei hän *tiennyt mitään* viisi vuotta aiemmin paikallisessa krouvissa tapahtuneesta taposta. Lautamiehet ja nimismies valistivat tuomaria tietäen kolmen tekijän olinpaikatkin. Asian etenemättömyydestä valittanut asianomistaja ilmoitti halustaan sovintoon. Käräjät kehottivat viemään viestiä tekijöistä paikallisille virkamiehille.⁹⁴ Savosta Pielisjärven käräjille 1686 saapunut Antti Heinonen tiedusteli isänsä Paavon surmaajan Antti Litmasen olinpaikkaa. Poika kävi tekemässä jo 12 vuotta aiemmin tapahtuneesta surmatyöstä tavanmukaisen sadan kuparitaalarin sopimuksen ja sopi surmaajan kanssa kolmen vuoden maksuajasta.⁹⁵

Syrjäseuduilla oikeudenkäyttöä ja rikollisten kiinniottoa vaikeuttivat yksinkertaisesti vaikeat maantieteelliset olosuhteet, joista Pielisjärven ja Liperin talvikäräjät vuonna 1685 antoivat seuraavan todistuksen. Käkisalmen linnassa vangittuna istunutta surmaajaa ei saatu käräjille:⁹⁶

Kysyttiin Lauri Pukarista, tai Tikkasesta, kuten hän myös itseään kutsuu...mutta koska häntä ei tänne Pielisjärven käräjille ole Käkisalimesta lähetetty; välillä on melkoisesti matkaa, Käkisalmen ja Lieksan välin lasketaan olevan 60 peninkulmaa; ja Pielisjärvelle, joka ennen oli pelkkää erämaata, on monien koskien vuoksi vaikea saapua, ja yhtä vaikeaa on talvella runsaan lumen vuoksi, jolloin talonpojat liikkuvat hiihtämällä.

91 KA jj 19: 97–105.

92 Oikeudenhoidosta läänityksillä: ks. Jokipii 1960, s. 32–68. Tiedonkulun ongelmien lisäksi lienee myös luonnollista ajatella, että sodan ja väestökadon jälkeen Käkisalmen läänissä 1660-luvulla oli pula maksavista talonpojista, eikä läänityksillä ensimmäisenä kyselytulokkaiden taustan perään.

93 *...hållas för wara af den förmögenheett, att han medh p.böter blef benådat, han då skall kunna den åstadh komma.*

94 KA jj 24: 168–170.

95 KA gg 5: 12v; 45–45v. Surmaajan tapauksen oikeuskäsittelystä ei mainita mitään, joten Litmasen tapaus voi viitata armahdusplakaatin soveltamiseen.

96 KA gg 4: 33v.

Keskuslinnat olivat usein kaukana ja pitäjänkistat vankien väliaikaista säilytystä varten yleistyivät Suomessa vähitellen 1600-luvulla.⁹⁷ Surmaajien kiinnisaaminen oli nähtävästi vaikeaa muuallakin kuin Käkisalmen läänin kaltaisilla rajaseuduilla, sillä kuningas vaati vuonna 1697 viranomaisia tehostamaan surmaajien, ”säätyn katsomatta”, kiinnisaamista. Nimismieheltä toiselle oli laitettava kiertämään erityinen viestikapula, johon kiinnitettyyn kirjeeseen oli sisällytettävä etsityn tuntomerkit.⁹⁸

Kun surmaajaa tai vahvasti teosta epäiltyä ei säilytetty tai voitu säilyttää kruunun vankeudessa, vastasi yhteisö surmaajan saapumisesta käräjille ja hänen pysymisestään aloillaan. Tällöin kyseeseen tuli takuumiesten asettaminen. Tässä muodossaan takuumiehisyys ymmärrettiin mm. kappaleen alussa mainitussa Yrjö Antinpojan tapauksessa, jossa takuumiehet vahvistivat samalla sovittajaiskirjeen. Takuumiehet joutuivat maksamaan takaamansa miehen pakenemisen.⁹⁹ Ikävästi kävi vuonna 1669 sakkolalaisille Yrjö Hatakalle, Matti Hatulle ja Matti Myöhäiselle, jotka joutuivat juoksemaan kujanjuoksun sovittaakseen hovioikeuden heille vangin irtipäästämisestä määräämän, henkiskakon mukaisen sadan hopeataalarin summan.¹⁰⁰ Miehet saivat käräjillä todistuksen kärsimästään rangaistuksesta, ja surmaajan kiinniottaminen käsitettiin edelleen osaltaan heidän velvollisuudekseen. Miesten vartioimaa Juho Karsinaa oli pidetty eräässä tuvassa vangittuna odottamassa asiansa käsittelyä käräjillä. Hänet oli profossi Risto Luukkosen ja sotilas Antti Joroisen mukaan kiinnitetty niin, ettei hän omin avuin voinut paeta. Epäilyttävänä pidettiin myös sitä, että vangin luona oli sallittu koko päivän virrata väkeä ”juopottelemassa”. Hatakka, Hattu ja Myöhäinen katsottiin suurimmiksi syyllisiksi vangin pakoon. Hatakan oli kuultu jopa puhelevan profossin lahjomisesta, ja Hattu oli poistunut vartio-paikaltaan omia aikojaan.

Surmaaja voitiin pitää vapaalla jalalla kruunun vankeudesta, jos takuumiehet olivat riittävän vaikutusvaltaisia ja varakkaita tai heitä oli paljon.¹⁰¹ Vuoden 1643 lakikomission tulkinnan mukaan henkeä koskeneissa asioissa takuuta vastaan vapaalle jalalle päästäminen oli tosin luvallista vain aatelisille sen privilegioiden perusteella.¹⁰² Kuningas kielsi lunnaat henkeä koskeneissa asioissa ainakin kamarioikeudelle antamissaan ohjeissa vuonna 1689, joten käytäntö

97 Pitäjänkistujen rakentamista koskeva määräys annettiin vuonna 1642, mutta ainakin Savossa Veijo Saloheimon (1990, s. 101, 425) mukaan ”pitäjäkistut jäivät kaikei ylläpitämättä”. Kistoista läänityksillä: ks. Jokipii 1960, s. 63.

98 Schmedemann 1706, s. 1479–1481.

99 Esim. RA SDR vol. 4, Hovioikeuden sakkoluettelot 1636–1639, Kexholms lähn. Suistamon Impilahdella 1640-luvun alussa lähinnä Suomen nimismiestä vastannut staarosta ja surmatun veli tuomittiin 40 markan sakkoihin, sillä he olivat päästäneet surmaajan ”asianomistajien ja suvun” luvalla pakenemaan (Matikainen 1995, s. 42). Olaus Petrin Tuomarinohjeisiin sisältyvä sanalasku (DR 16: 1) totesi ykskantaan: *Then som går i Borgan, han går i Betalning*. Juvalla 1560 tuomittiin 12 miestä surmaajan piilottelusta 40 markan sakkoihin kukin. Kauko Pirisen mukaan tämä viittasi käytännössä siihen, etteivät takuumiehet onnistuneet saamaan surmaajaa käräjille (Pirinen 1982, s. 515).

100 KA gg 1: 549v–550; 672–674v.

101 KA ee 2, 127v–129, 146; KA ee 6: 468–469; KrL Tahallisen tapon kaari 11; Wahlberg 1878, s. 133; Saloheimo 1990, s. 100.

102 Wahlberg 1878, s. 135.

lienee kiristynyt vuosisadan loppua kohden.¹⁰³ Aiemmin 1600-luvulla myös käräjät olivat voineet turvautua takuumiesten asettamiseen henkirikoksesta epäillyille, esimerkiksi Liperin vuoden 1681 talvikäräjillä surmaajalle hyväksyttiin takuumiehet (*cautionister*) kauppakaaren 12.luvun perusteella.¹⁰⁴ Padasjoella vuonna 1672 peräti 44 takuumiestä lunasti Hämeenlinnasta vapaaksi kaksi miestä, joita epäiltiin paikallisen arrendaattorin pojan kuolemaan johtaneesta pahoinpitelystä rajariidan yhteydessä. Kun pojan äiti vaati epäiltyjen vangitsemista takuumiehistä huolimatta, kehotti lainlukija häntä ottamaan yhteyttä maaherraan.¹⁰⁵ Seuraavilla käräjillä ei näkynyt sen enempää kaikkia takuumiehiä kuin epäiltyjäkään.¹⁰⁶

Kristofferin maanlaki kehotti asianomistajaa – jos *rauhatoin mies istu alalans ia ei tahdo paeta* – hakemaan apua ”kihlakunnan päämieheltä” tai ”kuninkaan ammattimieheltä”. Vuoden 1643 lakikomission mietinnössä asetelma olikin jo kääntynyt toisin päin. Nyt kuninkaan virkamiesten oli ensisijassa otettava pahantekijät kiinni, mutta myös asianomistaja oli tarvittaessa velvollinen yhdessä naapureiden ja ystävien kanssa avustamaan rikollisen etsinnässä. Vangittu oli luovutettava kruunulle vuorokauden kuluessa.¹⁰⁷ Takuumiehisuus muuttui 1600-luvulla yhä selvemmin kruunun ja yhteisön välisestä sopimusluontoisesta asiasta pelkäksi kiinniottovelvollisuudeksi. Tähän viittasi myös käsitteen *löösman* käyttöyhteys edellä mainitussa Heikki Muikun tapauksessa. Toimintavelvollisuus tunnettiin: esimerkiksi vuonna 1648 tappoa todistaneet joroislaiset miehet ilmaisivat olevansa tietoisia ”lain rankaisevan”, jos he eivät yritä ottaa surmaajaa kiinni.¹⁰⁸ Hollolalaisissa häissä tapahtuneen tapon yhteydessä hääväki selitti surmaajan onnistunutta pakenemista pimeydellä. Tätä pidettiin jo niin epäuskottavana selityksenä, että käräjät sakottivat paikalla olleita miehiä.¹⁰⁹ Myös Sysmässä 1673 naapurit olivat osoittautuneet haluttomiksi ottamaan pakenevaa surmaajaa kiinni.¹¹⁰ Joukiolaiset Antti Litmanen ja Olli Pitkänen puolestaan kertoivat hakeneensa apua Pietari Ahokaista hengenvaarallisesti halolla lyöneen Heikki Soikkelin kiinnisaamiseksi, mutta uhrin isällä ja muilla kyläläisillä ei ollut kiire takaa-ajoon: ”*Jos hän niin hyvin on tehnyt, niin hyvin hän siitä vastaa*”.¹¹¹ Takuumiehet ja turvakirjeet olivat kruunulle 1600-luvulla välttämättömyys, koska kattavaa poliisi- tai vankilajärjestelmään verrattavaa valvontakoneistoa ei vielä ollut.

.

103 Schmedemann 1706, s. 1253.

104 KA gg 2: 500. Heikki Ylikangas (2000, s. 22–25) erittelee pohjoishämäläistä tapausta 1620-luvulta, jossa takuumiehet lähtivät paenneen ja sittemmin tapaturmaisesti hukkuneen surmaajan perään. Vaikka takuumiesjärjestelmä liittyikin kiinteästi kruunun ja paikallisyhteisön suhteen muutokseen, eivät takaukset olleet 1600-luvun ”uutuus”; ks. myös Ljung 1957, s. 151–152, Pirinen 1982, s. 527.

105 KA ee 11: 157–158.

106 KA ee 12: 40–41.

107 Wahlberg 1878, s. 131

108 KA oo 2: 680v–680.

109 KA ee 9: 20–22.

110 KA ee 12: 183.

111 KA gg 2: 643v– 644v.

Sovittajaiset, pääraha ja sakko

Yrjö Simonpoika oli tyytymätön kohteluunsa häiden kotiintuliaisoluilla Hollolassa 1668. Sulhasen puhemiestä piti hänen mukaansa kohdella arvostavammin kuin juhliissa oli tapahtunut. Yrjö uhkasi lähteä mielenosoituksellisesti kotiinsa. Sukulaismies, voutikirjuri Yrjö Nuutinpoika kehotti kaimaansa *painumaan helvettiin*, mikäli pidot eivät miellyttäneet. Rituaalisen korvapuustien vaihdon jälkeen tyytymätön puhemies heitettiin joukolla ulos. Loukattu ja syrjäytetty Yrjö Simonpoika haki hääväestä revanssin puukollaan, jolloin seuraukset olivat kohalokkaita.¹¹²

Vuoden 1669 syyskäräjille osapuolet olivat saaneet aikaan kirjallisesti vahvistetun sopimuksen, jonka perusteella päärahaksi oli määritelty 80 kuparitaalaria. Välittäjänä sovinnossa oli toiminut Kustaa Tavast, jolla oli tapon sovittelusta myös omakohtaista kokemusta. Kiivasluontoisena tunnettu aatelismies oli pari vuotta aiemmin surmannut voudinpalvelija Dionisius Eskonpojan, neuvotellut korvauksista uhrin lesken kanssa ja samalla joutunut tekemisiin myös hovi oikeuden käytäntöjen kanssa.¹¹³ Yrjö Simonpoika saapui vastaamaan taposta käräjille turvakirjeen suojissa. Asian käsittely näytti etenevän samoja latuja kuin tavallisesti. Lainlukija lukisi todennäköisesti kuolemantuomion, mutta *de facto* sovinto ja turvakirje tarkoittivat selviämistä sakoilla ja kirkkorangaistuksella. Asian käsittely mutkistui, kun luvattuja rahoja ei saatu kokoon ja surmatun Tallinnassa asuneet pojat ilmoittivat tyytymättömyytensä tuomioon. Käräjät ratkaisivat epäselvän tilanteen julistamalla tekijän maanlain määräysten mukaisesti rauhattomaksi, koska sopimusehdot jäivät täyttämättä.¹¹⁴

Hollolan Toivalan Kirsti Eskontytär pääsi lopulta vuoden 1671 talvikäräjillä sovintoon yhä paossa eläneen miehensä Yrjö Simonpojan puolesta. Surmansa saaneen Jaakko Heikinpojan leskelle Riitta Tuomaantyttäreille ja tämän pojille luvattiin sopimuksen perusteella kolme parrasta heinää joka vuosi lesken loppuiän ajan ja lisäksi heille luovutettiin kymmenen kapanalan maatilkkku.¹¹⁵ Sopimuksen huomionarvoinen pääehto oli surmaajan pojan asettaminen toivalalaisten sijaissotilaaksi, minkä laskettiin vastaavan 160 kuparitaalaria. Sijaissotilaiden palkat olivat näihin aikoihin nousseet tavanomaisen päärahan tasolle ja jopa ylikin.¹¹⁶

Pojan luovuttaminen sijaissotilaaksi merkitsi käytännössä pään korvaamista päällä, ja jokavuotinen heinäsuoritus kiinnitti osapuolet toisiinsa. Kahdessa muussa päijäthämäläisessä sovintoneuvottelussa (1657, 1662) nousi esille myös mahdollisuus surmaajan naittamisesta uhrin sukuun. Sismäläläisen Heikki

112 KA ee 9: 26–27; 213–217.

113 KA ee 8: 948v–949; Tavast oli aiemmin mm. riehunut vaarallisesti miekkoineen väenottilaisuudessa suututtuaan alustalaistensa kirjoittamisesta rulliin: tästä tapauksesta ks. Lappalainen J. 1975, s. 45.

114 KA ee 9: 213–217.

115 KA ee 10: 56.

116 Huhtamies 2000, s. 141–154. Sijaissotilaasta tapon sovittajaisina mainitsee myös Oksanen 1995, s. 113.

Sipinpojan pojan surmaaja aikoi avioitua asianomistajan tyttären kanssa, jos ”esivalta hänet (surmaajan) armahtaa”.¹¹⁷ Turun porvari Heikki Yrjönpoika oli surmannut Niilo Pentinpojan taisteluvasaralla (*stridshammare*) tupakkakaupasta alkaneen riidan seurauksena. Niilon isä teki kädenpuristuksella vahvennetun sovinnon porvarin kanssa sillä ehdolla, että tämä kustantaa lesken ja hänen viiden pienen lapsensa elatuksen. Heikki Yrjönpoika tarjoutui myös menemään naimisiin lesken kanssa, vaikka ei ollut koskaan edes nähnyt tätä.¹¹⁸ Häiden ja sovittajaisten analogiasta huolimatta näiden yksittäismainintojen perusteella on varottava tekemästä liian pitkälle meneviä päätelmiä siitä, että avioliittojärjestelyt olisivat aiemmin yleisemminkin kuuluneet suomalaisessa perinteessä sovittajaisjärjestelyihin. Ratkaisu voidaan tulkita sijaisotilasehdon tapaan yhtenä käytännöllisenä ratkaisuna miestyövoimapulan rasittamana aikana.

Häiden ja sovittajaisten analogia sukujen välisissä kohtaamisissa on perinteisesti ollut vahva esimerkiksi Välimeren alueen kulttuureissa. Sardiniassa on edelleen käytössä tapa vahvistaa henkirikoksen sovittajaiset symbolisesti siten, että joku surmaajan klaanin miehistä menee naimisiin uhrin klaaniin kuuluvan naisen kanssa. Neitsyen veren vuodattaminen on samalla symbolinen korvaus surmatyössä vuodatetulle verelle.¹¹⁹ Suomalaiset sovittajaisrituaalit ovat valtiosivallisen oikeudenkäytön hegemonian jo varhain syrjäyttäminä huomattavasti heikommin tunnettuja kuin avioliiton solmimiseen liittyneet sukuhäiden seremoniat. Sovittajaisiin sisältyi nähtävästi samankaltainen julkinen siirtymäriitti ja taloudellisia järjestelyjä kuin sukuhäihin. Yhteiskuntia, joissa materia voi tarvittaessa korvata henkilön, on luonnehdittu ”morsiushinnan” (*bridewealth*) yhteiskunniksi.¹²⁰ Myös itäsuomalaisten sukuhäiden seremoniat on ymmärrettävä osana sukujen välistä vastavuoroisuuden periaatetta.¹²¹ Vaikka hää- ja sovittajaisseremonioissa oli kaupankäynnin piirteitä, morsian tai surmattu sukulainen eivät olleet pelkästään vaihdettavia taloudellisia hyödykkeitä, vaan he kantoivat mukanaan suvun kunniaa ja siten viime kädessä sen olemassaoloa.

Omaisille taposta maksetuista korvauksista puhuttiin yleisesti ”sovittajaisina” (*förlikningar*). Tässä tutkimuksessa sovittajaisilla tarkoitetaan osapuolten neuvottelemaa sopimusta ja sen ehtoja kokonaisuudessaan. Itäsuomalaisissa sukuhäissä morsiamesta voitiin kantaa vertauskuvallisesti ns. päärahoja.¹²² Surmatun suvulle tapon sovituksiksi maksettujen korvausten pääosasta on seuraavassa käytetty päärahan käsitettä, mitä voidaan perustella myös aikalaisilmäisillä surmatusta ”päänä”. Pääasia oli kunnia-asia. Ruotsin yleisimmin käytetty vastine päärahalle oli ”miessakko”, *mansbot*. 1500-luvun voutintileissä ja tuomiokirjoissa *mansbot* saattoi tosin viitata sekä sukujen keskenään sopimaan päärahaan että maanlain määräysten mukaiseen kolmijakoiseen (kuningas, kih-

117 KA ee 6: 601v–604.

118 KA ee 8: 518–520v.

119 Blok 2001, s. 94–95.

120 Strathern 1985, s. 123–124.

121 Sirén 1999, s. 126–134.

122 Sarmela 1994, s. 70.

lakunta, asianomistaja) sakkoon: nämä olivat käytännössä eri kaksi asiaa.¹²³ Niinpä Pekka Utrianen sopi Joroisilla 1563 isänsä surmaajan Paavo Antinpoika Tolosen kanssa siten, että maanlain määräämän kolmijakoisen 40 markan sakon lisäksi Tolonen maksoi surmatun omaisille 50 markan päärahan (*manbot*). Toisen omaisille maksettuihin korvauksiin liittynyt keskiaikainen käsite oli pohjoismaissa ”sukusakko” (*ättebot*), jonka maksusta ja vastaanottamisesta oli joissakin Ruotsin maakuntalaeissa yksityiskohtaisia säännöksiä. Myöhemmät maanlait eivät tunnustaneet enää suvun kollektiivista vastuuta, kuten varhaisempien maakuntalakien *ättebot*, vaan surmaajan oli periaatteessa itse maksettava sakot ja korvaukset.¹²⁴

Mahdollisesti vanhin Suomen maaperältä tunnettu tieto sovittajaisjärjestelyistä tunnetaan Sauvossa vuonna 1346 annetusta, Turun tuomiokirkon mustaan kirjaan jäljennetystä Turun piispa Hemmingin todistuskirjeestä. Sen mukaan Olle Niklisson ja Olof Ingemarsson olivat tehneet edellisenä vuonna Turussa Pyhän Henrikin aattona ”ikuisesti loukkaamatta kestävä” (*jnuiolabiliter perpetuo perseuerent*) sopimuksen edellä mainitun isän ja veljen surmasta.¹²⁵ Surmatyö oli tehty Hartekinus-nimisen rälssimiehen luona (*jn curia Hartichini*).¹²⁶ Kirjallisesti ja sinetein vahvistettu ”rauhanliitto” (*federa pacis*) sitoi ”syntyneitä ja syntymättömiä” verisukulaisia ja perillisiä (*consanguineos, generos et heredes quoscunque natos et eciam nascituros*). Tapahtumaa olivat todistamassa Suomen käskynhaltija Dan Niklisson ja ”monet muut luotettavat” (*et aliis quam pluribus fidedignis*).

Osapuolten välisen sopimuksen ohessa Turun piispa Hemming siirsi tuomiokapitulin suostumuksella Olof Ingemarssonin surmatyön sovituksiksi piispan

.

123 Lainmukaisten sakkojen ja sovittajaisien suhteesta sekä vaihtelevista käytännöistä 1500-luvulla ks. Ylikangas 1976a, s. 117–118: Esimerkiksi Eurassa 1551 sovittajaisina mainittiin luovutetuksi tarkemmin täsmentämätön määrä maata, ja rahalliseksi korvaukseksi oli riittänyt lainmukaisen miesakon asianomistajalle suoma osuus (8 markkaa 13 äyryistä). Sen sijaan vuonna 1566 Salon käräjillä kokonaissakko määriteltiin ensin 150 markaksi, joka sitten jaettiin kolmijakoperiaatteella kuninkaan, kihlakunnan ja asianomistajan (sisälsi myös sovittajaiset) kesken. Ks. myös Wallén 1966, s. 327–329.

124 *Ättebot*-määräyksiä sovellettiin Ruotsissa ja Tanskassa ajoittain vielä 1600-luvun alkupuolella (Fenger 1971, s. 530–531). Yleensä *ättebot* on liitetty sukujen mahtiin ja keskusvallan heikkouteen vielä maakuntalakien ajalla, mutta David Gaunt (1983, s. 204) on halunnut kääntää sukusakkojen totunnaisen selittämisen ylösalaisin. Hänen mukaansa *ättebot* oli päinvastoin keskiaikaisten lainsäätäjien keksintöä suvun aseman vahvistamiseksi. Huomionarvoisena yksityistapauksena voidaan mainita, että Puumalassa 1665 kerättiin ”paloavun periaatteella” joka talosta kappa viljaa paikalliselle miehelle, joka oli surmannut erään sotilaan (Lappalainen P. 1967, s. 459–460).

125 REA 113, s. 72: *...quod federa pacis, inita inter Olla Niclisson suosque consanguineos, generos et heredes quoscunque natos et eciam nascituros, ex vna parte, et Olawn Ingimarsson ex altera, jnuiolabiliter perpetuo perseseuerent super homicidio patris et fratris predicti, condam jn curia Hartichini perpetrato; super qua pace et concordia, vt predictur, duratura litteram suam patentes dabunt, ante omnia sigillis suis propriis, qui ea habuerint, et aliis auctenticis sigillatam. Si vero, quod non credimus, predicta bona sibi retinere seu litteram denegare uel pacis violare predictae, quantum in eis est, presumpresint postquam de hoc constiterit euidenter, colonia predicta cedit Olauo Ingimarsson, quamdiu voluerit esse seruitor episcopi Aboensis; alioquin redeat ad mensam episcopalem prout fuerat ab anti-quo...*

126 Hartekinuksesta rälssimiehenä: Anthoni 1970, s. 79.

pöydästä luovuttamansa Paddaisten uudistilan Sauvon kirkolle ehdolla, että asi-anomaisten sopimus piti.¹²⁷ Olof Ingemarssonin asema Turun piispan palvelijana selittää ”rauhan ja sovun” (*pace et concordia*) vahventamiseksi annetun kirjeen ja sen sisältämät ehdot sopimusrikkomuksen varalta. Sopimusrikkomukseen osapuolet tosin ”eivät uskoneet” (*quod non credimus*). Eric Anthonin mukaan Olof Ingemarsson oli piispan aseenkantaja.¹²⁸ Olof Ingemarsson teki itsenäisen sopimuksen vastapuolen suvun kanssa, mutta piispa Hemmingin kaksoisrooli kirkon edustajana ja palvelijansa patronuksena selittää uudistilan hallintaan liittyneen ehdon sopimuksen pitämisestä.¹²⁹ Piispa luovutti nähtävästi tilan palvelijansa rikoksen sovituksena Sauvon kirkolle sovituslahjana, joka kuitenkin mitätöityi sopimuksen rikkoutuessa. Tällöin mainittu tila siirtyi Olof Ingemarssonille, jos tämä vielä sopimusrikon tapahtuessa oli palvelusuhteessa piispaan. Muussa tapauksessa tila palautuisi takaisin piispanpöytäan.

Turun porvari Johan Kölnare luovutti Askaisten ja Prenikkälän tilat Turun tuomiokirkon Pyhän Bartholomeuksen alttarin perustamiseksi vuonna 1374.¹³⁰ Turun tuomiokirkon mustaan kirjaan jäljennetty todistusasiakirja antoi ymmärtää, että surma oli johtanut vaikeaan konfliktiin sukujen välillä. Myös tässä tapauksessa kirkolle tehty lahjoitukset liitettiin sukujen tekemän sovinnon pitävyyteen ja uhka sovinnon rikkoutumisesta tuotiin esille. Kölnare oli surmannut ”paholaisen johdattamana” (*suadente dyabolo*) lisänimellä Lodewikskumpan tunnetun kaimansa, mikä oli johtanut pitkäaikaiseen verivihaan osapuolten välillä (*inimicie capitales inter consanguineos*). Konflikti oli saatu rauhoittumaan ”rauhan ja yhtenäisyyden puolesta kamppaileiden hyvien miesten” (*intercedentibus bonis hominibus pacis vnitatem zelantibus*) välityksellä. Tuomiokirkko asetti lahjoituksen vastaanottamisen ehdoksi alttarin rakentamisen kyseisten tilojen varoilla ja lisäksi vuosittaisen rahasuorituksen alttarilla pidettyjä messuja hoitaneille papeille. Varmennus nähtiin ilmeisesti tarpeellisena, sillä Johannes Lodewikskumpanin sukulaisten katsottiin voivan vielä sanoutua irti sopimuksesta, mikä taas saattoi vaikuttaa myös kirkolle osoitettujen lahjoitusten kohtaloon. Todistuskirjeessä mainittiin erikseen uhrin kuolinpäivänä (”au-

127 Kuningas Maunu luovutti vuonna 1351 Turun piispanpöytäan ahvenanmaalaisen Saltviikin kartanon, kun vastaavasti henkirikoksen sovituksena saatu tila Grelsbystä siirtyi kruunulle (REA 144, s. 93). Osoituksena kirkon vahvasta asemasta erilaisten materiaalien hyvitysten vastaanottajana keskiajalla Kustaa Vaasa joutui vuonna 1528 muistuttamaan, että kaikki taposta maksettavat sakot oli suoritettava nimenomaan kruunulle, ei piispalle (KGR 5, s. 28). Kirkon tuomiovallasta sekä rikoksista langetetuista sakoista keskiajalla ja 1500-luvulla ks. Pirinen 1956, s. 343–359; Salonen 2001.

128 Olau Ingemarsson vahvistaa sinetillä erään Turun tuomiokirkolle saadun lahjoituksen vuonna 1351: Anthoni 1970, s. 79–80.

129 Palvelussuhteista keskiajalla: Reinholdsson 1998, s. 152–180. Palvelijan rikos oli aina myös uhka hänen herransa kunnialle ja sosiaalisille suhteille.

130 REA 226: *...quod propter homi(c)idum quoddam per Iohannem Kölnare, ciuem Aboensem, In Iohannem, cognominatum quondam Lodewikskumpan, suadente dyabolo perpetratum inimicie capitale inter consanguineos ipsius Iohannis occisi et dictum Iohannem Kelnaerae multis temporibus perdurabant, que tandem, intercedentibus bonis hominibus pacis vnitatem zelantibus, summo mediatore cooperante sopite fuerant in hunc modum, quod predictus Johannes Kelnerae vnum altare cum singulis ornamentis sibi debitis constitueret in ecclesia cathedrali...Johan Kölnare mainitaan Turun porvarina jo vuonna 1363 (Kallioinen 2000, s. 306).*

Saatanan
johdattamana. Osa
Taivassalon kirkon
keskiaikaisia
seinämaalauksia.
Valokuva Matti
Ruotsalainen,
julkaistu teoksessa
Suomen taide 1.
Keuruu 1987, s. 152.

tuaan neitsyt Marian puhdistautumisen aattona”, ts. kynttilämessun päivänä) pidetty muistomessu, jonka pitämisestä alttaripapille oli maksettava puoli markkaa.

Ahvenanmaalta on säilynyt sineteillä vahvistettu ja Kastelholmassa syyskuussa 1438 päivätty sovittajaiskirje (*urfejdbrev*).¹³¹ Kastelholman sopimuksen laatijat olivat paikallisia rälssimiehiä. Kirje kuvaa keskiaikaisille todistusasiakirjoille tyypillisine ritualistisine teksteineen hyvin sopimuksen luonnetta, jonka keskeisiä piirteitä olivat julkiseksi tekeminen, sitovuuden korostaminen ja osapuolten aseman vahvistaminen. Avoin kirje osoitettiin kaikille, jotka sen ”kuulevat tai lukevat”. Tehty sopimus (*ena sonan oc ena ganzka forempningh*) sitoi osapuolia sukupolvien yli, ja surmaajan status vahvistettiin luonnehtimalla häntä ”myötämieliseksi mieheksi” (*beskedhelicom manne*).¹³² Peder Jönsson sitoutui järjestämään sielunmessun, toimittamaan vahaa Finnströmin kirkkoon ja lisäksi tekemään pyhiinvaellusmatkat Trondheimiin, Skoklosteriin (2), Eskilstunaan ja Vadstenaan (2).¹³³ Sovittajaisina Peder Jönssonilta kannettiin 60 markkaa, ja sovittajaiskirje vahvistettiin sineteillä. Sitovuutta ja osapuolten hyväntahtoista intentiota (*beradno modhe, godha tro wtan alth argh*) korostettiin voimakkaasti.¹³⁴

131 FMU III 2236, s. 151. Keskiaikaisista sovittajaiskirjeistä ks Reinholdsson 1998, s. 134–139.

132 *Alla the maen thetta breff höra aeller se laesa helsom wij Giisle Storbjörnson... Kaennomps wij thet met tesso waro naerwarandhe oppno breffue, swa wel fore aepther komandom som fore them ther nw aere, wppborith och anamath haffwom aff beskedhelicom manne Paedher Jönson i Swalanes ena sonan oc ena ganzka forempningh met warom wenom oc frendom samtykkio och beradno modhe aepther war dödha frenda Olaff Jacopson, Gudh hans siel nadhe, hwilken fornempde Paedher Jönson aff daghom togh...*

133 Ks. myös REA 535, s. 426–427 (Turun tuomiokirkossa pidettävän sielunmessun kustantaminen surmatun muistoksi) ja FMU V 3855, s. 1 (pyhiinvaellusmatka Roomaan tapon sovituksena).

134 *Thy lathom wij for:da Paedher Jönsson j Swalanes oc hans arfua och aepther komandom allaledes kwitta, lidhogha och lösa fore alla feighd oc aepther maningh fore oss oc warom arffwom oc aepther komandom, badhe fore föddha och oföddha, och forbiudhom wij som forcreffne standa frendhom ov wenom, som her til höra, ath feygda aeller a tala aepther Olaff Jacopsons död, Gudh hans siel nadhe, epter thenna dagh. Alla tessa forcreffna artikell loffwom wij fasth, stadukt och obrythlikyt ath halda widher wara sannindh oc godha tro, wtan alth argh.*

Heikki Ylikangas on tulkinut Kastelholman sopimusta havainnollistavana esimerkkinä sukujen välisestä yksityisestä järjestelystä.¹³⁵ Suvut välttyivät keskinäisellä sopimuksellaan maksamasta sakkoja kuninkaalle tai kihlakunnalle. Menettely oli näin vallinneen maanlain vastainen. Tapahtumien yksityiskohtien tarkempi käsittely käräjillä ei ollut tarpeellista, koska osapuolten pääseminen sovintoon oli ratkaisevaa asian oikeudellisen ratkaisun kannalta. Peter Reinholdsson on viitannut mm. edellä mainittuun Kastelholman sopimukseen ja päätynt Ylikangasta hivenen varovaisempaan tulkintaan, jonka mukaan ”valtiovallan tai sen edustajien” rooli sovittajaisjärjestelyissä ei ollut ”yhtä selvä” (kuin sukujen).¹³⁶ Jääkin tulkinnanvaraiseksi, voidaanko Kastelholman sopimuksen tai muiden vastaavien sovittajaiskirjeiden perusteella päätellä sukujen voineen tyystin sivuuttaa laajemman oikeusyhteisön – siis kuninkaan ja käräjät – vielä näin myöhään keskiajalla.¹³⁷ Kastelholman sopimus oli vahvistettu maakuntakäräjien sinetillä, ja siinä sovittu pääraha, 60 markkaa, oli sama kuin Maunu Eerikinpojan kaupunginlain asianomistajalle määräämä korvaus.¹³⁸ Kaupunginlain mukaan kuninkaalle ja kaupungille maksettiin kummallekin sakkoa 30 markkaa. Yhteys kaupunginlakiin voi olla sattumaakin: silti voidaan perustellusti epäillä, ettei kruunulle mahdollisesti maksettujen sakkojen ylöskirjaaminen ollut välttämätöntä osapuolten keskinäisestä sopimuksesta kertovassa dokumentissa.

Halikon Kutilan Jeppe Andersson luovutti Naantalın luostarille surmantlyön sovituksiksi 70 markkaa ja puolet Kutilan tilan omistuksesta vuonna 1464. Jeppe Anderssonin mukaan muuta ulospääsyä ”näinä kovina vuosina” ei ollut.¹³⁹ Ratkaisunsa hän oli tehnyt ”ystävien ja sukulaisten” (*wener ok fraender*) neuvosta ja yhteisymmärryksessä heidän kanssaan. Jeppe Anderssonin veli Olaus Andreae kuului Naantalın munkkiveljistöön.¹⁴⁰ Sopimukseen lisättiin ehto, jonka mukaan Jeppe Andersson perillisineen sitoutui maksamaan luostarille korvaussumman siinäkin tapauksessa, että mainittu tilanpuolikas mitataan myöhemmin ulos luostarilta.¹⁴¹ Sopimuksen sanamuodoista voi päätellä, että tappoon sortuneen rälssimiehen omaisuudella oli jakajia.

Talonpojiston osalta keskiaikaiset tiedot sovittajaisista ovat niukkasanaisia. Huittisten käräjillä 1456 lautakunta ja koko kärjärahvas tutkivat, kuinka yhteismaana pidetty Rudangonkoski sekä joitakin niittyjä ja metsiä oli siirtynyt tapon sovittajaisina ylistarolaiselle Niilo Vättiselle.¹⁴² Niittymaan luovuttami-

.

135 Ylikangas 2000, s. 11–15.

136 Reinholdsson 1998, s. 138–139.

137 Vielä Itä-Göötanmaan 1200-luvun lopulle ajoitetun maakuntalain mukaan kuningas pääsi osalliseksi sakoista vain, jos hän otti henkilökohtaisesti osaa sovintoneuvotteluihin (Munktell 1943, s. 20).

138 Wallén 1966, s. 328.

139 *...jak komyn aer j manslagh, ok ther til atrengiande fatigdomen j tessom haardom aarom, ey haffwandes andra wthwaeghae eller reddingh...*

140 FMU IV 3225, s. 224–225; 3260, s. 237–238; Anthoni 1970, s. 313.

141 *Ok ware thet swa, som Gudh forbiwde, at for:de halfwa godzet fraa ginge for:de Nadendals clostre, ellir nagat aff thy met nagan raeth...*

142 FMU IV 3008, s. 100–101.

nen tapon korvauksena mainitaan myös Hauholta 1460.¹⁴³ Yhteismaiden käyttö sovittajaisina kertoo osaltaan suvun yhteisvastuullisuudesta. Länsi-Suomesta keskiajalta tunnettu ns. myötäjäismaajärjestelmä onkin liitettävissä häiden ja sovittajaisten analogiaan: yleensä myötäjäismaina käytettiin nimenomaan niityjä.¹⁴⁴ Hämeen vuosien 1506–1510 tuomiokirjoissa mainituissa tapoissa korvaukset mainitaan erikseen kahdessa tapauksessa. Kalvolassa Olli Laurinpoika oli kantanut kuusi markkaa sovitusrahoja Niilo Heikinpojalta, minkä koko yhteinen pitäjä käräjillä vahvisti. Toisessa tapauksessa rengin ”tapaturmaisesti” surmannut isäntä määrättiin Helsinglannin lain mukaiseen seitsemän markan korvaukseen asianomistajalle.¹⁴⁵

Viipurin Karjalan vuodesta 1548 alkavat sakkoluettelot tai 1600-luvun alun tuomiokirjakatkelmat eivät tuo merkittävää uutta tietoa sovittajaisista ajalta ennen Turun hovioikeutta. Voudintileihin kirjattiin tavallisesti vain lainmukainen 40 markan sakko, jota on voitu tarkentaa mainitsemalla suvun, asianomistajan, pitäjäläisten anomuksen tai surmaajan köyhyiden vaikutuksesta tuomioon.¹⁴⁶ Joskus tuomio varustettiin teon kavahdettavuutta korostaneella fraasilla ”Jumala paratkoon”(*Gudh bettra*) tai ”Jumala sielun armahtakoon” (*Gudh sielen nåde*).¹⁴⁷ Toisinaan sakkotuomion perusteeksi on tarkennettu hätävarjelu tai vahinko.¹⁴⁸

Sovittajaisten yksityiskohdat voudit jättävät arvailujen varaan. Yleensä vain kruunun sakkorahojen kannalta merkitsevän lopputuloksen kirjaavina voudintilit antavat todennäköisesti liian mutkattoman kuvan sovittamisprosessin kuluista 1500-luvulla. Myös yksilöidyt maininnat päärahan suuruudesta Viipurin Karjalassa ovat satunnaisia. Vehkalahdella 1575 Pekka Ollinpoika teki ”syntyneiden ja syntymättömien” puolesta ”ystävällisen” sovinnon hänen veljensä surmanneen Antti Husun kanssa. Nähtävästi Älvsborgin lunnaiden aiheuttaman inflaation vanavedessä sovittajaissumma nousi peräti 450 markkaan.¹⁴⁹ Virolahdella 1607 suku kantoi surmaajalta tavaraa (*belöper udi alle parzeler the upburitt haffuer*) 40 taalarin (taalari = 4 markkaa) arvosta, mikä vahvennettiin ”hyvien miesten puumerkeillä” varustetulla sovittajaiskirjeellä.¹⁵⁰ Samana vuonna lainlukija Olavi Olavinpoika vahvisti tapoista korvauksia ”suvulle”

.
143 BFH 1, s. 41.

144 Asko Vilkuna (1989, s. 155–156) näkee myötäjäismaan merkitykseltään vastaavana kuin itäsuomalaiset lepintölehmät; vrt. myös Heikki Ylikankaan (1999, s. 66) länsisuomalaiseen aineistoon perustuvaan havaintoon, jonka mukaan sovittajaisia hoideltiin yleisesti perintö- ja yhteismaiden luovutuksilla ja irtaimella omaisuudella maksettiin kruunulle meneviä sakkoja.

145 Ylikangas 1976a, s. 93–95, 100–101. Myöhempanä jäljennöksenä säilyneen Hämeen vanhimman tuomiokirjan sisältämät henkikirkokset on yksityiskohtaisesti esitelty myös Seppo Suvanto (1995, s. 375–378).

146 KA 5357: 44v; 5467: 83v; 5673: 153v; 5055: 127–128v; 5096: 96; 5083: 274v; 5140: 47; 5224: 47v.

147 esim. KA 5362: 45v.

148 Heikki Ylikankaan (1976a, s. 109) havaintojen mukaan kyseisten perusteiden käyttö lisääntyi 1500-luvun loppua kohden, syynä hän pitää lisääntyneitä paineita lainmukaisen kuolemanrangaistuksen soveltamiseen; ks. myös Pirinen 1982, s. 513.

149 KA 5425: 56v; Älvsborgin lunnaiden vaikutuksesta hintakehitykseen ks. Nummela & Karonen 1993.

150 RA SDR Virolahti 15.2. 1607.

Äyräpäässä 15 taalaria ja Viipurissa 25 taalaria.¹⁵¹ Kauko Pirisen mukaan Savossa vuosina 1606–1607 maksetut sovittajaiset olivat jonkin verran edellä mainittuja korkeampia.¹⁵²

Myöhemmin 1600-luvulla itäsuomalaisissa talonpoikaisväestöön kuuluneiden välisissä sovittajaisissa pääraha asetui yleisimmin 100–300 kuparitaalarin välille. Kuvaavaa on, että sijaissotilaiden palkat asettuivat suunnilleen samaan haarukkaan.¹⁵³ Kun sääminkiläiset talonpojat joutuivat Lappeenrannan vuoden 1667 markkinoilla syntyneessä riidassa tohmajärveläisten talonpoikien hyökkäyksen kohteeksi, olivat kerimäkeläiset ilmaisseet käsityksensä karjalaisten käytöksestä, että Käkisalmen läänissä miestappokin maksoi vain kolme ruplaa.¹⁵⁴ Aivan näin vähällä (3 ruplaa = 30 kuparitaalaria) eivät miehentappajat 1600-luvulla selvinneet, mutta päinvastoin kuin yleensä 1500-luvulla ja esimerkiksi Ruotsissa 1600-luvun alussa,¹⁵⁵ keskimääräinen talonpoikainen pääraha jäi hovioikeuksien perustamisen jälkeisenä aikana yleensä pienemmäksi kuin kruunun kantama 100 hopeataalarin sakko. Aatelisten ja muiden säätyläisten välisissä sopimuksissa korvaukset muodostuivat huomattavimmiksi.¹⁵⁶

1600-luvulla hovioikeudet langettivat henkirikoksesta tavallisimmin sadan hopeataalarin sakon, mikä vastasi kulloisenkin kurssin mukaan 200–300 kuparitaalaria. Turun hovioikeuden kuittien mukaan paikallinen nimismies oli ulosmittannut padasjokelaiselta Reko Niilonpojalta 1630-luvun lopulla taposta langetetun sadan hopeataalarin sakosta yhteensä 87 kuparitaalaria, kuusi tynnyriä ohraa, neljä tynnyriä ruista, kolme kuuden taalarin arvoista lehmää, yhden viiden taalarin lehmän ja yhdeksäksi taalariksi arvioidun tamman. Suoritus riitti kattamaan 72 hopeataalaria. Sakon ja omaisille maksettujen päärahojen jälkeen ei ollut ihme, että tilin mukaan Reko ”ei omistanut mitään”.¹⁵⁷ Maanlaki määräsi paenneiden ja rauhattomaksi julistettujen surmaajien omaisuuden takavarikoitavaksi.¹⁵⁸ Vaikka taposta langetettuun tuomioon ei periaatteessa liittynyt rauhanvalarikosten tapaan omaisuuden takavarikkoa, niin käytännössä sakot ja sovittajaiset ulosmittasivat 1600-luvullakin helposti tappoon sortuneen koko omaisuuden.¹⁵⁹

Sakkolalainen Martti Lobra surmasi rahaoluilla syntyneessä tappelussa Niilo Juhonpojan.¹⁶⁰ Yhteisön suhtautuminen tekoon muodostui ristiriitaiseksi, sillä leski oli taipuvainen sovittajaisiin ja myös lautakunta ja rahvas anoivat käräjillä surmaajan hengen puolesta. Muu suku vaati sen sijaan ”henkeä hengestä”. Ho-

151 RA SDR Äyräpää 5.2.1607; Viipuri, Koivisto, Säkkijärvi 13.2.1607.

152 Pirinen 1982, s. 517. Pirisen mainitsemissa tapauksissa päärahat olivat 45 ja 60 taalaria sekä kahdessa muussa niiden tasoa suunnilleen vastaavat 100 markkaa ja 16 tynnyriä viljaa.

153 Mikko Huhtamiehen (2000, s. 153) vuosilta 1627–1681 keräämien tietojen mukaan Savossa ja Karjalassa sijaissotilaiden palkat nousivat yleisesti 200–300 kuparitaalariin 1660-luvulla.

154 Toivonen 1979, s. 252.

155 Hafström 1955, s. 211–212; Ylikangas 1976a; 1994; 1999.

156 Ks. esim. Karonen 1999, s. 235.

157 TMA ÄHSD: 24, 57.

158 Esim. KA gg 4: 93; Munktell 1943, s. 35.

159 Ks. myös KA gg 3: 523–524; gg 4: 93–; gg1: 226v–227, 868.1700-luvulla henkisakon ulosmittaamista tekijän omaisuudesta oli jo asetuksilla rajoitettu (Koskivirta 2001, s. 185–186).

160 KA gg 1: 226v–227, 523, 675–676.

vioikeus päätyi tavalliseen leuterointiin sadan hopeataalarin sakkoiheen. Sen lisäksi surmaaja lienee saanut maksettavakseen vielä päärahat uhrin omaisille. Martti Lobran veli Jaakko valitti vuoden 1672 talvikäräjillä, että hänen ja kahden muun veljeksensä yhteisesti asuman tilan omaisuudesta oli mitattu ulos tavaraa jo 200 taalarin arvosta. Käytännössä tämä tarkoitti elämisen ehtojen huomattavaa kaventumista, kun mm. hevoset ja karja alkoivat kadota tallista. Jaakko Lobra pyysi, että he saisivat pitää vielä jäljellä olevan vähäisen omaisuuden: olihan kohtuutonta, että he edelleen maksoivat omasta selkänahastaan vuotta aiemmin kuolleen veljensä sakkoja. Veljesten jakamaton tila merkitsi siis käytännössä suvun yhteisvastuuta, jonka jo maanlait olivat periaatteessa lakkautaneet. Käräjät alistivat vaikean kysymyksen suoraan hovioikeudelle.

Jos surmaaja ei saanut rahoja kokoon, käytettiin muuntorangaistusta ruumiinrangaistukseksi, mikä miesten kohdalla tarkoitti käytännössä yhtä tai useampaa kujanjuoksua.¹⁶¹ Maanlait eivät antaneet määräyksiä päärahan suuruudesta, vaan asianomaiset neuvottelivat varsinaiset korvaukset keskenään ja kruunu peri 1500-luvulla ns. korotettuja kuninkaansakkoja, joiden 1600-luvun perillinen hovioikeuden tavallisesti langettama sadan hopeataalarin sakko oli.¹⁶² Tappojen sovittaminen kuninkaan myöntämien armahdusten perusteella rahallisilla korvauksilla oli mahdollista vielä vuoden 1734 lain jälkeenkin henkiskaksoäädösten perusteella, vaikka sovittajaisten käyttö ja merkitys hiipuivat vähitellen.¹⁶³

Sovittajaisten luonne muuttui 1600-luvulla yhä enemmän yhteisöllisestä, sukujen välisestä pää- ja materian siirrosta lähimaisille tarkoitetuksi korvaukseksi – usein elatukseksi leskelle ja lapsille. Tämä käy ilmi esimerkiksi leski Kaisa Matintyttären miehensä surmaajan kanssa vuonna 1673 tekemän kirjallisen sopimuksen muotoilusta. *Hyvät miehet, hyväntahtoisuus ja perilliset* mainittiin edelleen, mutta suvusta ei enää puhuttu.¹⁶⁴

Minä allekirjoittanut tunnustan ja teen täten tietäväksi, että olen tänä päivänä hyvien miesten välityksellä ja hyväntahtoisesti sopinut rummunlyöjä Juho Heikinpoika Ihalaisen kanssa siitä vahingosta, jonka hän miehelleni aiheutti siten, etten minä tai (perilliseni) vaadi asianomista-

161 Kujanjuoksurangaistuksesta, ks. esim. Munktel 1943, s. 38; Thunander 1993, s. 82–83. Kujanjuoksussa rangaistava joutui juoksemaan yhden tai useamman kerran n. 50 miehen muodostaman kujan läpi, jolloin häntä lyötiin kepeillä. Tämä sotilasoikeudesta (ks. Lappalainen J. 1975, s. 122–154) peräisin oleva rangaistusmuoto otettiin virallisesti käyttöön vuoden 1653 rangaistussäännössä, mutta se ei kunnolla kotiutunut ruotsalaiseen rangaistusjärjestelmään ja toisinaan toimeenpanoa vaikeutti se, ettei lyöjiä saatu riittävästi. Uskonnollinen Kaarle XI kauhistui rangaistuksen sotivan Mooseksen lain kirjainta vastaan ja kujanjuoksurangaistuksen käyttö loppuikin 1700-luvulle tultaessa.

162 Kuninkaansakoista ks. Ylikangas 1976a, s. 102–105; Pirinen 1982, s. 517; Thunander 1993, s. 77–79.

163 Koskivirta 2001, s. 178–188. Anu Koskivirran mukaan syynä sovittajaisten lopulliseen hiipumiseen 1700-luvulla olivat niiden tiukka oikeudellinen säätely ja toisaalta henkiskakkojen – vuoden 1734 laki määritteli täydeksi henkiskakoksi 200 hopeataalaria – ylivoimaisuus keskimääräisen, yhä useammin alempiin sosiaaliryhmiin kuuluvan surmaajan varakkuuteen verrattuna. Nämä seikat johtivat 1700-luvulla ruumiinrangaistusten yleistymiseen muuntorangaistuksina henkikirjoksissa.

164 KA jj 18: 149–159.

jan oikeutta kyseisen Juho Heikinpojan suhteen nyt tai tulevaisuudessa, Juhon minulle suorittaman sadan kuparitaalarin, josta 80 maksetaan heti ja loput 20 vuoden päästä Mikkelin päivän markkinoilla, sovittajaisia vastaan. Täten minä vapaaehtoisesti hyvien miesten ollessa läsnä kirjoitan alle nimeni, ja varmemmaksi vakuudeksi pyydän hyviä miehiä allekirjoittamalla nimensä nimeni viereen todistamaan tämän vapaaehtoisen kirjeen. Lappeenrannassa 14. Lokakuuta 1673.

Maanlain mukaan taposta syylliseksi tuomittu lunasti rauhansa vasta, kun hän *andapi syynsanoialle niñ swren maxon, iohonga hän taita tytyä*. Käytännössä suvun valta päättää surmaajan kohtalosta oli kaventunut selvästi jo Kustaa Vaasan aikana, jolloin kuningas kielsi painokkaasti käräjien ulkopuolella tehdyt sopimukset (1540).¹⁶⁵ Frans Kiuru oli surmannut Jääskessä 1549 Pekka Henttosen kaksi poikaa, mistä sovituksena surmaaja tarjosi uhrien isälle päärahoja yhteensä 80 markkaa. Henttosen kieltäytyttyä rahat päättyivät lainmukaisen vuoden ja yhden päivän määräajan jälkeen Viipurin linnan kirjurikamarille. Kruunun näkökulmasta kyseessä lienee ollut lainvoimainen tuomio ja sopimus, jolloin vouti katsoi, että määräajan kuluttua umpeen asianomistaja oli luopunut oikeuksistaan ja vouti siirsi asianomistajan hylkäämän päärahan kruunun kassaan. Sakkoluettelon mukaan vouti oli tilittänyt Kiurulta yhteensä 90 markkaa.¹⁶⁶ Hovioikeuden perustamisen jälkeiseltä ajalta (1629) mainitaan erään kirkkonummelaisen lesken kieltäytyneen sovituista päärahoista. Asia oli jo maannut lain määräämään vuoden ja yhden päivän määräajan hovioikeudessa.¹⁶⁷ Tällaisissa tapauksissa asianomistaja oli kenties painostettuna tai muuten vain päästäkseen asiasta eroon suostunut sovittajaisiin ja anomaan surmaajan hengen puolesta, mutta kieltäytyi lopulta mielenosoituksellisesti ottamasta rahoja vastaan.

Maanlaki määräsi sopimusneuvotteluja varten kahden viikon turva-ajan käräjien tuomion jälkeen, mutta käytännössä osapuolet toivat yleensä käräjien vahvistettavaksi etukäteen sovitun asian. Vielä 1500-luvulla asianomistaja saattoi jopa esiintyä sakkojen maksajana, koska surmaajan omaisuus oli kokonaan siirtynyt uhrin omaisten haltuun.¹⁶⁸ Kuten Turun hovioikeuden edellä mainitusta Valkealan Pyöriöiden ja Lipiäisten sopimuksesta tekemä tarkka kysely osoittaa, hovioikeudet alkoivat kiinnittää tähän lainkohtaan erityistä huomiota 1600-luvulla. Mahdollinen sopimuksen vahvistaminen ja korvausten maksaminen oli periaatteessa laillista vasta käräjillä ja virallisen tuomion jälkeen.¹⁶⁹ Tämän jälkeen ratkaisulle tarvittiin vielä hovioikeuden hyväksyntä. Marssijärjestyksen

.

165 Söderberg 1992, s. 24; Koskivirta 2001, s. 180.

166 KA 5026: 111. Hieman vastaava tilanne oli ollut Pohjanmaalla Vöyrissä 1546, kun uhrin suku kieltäytyi useilla käräjillä ottamasta vastaan tarjottuja sovittajaisia. Vouti oli lopulta antanut surmaajalle kuninkaan puolesta rauhan; Heikki Ylikangas (1999, s. 48–49) tulkitsee asianomistajankin joutuneen lopulta taipumaan sovintoratkaisuun, joko rahoilla tai ilman.

167 KA II 1: 114v–115.

168 Ylikangas 1999, s. 42–43.

169 Schmedemann 1706, s. 29; Karonen 1997, s. 249–250.

oli oltava selvä: ensin Jumala ja kruunu, vasta sitten omaiset. Salmissa 1682 tuomitussa tapossa asianomistajat kieltäytyivät ensin sovittajaisista, mutta suosivat heti seuraavana päivänä kuolemantuomion julistamisen jälkeen.¹⁷⁰

1600-luvun hovioikeuksille asianomistajan vaatimukset eivät enää olleet ratkaiseva seikka päätettäessä elämästä ja kuolemasta.¹⁷¹ Hovioikeuksien perustamisen jälkeen uhrin omaisten valta vaikuttaa surmaajan kohtaloon kapeni entisestään, vaikka se periaatteessa oli edelleen merkittävä keskiaikaisen lainsäädännön ollessa voimassa. Niinpä Muolaan käräjillä 1687 Esko Vanhaselle eivät riittäneet turvakirje, aiempi moitteeton maine, kyläläisten tuki ja paikkakunnan säätyläisten johdolla laadittu vetoomus, sillä sovintoon uhrin omaisten kanssa ei yrityksistä ja välittäjistä huolimatta päästy. Tekoon tosin liittyi kirkkotiellä tapahtuneena myös rauhanvalan rikkominen. Tuomio langetettiin kirjaimellisen lainmukaisena ja Vanhanen julistettiin rauhattomaksi.¹⁷² Lopullisesti asianomistajan valta vaikuttaa surmaajan kohtaloon poistui vuoden 1734 laissa.¹⁷³

Käräjärahvaalle lain yksityiskohtaiset määräykset saattoivat sinänsä olla epäselviä. Viipurin läänin pitkäaikainen lainlukija Olavi Winter hoiti vastaavaa virkaa myös Käikisalmen läänissä 1620-luvulla, jolloin hän erään tapon yhteydessä merkitsi lukeneensa käräjärahvaalle Ruotsin laista rauhattomaksi julistamista koskevan kohdan määräaikoineen, koska *kansa täällä tuntee niin vähän oikeutta lain mukaan*.¹⁷⁴ Vanhaan käytäntöön tottunut Winter sai myöhemmin vuonna 1627 hovioikeudelta voimakkaat nuhteet, koska hän ei ollut selvittänyt hovioikeudelle erään tapon sovittajaisjärjestelyjä. Tarkastajat olivat hätkähtäneet luukiessaan riitajuttua, jossa Matti Heikinpoika vaati irtainta isänperintöään sedältään Matti Kinnarilta. Siihen kuului 35 markkaa rahaa ja kolme ruistynnyriä, jotka setä oli kantanut Matti Heikinpojan isän taposta. Hovioikeus uhkasi lainlukijan vastaavan asiasta henkilökohtaisesti, jos hän ei toimittanut tarkastajille tuntemattomaksi jääneestä taposta ja sovittajaisista kunnollista selvitystä.¹⁷⁵

Sovittajaislehmä ja ystävänlahjat

1500-luvulla taposta maksettuihin sovittajaisiin saattoi sisältyä rahasuorituksen lisäksi ”lehmä, hevonen tai härkäpari, niitty tai pelto, hopeaesineitä ja joskus myös vahaa kirkolle kynttilöiksi tai eläke leskelle ja orvoille”, kuten Pentti Renvall kirjoittaa.¹⁷⁶ Erillisinä mainittuja tavaroita ja eläimiä ei laskettu varsinaiseen päärahaan, joten niillä oli ainakin joissakin tapauksissa oma merkityksensä. Erityisesti huomio kiinnittyy sovittajaisien yhteydessä luovutettuihin yksittäisiin lemmiin. Ilmiö oli leimallisesti itäsuomalainen, mutta sovittajaislehmästä

170 KA gg 2: 289–291v.

171 Thunander 1993, s. 149–152.

172 KA jj 25: 388–393.

173 Koskivirta 2001, s. 188.

174 Matikainen 1995a, s. 41.

175 KA jj 1: 67, 80v.

176 Renvall 1949, s. 28.

tunnetaan mainintoja 1500-luvulta myös Länsi-Suomesta. Lehmät ovat monissa kulttuureissa olleet tärkeä arvon mittari, joiden perusteella sovittajaisia ja morsiamenhintoja on laskettu.¹⁷⁷ Sovittajaislehmä oli selvästi pitkäaikainen tapaoikeudellinen käytäntö. Anu Koskivirta on löytänyt tavasta viittauksen vielä 1800-luvun alun Savosta. Tällöin nilsiäläinen Antti Korhonen luovutti surmaamansa miehen pojalle yhden lehmän. Lisäksi Korhonen oli valmistanut vainajalle ruumisarkun ja puetuttanut vainajan kuolinpaitaan ja -housuihin. Oikeus käsitteli Korhosen toimintaa henkirikoksen salaamisena ja laittomana sovittamisena, jolloin asianomistaja selitti ottaneensa lahjat vastaan, koska ”kuukaan muukaan ei hautajaisten alla tarjonnut apua”.¹⁷⁸

Kappaleen johdantotapauksena esitetyssä Valkealan sovittajaisrituaalissa kiinnittää huomiota lesken keskeinen asema. Päinvastoin kuin Heikki Ylikankaan tutkimissa länsisuomalaisissa sovittajaisissa 1500-luvulla, Itä-Suomessa 1600-luvulla keskeisimpänä asianomistajana esiintyi tavallisimmin leski.¹⁷⁹ Lesken näkyvää roolia voi idässäkin varauksin tulkita osoituksena perheen ja kotitalouden aseman korostumisesta laajemman suvun kustannuksella, mutta kysymys lesken asemasta oli myös kulttuurinen. Valkealan tapauksessa lesken sana painoi päätettäessä surmaajan kohtalosta, sillä leski vaikuttaa käyttäneen ainakin tilapäisesti isännän ja suvun päämiehen valtuuksia.¹⁸⁰ Surmaajan kanssa tehty sovinto merkitsi sosiaalisen haavan sulkeutumista ja siirtymää vuosia kestäneestä välivaiheesta normaalitilaan myös uhrin perheen sisäisessä hierarkiassa. Käräjillä asian virallista selvittelyä hoiti uhrin vanhin poika.

Sosiaalisen järjestelmän uudelleenjärjestelyn kannalta oli merkittävää, että tappo merkitsi usein myös avioliiton purkautumista. Itä-Suomessa avioituvalla tyttärelle erotettiin kotoa tarkoin määriteltyt esineet, joista tärkein oli ns. lepintölehmä. Nämä eläimet ja tavarat säilyivät koko ajan vaimon omaisuutena, ja ne erotettiin naiselle hänen jäädessään leskeksi tai avioliiton muuten purkauduttua.¹⁸¹ Lepintölehmä tai muut vastaavat tavarat eivät ole sama asia kuin myötäjäiset, sillä kyseessä olivat nimenomaan tyttären perintöosaan kuuluneet eläimet ja tavarat.¹⁸² Joissakin itäsuomalaisissa sovittajaisissa erillisenä luetellut eläimet ja tavarat muistuttavat niin selvästi lesken osaa, että on perusteltua olettaa surmaajan suvun maksaneen näissä tapauksissa leskelle korvauksia nimenomaan hänen perintöosansa mukaisesti. Esimerkiksi Äyräpäässä 1648 surmaajan veli ja muu suku (*förwantter*) olivat ”ahkerasti” pyrkinet sovintoon leski Barbro Ollintyttären kanssa heti tapahtuneen jälkeen. Sovinto tehtiin myöhemmin 80 kuparitaalarista, lehmästä, lampaasta ja ruistynnyristä.¹⁸³ Etelä-Hä-

.

177 Schrader 1901, s. 281.

178 Koskivirta 2001, s. 188.

179 Ylikangas 1999, s. 47.

180 Voionmaa 1915, s. 507–510. Matti Sarmela (1994, s. 23) on esittänyt, että alkavan viljelykulttuurin kaudella naisilla on voinut olla sosiaalisesti jopa hallitseva asema: ainakin naiset ovat elämäntausiirittien hallinnan kautta olleet tärkeitä sukutraditoiden ylläpitäjiä.

181 Voionmaa 1915, s. 484–490, 499–503.

182 Vilkuna A. 1989, s. 154, 167–171. Lesken osasta myös Virtanen 1966, s. 520–522; Pirinen 1982, s. 336–337; Pylkkänen 1990, s. 319–323

183 KA jj 5: 50v. Ks. myös edellä viite 77.

meessä Lopen käräjillä 1584 leskelle luovutettua lehmää luonnehdittiin korvaukseksi ”sängynryöstöstä” (*sängern*).¹⁸⁴

Avioliiton purkautumiseen voitiin viitata myös hamekankaalla, jota esimerkiksi Pekka Ylönen vaati korvaukseksi surmatun poikansa leskelle surman tehneeltä veljenpojaltaan Ollilta Pieksämäellä 1606.¹⁸⁵ Hamekangas oli sukuyhteisössä naisen kunnian palauttamisen symboli ns. neidonloukkauksissa (*mökränkning*), mikä käytännössä tarkoitti miehen kieltäytymistä avioliitosta esiaviolisessa suhteessa makaamansa naisen kanssa.¹⁸⁶ Naisen osasta ja kunnian palauttamisesta lienee ollut kysymys myös Hollolan Kustaa Tavastin vuonna 1666 surmaaman voudinpalvelijan leskelle ja tyttärille luovuttamissa hamekankaissa.¹⁸⁷

Lepintölehmän rinnakkais-ilmiö oli ns. testamenttilehmä. Vielä 1800-luvulla eri puolilla Suomea oli tapana luovuttaa lehmä papille talon isännän tai emännän kuoltua.¹⁸⁸ Askö Vilkunan mukaan testamenttilehmän juuret olivat esikristillisen ajan vainajalle toimitetussa teurasuhrissa, joka sai katolisella ajalla kristillisen sisällön ja muuttui papille suoritetuksi maksuksi. Uskottiin, että uhria vaille jäänyt vainaja alkoi vaivata eläviä. Tuomiokirjassa ei mainita, teurastetiinko lehmä, kuten vainajan eläin karjalaisessa kansankulttuurissa. On mahdollista, että päärahoista erillään luovutettu lehmä voitiin siis ymmärtää myös uhrille ja hänen suvulleen sovitukseksi toimitettuna teurasuhrina. Vastaavasti esimerkiksi keskiajan Skotlannissa sovittajaisten maksuun kuului erottamattomasti vasikka, *colpindach*.¹⁸⁹

Lehmän luovuttaminen toimi Valkealan sovintorituaalissa sukujen välisen sovinnon vahvistamisen symbolina, jolloin siihen liittyi samankaltainen merkitys kuin keskiaikaisessa pohjoismaisessa oikeuskäytännössä tunnettuun ystävänlahjaan (*vängåva*). Ystävänlahjan luovuttaminen oli kirjattu Ruotsin maakunta- ja maanlakien avioliittoa ja maakauppoja koskeviin määräyksiin.¹⁹⁰ Tapon maksettujen sovittajaisten yhteydessä ystävälahjalla ei ollut lakiin kirjattua asemaa. Syynä tähän on voinut olla keskiaikaisten lainlaatijoiden pyrkimys saattaa tapot kiinteämmin ”julkisoikeudellisen” säätelyn piiriin. Käytännössä lahjanvaihto oli tärkeä osa myös tapon sovittajaisia keskiajalla.¹⁹¹

Oikeushistorioitsijat Gerhard Hafström ja Ragnar Hemmer väittelivät tappojen sovittamiseen liittyneen ystävänlahjan merkityksestä 1950-luvun puolivälissä.¹⁹² Hemmer kiinnitti huomiota kahteen savolaiseen käräjätuomioon vuo-

184 Ylikangas 2001, s. 25–26. Toinen Ylikankaan tuntema länsisuomalainen maininta leskelle luovutetusta lehmästä on Perniöstä vuodelta 1591.

185 Lappalainen P. 1961, s. 314–315. Myös Visulahdella 1606 surmatun leskelle luovutettiin verkahame (Pirinen 1982, s. 517).

186 Simolin 1909, s. 55–57; Aalto 1996, s. 99–102.

187 KA ee 8: 948v–949. Lisäksi Tavast luovutti kattilan ja hevosen sekä kolmelle tyttärelle voita ”koko eliniäksi”.

188 Suolahti 1919, s. 153–154; Vilkuna A. 1989, s. 19–54.

189 Wormald 1983, s. 107.

190 Winberg 1985, s. 134–138.

191 Petersson 1976, s. 303–307.

192 Hemmer 1954, s. 266–273; 1955, s. 254–261; Hafström 1955, s. 202–214.

delta 1563, jolloin erityisiä lahjoja (*viilgoffuor*) oli luovutettu sovittajaisten yhteydessä. Joroisten Paavo Tolonen lepytteli surmaamansa Ihanus Utriaisien omaisia vuonna 1563 luovuttamalla surmatun pojalle Pekka Utriaiselle hevosen, leskelle kuuden markan kattilan ja Lauri ja Olli Utriaiselle – mahdollisesti uhrin veljille – niittypalstat. Säämingissä samana vuonna Pekka Kalloksen poika oli tarkemmin yksilöimättömän maininnan mukaan lahjoittanut lehmän Lauri Pekanpojan lapsille tapon sovituksena.¹⁹³ Keskiajalla käsitettä *vild* käytettiin *vängåvan* synonyymina erityisesti maaomaisuuden järjestelyissä.¹⁹⁴ Heikki Ylikankaan luonnehdinta *vildgåvasta* ”vapaaehtoislahjana” on sikäli osuva, että etymologisesti *vilja*-verbiin pohjautuva *vild* korosti lahjan luonnetta vapaaehtoisesti ja hyvän tahdon eleenä annettuna.¹⁹⁵

Ragnar Hemmerin mukaan ystävälahja oli sakon luonteinen lisäsuoritus, joka oli oikeudellisesti uudempaa kerrostumaa toisin kuin sen esikristillistä juurta puolustanut Gerhard Hafström esitti. Tähän näyttäisi Hemmerin mukaan viittaavan yksi lahjasta käytetyistä nimityksistä, *övergåva*. Lahjan nimeen liitetyn ”ystävyyden” Hemmer tulkitsee olevan vasta kristinuskon vaikutusta. Savossa annettujen lahjojen samankaltaisuus skandinaavisten ystävälahjojen kanssa selittyy Hemmerin mukaan sillä, että ”paikalliset valtion virkamiehet” sovelsivat Savossa muualta valtakunnasta tuntemiaan käytäntöjä.¹⁹⁶ Myöhemmistä tutkijoista Kauko Pirinen on esittänyt Savon lahjoista samankaltaisen tulkinna kuin Hemmer, kun taas Heikki Ylikangas on asettanut lahjojen vanhakantaisuuden kannalle.¹⁹⁷

Vaikuttaa siltä, että Savossa paikallinen lainlukija luonnehti käsitteellä *vildgåva* perinnäisiä, ystävälahjoihin käyttöyhteydeltään verrattavia sovittajislehmiä.¹⁹⁸ Ragnar Hemmerin näkemys ”kristillisestä” ystävälahjasta perustuu liian suppeaan näkökulmaan, sillä sovittajaisten jakautuminen lahjoihin ja varsinaiseen korvaukseen on ympäri maailmaa tunnettu ilmiö.¹⁹⁹ Sovittajaisten ”ystävällisyys” oli tarkasti ottaen eri asia kuin niiden mahdollinen ”kristillisyyys”, vaikka sukuyhteisön vastavuoroisuuden periaatteen ja kristillisen universaalimoraalin perusteella voitiinkin päätyä samansuuntaisiin ratkaisuihin. Pernajalainen Jöns Sarvi (*Sarffue*) lähestyi vuonna 1516 Tukholman raastuvan-oikeutta avoimella kirjeellä, jossa hän ilmaisi kantansa poikansa Lars Jönssonin tukholmalaisessa kiltatuvassa tapahtuneeseen tappoon ja surmaajan asemaan:²⁰⁰

193 SVT I, s. 99, 112; Ylikangas 1976a, s. 118–120.

194 Winberg 1985, s. 134.

195 Ylikangas 1976a, s. 118.

196 Hemmer 1954, s. 268; 1955, s. 259–260.

197 Pirinen 1982, s. 517; Ylikangas 1976a, s. 118–119; 1994, s. 15–16.

198 Lainlukija Jesper Sigfridinpoika oli toiminut mm. Juvan nimismiehenä ja tunsin näin oletettavasti paikalliset käytännöt hyvin (Pirinen 1982, s. 482).

199 Strathern 1985, s. 124.

200 STB 5, s. 174–175. *Wij åre alle dödolica, Gud han barme sig wdoffuer hans siel, som framfarin år. Thy haffuer jag och flere hans frender warit om ens och wnt honum lifff for Gudz harde pino skuld, sa med skel, at han skal vandra til Sancti Jacob for begis there synde bôther och wtfesta C mark suenske oc ene sked... Om han tet wil holda, som forscriffuit star, tha beder iag kerlige ffor Gudz skul och forbiuder alle hans frender och wener, at the honum icke omake góre eller góre lathe, huarke med raad eller daad, ffor ty Gud alzmetig gaff alle sine ouener til, som homom pinte.*

Me olemme kaikki kuolevaisia, Jumala hänen (uhrin) edesmenneen sielunsa armahtakoon. Siksi minä yhdessä hänen monien sukulaistensa kanssa olemme suoneet hänelle (surmaajalle) elämän Jumalan kovan piinan vuoksi, ehdolla, että hän vaeltaa Pyhän Jaakon luo heidän molempien syntien vuoksi ja lupaa 100 markkaa ruotsalaista rahaa ja lusiikan.

Pyhällä Jaakolla tarkoitettiin Santiago de Compostelaan suuntautuvaa pyhiinvaellusmatkaa, joten surmaaja pysyi jonkin aikaa pois kotimaisemista.²⁰¹ Asianomistajat olivat vastaanottaneet puolet rahoista ja mainitun lahjalusikan, mutta Jöns Sarvi uhkasi tarvittaessa vaativansa ”henkeä hengestä” jos vastapuoli ei maksanut loppuja rahoja. Mikäli sopimus piti, jatkoi Jöns,

...pyydän hartaimmin Jumalan takia ja kiellän kaikkia hänen sukulaisiaan ja ystäviään, etteivät he hänelle tee tai anna tehdä vahinkoa, neuvoilla tai teoilla, koska Jumala kaikkivaltias antoi anteeksi vihollisilleen, jotka häntä piinasivat.

Vertauskuvasestisesti Kristuksen kuolema vapautti siis myös verikostosta. Keski-ajalla kirkko suosi sovittajaisia ja antoi niille kristillisyyden leiman, koska ne rajoittivat Jumalaa ja hengellisen esivallan auktoriteettia loukannutta verikostoa ja samalla ne toivat huomattavia tuloja kirkon kassaan.²⁰² 1600-luvulla henkeä hengestä vaatinut vanhatestamentillinen retoriikka nousi korostetummin esille, mutta ”kristillisistä sovittajaisista” puhuttiin vielä silloin tällöin.²⁰³ Jääsken käärijällä vuonna 1639 uhrin suku valitsi sovittajaiset, koska²⁰⁴

...suku osittain kristillisestä myötätunnosta ei vaadi hänen (surmaajan) henkeään ja korkeinta oikeutta, minkä he kaikkien ollessa läsnä tunnustivat.

201 Christian Krötzl (1996, s. 143–154) on tarkastellut pyhiinvaelluksia siirtymäriittinä, ja henkirikosten sovittamisen yhteydessä tämä vaikuttaa osuvalta luonnehdinnalta. Helposti vuosia kestänyt pyhiinvaellus soveltui hyvin määräaikaisen maanpaon ideaan; yhtä hyvin kuin keskiaikaisissa sovittajaiskirjeiden ehdoissa mainitut sielunmessujen kustantamiset sukuyhteisön vainajakulttiin.

202 Kanonisen lain periaatteena oli *Ecclesia abhorret a sanguine*: ”Kirkko inhoaa verenvuodatusta”: Munktel 1943, s. 12; tarkemmin kirkosta ja kanonisesta laista keskiajalla Fenger 1971, s. 183–202; Utriainen 1985, s. 105–126; Salonen 2001. Taposta neuvoteltujen korvausten luovuttaminen kokonaisuudessaan kirkolle esiintyy ainakin yksittäistapauksissa, vaikka tehdyn ratkaisun yhteys keskiaikaiseen perinteeseen ei välttämättä ole suora. Virolahden ja Vehkalahden talvikääräjillä 1608 mainittiin sovittajaisien luovuttamisesta kirkolle tapauksessa, jossa 15-vuotias poika oli ollut surmaajana. Osapuolet olivat sopineet asian ja pojan mainittiin paenneen Liivinmaalle. Tapaus viittaa näin siihen, että osapuolten ratkaisuna oli perinnäinen maanpako (RA SDR: Virolahti ja Vehkalahti 10.3. 1608). Uudessaakylässä 1644 (KA ee 4: 83–83v) uhrin omaiset lahjoittivat koko surmaajan maksaman päärahan kirkolle ja hospitaalille. Vuoden 1643 lakikomissio piti vapaaehtoisia korvauksia kirkolle ja hospitaalille varakkaille soveliaana tapana kompensoida sitä, että itse sakkosumma oli sama rikkaalle ja köyhälle (Wahlberg 1878, s. 58). Ks. myös Pirinen 1982, s. 594 maininnasta vahalahjoituksesta kirkolle tapon yhteydessä.

203 Ylikangas 1999, s. 65.

204 KA jj 2: 446: *...slecht och förvanter eendeles för christeligit medlydande der till betrogne äro, det the icke begiere hans lif och högste rätten som the fulkombligen i alla mans närwaru tillstodho.*

Tässäkin maininta kristillisen myötätunnon ”osittaisesta” vaikutuksesta ratkaisuun jätti lausumatta julki asian ilmeisen toisen puolen eli sukuyhteisön perinnäistävän ja verenperimisen periaatteen. Eläimillä ja tavaroilla oli symbolinen yhteys ihmisen osaan ja asemaan, mihin edellä mainittujen Savon lahjojen jakamistapakin viittaa.²⁰⁵ Itäsuomalaisissa sovittajaisissa mainittujen lehmien merkitys ei näytä olevan yksiselitteinen, sillä se saattoi tapauskohtaisesti kantaa hieman eri merkitystä lesken osaan kuuluneesta lepinnöstä, teurasuhrista ja sukujen sovinnon vahvistaneesta lahjanvaihdosta.

Ainakin Varsinais-Suomessa ja Hämeessä noudatettiin samankaltaista ystävänlahjakäytäntöä kuin Skandinaviassa, jolloin ystävänlahjoina luovutettiin jalometalliesineitä, erityisesti hopealusikoita.²⁰⁶ Loimijoella 1551 surmaaja luovutti uhrin isälle 70 markan päärahan lisäksi kolmen ja puolen naulan hopealusikan, jonka jälkeen *kaikki oli ystävällisesti sovittu kaikkien hänen sukulaisensa, niin syntyneiden kuin syntymättömienkin puolesta*.²⁰⁷ Vähitellen ystävänlahjojen vanha merkitys uhrilahjoina painui taka-alalle eikä niitä mainita 1600-luvulla henkirikostapauksissa erikseen, tosin asianomaisten keskenään sopimien korvausten tarkempi erotteleminen ei varmasti ollut tuomiokirjan laatijoiden intresseissäkään. Kysymys mahdollisista ystävänlahjoista 1600-luvulla vaatisi länsisuomalaisen tuomiokirja-aineiston läpikäyntiä. Ainakin yksi tapaus kuitenkin löytyy. Hauholla 1672 kuninkaan armahtama entinen nimismies Wilhelm Laurinpoika hoiti sisarelleen – toisin sanoen surmaamansa lankonsa leskelle – maksettujen korvausten pääosan luovuttamalla peltoja, niittyjä, ulkomaita sekä puolet ratsutilastaan ja sen irtaimistosta. Lisäksi hän antoi sisarelleen myös hopeavyön ja kullatun lusikan.²⁰⁸ Lainlukijalla oli vaikeuksia löytää lahjalle sopivaa määritelmää: *...och hwadh nampn det hälst hafua kan, der till med henne å parte giffuit ett söfbällte, och een förgylld skord*.

Lehmien ja ystävänlahjojen yhteinen piirre oli niiden henkilökohtaisuus.²⁰⁹ Nimikkoeläinten ja -esineiden käyttöä sovittajaisissa voidaan tarkastella uhraamisen ja uhrilahjojen logiikkaa vastaan ja samalla sillä alleviivattiin vastavuoroisen vaihdon ketjun katkeamattomuutta. Uhraamisen yleisenä ajatuksena on osan uhraaminen kokonaisuuden vuoksi. Uhri on toisaalta aina välittäjä ihmisen ja hänen vastapuolensa välillä, kuten Asko Vilkuna on asian ilmaissut.²¹⁰ Tappoa sovittaneen keskiajan ja varhaisen uuden ajan ihmisen vastapuolia olivat toinen suku, kirkko, kruunu, Jumala tai vainajat eli toisin sanoen koko yhteisö laajasti ymmärrettyinä. Marcel Mauss onkin luonnehtinut lahjaa totaaliseksi

205 Vrt. Hafström 1955, s. 212–213; Virtanen 1966, s. 663–665. Lahjojen vaihto oli eri asia kuin päärahojen jakaminen, vaikka nekin oletettavasti ainakin periaatteessa maksettiin ja jaettiin omaisten osan mukaisesti, vrt. keskustelu ns. sukusakosta. Osa-ajattelu selittää myös Christer Winbergin (1985, s. 137) havainnon, jonka mukaan ystävänlahjoja vaihdettiin myös sisarusten välisissä maaomaisuuden siirroissa.

206 Ylikangas 1999, s. 43. Gerhard Hafström (1955, s. 206–213) mainitsee samasta käytännöstä useita esimerkkejä Norjan keskiaikaisista lähteistä ja Ruotsista vielä 1600-luvulta.

207 Ylikangas 1994, s. 16.

208 KA ee 11: 162.

209 Mauss 1999, s. 108; Granlund 1970, s. 456; ks. myös ”nimikoista” suomalaisessa kansanperinteessä: Vilkuna A.1989, s. 151–156.

210 Vilkuna A. 1989, s. 67–70.

sosiaaliseksi ilmiöksi, joka yhtä aikaa ilmaisee uskonnollisia, oikeudellisia, moraalisia ja taloudellisia instituutioita.²¹¹

Omaisuuksiirrot ja raha käänsivät pään materiaksi, mutta yksinkertaista tämä ei välttämättä ollut. Niinpä vielä joissakin Ruotsin maakuntalaeissa tunnetaan ns. tasausvala, jossa taloudellisen korvauksen vastaanottanut osapuoli erikseen vannoi korvauksen vastaavan rikkomusta.²¹² Moraalisen suhteen arviointi oli asia erikseen. Osa-ajattelu selittää hyvin, miksi verivelkaa soviteltaessa savolainen leski sai lehmän, hamekankaan tai kattilan, poika hevosen ja hämäläinen leski veljeltään ystävänlahjan. Lahja arvioi osapuolten vastavuoroisen suhteen ja sosiaalisen järjestelmän uudelleen.²¹³ Vahingon kärsinyt osapuoli antoi surmaajalle ja hänen suvulleen ”ystävyytensä” takaisin, kun nämä uhrasivat pään sijasta henkilökohtaisia, symbolisesti itseään edustaneita eläimiä tai esineitä, jotka vastasivat vastapuolen omaisten osaa ja heidän kärsimäänsä vahinkoa.²¹⁴

211 Mauss 1999, s. 28.

212 Munktel 1943, s. 19.

213 KA nn 1: 108–108v.

214 Vrt. Girard 1977, s. 8. Marilyn Strathern (1985, s. 111–113, 119–124) on arvostellut ”sosiaalisen kontrollin” käsitteen käyttöä modernista länsimaaisesta yhteiskunnasta poikkeavien yhteisöjen tutkimuksessa. Hänen mukaansa ”sosiaalisen kontrolli” perustuu etnosentriselle ajatukselle, jonka mukaan alkukantaisten yhteisöjen riidanratkaisun instituutiot pyrkivät kohti samaa päämäärää kuin laki ja oikeus länsimaissa: eli palauttavat rikkoutuneen sosiaalisen järjestyksen, jonka lähtökohtaisesti katsotaan pyrkivän rauhantilaan. Strathernin mukaan monien yhteisöjen sosiaalista järjestelmää voidaan kuvata paremmin vaihtona. Näin väkivaltaisia (verikosto) ja ei-väkivaltaisia (sovittajaiset) konfliktinratkaisukeinoja ei tule välttämättä nähdä toistensa moraalisisina vastakohtina, vaan saman asian vaihtoehtoisina eri puolina. Mahdollisesti valkealalaisen lesken tokaisua ”Miksi näkisimme vaivaa vanhan miehen veren takia, parempi, että otetaan sovittajaiset” onkin tulkittava tätä taustaa vastaan. Strathernin kritiikki on huomionarvoinen keski- ja varhaisen uuden ajan ”sosiaalisesta kontrollista” käydyin keskustelun kannalta. Sovittajaisia on joskus liiankin itsestään selvästi tulkittu paikallisyhteisön informaalisena, rauhanomaisiin ratkaisuihin pyrkivänä kontrollina, jonka vastakohtina olivat verikosto ja vanhatestamentillinen kuolemanrangaistus. Vaikuttaa perustellulta Heikki Ylikankaan tapaan liittää sovittajaiset ainakin osittain sukujen väliseen verenperimiseen ja vastavuoroisuuteen, johon kuuluivat myös väki, voima ja kamppailu.

■ Väki­valta sukuyhteisön ja teokratian peilissä

Rikollisuuden historiaan perehtyneitä tutkijoita on pitkään askarruttanut se, miksi ihmisten turvautuminen väkivaltaan riidanratkaisussa näytti vähentyneen selvästi eri puolilla Eurooppaa keskiajan ja varhaisen uuden ajan taitteessa. Rituaalinen väkivalta menetti aiemman merkityksensä arkipäivän ristiriitojen ratkaisijana ja yhä harvemmin konfliktit johtivat myöskään tappaviin seurauksiin. Monet tulkintalinjoista on johdettavissa sosiologi Norbert Eliasin sivilisaatio­prosessin teoriasta käytyyn keskusteluun. Väki­valtamonopolin siirtyminen suvuilta ja yksittäisiltä mahtimiehiltä keskitetylle valtiolle ja oikeusjärjestelmälle on ollut ainakin osaselityksenä laajalti hyväksytty. Useina eri muunnelmina esiintyvän valtiollistumisen ja väkivallan suhteen pohtiminen (esim. Muchembled 1989; Österberg 1996; Sandmo 1999; Ylikangas 1999) on ollut tämänkin tutkimuksen keskeinen lähtökohta. Toisaalta Elias­in teorian psykologisten väitteiden seuraaminen on johtanut sekin mielenkiintoisiin, joskin käsitteellisesti ongelmallisiin ja hankalasti todennettaviin näkemyksiin. Jotkut tutkijat ovat korostaneet varhaisen uuden ajan yhteiskuntamuutosten vaikutuksia ihmisten persoonallisuuteen, jolloin väkivallasta pidättäytyminen on näyttäytynyt tunteiden ”sisäistymisenä” ja aikaisempaa eriytyneemmän persoonallisuuden synty­nä (Jarrick & Söderberg 1994). Yhdistämällä Elias­in teoria modernin kriminologian ekspressiivisen ja instrumentaalisen väkivallan teoriaan on myös väitetty, että väkivallankäyttö olisi keskiajalta lähtien muuttunut aikaisempaa kontrolloidummaksi (Spierenburg 1996).

Makrotason ilmiöissä myös niiden selittäminen on asetettava laajoihin yhteyksiin, mutta vastauksia on löydettävissä vain ruohonjuuritasolta. Suomessa väkivallasta langetettujen sakkotuomioiden määrä laski jyrkästi 1500-luvun jälkipuoliskolla sotakauden vuoksi, mutta selitystä vaativa ongelma on ollut väkivaltarikosten määrän jääminen suhteellisen alhaiseksi koko 1600-luvun ajaksi. Henkirikosten väheneminen ei vaikuta yhtä selvältä, mutta lähdekriittisistä syistä luotettavaa kuvaa kehityksestä on vaikea saada. Joka tapauksessa itäsuomalaisen Jääsken kihlakunnan käräjien toiminnan erittely osoittaa tukea näkemyksille, joiden mukaan varhaisen uuden ajan alussa siirryttiin ”väkivallasta käräjä­ointiin”. Oikeudenkäytössä ja riidanratkaisussa keskiajan voi katsoa Suomessa ulottuneen 1560–1570-luvulle.

Suomen tapaus on valtiollistumishypoteesin tarkastelun kannalta otollinen, sillä Ruotsin valtakunta kävi 1500–1600-luvulla läpi Suomen syrjäseutujakin koskettaneen hallinnon, oikeuden, sotalaitoksen ja talouden uudelleenjärjestelyn. Ihmisten oli sovittava toimintansa aikaisemmasta poikkeavaan toiminnan logiikkaan. Erityisesti tutkimuksen painopistealueella syrjäisessä Itä-Suomessa vanhat sukuyhteisön maailmasta periytyvät ajattelun mallit olivat vielä vahvoja.

Olen lähtenyt mentaliteettihistoriasta käydyn keskustelun ja mm. Mary Douglasin inspiroimana kehittämään ajatusta, jonka mukaan eri tavalla maailmaa jäsentävissä yhteisöissä kysymys väkivallasta – mikä on sallittua, mikä kiellettyä, kenellä on oikeus käyttää väkivaltaa – asetetaan eri tavalla. Olisi liioittelua väittää, että väkivallan tarkastelu sosiaalisen järjestyksen osakysymyksenä tai valtiollistuminen varhaisen uuden ajan muutoksen ongelman selityksenä olisivat sinänsä ratkaisevia väkivallan selittämisessä kokonaisuutena. Tämä olisi harhaanjohtavaa reduktiota, sillä väkivalta on aina erottamattomasti myös biologinen, poliittinen, psykologinen ja taloudellinen ilmiö. Sen sijaan väitän, että varhaisen uuden ajan – ja minkä aikakauden hyvänsä – väkivallan problematiikkaa on mahdotonta tarkastella irrallaan maailmankuvallisista tekijöistä, jotka eivät yksiselitteisesti palaudu esimerkiksi politiikkaan tai talouteen. Verikosto on tästä yksi havainnollisimpia väkivaltaan liittyviä instituutiota sillä, kuinka ihmisten, ryhmien, instituutioiden ja yliluonnollisen väliset suhteet ymmärretään on myös kauaskantoisia psykologisia vaikutuksia. Nämä perustavat rakenteet muuttuvat, ja tämän hitaan, synkretistisen muutoksen peruspiirteiden osoittamista pidän tutkimuksen päätuloksena. Ideaalityypeiksi pelkistettyinä kysymystä väkivallasta ja yhteisöstä lähestyttiin 1500–1600-luvun Itä-Suomessa kahdella toisistaan hieman poikkeavalla tavalla:

A Yhteisöideaali

	Sukuyhteisö	Teokraattinen yhteisö
Symboli	<i>Ruumis</i>	<i>Ruumis</i>
Alue	<i>Heimorajat</i>	<i>Valtio/abstrakti uskonyhteisö</i>
Jumalasuhte	<i>Uhraus</i>	<i>Kuuliaisuus</i>
Ihmisen osa	<i>Suku</i>	<i>Sääty</i>
Totuus	<i>Paikallisyhteisö</i>	<i>Jumala/oikeus</i>

B Väkivallan moraalit

	Sukuyhteisö	Teokraattinen yhteisö
Symboli	<i>Veri</i>	<i>Veri</i>
Tulkinta	<i>Loukkaus</i>	<i>Rikos/ synti</i>
Selitys	<i>Vihamiehet</i>	<i>Saatanan juonet</i>
Verenperintä	<i>Kosto</i>	<i>Rangaistus</i>
Käsittely	<i>Käräjät</i>	<i>Oikeus</i>
Sovittajaiset	<i>Ystävälliset</i>	<i>Kristilliset</i>
Moraalinvartijat	<i>Suku/vainajat</i>	<i>Esivalta/Jumala</i>

On tärkeää huomata yhteydet perinnäisen sukuyhteisön ja teokraattisen huoneentaulun maailman välillä. Väkivallan moraalit noudatti varhaisella uudella ajalla pyhän logiikkaa, jolloin väkivallalla saattoi olla puhdistava tai saastuttava merkitys. Väkivalta olikin usein pitkälle ritualisoitua. Yhteisön legitimitettiin

kannalta verenperimisen periaate oli keskeinen. Sukuyhteisössä verenperimisen pakko perustui käsitykselle suvun hukkaamasta verestä ja vainajan ”osan” perimisestä; teokratiassa uskonyhteisön ja valtion verenperijöinä olivat Jumala ja valtiollinen pyöveli. Kummassakin tapauksessa väkivallassa oli kysymys yhteisöllisen siirtymäriitin läpiviemisestä. Raamatullisen talioperiaatteen nostaminen oikeusajattelun ohjenuoraksi Ruotsin valtakunnassa 1500–1600-luvulla oli aikansa valtopolitiikkaa kuten usein on korostettu, mutta se sopi myös hyvin yhteen sukuyhteisön moraalin kanssa.

Toinen tärkeä yhtäläisyys sukuyhteisön ja teokratian välillä voidaan sekin nähdä *pyhän* taustaa vastaan: ulossulkemisten ja erojen tekemisen periaatteet. Keskeisimpänä sanktiona norminrikkojalle oli kummassakin tapauksessa osanoton kieltäminen yhteisöön tai ”pahan poistaminen keskuudesta”. Määrittelyt ”Ystäviksi vai vihollisiksi” tai ”ulko- vai sisäpuolisiksi” olivat keskeisiä niin olutpenkeissä ja kunniakiistoissa kuin ehtoollisella käynnissä ja aikansa kirkonmiesten kirjoituksissa. Luokittelulla ja jatkuvilla julkisilla määrittelyillä yhteisö suojeli itseään. Tabunomaista suhtautumistapaa selittäneekin primitiivistä mielenlaatua paremmin ”poliittisen järjestelmän heikkous” (Douglas 2000), joka koski yhtä hyvin sukuyhteisöä ja 1600-luvun teokratiaa. Yksi vanhan ja uuden maailman välisistä eroista näyttäisi olevan, ettei jälkimmäisessä tapauksessa yhteisö enää uhkaa hajota sen yksittäisen jäsenen kunniattomuuteen (Forsström 2000, s. 2–3).

Sukuyhteisön maailma oli vastavuoroisuuden maailma, jossa suhteita muihin ihmisiin ja yliluonnolliseen pidettiin yllä lahjanvaihdon ja uhraamisen periaatteen mukaisesti. Samat periaatteet kuvastuivat myös väkivallassa. Sukuyhteisön oikeuskäsitys noudatti eräänlaisia käsikirjoituksia eli skriptejä, joiden avulla yhteisön oli selvittävä verivelan ongelmasta. Kysymykseen saattoi tällöin tulla veren korvaaminen verellä, hänille analogiset sovittajaisjärjestelyt tai karkottaminen. Yksi 1500–1600-luvun oikeuskäytännön jännitteistä oli keskiaikaisen lainsäädännön perustuminen sukuyhteisön maailmankuvalle, vaikka 1600-luvulla elettiin jo ”valtiollisessa teokratiassa”. Käytännössä monet vanhat sukuyhteisölliset piirteet menettivät Itä-Suomessakin ratkaisevasti merkityksensä 1600-luvulla. Lahjanvaihto sovittajaisten yhteydestä katosi, sovittajaisten merkitys muuttui sukujen välisestä sopimuksesta korvaukseksi lähiomaisille, asianomistajien laajat oikeudet kapenivat ratkaisevasti hovioikeuksien myötä, turvakirjeen ja takuumiehisyyden luonnetta tulkittiin aiempaa rajoittuneemmin eikä perinnäistavan mukainen paluu määräaikaisesta maanpaosta enää taannut säästymistä kuolemanrangaistukselta. Vaikka väkivallan asianomistajaluonteen kaventaminen ulotettiin karoliinisella ajalla aina pahoinpitelyihin asti, oli kruunun väkivaltamonopoli ehdottomampi periaatteessa kuin käytännössä. Erityisesti syrjäseuduilla kruunulta puuttuivat kontrollin välineet ja ”rikollisuuden” valvonta oli edelleen paljolti paikallisyhteisön harteilla.

Eräät kiinnostavimmista havainnoista liittyvät ”rikostutkintaan” ja totuuskäsitysten muotoutumiseen. Valtiollistumisen vaikutus oli paljolti samansuuntainen kuin Erling Sandmo (1999) on osoittanut Norjan osalta. Vielä 1600-luvulla on hyvin nähtävissä, kuinka määrittelyt olivat kiinni paikallisyhteisössä. Lauta-

miehet antoivat mainetodistuksia ja tutkivat ruumiita, kuolinvuoteella annettu viimeinen todistus oli pyhä, omaiset vaativat ja painostivat, huhut saattoivat notorisuuden aseman saavutettuaan muuttua totuudeksi. Julkisuusperiaate oli keskeinen. Käräjainstituution aseman vähittäinen eroaminen paikallisyhteisöstä, muuttuminen ”oikeudeksi”, muutti tilannetta. Aivan kuten Jumala oli nyt abstrakti ja vaikuttamisen ulkopuolella, ei totuuttakaan voinut manipuloida vaihdon avulla. Maallisessa mielessä taas hovioikeuden auktoriteetin punnitsema totuus oli kyseenalaistamaton. Yleisesti 1500–1600-luvun oikeudenkäytön ydinkohdat olivat juuri niitä, jotka jo Pentti Renvall (1949a) terävästi nosti esille ja selitti niitä 1500-luvun ihmisen eriytymättömällä persoonallisuudella. Kysymys ei kuitenkaan ollut siitä, ettei ”totuuden probleemia” olisi pohdittu tai että päättely olisi perusteiltaan – ajateltakoon esimerkiksi merkkejä kommunikaation välineinä – eronnut nykyihmisestä. Ihmisen ja hänen yhteisönsä suhde oli erilainen, jolloin jotkut myös nykyihmiselle hyvin tutut psykologiset ja sosiaaliset prosessit korostuivat välittömään yhteisöllisyyteen ja suulliseen kulttuuriin perustuvassa yhteiskunnassa. Renvallin mukaan normit olivat vastapaino 1500-luvun ihmisen affektiivisuudelle. Toisaalta affektiivisuus oli usein vallitsevien normien puolustamista. Näin ihminen on yhtä aikaa yhteisönsä syy ja seuraus.

Jatkotutkimusten tehtäväksi jää sen selvittäminen, kuinka vielä 1700-luvulla esimerkiksi kuolemanrangaistusten käyttöä tukeneet teokraattiset ajattelutavat (Ylikangas 1998, s. 156; Koskivirta 2001, s. 177–178) murtuivat viimeistään 1800-luvulla ja kuinka sosiaaliset ja taloudelliset muutokset vaikuttivat väkivaltaan suhtautumiseen. ”Modernisaation” murroksesta onkin saatu viitteitä esimerkiksi henkirikosten todistelukäytäntöjen (Pihlajamäki 1997), mielentilan arvioinnista käydyn keskustelun (Pajuoja 1995), väkivallan mm. lehdistön myötä saaman uudenlaisen julkisuuden ja merkityksien (Rajala 2000) sekä itsemurhien (Nygård 1994) tutkimuksessa. Rangaistusjärjestelmässä taas vuoden 1866 osittaisuudistus merkitsi tavallaan erään aikakauden päätöstä. 1700–1800-luvulla ruumiiseen kohdistuneet rangaistukset olivat menettäneet symbolisen merkityksensä ja alkoivat näyttäytyä muistoina entisaikojen raakuudesta (Blomstedt 1964, s. 444–464). Kuvaavaa oli, että kunniattomuus rangaistuksena poistettiin tällöin Suomen lainsäädännöstä: mennä saivat monet muutkin 1600-luvulla yleisesti käytössä olleet ja vielä vuoden 1734 lakiin kirjatut julki-set häpeärangaistukset, kuten seisottaminen häpeäpaalussa tai käräjätuvan ovel-la, rikoksen kuuluttaminen julki häpeäpaaluun kiinnitetyllä kuulutuksella, häväistyskirjoituksen polttaminen pyövelin toimesta sekä julkinen anteeksi-pyyntö ja piiskaamiset. Poistettavien rangaistusmuotojen listalle pääsivät myös mm. maastakarkoitus, rauhattomuus, häpeällinen hautaaminen sekä kiinteän ja irtaimen omaisuuden menettäminen. Kuolemantuomiot rauhanaikana lopetettiin ja samalla ns. kovennetut kuolemanrangaistukset teilausineen poistuivat periaatteessakin lainsäädännöstä. Yhteistä kaikille näille rangaistusmuodoille oli niiden tärkeä symboliarvo 1500–1600-luvun oikeus- ja rangaistusjärjestelmässä. Ne olivat aikansa raakaa valtapolitiikkaa, mutta samalla niiden kieli oli yhteisöllisesti ymmärrettyä.

■ Käytetyt lyhenteet

AST	Arboga stads tänkeböcker
BH	Bibliotheca Historica
FMU	Finlands Medeltidsurkunder
HAik	Historiallinen Aikakauskirja
HArk	Historiallinen Arkisto
HT	Historiskt Tidskrift (Sverige)
HTF	Historiskt Tidskrift för Finland
JHA	Jyväskylän Historiallinen Arkisto
KGR	Konung Gustav den förstes registratur
KLMN	Kulturhistoriskt lexikon för nordiskt medeltid
KKS	Karjalan kielen sanakirja
KrL	Kuningas Kristoferin maanlaki
MEL	Magnus Erikssons landslag
REA	Registrum ecclesiae Aboensis
SAOB	Svenska Akademien ordbok
SJH	Skandinavian Journal of History
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST	Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia
SSA	Suomen sanojen alkuperä
STB	Stockholm stads tänkeböcker
SVT	Suomen vanhimmat tuomiokirjat
THA	Turun Historiallinen Arkisto
TJF	Tidskrift för Juridiska Föreningen i Finland
VKS	Vanhan kirjasuomen sanakirja

■ Lähteet ja kirjallisuus

A PAINAMATTOMAT LÄHTEET

(suluisa käytetyt mikrofilmikopiot)

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Voudintilit

Yleisiä asiakirjoja 1584 (ES 492)
Häme 1547 (ES 763)
Karjala 1548–1622 (ES 857–933)

Läänintilit

Viipurin ja Savonlinnan lääni 1661, 1677 (nitteet 8640, 8683)

Renovoituja tuomiokirjoja

ee: Hollola 1610–1675 (ES 1781–1785)
gg: Käkisalmen lääni 1625–1708 (ES 1794–1801)
hh: Kaprion lääni 1684–1685 (ES 1808)
jj: Jääski, Lappee, Ranta, Äyräpää 1623–1700 (ES 1832–1842)
ll: Raasepori 1623–1630 (ES 1881)
nn: Ylä-Satakunta 1623–1645 (ES 1962–1963)
oo: Savo ja Pien-Savo 1639–1689 (ES 2001–2004)
x: Viipuri 1623–1634, 1669 (ES 1510, 1516)

Riksarkivet (RA), Tukholma

SDR: Strödda domböcker och rättegångshandlingar (osittain mikrofilmattu FR 135)
ÅHS: Åbo hovrätts skrivelser till K.M (FR 167)

Turun maakunta-arkisto (TMA)

ÅHSD: Åbo hovrätts sentenser och domar

B AIKALAIS- KIRJALLISUUS, VIRALLISJULKAISUT JA PAINETUT ALKUPERÄISLÄHTEET

· Agricola, Mikael, Teokset I–III. Facsimile. Porvoo 1931.
· Arboga stads tänkeböcker 2. Utg. av Erik Noren och Torsten Wennström. Uppsala 1938–1939 (AST).
· Biblia. Se on: Coco Pyhä Raamattu suomexi. Facsimile. Porvoo 1971 (1642).
· Diarium Gylleniarum eller Petrus Magni dagbok 1622–1667. Utgiven av C.J. Gardberg och Daniel Troijer. Karlstad 1962.
· Domare Regler (Olaus Petri). Teoksessa Sveriges Rikes lag. Gillad och antagen på riksdagen år 1734. Utgiven i facsimile. Lund 1984 (DR).
· Florinus, Henrik, Sananlaskut. Jyväskylä 1987 (1702).
· Ericus Erici, Postilla I. Jyväskylä 1988 (1621).
· Ericus Erici, Postilla II. Jyväskylä 1990 (1625).
· Finlands medeltidsurkunder I–VIII (FMU). Utg. Reinhold Hausen. Helsingfors 1910–1935.
· Förarbetena till Sveriges Rikes lag 1686–1736. Utgifna af Wilhelm Sjögren. Upsala 1902 (Sjögren 1902).
· Handlingar till upplysning af Finlands häfder VII. Utgifne av Adolf Iwar Arwidsson. Stockholm 1854 (Arwidsson VII).
· Hausen, Reinhold, Bidrag till Finlands historia I: 1. Helsingfors 1881 (BFH I).
· Hildebrand, Sune (utg.), En holländsk beskicknings Resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615–1616. Stockholm 1917.
· Johan Rosenhanes dagbok 1652–1661. Utgiven genom Arne Jansson. Kungliga samfundet för utgivande handsskifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 18. Stockholm 1995.
· Kircko-Laki ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 444. Juva 1986.
· Konung Gustav den förstes registratur 5 (KGR). Stockholm 1871.
· Kuningas Kristoferin maanlaki (KrL). Herra Martin suomentamana. Helsinki 1987.
· Kuningas Kristoferin maanlaki (KrL). Suomentanut Martti Ulkuniemi. Vaasa 1978.

- Laurentius Petri, Selitykset jokapäiväisten huomen-, ehto- ja ruokalukuin eli siunausten yksikertaisilla saarnoilla edespannut. Turku 1860 (1644).
- Magnus Erikssons Landslag (MEL). I nvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessen. Lund 1962.
- Mennander, Jonas, Huoneen peili. Toimittanut Matti Piispa. Keuruu 1998 (1699).
- Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkans svartbok (REA). Ed. Elina Pispala. Helsinki 1996.
- Schmedeman, Johan, Kongl. Stogdar, Förordningar, Bref och Resolutioner irån år 1528 in till 1701. Stockholm 1706.
- Stockholm stads tänkeböcker IV–V (STB), 1504–1514, 1514–1520. Utgifna genom Joh. Ax. Almquist. Stockholm 1931; 1933.
- Suomen vanhimmat tuomiokirjat I (SVT). Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565. Toim. Kauko Pirinen. Helsinki 1954.
- Tacitus, Publius Cornelius, Germania. Suom. Edwin Linkomies. Helsinki 1976.
- Åtgärder för lagförbättring 1633–1665. Urkunder samlade af C.J. Wahlberg. Upsala 1878 (Wahlberg 1878).
- Anttonen, Veikko & Viljanen, Anna Maria, Mary Douglas ja ajattelun yhteisöllisyys. Teoksessa Douglas 2000 (1966).
- Apo, Satu, Olut, viina ja myyttinen fantasia. Alkoholijuomien synty suomalaisen kansanperinteen mukaan. Kolme on kovaa sanaa. Kalevalaseuran vuosikirja 71. Jyväskylä 1991.
- Asplund, Johan, Det sociala livets elementära former. Göteborg 1987.
- Axelrod, Robert, Evolution of Cooperation. New York 1984.
- Bailey, F.G., The Peasant View of the Bad Life. Teoksessa Shanin, Theodor (ed.), Peasant and Peasant Societies. Harmondsworth 1979.
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas, Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Suomentanut Vesa Raiskila. Helsinki 1995 (1966).
- Black, Donald, Konfliktihänteringens elementära former. Teoksessa Åkerström, Malin (red.), Kriminalitet, kultur, kontroll. Fagernes 1996.
- Bloch, Marc, Feudal Society I. The Growth of Ties of Dependence. 1978 (1961).
- Bloch, Maurice & Doniger, Wendy & Rawson, Claude, Food as Symbol: In Religion, Myth and Magic and as a Marker for Identity. Social Research. Spring 1999, Vol. 66: 1.
- Blok, Anton, Honour and Violence. Padstow 2001.

C KIRJALLISUUS

- Aalto, Seppo, Folket, kronan och tingen. Domstolsmaterialet från 1500- och 1600-talet i källkritikens ljus. HTF 1994: 1.
- Aalto, Seppo, Kirkko ja kruunu siveellisyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. BH 12. Helsinki 1996.
- Aalto, Seppo, Miksi rikosrakenne muuttui? Teoksessa Koskivirta, Anu (toim.), Tie tulkintaan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. Marraskuuta 1997. Juva 1997.
- Aalto, Seppo & Johansson, Kenneth & Sandmo, Erling, Conflicts and Court Encounters in a State of Ambivalence. Teoksessa Österberg & Sogner 2000.
- Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka, Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseseen historiankirjoitukseen. Vammala 1996.
- Ala, Juha, Suomi-neito ja suojelusikä. Sortovuosien psykohistoriaa. Tampere 1999.
- Alasuutari, Pertti, Laadullinen tutkimus. Jyväskylä 1995.
- Allardt, Erik, Sosiologia I. Juva 1988.
- Anthoni, Eric, Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel. Helsingfors 1970.
- Anttonen, Veikko, Pysy Suomessa Pyhänä – Onko Suomi uskonto? Teoksessa Korhonen, Teppo (toim.), Mitä on suomalaisuus. Jyväskylä 1993.
- Anttonen, Veikko, Ihmisen ja maan rajat. ”Pyhä” kulttuurisena kategoriana. SKS Toimintuksia 646. Helsinki 1996.
- Blomstedt, Yrjö, Laamannin ja kihlakunnan tuomarin virkojen läänittäminen ja hoito 1500–1600-luvuilla (1523–1680). Historiallisia tutkimuksia 51. Forssa 1958.
- Blomstedt, Yrjö, Hallinto ja oikeuslaitos, osallistuminen valtiopäiviin. Hämeen historia II: 2. Hämeenlinna 1960.
- Blomstedt, Yrjö, Rikoslakireformin ensimmäiset vaiheet vuoden 1866 osittaisuudistuksiin saakka. HArk 59 (1964).
- Bourdieu, Pierre, Hedserskänslan. Teoksessa Kultursosiologiska texter. I urval av Donald Broady och Mikael Palme. Stockholm 1986 (1972).
- Bourdieu, Pierre, The Logic of Practice. Stanford University Press 1990 (1980).
- Braudel, Fernand, On history. Chigago 1980.
- Breisch, Agneta, Frid och fredlöshet. Sociala band och utanförskap på island under äldre medeltid. Acta Universitatis Upsaliensis 174. Uppsala 1994.
- Brown, Keith M., Bloodfeud in Scotland. Violence, Justice and Politics in an Early Modern Society. Edinburgh 1986.
- Brunner, Otto, Euroopan keskiajan sosiaalhistoria. Suomentanut Tapani Hietaniemi. Jyväskylä 1992 (1958).
- Burke, Peter, History and Social Theory. Padstow 1992.
- Carlsson, Lizzie, Bödelsämbetet i det medeltida Stockholm. En kulturhistorisk studie. Sankt Eriks årsbok 1934.
- Caro Baroja, Julio, Honour and Shame: A Historical Account of Several Conflicts. Teoksessa Peristiany, J.G., Honour and

- Shame. The Values of Mediterranean Society. The University of Chicago Press 1966.
- Carpelán, Christian, Porokylän eli siidan sosiaaliseen rakenteeseen. Kalevalaseuran vuosikirja 43. Helsinki 1963.
- Castán, Nicole, The Arbitration of Disputes under the "Ancien Régime." Teoksessa Bossy, John (ed.), Disputes and Settlements. Law and Human Relations in the West. Cambridge 1983.
- Cockburn, J.S., Patterns of Violence in English Society: Homicide in Kent 1560–1985. Past & Present 1991: 130.
- Dahlgren, Stellan, Karl XI. Teoksessa Florén, Anders & Dahlgren, Stellan & Lindegren, Jan, Kungar och krigare. Lund 1992.
- Dinges, Martin, Die Ehre als Thema der historischen Anthropologie. Teoksessa Schreiner, Klaus & Schwerhoff, Gerd, Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Köln 1995.
- Douglas, Mary, How Institutions Think? Syracuse University Press 1986.
- Douglas, Mary, Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi. Suom. Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Jyväskylä 2000 (1966).
- Duerr, Hans Peter, Obsönität und Gewalt. Frankfurt am Main 1993.
- Durkheim, Emile, Sosiaalisesta työnjaosta. Suomentanut Seppo Randell. Jyväskylä 1990 (1893).
- Edgren, Helena, Mercy and Justice. Miracles of the Virgin Mary in Finnish Medieval Wall-paintings. Vammala 1993.
- Eilola, Jari, "Ehkä se on Jumalasta, mutta voi se olla pahoista ihmisistäkin..." Sairausten kokeminen, tulkinta ja parantaminen uuden ajan alussa. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.), Vanhuus, vaivat, erilaiset. JHA 4. Jyväskylä 1999.
- Eilola, Jari, Rajapainnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa. Licensiaatintutkimus. Jyväskylän yliopisto, Suomen historia (2001).
- Eilola, Jari, "Cuckoi päällä curjanakin; cana alla armaisnakin". Patriarkalisuus, puolisoiden välinen suhde ja auktoriteettien muodostuminen. Teoksessa Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.), Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalinen järjestys myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (1450–1860). Käsikirjoitus, painossa (2002).
- Elias, Norbert, The Civilizing Process. The History of Manners, State Formation and Civilization. Bodmin 1994.
- Englund, Peter, Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden. Stockholm 1989.
- Eskola, Antti, Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan. Persoonallisuuden tutkimuksen metodologisia opetuksia. Juva 1985.
- Estlander, Ernst, Ett bårprov i Finland på 1600-talet. TJF 1914.
- Fenger, Ole, Fejde og mandebod. København 1971.
- Finch, A.J., The Nature of Violence in the Middle Ages: an Alternative Perspective. Historical Research 70: 173 (1997).
- Forsström, Sari, Kunnia ja käräjät. Kunnian puolustaminen oikeudellisenä ja yhteisöllisenä ilmiönä yksinvaltiuden ajan Suomessa. Painamaton liseniaatintutkimus, Helsingin yliopisto, Suomen ja Skandinavian historia (2000).
- Foucault, Michel, Tarkkailla ja rangaista. Suom. Eevi Nivanka. Keuruu 1980 (1975).
- Frank, Michael, Ehre und gewalt im Dorf der Frühen Neuzeit. Das Beispiel Heiden (Grafschaft Lippe) im 17. und 18. Jahrhundert. Teoksessa Schreiner, Klaus & Schwerhoff, Gerd, Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Köln 1995.
- Gaunt, David, Familjeliv i Norden. Malmö 1983.
- Geschwind, Lars, Ärligt och oärligt. Identitet och utanförskap i det tidigmoderna Uppsala. Teoksessa Florén, Anders & Karlsson, Åsa (red.), Främlingar – ett historiskt perspektiv. Opuscula Historica Upsaliensia 19. Uppsala 1998.
- Girard, René, Violence and the Sacred. The Johns Hopkins University Press 1977 (1972).
- Given, James B., Society and Homicide. An Essay on Social Interaction in 13th Century England. Stanford University, Facsimile (1989) 1976.
- Goffman, Erving, Arkielämän roolit. Suomentanut Erkki Puranen. Porvoo 1971 (1959).
- Granlund, John & Ramsten, Märta, Rop. KLN XIV. Helsingfors 1969.
- Granlund, John, Sked. KLMN XV. Helsingfors 1970.
- Greenshields, Malcolm, An Economy of Violence in Early Modern France. Crime and Justice in the Haute Auvergne, 1587 – 1664. Pennsylvania 1994.
- Grönfors, Martti, Miehin kulttuuri ja väkivalta. Teoksessa Sipilä, Jorma & Tiihonen, Arto (toim.), Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan. Tampere 1994.
- Haapala, Pertti, Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen. Jyväskylä 1989.
- Haavio, Martti, Suomalainen muinaisrunous. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä 1933.
- Habermas, Jürgen, Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. Suhrkamp Taschenbuch. Wissenschaft 154. Ulm 1976.
- Hafström, Gerhard, Vängåvan jänte mansbot för dråp. TJF 1955.
- Hainari, O. A. & Grotenfelt, Kustavi, Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella 1617 – 1721. Jyväskylä 1922.
- Harva, Uno, Suomalaisen muinaisuskonto. Porvoo 1948.
- Hautala, Jouko, Sanan mahti. Teoksessa Hautala, Jouko (toim.), Jumin keko. SKS Tietolipas 17. Forssa 1960.

- Heikkinen, Antero, Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla. Historiallisia tutkimuksia 78. Helsinki 1969.
- Heikkinen, Antero, Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistoriallinen näkökulma menneisyyteen. Helsinki 1993.
- Heikkinen, Antero, Menneisyyttä rakentamassa. Helsinki 1996.
- Hemmer, Ragnar, Studier rörande straffutmätningen i medeltida svensk rätt. Helsingfors 1928.
- Hemmer, Ragnar, Hemfridens lokala utsträckning enligt svensk landskapsrätt. Svensk Juristtidning 1945.
- Hemmer, Ragnar, Ett arbete om den finska 1500-tals människan i belysning av hans rättuppfattning. TJF 1950.
- Hemmer, Ragnar, Ännu till diskussionen om den finska 1500-talsmänniskans rätt-
åskadning. TJF 1951.
- Hemmer, Ragnar, Till frågan om vängåvan vid förlikning i dråpsak. TJF 1954.
- Hemmer, Ragnar, Ännu i frågan om vängåvan vid förlikningen i dråpsak. TJF 1955.
- Hemmer, Ragnar, Fredloshed, Sverige och Finland. KLN M IV. Helsingfors 1959.
- Hertzberg, Rafael, Bidrag till Finlands kulturhistoria. Vidskepelse på 1600-talet. Helsingfors 1889.
- Hietaniemi, Tapani, Otto Brunner (1898–1982) ja herruuden maailma. Teoksessa Brunner 1992 (1958).
- Hoebel, E. Adamson, The Law of Primitive Man. A Study in Comparative Legal Dynamics. Harvard University Press 1964.
- Holenstein, Andre, Seelenheil und Untertanenpflicht. Zur gesellschaftlichen Funktion und theoretischen Begründung des Eides in der ständischen Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Forschung. Der Fluch und der Eid. Beihaft 15 (1993).
- Honko, Lauri, Blod, Finland. KLN M II. Helsingfors 1957.
- Honko, Lauri, Uskontotieteen näkökulmia. Porvoo 1973.
- Huhtamies, Mikko, Dyra knektersättare. Avlöning av legokarlar under svensk stormaktstid. HTF 2000: 2.
- Huldén, Lena, Berättelsen om Malin Jöresdotter. Ett barnmordsfall i 1600-talets Pälkäjärvi. HTF 2000: 4.
- Huurte, Matti, 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Keuruu 1995.
- Huurte, Matti, Kivikauden Suomi. Keuruu 1998.
- Inger, Göran, Studier rörande den svenska processrättens utveckling under 1600-talet. Teoksessa Den svenska juridikens uppblomstring i 1600-talets politiska, kulturella och religiösa stormaktssamhälle. Red. Göran Inger. Angered 1984.
- Jansson, Arne, From Swords to Sorrow. Homicide and Suicide in Early Modern Stockholm. Stockholm 1998.
- Jansson, Karin, Bakom normen. Kvinnofrid och genuskonstruktionen i det tidigmoderna Sverige. Teoksessa Andersson, Gudrun (red.), Bedrägliga begrepp. Kön och genus i humanistisk forskning. Opuscula Historica Upsaliensia 24. Uppsala 2000.
- Jarrick, Arne, Freud och historien. Scandia 48: 1 (1982).
- Jarrick, Arne, Framstegsskräcken inom historieforskningen. Ett försök till nyansering. Häften för kritiska studier 1995.
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan (red.), Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850. Uppsala 1994.
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan, Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm. Falun 1998.
- Jauhiainen, Marjatta, Aarretarinat. Teoksessa Sarmela 1994.
- Johansson, Hilding, Gudsdom, Sverige. KLN M V. Helsingfors 1960.
- Johansson, Kenneth, Kalmarkriget och våldsbrottsligheten. Teoksessa Koskivirta, Anu (toim.), Tie tulkintaan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. Marraskuuta 1997. Juva 1997.
- Jokiaho, Mika, Suvun perheen ja kotitalouden kunnian tähden. Seksuaalisuus ja sivilisointuminen uuden ajan alussa Pohjanmaalla (1540–1690). Teoksessa Matikainen, Olli (toim.), Rikos historiassa. JHA 5. Jyväskylä 2000.
- Jokipii, Mauno, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I. Helsinki 1956.
- Jokipii, Mauno, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat II. Helsinki 1960.
- Jutikkala, Eino, Suomen talonpojan historia. Turku 1958.
- Jutikkala, Eino, Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. Porvoo 1965.
- Juva, Mikko, Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808). Varsinais-Suomen historia VII: 3–4. Turku 1955.
- Juvelius, Einar W., Systeemän pitäjän historia. Ensimmäinen osa. Lahti 1925.
- Juvelius, Einar W., Suomen historian aikakirjat II. Helsinki 1931.
- Kaartinen, Timo, Polveutuminen, avioliitot ja sukulaisuuden kieli. Teoksessa Nisula, Tapio (toim.), Näköaloja kulttuureihin. Antropologian historiaa ja nykysuuntauksia. Tampere 1994.
- Kaila, Eino, Persoonallisuus. Helsinki 1934.
- Kaimio, Maarit, Väkivallan käsite ja kontrolli antiikin Kreikassa. Teoksessa Kaimio, Maarit & Aronen, Jaakko & Sihvola, Juha, Väkiältä antiikin kulttuurissa. Tampere 1998.
- Kalela, Jorma, Historiantutkimus ja historia. Tampere 2000.
- Kalevala. Helsinki 1952.
- Kallio, Anni, Räätilimestari yhteisönsä jäse-

- nenä Turussa 1625–65. Jyväskylän yliopisto. Historian laitos. Suomen historian julkaisuja 27. Jyväskylä 2000.
- Kallioinen, Mika, Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvariyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskijalta 1570-luvulle. BH 59. Helsinki 2000.
- Karonen, Petri, Raiskaus – lähes tuntematon rikos 1500- ja 1600-luvulla? Teoksessa Forsström, Sari (toim.), Laittomuuden laitatiella. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin. Studia Historica Helsingensis. Helsinki 1996.
- Karonen, Petri, Rahakkaista sovittelusta valtiotieteen väliintuloon. Henkirikosten sovitte- lu Ruotsin kaupungeissa suurvalta-ajalla. Teoksessa Koskivirta, Anu (toim.), Tie tulkin- taan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. Marraskuuta 1997. Juva 1997.
- Karonen, Petri, The Worst Offenders in the Provincial Towns: Serious Urban Crime and its Perpetrators in the Early Years of Sweden's Period as a Great Power. SJH 1998: 3–4.
- Karonen, Petri, In Search of Peace and Harmony? The State and Capital Crimes in Late Medieval and Early Modern Swedish Realm (ca. 1450–1700). Teoksessa Lappalainen, Mirkka & Hirvonen, Pekka (eds.), Crime and Control in Europe from the Past to the Present. Helsinki 1999(1999a).
- Karonen, Petri, Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809. Juva 1999 (1999b).
- Karonen, Petri, ”Kunnes kuolema meidät erot- taa” Yhteisö ja ”suunniteltu” henkirikos Turussa vuonna 1643. Teoksessa Matikainen, Olli (toim.), Rikos historiassa. JHA 5. Jyväskylä 2000.
- Karonen, Petri, A Life for a Life versus Christian Reconciliation. Violence and the Process of Civilization in the Kingdom of Sweden, 1540–1700. Teoksessa Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area. With a Foreword by Eric H. Monkonen. Ohio State University Press 2001.
- Kaspersson, Maria, Dödligt våld i Stockholm på 1500-, 1700-, och 1900-talen. Stock- holm 2000.
- Katajala, Kimmo, Nälkäkapina. Veronvuok- raus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697. Historiallisia tutkimuksia 185. Jyväskylä 1994.
- Katajala, Kimmo, Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma. Teok- sessa Katajala, Kimmo (toim.), Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta histori- an, antropologian ja maantieteen välimaas- tossa. Tietolipas 140. Jyväskylä 1995 (1995a).
- Katajala, Kimmo, Oliko talonpoika rivo sälli? Uuden ajan alun ihmisen uudelleenarviointia. HAik. 1995: 2 (1995b).
- Katajala, Kimmo, Kruunu kansauskoa kitke- mässä. Noituus- ja taikuussyytteet Käki- salmen läänin käräjillä 1600-luvulla. Teok- ssa Koskivirta, Anu (toim.), Tie tulkin- taan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. Marraskuuta 1997. Juva 1997.
- Katajala, Kimmo, ”Sinun kanssasi ei ole kos- kaan hyvä” Avioerot Käkisalmen läänissä 1600-luvulla. Teoksessa Korpela, Jukka & Hämynen, Tapio & Nevala, Arto (toim.), Ih- misiä, ilmiötä ja rakenteita historian virras- sa. Professori Antero Heikkiselle 60- vuotispäivänä omistettu juhla- ja tutkimus- julkaisu. Studia Historica Humanistica 16. Joensuu 2001.
- Katajala, Kimmo, Suomalainen kapina. Ta- lonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kult- tuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150– 1800). Historiallisia tutkimuksia 212. Vam- mala 2002.
- Kerkelä, Heikki, Vanhan maailman peilissä. Modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto. Tampere 1996.
- Ketola, Kimmo, Kognitio ja uskonto. Teokses- sa Ketola, Kimmo ym. (toim.), Näköaloja uskontoon. Uskontotieteen ajankohtaisia suuntauksia. Helsinki 1998.
- Kiiänmaa, Antero, Moderni totemismi. Keu- ruu 1996.
- Kivivuori, Janne, Suomalainen henkirikos. Teonpiirteet ja olosuhteet tuusimussa 1988 ja 1996. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 159. Helsinki 1999.
- Kjollerström, Sven, Guds och Sveriges lagh. Lund 1957.
- Klami, Hannu T., Jus Finnicum. Ruotsalaisen maakuntaoikeuden omaksumisesta Suomessa. Vammala 1981.
- Knuutila, Seppo, Mentaliteetti, mieli ja mer- kitys. Teoksessa Pitkänen, Pirkko (toim.), Menneisyyden merkitys. Historian suuret ja pienet kertomukset. Historian ja yhteis- kuntaopin opettajien vuosikirja XXI. Joen- suu 1992.
- Knuutila, Seppo, Syödäkö vai eikö olla? Ker- tomukset ja kuvitelmat ihmissyönnistä kulttuurisina moraalikoodeksina. Elore 2/ 2001 (<http://cc.joensuu.fi/~loristi/>)
- Knuutila, Seppo & Paasi, Anssi, Tila, kulttuu- ri ja mentaliteetti. Maantieteen ja antropo- logian yhteyksiä etsimässä. Teoksessa Ka- tajala, Kimmo (toim.), Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta histori- an, antropologian ja maantieteen välimaas- tossa. SKS Tietolipas 140. Jyväskylä 1995.
- Korhonen, Arvi, Käräjäpöytäkirjat historial- lisenä lähteenä. Teoksessa Käräjäpukareita ja käräjäjuttuja. Historian aitta X: Forssa 1945.
- Korhonen, Arvi, Eerikki Antinpoika. Porvoo 1953.
- Koskenjaakko, A. A., Sanalaskutkimuksia I. Laki, oikeus ja oikeuskäytäntö suomalaisis- sa sanalaskuissa. Acta Academiae Scientiarum Fennicae. Sarja B. Helsinki 1920 (1912).
- Koski, Leena, Tieteen tahtomana, yliopiston tekemänä. Yliopiston sisäiset symboliset järjestykset. Joensuun yliopiston yhteis- kuntatieteellisiä julkaisuja 17. Joensuu 1993.

- Koskivirta, Anu, Sisäinen vihollinen. Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä. Helsinki 2001.
- van Krieken, Robert, Violence, Self-Discipline and Modernity: Beyond the "Civilizing Process." *The Sociological Review* (GB) Vol 37: 2 (1989).
- Krötzel, Christian, Tilapäinen ulkopuolisuus. Keskiajan pyhiinvaeltajat. Teoksessa Peltola, Jarmo & Markkola, Pirjo (toim.), Kuokkavieraiden pidot. Tampere 1996.
- Kuitunen, Kalevi, Elikö keskiajan Karjalassa ihmisyöjiä. Hiidenkivi 1998: 2.
- Kujala, Antti & Malinen, Ismo, Brottslighet mot liv i Finland i början av 1700-talet. HTF 2000: 4.
- Kuujo, Erkki, Käkisalmen historia I. Vuoteen 1721. Lahti 1958.
- Kuujo, Erkki, Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana. Joensuu 1963.
- Kuusi, Matti, Kolme Ruotsin ajan herjavirtää. Kalevalaseuran vuosikirja 55. Joensuu 1975.
- Kuusi, Sakari, Hollolan pitäjän historia. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulla. I osa. Kukkila 1980 (1935).
- Kähönen, Ester, Vanha Äyräpää I. Vuoteen 1700. Helsinki 1959.
- Laaksonen, Hannu & Vuorisalo, Timo & Laihonon, Pasi, Kulttuurievolutio. Teoksessa Kamppinen, Matti & Laihonon, Pasi & Vuorisalo, Timo, Kulttuurielän. Ihmistutkimuksen biologiaa. Keuruu 1989.
- Laasonen, Pentti, Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana. SKST 72. Helsinki 1967.
- Labouvie, Eva, Verwünschen und verfluchen: Formen der verbalen Konfliktregelung in der ländlichen Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Zeitschrift für Historische Forschung. Der Fluch und der Eid. Beihaft 15 (1993).
- Lagerqvist, Lars O. & Nathorst-Böös, Ernst, Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar. Borås 1997.
- Lagerstetz, Kirsti, Naisen aggressio. Helsinki 1998.
- Laine, Esko M., Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla. HArk 105. Helsinki 1995.
- Lamberg, Marko, Finnar, svenskar eller främlingar? Inblickar i den finska befolkningsdelens status i det svenska riket under senmedeltiden. HT 2000: 4.
- Lamberg, Marko, Dannemännen i stadens råd. Rådmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden. Borås 2001.
- Lappalainen, Jussi T., Elämää Suomen sotaväessä Kaarle X Kustaan aikana. *Studia Historica Jyväskyläensia* 12. Jyväskylä 1975.
- Lappalainen, Jussi T., Aseet ja taistelut. Sotataidon kolme vuosituhatta. Keuruu 1989.
- Lappalainen, Mirkka, Den lokala eliten och uppkomsten av maktstaten. Egenmäktiga ämbetsmän och svag kunglig överhöghet i det tidiga 1600-talets Finland. HTF 2000: 1.
- Lappalainen, Mirkka, Regional Elite Group and the Problem of Territorial Integration: the Finnish Nobility and the Formation of the Swedish "Power State". *SJH* 2001: 1.
- Lappalainen, Pekka, Pieksämäen seudun historia I. Pieksämäki 1961.
- Lappalainen, Pekka, Puumalan historia I. Pieksämäki 1967.
- Lappalainen, Pekka, Säämingin historia I: 2. Pieksämäki 1971.
- Lauerma, Hannu, Miksi henkirikollisen paahuus viehättää? Helsingin Sanomat 13.2.2000.
- Lehti, Martti, Väkivallan hyökyaalto. 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkirikollisuus Suomessa ja Luoteis-Virossa. Helsinki 2001.
- Lehtinen, Erkki, Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla (n. 1600–1680). *Historiallisia tutkimuksia* 60. Helsinki 1961.
- Lehtonen, Heikki, Yhteisö. Jyväskylä 1990.
- Lempiäinen, Pentti, Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun. SKST 64. Forssa 1963.
- Lempiäinen, Pentti, Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa. SKST 73. Joensuu 1967.
- Lenman, Bruce & Parker, Geoffrey, The State, Community and the Criminal Law in Early Modern Europe. Teoksessa Lenman, Bruce & Parker, Geoffrey, Crime and the Law. The Social History of Crime in Western Europe since 1500. London 1980.
- Letto-Vanamo, Pia, Rahvaan oikeudenkäytöstä nykyaikaiseen virallismenettelyyn. Suomalaisen alioikeusmenettelyn muutoksesta 1600-luvulla. Teoksessa Oikeutta ja Historiaa. Heikki Ylikankaan 50-vuotisjuhlakirja. Juva 1987.
- Letto-Vanamo, Pia, Suomalaisen asianajolaitoksen synty ja varhaiskehitys: oikeushistoriallinen tutkimus. Helsinki 1989.
- Letto-Vanamo, Pia, Käräjyhteisön oikeus. Oikeudenkäyttö Ruotsi-Suomessa ennen valtiollisen riidanratkaisun vakiintumista. Helsinki 1995.
- Letto-Vanamo, Pia, Tingsgemenskapets rätt. Ett perspektiv på rättsuppfattningens historia. HTF 1997: 2.
- Lilievqvist, Jonas, Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600-1700-talet. Umeå 1992.
- Lilievqvist, Jonas, Violence, Honour and Manliness in Early Modern Northern Sweden. Teoksessa Lappalainen, Mirkka & Hirvonen, Pekka (eds.), Crime and Control in Europe from the Past to the Present. Helsinki 1999.
- Lindeqvist, K.O., Suomen talonpoikien oloista 1600-luvun keskivaiheilla. HArk XXI, 1. Helsinki 1909.

- Lindqvist, Thomas, *Medeltidens lagar*. HT 1989: 3.
- Lindström, Dag, *Väld, förtal och förlikningar i Stockholm 1475–1625*. Rättshistoriska Studier. Serien II. Lund 1988.
- Lindström, Dag, *Oärliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden*. HT 1994: 2.
- Ljung, Sven, *Borgen*. KLNII. Helsingfors 1957.
- Lloyd, Christopher, *Explanation in Social History*. Padstow 1986.
- Lynch, Katherine A., *History and the Pursuit of Interdisciplinary Research in the Human Sciences*. Teoksessa Karsten, Peter & Modell, John (eds.), *Theory, Method, and Practice in Social and Cultural History*. New York University Press 1992.
- Löfström, Jan, *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. ”Se nyt vaan on semmonen”*. Vaasa 1999.
- Lönnqvist, Bo, *Etnologia ja historiallinen antropologia*. Teoksessa Junkala, Pekka & Kiuru, Elina (toim.), *Toinen sivilisaatio. Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri noin 1500–2000*. Jyväskylän yliopisto, Etnologian laitos. Tutkimuksia 36. Lievestuore 1998.
- Malmer, Elin, *De försvunna ederna. Samhällets rationalisering och avskaffandet av tro- och huldhetseden samt befattningsseden*. Scandia 1996: 2.
- Manninen, Ilmari, *Kansanomaisesta tautiopista ja taikaparannuksista*. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä 1933.
- Manninen, Laura (et al.), *Jargon. Kulttuuriantropologian englanti-suomi oppisanasto*. Jyväskylän yliopiston oppilaskunta. JYY julkaisusarja 35. Jyväskylä 1994.
- Mantecón, Tomás A., *Honour and Social Discipline in Early Modern Spain*. Teoksessa Schilling, Heinz (hg.), *Institutions, Instruments and Agents of Social Control and Discipline in Early Modern Europe*. Frankfurt am Main 1999.
- Matikainen, Olli, *Iskuin ja lyönnein. Väkivalta ja käräjät Käkisalmen läänissä 1618–1651*. Jyväskylän yliopisto. Suomen historian julkaisuja 22. Jyväskylä 1995 (1995a).
- Matikainen, Olli, *Kurkijoen manaajapappi*. Teoksessa Katajala 1995(1995b).
- Matikainen, Olli, *Inhottava kulkutauti vai löysiä puheita? Yksilö, yhteisö ja sodomia-oikeudenkäynnit 1600-luvun Suomessa*. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.), *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämänkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet*. JHA 3. Jyväskylä 1997.
- Mauss, Marcel, *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisessa yhteiskunnassa*. Suomentaneet Jyrki Hakapää ja Jouko Nurmiainen. Helsinki 1999 (1923).
- Melander, K.R., *Piirteitä kirkollisen järjestyksen kehityksestä 1500- 1600-luvuilla*. SKST XVI. Helsinki 1921.
- Melander, K.R., *Drag ur Åbo hovrätts äldre historia och ur rättslivet i Finland under förra hälften av 1600-talet*. Helsingfors 1936.
- Meulengracht Sörensen, Preben, *The Unmanly Man. Concepts of Sexual Defamation in Early Northern Society*. Odense 1983.
- Mikkonen, Pirjo & Paikkala, Sirkka, *Suomalaiset sukunimet*. Keuruu 1993.
- Muchembled, Robert, *La violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du Xve au XVIIe Siècle*. Turnhout 1989.
- Muchembled, Robert, *Incestuous Remarks*. Teoksessa Rätten. En festkrift till Bengt Ankarloo. Falun 2000.
- Munktel, Henrik, *Brott och straff i svenska rättsutveckling*. Det levande förlutna. Upsala 1943.
- Mäkelä, Anneli, *Suvusta perheeseen. Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 151. Jyväskylä 1989.
- Mäkelä, Päivi, *Miten tehdä oikeutta oikeuden moniaineksisuudelle? Alustavia ajatuksia eklektisyydestä oikeushistoriatutkimuksessa*. Teoksessa Jäljillä. Juhlakirja Jorma Kalelalle hänen 60-vuotispäivänään 12.11. 2000. Turku 2000.
- Mäkinen, Virpi, *Säädynmukaista elämää? Henkilökohtaiset lähteen 1600-luvun ihmisten maailmankuvan heijastajina*. Painamaton Pro Gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Historian laitos (2000).
- Mäntylä, Ilkka, *Ja yhteinen rahvas todisti. Kollaasi 1600-luvun suomalaisista tuomio-kirjoista*. Porvoo 1969.
- Nenonen, Marko, *Noituus, taikuus ja noitavainot Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700*. Historiallisia tutkimuksia 165. Jyväskylä 1992.
- Nenonen, Marko, *Noituus ja idän mies. Noitavainojen erityisluonne Viipurin Karjalassa*. Teoksessa Katajala, Kimmo (toim.), *Maanaajista maalaisaateleihin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140. Jyväskylä 1995.
- Nilsen, Jo, *The Institutionalization of Honour*. Apollon. Research Magazine from the University of Oslo. (2000)
- Nousiainen, Kevät, *Prosessin herruus. Länsimaisen oikeudenkäytön ”modernille” ominaisten piirteiden tarkastelua ja alueellista vertailua*. Helsinki 1993.
- Nummela, Ilkka & Karonen, Petri, *Hinnat ja palkat Hämeessä vuosina 1541–1617*. Jyväskylän yliopisto. Suomen historian julkaisuja 18. Jyväskylä 1993.
- Nygård, Toivo, *Suomen palvelusväki 1600-luvulla*. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. Historiallisia tutkimuksia 150. Helsinki 1989.
- Nygård, Toivo, *Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa*. Studia Historica Jyväskyläensia 50. Jyväskylä 1994.

- Oden, Birgitta, *Relationer mellan generationerna: Rättsläget 1300–1900. Teoksessa Maktpolitik och husfrid: Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad.* Lund 1987.
- Oksanen, Eeva-Liisa, *Valkealan vaiheet 1860-luvulle. Valkealan historia II. Pieksämäki 1995.*
- Ong, Walter, *Orality and Literacy.* London 1987.
- Pajuoja, Jussi, *Väkivalta ja mielentila.* Helsinki 1995.
- Parvio, Martti, Isaacus Rothovius. *Turun piispa.* SKST 60. Forssa 1959.
- Peltonen, Matti, *Viinapästä kolerakuuun.* Helsinki 1998.
- Peltonen, Matti, *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettin historiasta.* Tampere 1992.
- Pentikäinen, Juha, *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530.* Pieksämäki 1990.
- Persson, Fabian, *Bättre livlös än ärelös. Symbolik och sociala funktioner i stormaktstidens dueller.* Scandia 1999: 1.
- Petersson, Hans, *Vängåva. KLN M XX.* Helsingfors 1976.
- Phillipotts, Bertha, *Kindred and Clan in the Middle Ages and after. A Study in the Sociology of the Teutonic Races.* London 1913.
- Pihlajamäki, Heikki, *Evidence, Crime and the Legal Profession. The Emergence of Free Evaluation of Evidence in the Finnish Nineteenth-Century Criminal Procedure.* Lund 1997.
- Piilähti, Kari-Matti, *Valkealan talonhaltijat 1543–1860. Valkealan historia II. Pieksämäki 1995.*
- Pirinen, Kauko, *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla.* SKST 58. Forssa 1956.
- Pirinen, Kauko, *Agricolan Psalmtarin esipuhe tunnustusten välisessä polemiikissa. Teoksessa Karjala – idän ja lännen silta. Kalevalaseuran vuosikirja 53.* Vaasa 1973.
- Pirinen, Kauko, *Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena. Savon historia II: 1. Pieksämäki 1982.*
- Pitt-Rivers, Julian, *Honour and Social Status. Teoksessa Peristiany, J.G., Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society. The University of Chicago Press 1966.*
- Pulkkinen, Tuija, *Pentti Renvall ja laadun vaatimus. Teoksessa Ahtiainen, Pekka et al (toim.), Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiankirjoituksesta.* Juva 1990.
- Pylkkänen, Anu, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710.* Jyväskylä 1990.
- Pyysiäinen, Ilkka, *Jumalan selitys. ”Jumala” kognitiivisena kategoriana.* Keuruu 1997.
- Rajala, Juha, *Rajaseudun huligaanit. Nuorisongelma viime vuosisadan vaihteen Kanaksella. Teoksessa Peltola, Jarmo & Markkola, Pirjo (toim.), Kuokkavieraiden pidot.* Tampere 1996.
- Rajala, Juha, *Väkivallan julkistuminen symbolisena toimintana ja kontrollidiskursseina. Historiatieteiden tutkijakoulun v. 2000 konferenssin työpapereita.* <http://www.uta.fi/laitokset/historia/tutkijakoulu/koindex/htm> (2000).
- Raneke, Jan, *Svensk adelsheradik.* Arlöw 1990.
- Rauhala, Lauri, *Humanistinen psykologia.* Helsinki 1993.
- Rautelin, Mona, *Brott mot liv i Finland på 1790-talet.* HTF 1997: 2.
- Reber, Arthur S., *Dictionary of Psychology. Second Edition.* Bungow 1995.
- Reinholdsson, Peter, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige. Studia Historica Upsaliensia 186.* Uppsala 1998.
- Renvall, Pentti, *Historiantutkimuksen työmenetelmät.* Turku 1947.
- Renvall, Pentti, *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja B Humaniora. Osa XXXIII.* Turku 1949 (1949a).
- Renvall, Pentti, *Valtiolliset vaiheet ja hallinnollis-oikeudellinen kehitys. Varsinais-Suomen historia V: 1.* Turku 1949 (1949b).
- Renvall, Pentti, *Till diskussionen om den finska 1500-talsmänniskans rättäskadning.* TjF 1951.
- Renvall, Pentti, *Nykyajan historiantutkimus.* Porvoo 1965.
- Roberts, Simon, *The Study of Dispute: Anthropological Perspectives. Teoksessa Bossy, John (ed.), Disputes and Settlements. Law and Human Relations in the West.* Cambridge 1983.
- Rousseaux, Xavier, *From Medieval Cities to National States, 1350–1850: The Historiography of Crime and Criminal Justice in Europe. Teoksessa Emsley, Clive & Kanfla, Louis A., Crime History and Histories of Crime. Contributions in Criminology and Penology 48.* Greenwood Press 1996.
- Sabean, David Warren, *Power in the Blood. Popular Culture & Village Discourse in Early Modern Germany.* New York 1984.
- Salo, Unto, *Satakunnan historia 1: 2. Satakunnan pronssikausi.* Rauma 1981.
- Saloheimo, Veijo, *Pohjois-Karjalan historia II.* Joensuu 1976.
- Saloheimo, Veijo, *Savo suurvallan valjaisa. Savon historia II: 2.* Jyväskylä 1990.
- Salonen, Kirsi, *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages: The Example of the Province of Uppsala 1448–1527.* Academia Scientiarum Fennica. Helsinki 2001.
- Saloniemi, Antti, *Historia ja sosiologia, tehtävä ja metodi. Kahden tieteen suhteesta 1940-luvulta 1960-luvun ensipuoliskolle. Teoksessa Ahtiainen, Pekka ym. (toim.), Historia, sosiologia ja Suomi.* Tampere 1994.

- Sandmo, Erling, Voldsamfunnets undergang. Oslo 1999.
- Sandmo, Erling, The History of Violence in the Nordic Countries: A Case Study. SJH 2000: 1–2.
- Sandnes, Jørn, Kniven, ølet och aeren. Kriminalitet och samfunn i Norge 1500- och 1600-tallet. Oslo 1990.
- Sarmaja, Heikki, Turpaanvetoja. Teoksessa Hoikkala, Tommi (toim.), Miehenkuvia. Tampere 1996.
- Sarmela, Matti, Kirjoituksia kulttuuriantropologiasta. Tietolipas 96. Mikkeli 1984.
- Sarmela, Matti, Karhu ihmisen ympäristössä. Kolme on kovaa sanaa. Kalevalaseuran vuosikirja 71. Jyväskylä 1991.
- Sarmela, Matti, Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2. Helsinki 1994.
- Schrader, O, Reallexikon der Indogermanischen altertumskunde. Strassburg 1901.
- Seppänen, Paavo, Sulkavan historia I. Sulkava 1999.
- Sharpe, James A., Crime in seventeenth-century England. Cambridge University Press 1983.
- Sharpe, James A., Crime in Early Modern England. Singapore 1984.
- Siikala, Anna-Leena, Suomalainen shamanismi – mielikuvien historiaa. Hämeenlinna 1992.
- Siltala, Juha, Miehen kunnia. Keuruu 1994.
- Simolin, Albin, Wiborgs stifts historia. Helsingfors 1909.
- Sirelius, U.T., Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia II. Vammala 1989 (1919).
- Sjöblom, Tom, Menneisyyden malleja. Uskontotiede ja historialliset menet. Teoksessa Ketola, Kimmo ym., Näköaloja uskontoon. Uskontotieteen ajankohtaisia suuntauksia. Helsinki 1998 (1988a).
- Sjöblom, Tom, Merkillistä ja merkittävää. Semiotiikka ja uskontotiede. Teoksessa Ketola et al. 1998 (1998b).
- Sjöholm, Elsa, Sveriges medeltidslagar. Lund 1988.
- Sjöholm, Elsa, En marxistisk propagandaseger? HT 1990: 2.
- Sjöholm, Elsa, Sveriges medeltidslagar. HT 1991: 1.
- Sirén (Warpula), Kirsi, Suuresta suvusta pie-
neen perheeseen. Itäsuomalainen perhe
1700-luvulla. BH. Helsinki 1999.
- Sogner, Sølvi & Lindstedt Cronberg, Marie &
Sandvik, Hilde, Women in Court. Teoksessa
Österberg & Sogner 2000.
- Spierenburg, Pieter, Faces of Violence: Homicide Trends and Cultural Meanings: Amsterdam. Journal of Social History. Summer 1994.
- Spierenburg, Pieter, Long-Term Trends in Homicide: Theoretical Reflections and Dutch Evidence, Fifteenth to Twentieth Centuries. Teoksessa Johnson, Eric A. & Monkkonen, Eric H., The Civilization of Crime. Violence in Town and Country since the Middle Ages. University of Illinois Press 1996.
- Spierenburg, Pieter, Sailors and Violence in Amsterdam, 17th–18th Centuries. Teoksessa Lappalainen, Mirkka & Hirvonen, Pekka (eds.), Crime and Control in Europe from the Past to the Present. Helsinki 1999.
- Stark-Arola, Laura, Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender through Women's Private Rituals in Traditional Finland. SKS Studia Fennica, Folkloristica 5. Tampere 1998.
- Stark-Arola, Laura, Vaginan tuntematon historia: naisen seksuaalisuuden kuvat suomalaisessa suullisessa kansanperintessä. Nais-
tutkimus 2001: 2.
- Stewart, Frank Henderson, Honour. Chigago 1994.
- Stone, Lawrence, The Past and Present Revisited. London 1987.
- Strathern, Marilyn, Discovering "Social Control". Journal of Law and Society. Volume 12, Number 2, Summer 1985.
- Ström, Folke, Sakrala element i straff. KLN M XVII. Helsingfors 1972.
- Sundin, Jan, För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840. Lund 1992.
- Suvanto, Seppo, Yksilö myöhäiskeskiajan yhteiskunnassa. Historiallisia tutkimuksia 193. Jyväskylä 1995.
- Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvulla. Porvoo 1919.
- Syrjö, Veli-Matti, Lappeen kihlakunnan historia II. 1620-luvulta 1860-luvulle. Helsinki 1985.
- Söderberg, Johan, En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätten 1540 – 1669. HT 1990: 2 (1990b).
- Söderberg, Johan, Elias och civilisationen. HT 1990: 4 (1990a).
- Söderberg, Johan, Rättsväsendets utbyggnad i Sverige. Lokala konsekvenser och reaktioner 1550 – 1750. Teoksessa Winge, Harald (red.), Lokalsamfund og øvrighet i Norden ca. 1550–1750. Oslo 1992.
- Söderberg, Johan, Våld och civiliseringen i Sverige 1750 – 1870. Landskrona 1998.
- Söderberg, Johan, Den moderna människans uppkomst och andra uppsatser. Bjärnum 2000.
- Takala, Martti, Lex Politica Dei-teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö. Historiallisia tutkimuksia 169. Tampere 1993.
- Talve, Ilmar, Suomen kansankulttuuri. Helsinki 1990.
- Taussi Sjöberg, Marja, Staten och tinget under 1600-talet. HT 1990: 2.
- Taussi Sjöberg, Marja, Rätten och kvinnorna: från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talet. Stockholm 1996.
- Thunander, Rudolf, Hovrätt i Funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699. Lund 1993.
- Toivanen, Pekka, Lappeenrannan kaupungin

- historia 1649–1743. Lappeenranta 1979.
- Tommila, Päiviö, Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo 1989.
- Utriainen, Terttu, Rikosoikeudellisen vastuun alkujuurilla. Helsinki 1985.
- Vanhanen, Tatu, Yhteiskuntatieteiden darwinilainen kritiikki. Teoksessa Ahmavaara, Yrjö & Vanhanen, Tatu (toim.), Geenien tulo yhteiskuntatieteeseen. Jyväskylä 2001.
- Vihola, Teppo, Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin. Historiallisia tutkimuksia 159. Jyväskylä 1991.
- Vilkuna, Asko, Das Verhalten der Finnen in "Heiligen" (pyhä) Situationen. Helsinki 1956.
- Vilkuna, Asko, Tavan takaa. Kansatieteellisiä tutkimuksia tapojemme historiasta. Jyväskylä 1989.
- Vilkuna, Kustaa, Rop, Finland. KLNLM XIV. Helsingfors 1969.
- Vilkuna, Kustaa, Heimo, heimokansa, heimokunta. Teoksessa Karjala – idän ja lännen silta. Kalevalaseuran vuosikirja 53. Vaasa 1973.
- Vilkuna, Kustaa, Aett, Finland. KLNLM XX. Helsingfors 1976.
- Vilkuna, Kustaa H.J., Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki & Pitkänen, Timo (toim.), Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. JHA 1. Jyväskylä 1995.
- Vilkuna, Kustaa, H.J., Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.), Siperiasta siirtoväkeen. Murrosajoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Jyväskylä 1996 (1996a).
- Vilkuna, Kustaa H.J., Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei pois pääsytä enää ole. Mielienheikkous, kehitysvammaisuus ja taruntavaara 18. vuosisadalla. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki & Pitkänen, Timo (toim.), Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. JHA 2. Jyväskylä 1996 (1996b).
- Vilkuna, Kustaa H.J., Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma: Unet ja persoonallisuus historiassa. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.), Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvarjijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet. JHA 3. Jyväskylä 1997.
- Vilkuna, Kustaa H.J., Herotes oli koira: humoristinen puhe rikoksena. Teoksessa Matikainen, Olli (toim.), Rikos historiassa. JHA 5. Jyväskylä 2000.
- Villstrand, Nils-Erik, Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679. Ekenäs 1992.
- Virrankoski, Pentti, Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. THA XXII. Turku 1970.
- Virtanen, E.A., Kansanomaisen ja hallinnollisen oikeuslaitoksen rajoilta. Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä 1933.
- Virtanen, E.A., Gäve, Finland. KLNLM V. Helsingfors 1960.
- Virtanen, E.A., Medgift, Finland. KLNLM XI. Helsingfors 1966.
- Voionmaa, Väinö, Suomen karjalaisen heimon historia. Porvoo 1969 (1915).
- Vuorela, Toivo, Suomalainen kansankulttuuri, Porvoo 1998 (1975).
- Vuorela, Toivo, Kansanperinteen sanakirja. Porvoo 1979.
- de Waardt, Hans, Ehrenhändel, Gewalt und Liminalität: ein Konzeptualisierungsvorschlag. Teoksessa Schreiner, Klaus & Schwerhoff, Gerd, Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Köln 1995.
- Wallén, Per-Edwin, Häänd. KLNLM VII. Helsingfors 1962.
- Wallén, Per-Edwin, Mansbot. KLNLM XI. Helsingfors 1966.
- Wallén, Per-Edwin, Voldtaegt, Sverige. KLNLM XX. Helsingfors 1976.
- Wallén, Per-Edwin, Aerekraenkelse, Sverige. KLNLM XX. Helsingfors 1976.
- Warpula, Kirsi, Honour Thy Father and Thy Mother. The Formation of Authority in seventeenth-century Sweden. Käsikirjoitus, painossa (2002).
- Wegert, Karl, Popular Culture, Crime and Social Control in 18th-Century Württemberg. Stuttgart 1994.
- Westermarck, Edward, The Origin and Development of the Moral Ideas. Vol I. London 1924 (1912).
- Westermarck, Edward, Blodshämnd bland marockanska berber. Acta Academiae Aboensis. Humaniora VII: 9. Åbo 1931.
- Winberg, Christer, Grenverket. Studier rörande jord, släktskapsystemet och ståndsprivilegier. Lund 1985.
- Winberg, Christer, Några anteckningar om historisk antropologi. HT 1988: 1.
- Wormald, Jenny, The Blood Feud in Early Modern Scotland. Teoksessa Bossy, John (ed.), Disputes and Settlements. Law and Human Relations in the West. Cambridge 1983.
- Wührer, Karl, Manhelgt. KLNLM XI. Helsingfors 1966.
- Ylikangas, Heikki, Väikvaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa. HARK 65. Loviisa 1971.
- Ylikangas, Heikki, Henkirikos keskiajan loppu ja uuden ajan alun Suomessa. Oikeustiede VIII: 1976 (1976a).
- Ylikangas, Heikki, Major Fluctuations in Crimes of Violence in Finland. SJH 1976 (1976b).
- Ylikangas, Heikki, Miksi oikeus muuttuu. Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana. Porvoo 1983.
- Ylikangas, Heikki, Mose lag grunden för västerlandets rätt? HTF 1988: 4 (1988a).

- Ylikangas, Heikki. Valta ja väkivalta keski- ja uuden ajan taitteen Suomessa. Juva 1988 (1988b).
- Ylikangas, Heikki. Ätten och våldet. Våldsbrott i Norden vid övergången till nya tiden. HTF 1994: 1.
- Ylikangas, Heikki, The Knife Fighters. Violent Crime in Southern Ostrobothnia 1790–1825. Jyväskylä 1998.
- Ylikangas, Heikki, Väkivallasta sana valtaan. Juva 1999.
- Ylikangas, Heikki, Aikansa rikos – historiallisen kehityksen valaisijana. Juva 2000.
- Ylikangas, Heikki, What Happened to Violence? An Analysis of the Development of Violence from Medieval Times to the Early Modern Era Based on Finnish Source Material. Teoksessa Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area. With a Foreword by Eric H. Monkkonen. Ohio State University Press 2001
- Ylikangas, Heikki & Johansen, Christian V. & Johansson Kenneth & Naess, Hans Eyvind, Family, State and Patterns of Criminality: Major Tendencies in the Work of the Courts, 1550–1850. Teoksessa Österberg & Sogner 2000.
- Ylönen, Aulikki, Entisaikaisia kirkkorauhan häiritsijöitä. Teoksessa Käräjäpukareita ja käräjäjuttuja. Historian Aitta X. Forssa 1945.
- Ylönen, Aulikki, Jääsken kihlakunnan historia I. Vuoteen 1700. Forssa 1957.
- Åström, Sven-Erik, Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia. Ekenäs 1978.
- Österberg, Eva, Våld och våldsmentalitet bland bönderna. Jämförande perspektiv på 1500- och 1600-talets Sverige. Scandia 1983: 49.
- Österberg, Eva, Våld och ära, böter och skam. Kriminalitet och straff i Sverige från medeltid till nutid. Teoksessa Åkerström, Malin (red.), Kriminalitet, kultur, kontroll. Fagernes 1996.
- Österberg, Eva & Sandmo, Erling, Introduction. Teoksessa Österberg & Sogner 2000.
- Österberg, Eva & Sogner, Sølvi (eds.), People Meet the Law. Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period. Otta 2000.

D HAKUTEOKSET JA KARTASTOT

- Jutikkala, Eino (toim.), Suomen historian kartasto. Porvoo 1959.
- Grimm, Jacob & Grimm, Wilhelm, Deutsches Wörterbuch XIV. Bandes I: 2. Leipzig 1960.
- Hellqvist, Elof, Svenskt etymologisk ordbok I–II. Stockholm 1980.
- Karjalan kielen sanakirja II, IV (KKS). Helsinki 1974; Vammala 1993.
- Suomen sanojen alkuperä 1–4. Etymologinen sanakirja (SSA). Helsinki 1992–2000.
- Svenska Akademiens ordbok. Band VIII, IX, XXVIII (SAOB). Lund 1926; 1928; 1981.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja II (VKS). Helsinki 1994.

■ Liitteet

Jääsken kihlakunnan (Jääsken ja Ruokolahden pitäjät) käräjillä vuosina 1549–1700 langetetut sakkotuomiot on luokiteltu suuntaa-antavasti seitsemään ryhmään. Taulukointi noudattaa ns. henkilöperiaatetta, jolloin yksikkönä on rikoksesta sakotettu henkilö (Taulukko 1).

Selvyyden ja vertailun vuoksi luokittelussa on seurattu Porvoon kihlakunnan 1600-luvun rikosrakenteen laatineen Seppo Aallon määrittelemiä periaatteita, jotka puolestaan ovat lähellä monien muiden tutkijoiden periaatteita sakkoluettelo- ja tuomiokirjamateriaalin luokittelemisessa:¹

- 1 Väkivalta (fyysinen väkivalta: tapot, pahoinpitelyt, vahinkosurmat jne.)
- 2 Kunnianloukkaukset (herjaukset ja solvaukset, väärät syytökset)
- 3 Siveysrikkomukset (huoruus, salavuoteus yms.)
- 4 Omaisuusrikkomukset (varkaus, väkivaltainen nautinta, ilkivalta jne.)
- 5 Velvollisuusrikkomukset (teiden- ja siltojen rakennusvelvollisuus tms.)
- 6 Haasteen laiminlyönti (asianomainen ei saavu vastaamaan asiastaan)
- 7 Muut (aiempien tuomioiden rikkominen, sapattirikokset jne.)

Vertailun vuoksi Jääsken kihlakunnan 1600-luvun tuomiokirjojen sisältö on luokiteltu myös tapausperiaatteen mukaisesti, jolloin yksikkönä on käräjillä käsitelty tapaus, ”juttu” (Taulukko 2). Velvollisuusrikkomusten suhteellinen osuus jää vähäiseksi, sillä edellä mainitut kollektiiviset sakotukset on laskettu yhdeksi jutuksi. Tapaustarkastelussa mukaan tulevat myös ne rikokset, joissa tuomio on ollut muu kuin sakko. Riita-asiat koostuvat pääasiassa maa- ja nautintakiistoista sekä velka- ja perintöasioista. Jaottelu on ymmärrettävä suuntaa-antavana: jos tapauksessa on piirteitä useista eri tapausryhmistä, on luokittelu tehty painavimmaksi tulkitun tapauspiirteen (”pääsyytteen”) perusteella. Esimerkiksi nautintakiistoissa raja ”rikoksen” ja riita-asian välillä oli usein epäselvä, ja oikeudelliset luokittelut ”rikos- ja siviiliasioihin” ovatkin myöhempää perua. ”Omaisuusrikkoksiksi” on luettu tapaukset, joiden lopputuloksena oli langettava tuomio (sakot tai korvaukset). Ajallisista kehityspiirteistä on varottava tekemästä pitkälle meneviä johtopäätöksiä, sillä tuomiokirjoja ei ole perusteltua olettaa kirjaamistavaltaan täysin yhtenäiseksi. Yksi virhelähde luokittelussa ovat myös useampaan kertaan käsitellyt tapaukset, joita ei työekonomisista syistä ole aiheen kannalta vähemmän tärkeiden maariitojen yms. osalta yritettykään erotella. Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun ja saadun kokonaiskuvan kannalta tällä seikalla ei kuitenkaan ole merkitystä.²

1 Rikosrakenteesta tutkimusvälineenä tarkemmin ks. Ylikangas 1971, s. 92–100; Sundin 1992, s. 18–27; Aalto 1996, s. 38–63. Kvantitatiivisesti kartoittavan ”esimodernin” ajan rikoshistorian tutkimussuuntauksen laajamittaisimman tutkimuksen pohjoismaissa on laatinut Jan Sundin (1992). Suomessa 1500–1600-luvun suomalaisen sakkoluettelo- ja tuomiokirjamateriaalin lähdekiittisiä ongelmia määrällisen tarkastelun kannalta ovat pohtineet erityisesti Heikki Ylikangas (1971, s. 118–131), Seppo Aalto (1994, s. 26–50) ja Petri Karonen (1998, s. 220–225). Tässä tutkimuksessa tehdyt havainnot itäsuomalaisesta aineistosta ovat näiltä osin samansuuntaisia edellä mainittujen tutkijoiden käsityksien kanssa.

2 Vrt. Letto-Vanamo 1995, s. 5.

Luokitteluperiaatteet ovat pääosin samat kuin edellä:

- 1 Väkivalta (vrt. edellä, lisäksi lähinnä lapsenmurha ja itsemurha)
- 2 Kunnia
- 3 Siveys
- 4 Omaisuus (varkaudet, väkivaltainen nautinta, vahingonteot)
- 5 Velvollisuus
- 6 Riita-asiat (rajat, kaski, niitty, pelto, kalavedet, velka, perintö tms.)
- 7 Muut (vrt. edellä, lisäksi mm. taikuus- ja noituussyytökset, hallintoasiat, paloapu jne.)

Taulukko 1: Rikoksista sakotetut Jääsken kihlakunnassa 1549–1700 (”rikosrakenne”)

Vuosi	Väktiv.	Kun.	Siv.	Om.	Velv.	Haaste	Muut	Yht.
1549	56	3	0	13	110	79	0	261
1550	91	8	0	20	63	80	1	263
1551	42	1	0	54	6	44	2	149
1552	70	1	0	4	402	86	0	563
1553	54	1	1	20	68	32	4	180
1554	88	2	0	23	130	36	9	288
1555	30	0	0	16	49	45	19	159
1556	15	0	0	4	5	35	0	59
1557	56	0	0	14	17	72	0	159
1558	49	1	0	22	365	68	3	508
1559	56	1	1	39	28	77	9	211
1560	74	1	1	36	78	27	13	230
1561	35	1	0	23	56	50	4	169
1562	50	1	0	24	209	75	63	422
1563	42	0	0	50	47	119	5	263
1564	49	7	0	35	130	35	12	268
1565	35	0	1	7	158	34	9	244
1566	16	0	1	14	20	15	19	85
1567	40	2	0	4	55	21	8	130
1568	32	0	0	8	3	19	0	62
1569	39	1	0	21	9	11	2	83
1570	35	0	0	3	10	6	4	58
1571	24	1	0	11	9	14	0	59
1572								
1573	39	0	0	9	0	0	1	49
1574	20	0	0	6	1	0	0	27
1575	32	1	0	7	24	10	8	82
1576	26	0	0	6	8	11	0	51
1577	22	0	0	3	1	0	0	26
1578	12	0	0	4	4	9	0	29
1579	16	0	0	0	2	26	1	45
1580	16	1	0	4	8	5	0	34
1581	5	1	0	3	1	21	1	32
1582	5	0	0	4	2	12	0	23
1583	7	0	1	4	15	3	1	31
1584	18	0	2	9	3	4	2	38
1585	6	1	0	9	12	6	30	64
1586	8	0	0	3	37	8	1	57
1587	14	0	0	15	2	0	20	51

1588	1	0	5	0	0	1	0	7
1589	4	0	2	6	0	3	1	16
1590	0	0	0	1	0	0	0	1
1591	3	0	0	1	0	0	0	4
1592	5	0	0	16	43	0	1	65
1593	6	0	0	4	0	1	0	11
1594	2	0	0	2	0	0	0	4
1595	10	0	0	4	0	3	0	17
1596	2	0	0	0	16	1	5	24
1597	12	0	0	0	0	14	1	27
1598	26	2	2	5	3	3	6	47
1599								
1600	2	0	0	0	0	0	0	2
1601	4	0	0	6	0	6	0	16
1602								
1603	0	0	1	0	8	2	0	11
1604								
1605								
1606	7	1	0	4	1	3	1	17
1607	3	0	0	0	0	2	0	5
1608								
1609								
1610	4	0	0	0	4	2	1	11
1611	1	0	0	0	1	3	4	9
1612								
1613								
1614								
1615								
1616								
1617								
1618								
1619	1	0	0	1	0	13	0	15
1620	2	0	1	3	0	18	3	27
1621	0	0	0	4	0	4	1	9
1622	1	0	0	1	1	10	0	13
1623	4	0	0	4	0	12	1	21
1624	2	1	1	7	0	25	0	36
1625	3	0	2	3	11	31	0	50
1626	6	3	0	4	29	20	2	64
1627								
1628	2	0	0	2	66	0	1	71
1629	6	0	0	3	5	7	0	21
1630	7	0	1	11	55	14	3	91
1631	5	3	1	1	0	4	3	17
1632	2	0	0	26	1	1	1	31
1633	0	0	0	0	0	0	0	0
1634	0	0	0	0	8	1	0	9
1635	3	0	0	0	26	8	0	37
1636	2	0	0	1	2	0	1	6
1637	1	1	1	2	0	3	1	9
1638	1	0	0	2	0	6	0	9
1639	2	0	0	0	1	6	0	9
1640	3	0	0	2	29	0	0	34
1641	0	2	1	2	19	4	0	28

1642	1	0	0	3	0	5	3	12
1643	6	0	1	2	0	8	2	19
1644	4	0	1	3	21	8	1	38
1645	4	0	0	6	0	14	3	27
1646	8	1	2	4	2	23	1	41
1647	10	3	1	4	0	28	2	48
1648	3	0	0	10	0	24	0	37
1649	3	4	0	6	0	16	4	33
1650	3	1	0	7	3	9	0	23
1651	4	3	2	1	3	14	1	28
1652	16	5	1	5	83	23	5	138
1653	6	4	0	5	5	18	0	38
1654	14	11	3	8	100	16	7	159
1655	2	2	0	1	0	9	0	14
1656	1	0	0	2	0	7	0	10
1657	4	0	0	2	1	11	2	20
1658	3	2	2	4	50	17	1	79
1659	4	2	2	13	0	13	2	36
1660	7	2	6	2	0	5	8	30
1661	1	3	2	3	55	3	1	68
1662	6	0	7	13	0	11	8	45
1663	3	2	2	12	80	16	4	119
1664	11	4	5	11	22	8	2	63
1665	14	5	3	7	0	12	4	45
1666	5	3	4	22	240	15	11	300
1667	4	9	2	20	114	12	6	167
1668	3	3	1	8	2	7	2	26
1669	1	3	3	4	25	15	2	53
1670	5	1	5	16	8	8	4	47
1671								
1672	6	4	0	15	0	10	6	41
1673	6	6	0	13	144	10	4	183
1674	7	7	3	14	22	7	5	65
1675	4	2	4	10	27	29	4	80
1676								
1677	2	0	0	5	0	15	1	23
1678	2	4	1	4	151	11	0	173
1679	5	2	3	5	132	16	0	163
1680	4	1	1	4	30	7	0	47
1681	2	1	4	4	0	7	2	20
1682	2	0	3	4	0	20	0	29
1683	2	2	4	5	0	29	1	43
1684	9	3	1	8	0	21	5	47
1685	10	3	8	18	18	26	5	88
1686	6	2	5	6	93	22	14	148
1687	3	0	6	6	4	22	3	44
1688	5	1	6	5	0	12	2	31
1689	6	1	2	2	0	10	2	23
1690	5	0	1	1	1	12	0	20
1691	0	0	1	0	0	2	0	3
1692								
1693	3	2	4	10	0	2	1	22
1694								
1695								

1696	3	0	2	2	3	2	0	12
1697	1	0	1	10	0	0	4	16
1698	1	2	4	2	2	1	2	14
1699	1	1	6	2	0	3	3	16
1700	1	0	2	0	82	2	2	89
Yht.	1534	166	158	1040	4081	2114	455	9548

Taulukko 2: Jääsken kihlakunnan käräjillä käsitellyt tapaukset ("jutturakenne")

Vuosi	Väktiv.	Kun.	Siv.	Om.	Velv.	Riita	Muut	Yht.
1623	3	0	0	8	0	19	1	31
1624	5	2	1	7	0	14	1	30
1625	3	0	2	4	1	14	1	25
1626	7	3	0	2	2	16	5	35
1627								
1628	2	0	0	2	2	7	1	14
1629	8	0	0	3	2	8	2	23
1630	5	0	1	11	5	25	4	50
1631	5	3	1	1	0	21	4	35
1632	2	0	0	6	1	51	3	63
1633	1	0	0	4	0	44	3	52
1634	0	0	0	3	1	35	0	39
1635	2	0	0	0	2	26	2	32
1636	3	0	0	2	2	37	1	45
1637	1	1	1	2	0	33	1	39
1638	2	0	0	9	0	41	1	53
1639	3	0	0	4	1	42	0	50
1640	5	0	0	3	1	36	2	47
1641	0	2	2	3	3	23	3	36
1642	2	0	0	6	0	24	3	35
1643	7	0	1	2	0	50	8	68
1644	4	0	1	6	3	67	10	91
1645	4	1	0	9	1	63	11	89
1646	7	1	2	9	2	79	4	104
1647	9	3	2	6	1	63	8	92
1648	4	1	2	10	0	48	11	76
1649	4	4	0	17	0	85	9	119
1650	2	1	0	7	1	64	1	76
1651	4	3	2	3	3	32	3	50
1652	17	5	1	8	4	64	5	104
1653	6	5	0	7	3	56	1	78
1654	13	11	3	13	4	84	14	142
1655	1	2	0	1	2	29	2	37
1656	1	0	0	3	0	8	0	12
1657	5	0	0	5	3	57	6	76
1658	6	3	2	7	4	64	5	91
1659	5	2	2	16	1	71	6	103
1660	11	2	8	6	0	132	21	180
1661	5	3	4	7	5	99	15	138
1662	7	0	8	19	2	127	33	196
1663	5	2	6	26	4	133	24	200

1664	13	4	6	21	2	150	12	208
1665	13	5	2	16	1	119	13	169
1666	7	3	6	26	5	120	18	185
1667	4	9	2	25	10	124	13	187
1668	4	5	5	16	2	118	9	159
1669	4	3	6	10	1	81	6	111
1670	5	1	2	18	1	86	15	128
1671								
1672	10	5	3	20	0	59	11	110
1673	7	7	3	17	8	94	12	148
1674	6	7	4	15	2	99	10	143
1675	8	2	5	14	2	109	10	150
1676								
1677								
1678	3	3	2	5	3	72	6	94
1679	5	2	6	8	4	65	5	95
1680	5	2	1	5	1	34	5	53
1681	3	1	6	9	1	90	6	116
1682	3	0	4	4	1	51	3	66
1683	2	2	5	7	0	79	8	103
1684	12	2	2	8	0	66	11	101
1685	11	4	13	17	2	104	16	167
1686	5	1	5	9	2	55	11	88
1687	4	0	6	7	1	58	7	83
1688	6	1	11	11	2	75	10	116
1689	8	1	4	8	0	107	16	144
1690	13	0	4	5	1	92	13	128
1691	2	2	3	0	0	17	2	26
1692								
1693	7	2	4	11	1	45	7	77
1694								
1695								
1696	4	0	2	3	2	22	5	38
1697	1	0	1	7	0	22	6	37
1698	1	1	3	6	1	38	6	56
1699	3	2	7	4	0	30	2	48
1700	1	0	3	0	2	26	2	34
Yht.	366	137	188	599	124	4299	511	6224

Taulukkojen lähteet: Voudintilien sakkoluettelot 1549–1622 (Karjala, ES 857–933), Läänintilien sakkoluettelo (Viipurin ja Savonlinnan lääni: KA 8683); Renovoidut tuomiokirjat 1623–1700, Jääsken kihlakunta (KA jj: ES 1832–1842).

Recovering Blood: Violence and Community in the Age of Transition

The Case of Eastern Finland from the Middle Ages until 1700

I. Violence as an Historical Problem

The Finnish word for violence, *väkivalta*, is derived from *väki* which in Finnish folklore refers to “magical power”, similar to the famous Polynesian word *mana*. The word *valta* is of Scandinavian origin also meaning “power”. In contemporary Finnish *väkivalta* is used in a negative sense, referring to the often physical use of power, but as a research concept *väkivalta* also has a double connotation: “legitimate” and “illegitimate” use of power.

The aim of this study is to examine the definitions of legitimate and illegitimate violence and changing attitudes toward the use of physical violence in early modern Finland (1500–1700). The main argument is that the early modern state building process gradually rearranged the Finnish community’s general world-view, or “how the world works”. The state formation was partly responsible for the reduced use of violence as a tool for resolving conflicts, abandoning old rituals of violence and the diminishing role of the local community in the judicial practice. The main task of this study is not to explain the ultimate reasons for violent behaviour, the state formation process or the “judicial revolution”, but how these processes manifested themselves in people’s everyday thoughts and actions.

The idea to study the connections between violence and mentalities is, of course, not a new one. In 1949, Finnish historian Pentti Renvall published his study “Finnish 16th Century Man in the Light of his Conceptions of Justice”. Many themes already analyzed by Renvall resemble the ones revisited in this study: the relation between the individual and the community, the “affective” behaviour of the early modern people, their world-view and their concepts of truth and honour. Although Renvall relied on the older psychological ideas of the “primitive mind”, later refuted by cognitive psychology and anthropology, his careful study still offers much food for thought. Later, Renvall’s disciple Heikki Ylikangas tried a different method to study the same source material in his important work “Motivational Background of the Violent Crime in 16th Century Finland” (1971), in which Ylikangas applied statistical methods to the bailiff’s ledgers of fines, a method which later became a standard one in the study of historical criminology of the “pre-statistical” era.

Heikki Ylikangas has been one of the many advocates connecting the phenomenon of changing notions of violence and the early modern state formation process. There are many variations on this theme. This study undoubtedly belongs to this tradition. Since the 1980’s, discussions on early modern violence have been strongly influenced by Norbert Elias’s civilization

theory and his efforts to combine social and psychological changes with the state formation process in the early modern European society. It should, however, be noted that choosing the state formation as a vantage point does not imply that it is considered a “black box” explaining everything. An ambitious effort to explain the decrease of early modern violence beyond the state formation process was made by Arne Jarrick and Johan Söderberg in their project on “spontaneous civilization” in the history of the city of Stockholm. Therein they found an explanation for the pacification of society within the changing economic structures of Swedish society.

The study of violence inevitably requires a cross-disciplined approach, but the explanatory models borrowed from anthropology, biology, psychology and sociology should be based on the primary sources. This has not always been the case. Ambiguous concepts of man and society have easily led to misplaced, sometimes politically biased debates on “nature and nurture” in explaining violence. In order to clarify the division of labour and to define the subject of this study, a simplified model of the relation between violence and historical change is put forward, which favours the Holistic Ontology of Man by Finnish philosopher Lauri Rauhala and the Structurationist Research Paradigm of Social History by Christoffer Lloyd. The emphasis of this study is on the often slowly changing mentalities which are the underlying phenomena in the deep structures of the culture.

The idea of blood revenge or “recovering blood” as the early modern Finns put it, is an illustrative case. The practice of blood revenge in the early modern context is inseparable from the biological origins of man (as, for example, evolutionary psychology stresses), environmental factors (local economic and social structures) or conscious acts of people and groups (e.g. those working against the use of private blood feud); nor are the early modern ideas of the blood feud simply reduced to the factors mentioned above.

Many themes analyzed in the studies by, for example, Robert Muchembled and Erling Sandmo, on early modern violence as a cultural phenomenon; are parallel to this study. Two other main inspirations for this study, are anthropologist Mary Douglas’s ideas on how cognitive processes are dependent on the structure of the social institutions, and Anton Blok’s studies on violence and honour of the mafia. The basic framework bringing together the four main themes, the transition in the margins of the community, honour, truth and expiating or reconciling homicide, can be summarized as follows:

	Kin Society	Theocratic society
<i>Symbol</i>	Body	Body
<i>Territory</i>	Tribal	State/Community of the Faithful
<i>Relation to God/gods</i>	Reciprocity	Obedience/faith
<i>The man’s lot</i>	Kin	Rank
<i>Truth</i>	Community	God/Court

The previous scheme of the overlapping ideas on “kin society” and “theocratic society” is applied in interpreting the changing meanings of violence. In the age of transition the question of violence could be put in partly the same and partly different terms:

	Kin Society	Theocratic society
<i>Symbol</i>	Blood	Blood
<i>Interpretation</i>	Violating the “holy brotherhood”	Crime/sin
<i>Explanation</i>	Enemies	“Plot of the devil”
<i>Confronting offence</i>	Blood revenge	Punishment
<i>Guardians of morals</i>	Kin/ the deceased	Authorities/ God
<i>Expiating/reconciling</i>	Rite of passage	Rite of passage

In studying early modern violence much emphasis has been placed on efforts to define the long-term quantitative trends in criminality and homicide. Although this study takes a slightly different path, the quantitative analysis is a useful tool in putting the phenomena into context. The series of fines in the bailiff’s accounts are preserved in Finland from the 1540’s onwards, and the court records exist in an almost unbroken series beginning from the 1620’s. In one case study, the court proceedings in the Jääski Judicial district, comprising the parishes of Jääski and Ruokolahti, were studied more closely for the period 1549 to 1700 (see the Appendix) Jääski represents a typical eastern Finnish rural area which had an economic structure based mainly on “beat and burn” cultivation. The exact demographic trends are difficult to define, but according to the fiscal sources approximately 5,000–6,000 inhabitants lived in the area in the 16th and 17th centuries. Due to almost continuous warfare, from 1580 to 1620 the figures are incomplete. The main trend of the period was the radical decrease in the number of petty violent crimes, “three mark bruises”, dealt with by the courts. The result is not surprising since the same tendency has been noted by several scholars who studied the bailiff’s ledger of fines in other counties in Finland. In this study the much discussed decrease in violence is interpreted as an outcome of the diminished significance of self-help violence as a tool for conflict resolution. What can also be established is the importance of traditional public rituals connected to the use of physical violence declined concomitantly. The tendency was similar in 17th century Norway, as Erling Sandmo has shown. In the 16th century there were many violent conflicts concerning land and water; the analysis of the 17th century court records shows that fierce land and water disputes were still very common but self-help was more rarely used, let alone brought into court. The result gives strong support to the view that the trend in conflict resolution went from violence to litigation. The gradual formation of a strong State authority and the formalization of the judicial praxis was certainly one of the main reasons behind this development,

as Heikki Ylikangas has stated. Dealing with ritual fights and thereby restoring the honour of the parties in conflict lost its meaning in the public records of the courts, which were losing their communitarian nature. The decrease in grievous violence such as homicide, however, remains less clear. The source material for homicide is incomplete and for several reasons any valid homicide rate – a problematic and easily over-emphasized indicator in the current study of historical criminology – is impossible to estimate. The Turku Court of Appeals was established in 1623 and it became the central forum for the judicial treatment of serious crime in Finland. Unfortunately the minutes of this court were almost completely destroyed in the great fire of Turku in 1827.

Despite the incomplete material on homicide, some general conclusions can be drawn. Universally homicide is predominantly a male phenomenon. Out of a sample of 138 eastern Finnish homicide cases or charges of homicide mentioned in the court records between the years of 1623–1685, in only 3 per cent of the cases the perpetrators were women and in 7 per cent of the cases the victims were women. (Infanticide is not included in this study). Another important feature to notice is the relatively low amount (6 per cent) of close relatives among the parties involved in the homicide cases – even if the household is defined in the general sense which includes servants. Anu Koski-virta studied homicide in roughly the same areas during the 18th century (1748–1808) and found the corresponding rates significantly higher: 12 per cent of the perpetrators were women; 21 per cent of the victims were women; one third of the cases were inside the “family”. The development toward the modern pattern of homicide – the amount of close relatives relatively high – indicates that it was the significance of violence as a tool for “external” conflict resolution that decreased during the early modern period. Although the exact occupation of the perpetrators is not always easy to ascertain the numbers for nobles and soldiers are probably underestimated (cases of these groups could be dealt with directly in military courts or in the Court of Appeals). All the groups of the society from priests to vagrants were involved. The early modern violence was by no means a phenomenon of the “lower classes” only.

Approximately one half of the eastern Finnish homicide cases originated in public, spontaneous quarrels between drunken, socially equal men sitting in a tavern or at other social gatherings. As criminologists have noted worldwide, the motives for violence in these conflicts often seemed to be insignificant. In the remaining cases the role of alcohol was less clear, but 40 per cent were due to different moral conflicts like land or fishing water disputes, or arguments on debts, etc. and 10 per cent were conflicts with authorities and violent robberies, most of which were due to restlessness in the border province of Käkisalmi. The 17th century Finnish homicide was mostly spontaneous in nature: premeditated murders were quite uncommon. The position of the perpetrators (arrested, Letter of Safety, ransoms or escaped) in the district courts is worth noting, since the number of escapes indicate that prisoner control by the State authorities was still ineffective. This was especially true in the border province of Käkisalmi where half of the perpetrators managed to escape, and in homicide cases the judicial process often became long-drawn-out and difficult. The weakening of

old customs and the tightening grip of the State over the courts can be seen in the diminishing role of “kin” as plaintiff. Public prosecution became more general at the end of the 17th century.

II. Blood, Kin and the Community

The Finnish title of the study, *Verenperijät*, implies a double meaning. *Perintö* means both “heritage” and “heredity”, but the verb *periä* also refers to the act of collecting a debt. This is why the idea of the blood revenge in Finnish popular culture was represented in the way one peasant put it in Ilomantsi in 1695: *Minä menin veljeni verta perimään* (“I went to recover my brother’s blood”). Parallel societal ideas on “recovering blood” were also an important argument in judicial life and in the writings of religious authors of the 16th and 17th century. Authorities spoke a language that was understood by the whole society; the argument was the same although the political message was different.

The overlap of the early modern mentalities was manifested in a homicide case heard by the Leppävirta District court in 1644. In a fight a man was stabbed with a knife and he shouted to his son: “The murderer ate me, hit back now!”. The son killed the assailant and fled the country, returning two years later to stand trial. In court the son denied that his father directly provoked him to take the revenge. According to him, his father had only been worried that nobody would “recover his blood”. He wanted to emphasize to the court that the motive was not blood revenge: the ultimate reason for the deed was the “evil spirit” which had led him to “madness”. Bargaining for the customary monetary compensations had already taken place between the killer and the relatives of the victim. In court the brothers of the victim made a wise statement that they were, in every case, “subjected to God and the Swedish law”.

The exercise of blood revenge had probably lost its judicial significance in Finland during the Middle Ages: blood-shedding in the eyes of the authorities of the 17th century included the duels of the soldiers and nobility, which seemed to be a more serious concern. The explicit motives of “recovering the blood” were, however, still well-known in the 17th century, which raises the question of the role of kin. In Nordic scholarly discussions there has been a tendency to label the earlier theories of kin solidarity in pre-state Nordic society (*ättesamhället*) as a myth created by 19th century evolutionary thought. Evolutionary theory outlining the development from patrilineal clans to modern nuclear families in Finnish cultural history was represented in great style by Väinö Voionmaa in 1915, and his view has remained unchallenged in Finnish historiography ever since. It is impossible in this study to take any stand on the question of the possible existence of patrilineal clans in very distant history, but the question of the concept of “kin” is worth discussing. In general the role of kinship should not be underestimated. The well-known proverb “blood is thicker than water”, *veri vetä sakeampaa*, was not pure rhetoric in the early modern world. The concepts should be clarified. The Finnish word *suku* (kin) has a broader meaning in contemporary usage than it had in the early modern period when

suku referred to blood-relatives and the word *heimo* referred to affinities. If the concept of *suku* is used in the general, modern sense of the word, the abstract and practical aspects of the early modern kin should be differentiated. In the world of kin society, heredity formed the basis for an individual's place in the social system. Quite fittingly, the Finnish word *kunnia* (honour) is derived from the Germanic root originally meaning "kin". It was the duty of the blood-relatives, *suku*, to recover the blood and restore the social system. *Suku* was, however, more of an abstract category actualizing in specific situations (homicide, marriage) than a permanent social organization based on "kin solidarity". In the practical sense of the word, one's "kin" was a network based on blood-relatives, affinities and ritual kinship, *ystävyyys* (friendship). The symbolic value of the basic kin relationships ("dear brother", "dear father", "dear mother", "dear son") was high among the common people and can also be seen in the rhetoric of the 17th nobility in their efforts in distinguishing themselves from one another's estates.

Before the age of Christianity and the rule of the Swedish Crown, the Finnish tribes had been organized in territorial communities based on kinship and common religion. In the middle of the 16th century, the leading Finnish reformer Mikael Agricola criticized the Catholic church of its incapability to fight against the worship of old pagan gods and the dead. In the 17th century the idea of territorial community and religion was still to be seen. One example of this was illustrated in the relationship between the Lutheran Finnish settlers and the Greek-Orthodox Karelians in the province of Käkisalmi. Once one woman who had converted to Greek-Orthodox because of marriage was reminded of her liminal position: "In the other world there is a wall between the Finns and Russians (Finnish-speaking Greek-Orthodox Karelians) and you are accepted on neither side". The common idea of religion as territorial, the "other world" as a continuum of "this world" and the relation to God as a reciprocal relationship, managed with sacrifices, bothered the early modern reformers. According to them "God's word" was not bound to social borderlines. The relation to God and the "Community of the Faithful" should be based on internal commitment.

The inseparable connection between kin, religion, justice and violence in medieval and the early modern world was best characterized by a nobleman. At a wedding party he shot and killed another nobleman, who had been fighting with his friend and is reported to have said: "Our Lord's death shall have mercy on you that have hit my brother's fingers so that they became bloody"! The death of Christ became the expiator of one's sins and a metaphorical substitute for the sacrifice, no longer making blood revenge necessary by the relatives. God became the ultimate avenger and the Crown had the right to "recover the blood". Indeed, in some cases the demands of the plaintiff for death penalty for the perpetrator can be described as "official blood revenge".

One of the most important keys in understanding medieval and early modern moral relationships is certainly the proverb *Ei vettä vihalla juoda eikä kaljaa kateudella*: "The water is not drunk with hatred nor the beer with envy". Moral relationships were very much about the division between the categories "friend" and "enemy". The division of the insiders and outsiders of the

community remained a central idea for the formation of social control and moral relationships in the theocratic society of the 17th century as well. In discussing “sinners”, for example, Bishop Erik Sorolainen set forth in his influential “Postilla” (1625) both the ideas of the expulsion of “the polluted” from the community and the more modern idea of the possibility of the internal “healing” of the sinners.

It is important to gather the different variations of the same theme, for instance how the public judging of the moral relationships took place at, for example, religious festivals, workingparties (*talkoot*), weddings and tavern gatherings (*rahaoluet*, literally “money beer”). In the “beer bench” the “holy community” was present, and the line between war and friendship was very narrow. It was not appropriate to rekindle one’s old quarrels while sitting in a beer bench. In public situations the affronts were considered especially serious and sometimes led to fatal escalation of the conflict. One of the most striking examples illustrating the logic of the beer bench was a case where an officer shot the local bailiff’s scribe in Jääski in 1661. The officer had a receipt stating he was due some money from the Crown for his expenses. The scribe did not deny the claim: “Your receipt is good, let God give you the money”. The men ate together with the others present, but an argument began when the men had different opinions on the time the officer should receive his money. The officer threatened the scribe with his gun and the scribe tried to keep the peace, saying: “Let us sing a hymn”. Despite this, the argument continued and suddenly, the officer’s receipt was “no good” for the scribe. Actually, according to him, the officer could “wipe his ass” with his receipt. The officer shot the scribe in the head, although he assured everyone that what had happened had been an accident.

In eastern Finland the cannibalistic metaphor of “eating” conceptualized illegitimate violence. The idea was crystallized by a peasant Petter Vääntinen, a victim of a stabbing in 1691. He had shouted: *Jo söi pyövelin ruoka!* (“That executioner’s food, he ate me!”) “Executioners food” became a popular abusive expression in the latter part of the 17th century. “You don’t eat those you eat with”, as anthropologists have noted. The late 17th century discussion on the social position of the executioner was characteristic of the impact of the state formation process in changing the ideas of the margins of the community. Traditionally executioners were excluded from the community. King Charles XII, however, concluded in 1699 that as an important official of the Crown the executioner could not be considered dishonourable.

Besides the beer bench, the two other central arenas of commutary interaction, the church and the local court (*käräjät*), should also be analyzed as beer benches, where “taking part” and judging the state of the moral relationships was essential. The parallel might sound unorthodox, for in literature there are plenty of examples of early modern officials and churchmen fighting against drinking at the courtyards of the church and the courts. According to this view put forth by the authorities and many a later scholar, the church and the court were about order, the beer bench about endless brawls. However, the 17th century formalization of the justice system and the “golden

age” of church discipline should be seen as highlighting the process of differentiation, in which the ecclesiastical and judicial institutions became increasingly separate from the local community. The former development has been exhaustively analyzed in literature on the early modern “judicial revolution”, the latter was, for example, already addressed by the Finnish historian Gunnar Suolahti in his classic work on early modern Finnish priesthood (1919). The question of the right to take part in communion was discussed for a long time more in terms of the person’s social status and moral standing in the community than in terms of his internal commitment. Similarly, at court the fact that the parties drank or had eaten together after the conflict was considered an important testimony, especially, for example, in judging the question of guilt in cases of alleged homicide.

III. Sacred Honour

Finnish anthropologists Asko Vilkuna and Veikko Anttonen, among others, have analyzed in detail the concept of *pyhä* (sacred), conceptualizing the crossings of bodily, territorial and moral boundaries in the Finnish folk tradition. The current study suggests that these aspects of *pyhä* were central for the understanding of the logic of the pre-state conflict resolution as well. The logic of *pyhä* was still in force in the more remote areas. In 1695 a man was knocked unconscious at the traditional spring festival of the Karelians in Ilo-mantsi. Panhila Pirtanoff, the brother of the victim, was drunk, and thinking that his brother would die, went after the perpetrator, Panko Hilipoff, in order to “recover blood”. Panko entrenched himself in his house, and was thereby protected by “home peace”. His argument was based on the well-known proverb: *Oma koto, oma linna!* (literally “Own house, own castle”, “My home is my castle.”). He also tried to calm the feelings of the avenger, considering Panhila as a *kunniallinen mies* (“honourable man”) and *pyhä veli* (“holy brother”). The avenger respected the “home peace”, but after Panko came out a fight emerged and Panhila Pirtanoff was killed. The perpetrator fled to Russia.

Pyhä veljeys was a central concept in defining the idea of the moral relationship and it referred to the ideas of the kin discussed above. The concept was similar to that of Scandinavian *manhelgt*; in the medieval provincial laws of Sweden, the chapter on *manhelgt* included affronts to persons, to honour and on property. Another central concept was that of *onni*, a close Scandinavian equivalent being *mannheill*. In contemporary usage *onni* (luck) is something good or bad happening casually, but in the Finnish folk tradition *onni* referred to one’s “part” in the social system. Thus, the act of violence was an affront to the kin and social order, as well as a threat to the individual’s position in the social system. The presence of the sacred is why the use of physical violence was very ritualized. The same was true in the judicial system of the early modern state; the central categories of society had to be maintained by ritualized force.

The notions of *pyhä* were closely linked to *kunnia* (honour). The concept of honour has been much discussed in the literature and viewed as the value of the

person in his own eyes or in the eyes of his community (Julian Pitt-Rivers), as a right (Frank Henderson Stewart) or as symbolic capital (Pierre Bourdieu). In general, *kunnia* can be seen as a boundary concept between nature and culture, order and disorder: it refers to the ability of the individual or group to keep the community's social ideals according to one's role in the social system. The bodily representation of honour concentrated on the head: "Where do I put my hat, if I lose my head", stated one priest when he was sentenced to death at the Pälkjärvi court in 1669. The message was clear: you can take my head, but you cannot take away my honour.

The honour was very much about one's legitimate status in the community, and many violent affronts can be described as conflicts of honour. The themes of the most common abuse in these conflicts can be divided into six groups:

1. Crime: thief, whore, murderer, traitor
2. Social status: dishonest professions (executioner), unclean heredity (*verivituipoika*, "son of a bloody cunt")
3. Animals and "non-humanity": dog, toad, etc.
4. Gender roles: offending men was often connected to the animal nature and femininity: *hunsvotti* (of a German origin, literally "dog's cunt"), *sikavittu* ("pig's cunt"), "kissing a mare"
5. Stigmatizing and isolating diseases (epileptics, leprosy)
6. Personal features (nicknames, physical appearance of the person)

The question of gender should also be included in the analysis of the terms sacred, honour and violence. The early modern Finnish culture was infiltrated by a strong masculine ethos, in which the *väiki* ("magical power") and ability to defend against affronts were considered essential. One of the most popular abuses towards men was *kelmi* ("rogue", originally derived from the German word meaning "corpse"). In practical use *kelmi* was a close parallel to ancient Scandinavian *niding*; both words carried various meanings of unmanliness and cowardly behaviour. The "whole man" was considered as a symbol of the community; a man could be abused as *huora* (whore), but a woman could never be called *kelmi* (rogue). Although the masculine violence of "honour" was common and during the 17th century took new forms like the violence of the soldiers and the duels by the nobles, a certain change occurred. The attitudes in the courts toward self-help violence were not as favourable as they had been in the previous century, which is seen in the negative statements by the lay members concerning notoriously violent persons. The right to use violence in self-defence or against verbal affronts was no longer considered a self-evident right or a duty in the 17th century District courts. It was, for example, discussed whether the perpetrator pleading self-defence could have avoided the use of violence by escaping – a pattern of behaviour earlier considered dishonest. The statistical analysis also suggests that ritual violence causing single bruises, blows to the mouth or ears, dragging by the hair or beard in public lost meaning in the 17th century courts. As Seppo Aalto noted, according to the medieval code of law the inflation of the fines assessed contributed to this development as well.

The formation of the Society of the Estates of the 17th Century was designed to legitimizing the hierarchies. The nature of the hierarchical relationships and overlapping communities is illustrated in a conflict between a noble captain and peasant corporal. In 1660 in Mäntyharju Captain von Gerten and Corporal Vanonen were having a meal with the local peasants. A friendly situation was interrupted when the drunken corporal began to accuse one of the peasants of hiding escaped soldiers, which was illegal. The peasant accused the corporal of lying like *kelmi*. The captain considered the behaviour of his corporal offending, asked him if “he had not made a man” out of him and demanded his “dear son” to be quiet. Soon, however, the captain lost his temper and beat his corporal severely; Corporal Vanonen died a couple of weeks later. Like many conflicts of honour, the social pattern outlined in this case reminds us, to quote Erving Goffman, “a drama” in which the parties were trying to save face: the whole story of violence and reconciliation takes the form of a rite of passage. The causal relation between the beating and the later death of the corporal remains unclear. The story continued with a description of the reconciliation between the captain and the corporal. The corporal was considered a “restless” person. The outcome of the case is unclear since the cases in which noblemen were involved were directly sent to the Turku Court of Appeals. The previous narrative of events suggests, however, that the captain escaped with minor consequences. The reality of the power relationships in the Society of Estates cannot be described simply in terms of harmony or repression. The ideals and reality, were, of course, not the same thing.

The early modern development toward the hegemony of theocratic ideals at the courts was double-edged in respect of the position of women. Many women no longer had the support of their kin behind them. On the other hand, attention was now paid to regulating the relationships inside the household, for the order of the household became symbolically one of the central themes for the 17th century authorities and the order of the whole society of the estates. The borderline between legitimate discipline in the household and “tyrannous” behaviour by the husband was dealt with in the ecclesiastical forums; some of the more grievous cases were heard at the district courts.

In cases of homicide in which a woman was the perpetrator – these cases were rare – no fundamental, directly gender-related difference in the judicial treatment in comparison to men can be found, but the varying attitudes toward the accusations of rape should be noted. In the beginning of the 17th century there were some cases in which the medieval code of law was strictly followed. According to it, rape was considered as a serious affront against the kin and bearing the meaning of a “tabu” crime: accusations of rape should have been investigated immediately by the whole community and in the case where a man was found guilty, the death penalty should be carried out immediately as well. Later in the 17th century, however, a different kind of outcome became more common. An example of this was found in the Äyräpää Judicial District in 1663 where a woman accused a man of rape and assault. The man admitted having had sexual intercourse with the woman and that he had hit her for her abuses, but he denied the accusation of rape. The laymen (jury) suspected that the

accusation was made in order to pressure the man into marrying her. Both parties had a low social status belonging to group of vagrants and servants: the Court fined the man for the bruises and illicit sex; the woman had to suffer humiliation at the pillory for false accusation. It is impossible to measure the “real” amount of sexual violence, and the sources do not tell much about the attitudes toward victims of rape. What is certain is that in accusations of rape the status and reputation of the parties in the community played an important role.

IV. Weighing the Truth

The connection of violence to the ways in which it was categorized, and defended the categories within the community became evident in the previous analysis. In this chapter the foundations of truth and definitions of violence are more closely scrutinized. The principle of notoriety and the oral nature of the culture were of central importance, as well as the way in which fear, community and honour direct the understanding. In the court records the witnesses often spoke of “signs”, which could be “taken”, “given” or “obtained”. A sign could be “taken” by taking some object for a testimony, like a bloody knife in a case of homicide, or a hat as a symbol for the unclear state of the moral relationship. Typical situation for “giving” a sign was that of ritual violence: visibly bruising one’s skin. It should be noted that words of abuse and making a bruise often had a *similia similibus* relationship. In eastern Finland an interesting phenomenon of “giving a sign” can be found in the cases of more serious violence, where the life of the victim was in immediate danger. The victim, or possibly the eye-witnesses shouted loudly making the state of the affairs public and possibly also stated their opinion: “The murderer ate me, recover my blood”!. The behaviour of people in extreme situations is psychologically universal, but also culturally constructed. The societal aspects, notoriety and defence of the categories in oral culture was embedded in their patterns of behaviour. A case in point: In 1665 in Rantasalmi a body was found and murder was suspected. The case was unclear, but witnesses had heard a voice shouting: “Do not kill me when we are alone”!. Obviously this had to be made public.

“Obtaining” a sign brings us to the question of “God’s testimony”, which was discussed at length in medieval and early modern jurisdiction; the possibility of God “giving a sign” in some form was still considered relevant. Some “tests by the bier” – the suspected had to touch the dead body if it would give a “sign” by bleeding - were still in practice in the beginning of 17th century Finland, but these cases were exceptional. Much more important was the oath, which included the idea of conditional curse and punishment by God. Of particular interest is the institution of oath-helpers, abolished in 1695 but still practised earlier during the 17th century. Originally the institution had been a tool of defence for the accused, because the oath-helpers could be relatives. In the 17th century the practice of ordering the suspect to take an oath of purgation was used more reluctantly in judicial practice, while the idea of the oath-helpers could be difficult to reconcile with the demands of neutral testimony. In finding

the “truth” the oath-helpers should know the person and the case well, but they should not be legally incompetent because of friendship or relatedness.

It is important to note that the legitimate moral relationships of the community were embedded in the oath, thus, the curse formed the counterpart to the oath. Oath-helpers were called in mostly in cases of suspected homicide and witchcraft. The failure in finding the oath-helpers was, however, quite rare especially in unclear homicide cases. This was the case with a peasant called Antti Eronen in Rantasalmi in 1665. His neighbour Heikki Kilpeläinen was found drowned and by the signs in the body a violent death was suspected. There were no eye-witnesses but Eronen was strongly suspected because he had had a quarrel over fishing waters with Kilpeläinen the evening before he had vanished. What took place in the local community was some kind of a fight over the truth in public. Eronen lost for several reasons: his grandfather had been sentenced to death for homicide years ago, he had failed in his efforts to influence some of the laymen with presents and some of his testimony was found to be contradictory. Even the fact that Eronen had taken ill and asked the priest to visit and give him absolution was turned against him. According to the local priest, the common men had a superstition that getting absolution three times would help in court. The law-reader reminded the laymen of Olaus Petri’s well-known Instructions for the Judges, according to which it was better to release the guilty than sentence the innocent. In the community, however, Eronen’s guilt had become notorious and the laymen sentenced him to death because he could not find enough oath-helpers. Only his brothers in-law were ready to defend him. The final verdict of the case in the Court of Appeal is not known.

Another good case can be found in the long-drawn-out process in Ruokolahti in 1664–1666, in which a local vicar, Olaus Rouhianus, was accused of murder. The body of Sergeant Heikki Heikinpoika was found in a lake. Rumours circulated quite soon as to who was “guilty”; a well-known “rogue” of the parish who had quarrelled earlier with the sergeant was at first suspected. The case took a surprising turn when a servant girl staying at the vicar’s house gave a detailed testimony on how the vicar sat one evening drinking with the sergeant, and the men began to quarrel. According to the witness, the vicar killed the sergeant with a blow to the head. The reliability of the servant girl was questioned – the vicar accused her of theft – and under the immense pressure at court the girl withdrew her testimony. When the vicar died of natural causes some years later, his widow mentioned of the difficulties in having her late husband buried and demanded, quite out of the ordinary, a certificate of her husband’s good reputation. This suggests that the case was not sealed in the community; the restoration of the social order remained incomplete. The authority of the formal judicial decisions was absolute and the local community gradually lost its power to define the truth. This was noted by Yrjö Hirvi, who began to make insinuating remarks to Esko Kuivanen at the beer bench by whining like a cat. The brother of the latter, Antti, had been suspected of a homicide of a man called Hiironen (*hiiri* = mouse), but freed by the decision in the Court of Appeals. The brothers of the suspect accused Yrjö of slander, and

the court fined the slanderer with the huge sum of 100 dalers in silver, which was the usual fine for homicide sentenced by the Court of Appeals.

In scholarly discussion on the “judicial revolution” of the 17th century in the Swedish-Finnish context, the relationship between the formal state jurisdiction led by the law-reader or the judge, and the local laymen has taken the central role. In general, it is thought that the laymen decided if the accused was guilty and the judge passed the sentence according to the law. The logic of the reasoning was that there was no essential difference between the statutory theory of proof applied in 17th century judicial practice and the “common sense” of the laymen. Emphasis on the principle of notoriety of truth and the close connection to the state of the moral relationships of the suspect were, however, characteristic of the notions of truth in the local community. These traditional ideas – bearing in mind what happened to Antti Eronen in the above-mentioned case – were suspected by the judicial and religious writers of the early modern period. According to Bishop Erik Sorolainen, commenting on the problems of the judicial practice in the 1620’s, “only God could know the truth”, and Sorolainen thought that the traditionally strong position of the accusing party led to wrong sentences and, ultimately, to God’s punishment.

The medieval Law of the Land did not give exact definitions whether a case should be considered as a homicide or not. The problem was important, because in many cases the victim of violence died days or weeks after the violent incident. According to the law, the suspect had to answer for the wounds ‘for a year and a day’. The article of law reflects the strong position of the accusing party or the kin. A revealing case telling of the change in the power relationships that took place is evident in the process against Esko Mikonpoika in Valkeala in 1674. Twenty-five years earlier young Esko was returning home in a boat from a working party with a friend. The men were drunk, the boat tipped over and Esko’s friend drowned. The father of the deceased accused Esko of the death of his son and informed the officials, who could not catch Esko before he went into hiding. Meanwhile, however, the parents of the young men made a deal: money and gifts were paid and the case was settled. Over 20 years later the authorities heard rumours of this unclear case and decided to reopen it. Esko was found innocent. In the court he made a statement, saying that he had “broken with God and the authorities” for living so long under “such conditions” (customary compensations).

It was not uncommon, as in the previous case, that a mere accident led to accusations of homicide. The phenomenon is interpreted by some scholars as a plaintiff’s efforts to make money on baseless accusations. Like the affronts on honour, rumours were a dangerous weapon in social conflicts for they had a tendency to become the truth. Materialistic motives were also possible, but the case is far from that simple. Cultural notions of death and the status of the deceased in the community played a central role. The last testimony given at the death bed was sacred and given great value both in the ideals of kin and theocratic society. In the first case the concern was caused by the accusation that the deceased would disturb the living if their will was not respected, in the latter from the idea of saving one’s soul. The kin and the deceased gradually lost their

power to define the truth. A trivial incident happened in Kurkijoki in 1680. While drunk in the middle of the night Heikki Merta fell in the dark on Tapani Ollipoika's chest when he was sleeping on the floor. In the morning Tapani Ollipoika asked Heikki to offer him a mug of beer for reconciliation because of what had happened whether it was intentional or not was unclear. Some time after the incident Tapani fell seriously sick and on his death bed surprisingly announced that he wanted to accuse Heikki of his death if he dies. The priest warned Tapani against giving such testimony if he was not absolutely sure about the "truth". When Tapani died, the laymen found the accusations false because no signs of violence were found on the body, the last time the parties had quarrelled was ten years ago, and the deceased was an "old and sickly" person.

The attitudes toward "mad" perpetrators or the ones committing suicide should also be seen as mirroring the change in the notions of the community. Medieval law emphasized that a crucial factor was the notoriety that the individual's madness had acquired. The problem was that there were no categories for temporary madness or conceptual phenomena such as the modern psychiatric term alcohol psychosis, schizophrenia and depression. In the case of 18-year old Juho Varis in Kitee in 1689, a boy suffering from hallucinations killed his mother with a blow in the head. The villagers had considered the boy's occasionally curious behaviour as *vimmatauti*, (rage disease) in common aetiology originating in God or ill-willed people. The official court led by a judge with theological views sentenced the boy to death, as the occasionally curious behaviour was explained as a "plot of the devil". The importance of the categories can in a similar way be found in cases of suicide. The notoriously mad were "only" buried outside the church yard whereas the "usually normal" perpetrator went through the purification rite by burning, and the corpse was buried into a swamp by the executioner. The latter happened, ironically, to Pentti Paavonpoika in Vyborg who was described as a "model peasant", decent and religious. A minor conflict with the authorities over fishing caused serious problems in Pentti's mind and he lost his lust for life. In modern terminology he got depressed and committed suicide. Swedish historian Arne Jansson described the tendency according to which the aggressions were more commonly turned "inwards", as a development from "swords to sorrow". It is difficult to evaluate this hypothesis in the Finnish context, but it is clear that the theocratic view of the world favoured the internalization of the feelings more than the older logic of "outward" sacrifices. The most important general factor to notice is that the people and the courts of the 17th century did not judge the act as an individual's problem in the way the modern mental examination does. It is dealt with as a problem of the community. This does not mean, however, that people would not have understood the causal relation of certain factors, for example, the excessive use of alcohol leading to psychosis. The often stated fact that early medieval laws seldom made a clear distinction between intentional and unintentional killing in measuring punishment, does not mean that the intention would not have been considered important; the seriousness and the meaning of the offence was very much for the parties to decide in their negotiations.

V. The “Head”, the Law and the Custom

This chapter studies the way the community restored the social order and how the logic in expiating or reconciling manslaughter changed from the medieval period to the early modern period. The judicial process of homicide in the 17th century was in a state of transition, the most important reason being the tension between the medieval code of law, the traditional patterns of behaviour in the communities and the efforts made by State authorities to tighten the control of crime. It is important to question the simplistic way of viewing the early modern judicial practice in modern terms of crime, law and punishment. From the previous chapter one might conclude that the early modern judicial system still lacked predictability and neutrality, central ideas of modern justice. It would be, however, a mistake to consider the pre-modern judicial practice as “random”. Instead, it can be characterized as “schematic” justice. The customary regulation of homicide was based on unwritten, systematic schemes or “scripts” employed to find a solution by which a different verdict could be given in similar cases.

Schematically, the customary patterns of behaviour in homicide cases should be viewed as a rite of passage, following the common analogy between marriage and homicide, both actualizing the sacred borderline between kin-groups. This can be seen explicitly in the pattern of the sentences passed and written in the bailiff’s accounts of 1540’s. The laymen declared the killer as a “full manslayer”, the relatives accepted the compensations and asked mercy for the perpetrator in the name of God and the “born and unborn”. Finally, on the behalf of the King the bailiff released the perpetrator and collected the fines to the Crown. As Heikki Ylikangas put it, the role of the Crown at the district courts was still behaving as it did in the former half of the 16th century more in the role of a tax collector than that of an effective control agent, as was the case during the next century. As the threat of blood revenge became more rare, also traditional rituals of reconciliation gradually vanished. A good but already rare example of the overlapping social practices can be found in a case from Valkeala from the end of 1650’s. A land dispute between two villages led to a homicide; the perpetrator fled, but remained in hiding nearby. The parish constable managed to catch him and took the prisoner to the relatives of the victim. Later the constable explained that he needed help to escort the perpetrator to the Crown prison of the Vyborg castle. What followed was a public gathering of the parties and the villagers, similar to weddings and funerals. According to the widow, there was “no need to take pains for the old man’s blood”: a compensation was negotiated and accepted. The widow ordered to release the perpetrator, the “good men” present signed a letter confirming the reconciliation and by setting ransoms they promised to bring the perpetrator into the Crown prison. A cow was delivered immediately by the perpetrator’s relatives to the kin of the victim as a seal for the reconciliation. In court these customary actions by the parish constable and the parties were questioned – it was forbidden to make private reconciliation before the proceedings at the court - but the laymen saw the actions of both parties as legal

and legitimate. The final outcome was the usual one: the district court was bound to the strict letter of the law and the death penalty was sentenced. The Court of Appeals pardoned him, assessed fines and ordered him to suffer the ecclesiastical punishment: public absolution.

The key paragraph for dealing with homicide in the medieval Laws of the Land (1350, 1442) was the second chapter in the Intentional Homicide Code, according to which a killer caught red-handed “within a day and a night” should be sentenced to death. Initially, the idea of the chapter was probably considered as both a concession and a limitation to the right and duty of the kin to take revenge. This principle created a long-term custom, only to be broken by the formation of the central authority of the 17th century: “the one who manages to escape once, saves his head”. It is important to notice that the medieval code of law on homicide was built on the scheme concentrating on the temporal, spatial and social regulation of the social chaos following the deed in the kindred nation. The principles of outlawry and the Letter of Safety could be mentioned as examples. These principles were still included in the Swedish law code of 1734, but gradually they became relics, as Anu Koskivirta has shown. In medieval judicial practice in which the outlawry was a key sanction, escaping was normal, and by declaring the perpetrator an outlaw revenge was directed at the perpetrator only. Returning into the community was possible if reconciliation took place. The State authorities of the 17th century tended to see the problem differently, although the medieval practice continued because of the old law code. Those who had escaped should be caught by the State authorities and punished so that the country would avoid “God’s revenge”. King Charles XI, for example, thought in 1688 that the customary habit of escaped killers, returning back a couple of years after their deed, without a Letter of Safety and expecting to be pardoned with fines, were “groundless”.

The Letter of Safety was a medieval practise, according to which the king protected the perpetrator, so that the accused could come to court without fearing revenge from the relatives of the victim. In the 17th century these letters were delivered in the name of the King by the Court of Appeals and the local governors as well, but the practice was criticized by the Royal Majesty as being too loose (1666). It was pointed out that the letter was to be admitted only to those who fled outside the Swedish realm, not to the ones hiding in the forests nearby. The situation of the Finnish perpetrators changed, because the traditional hiding places, the provinces of Käkisalme and Livonia became parts of the Swedish Realm in 1617 and 1629. The Letter of Safety was not a necessarily known practice in remote areas nor was it trusted, though with a Letter of Safety the threat of immediate death penalty was removed.

Another institution illustrating the limited control by the State were the ransoms, as mentioned in the previous case from Valkeala. Especially in remote areas often there were no State authorities or local prisons, so the responsibility to catch the criminals was still very much a duty of the local community. Earlier the ransoms were a kind of a “deal” between the Crown and the local community. By giving ransoms the community promised to bring the perpetrator to court where he would suffer his punishment. In turn no death

penalty was sentenced. During the 17th century, the attitudes towards ransoms became more strict and acting as a “ransom man” was considered as “every man’s duty” to catch and guard the prisoners. Surprisingly, considering the law and custom, there were not many cases in which the prisoner managed quite effortlessly to escape. In Ilomantsi in 1685, Heikki Muikku, a local layman, explained that he had acted as a “ransom man” when a Karelian man, Paavila Prokonpoika, accused of manslaughter, had escaped. Paavila had shouted his success publicly: “Catch me now, men of Ilomantsi”!. Fortunately for Muikku, the other laymen defended his behaviour in court. The outcome of the homicide process depended on various things; the perpetrator could take a successful path by escaping, negotiating customary compensation with the kin of the victim and by returning with a Letter of Safety. He would then be pardoned with fines and public absolution, which was the probable outcome. On the contrary, for an unpopular “rogue” who was caught red-handed, a similar case might easily mean the death penalty.

The attitudes of the authorities towards the customary compensations (*förlikningar* in Swedish) became more strict. The ritual of *Valkeala* reconciliation mentioned earlier, illustrates, how the compensations were divided into two parts which included an exchange of gifts and the main compensation. The Finnish words for the compensations are not mentioned in the records, but the main compensation could be best characterized as *pääraha* (“head money”). The victim of a violent death was characterized as a “head” and the concept of *pääraha* is known from later folk tradition: a matter of head was a matter of honour. The earliest information on Finnish compensations on manslaughter dates back to the 14th century, although the medieval information is usually limited to remarks in the ecclesiastical sources, and these cases take mainly into account the elite before the bailiff’s accounts of the 1540’s onwards. Sums paid as head money in the 16th and 17th centuries ranged from relatively modest to the confiscation of wealthy farms. For the average peasant the sentence for homicide with fines and compensations easily led to the confiscation of the whole fortune. The proverb *rikas maksaa rahalla, köyhä selkänahalla* (“The rich pays with money, the poor with his back”) was reality when corporal punishment like the gauntlet could be practised if the money run out. The Law of the Land no longer recognized collective responsibility of the kin, but in practice the kin and “friends” often helped the perpetrator. In the long-term the disintegration of collective responsibility led to the isolation of the criminal. Finally, in the law of 1734, the extensive rights of the plaintiff in respect of the accused were completely erased. In practice the wide medieval rights of the plaintiff to accept the compensations or not, or to set the perpetrator “running”, were narrowed down already during the previous centuries. The change in the meaning of the compensations in the 17th century pointed in the same direction; the role of the kin and “friends” was rarely mentioned any more. Often compensations were seen more as a way of helping the widow and the children of the victim than as reciprocal transactions between the kin-groups.

The information on gift-exchange and different items in the cases of homicide is interesting but not a simple phenomenon to explain. In eastern Fin-

land delivering a cow seemed to be customary, while in the west special “friend gifts”, like silver spoons, were used. The cow was seen as a personal animal, which probably explains its use as a seal of reconciliation, and in this sense it also bore a meaning of a sacrifice. In some cases the cow was clearly equal to the widow’s “homegift”; the kin of the perpetrator compensated the widow according to her “part”. A “friend gift” is connected to the Scandinavian tradition, and typical of the western Finnish tradition land was also used in compensations. It is important to link the exchange of gifts and the different items to the idea of an individual’s “part” in the social system discussed above. This is why gifts could also be given between the close-relatives: in Hauho 1672, Wilhelm Laurinpoika gave his sister a silver belt and a gilded spoon as a “friend gift”, because he had killed her husband. Perhaps Marcel Mauss best expressed the idea of the gift, describing it as a “total social phenomena” signifying at the same time religious, judicial, moral and economic institutions.

List of Tables

A Tables (pages 36–45)

1. Fined persons in Jääski (1549–1700) and Porvoo (1621–1700) Judicial districts, in proportional (%) figures (on classification, see Appendices, table 1)
2. Cases heard in Jääski Judicial district (1623–1700), in proportional (%) figures (on classification, see Appendices, table 2)
3. Crimes of violence (homicide, assault) in Jääski judicial district 1549–1698 (A = persons convicted/yearly average; B = cases of homicide mentioned; C = proportional amount of violent crimes (%) / all the crimes convicted; D = proportional amount of cases of violence (%) / all the cases heard)
4. Cases of homicide: a sample of 138 cases mentioned in the court records (Hollola Judicial district 1654–1675, Käkisalme Province 1675–1684 and Viipuri Karelia 1623–1680 (Jääski, Lappee, Äyräpää and Ranta Judicial districts)). According to gender (perpetrator/victim; mies = man, nainen = woman).
5. Relation of the parties (Classes: close relatives, service, acquaintance (?), unknown)
6. Social status of the parties (syytetty = accused, uhri = victim; Classes: persons of rank, peasants, soldiers, servants and vagrants, unknown)
7. Context of homicide (Classes: “beer bench”, disputes on land and water, other moral conflicts, robbery, no details mentioned)

8. Method of killing (Classes: knife, axe, military weapons, wooden objects, guns, other instruments, hands and feet, no details)
9. The accused in the court (Classes: arrested, Letter of Safety or ransoms, escaped, no details)
10. Plaintiff (Classes: widow, close relatives, widow and relatives, more distant relative, authority, no details)
11. Sentence (Classes: death, fine/compensations, outlawry, adjournment, oath-helpers, discharged, no details)

B Appendices

Table 1: Persons fined in Jääski Judicial district court 1549–1700

- 1 Violence (intentional and accidental homicide, assaults)
- 2 Slander (defamation, false accusations)
- 3 Sexual crimes (fornication, adultery)
- 4 Crimes of property (theft, crossing boundaries illegally)
- 5 Crimes against authorities (neglecting duties like repairing roads and bridges etc.: often collective convictions to several peasants of the parish)
- 6 Neglecting the summons
- 7 Others (ecclesiastical discipline etc.)

Table 2: Cases heard in Jääski Judicial district court 1623–1700

- 1 Violence (including infanticide and suicide)
- 2 Slander
- 3 Sexual crimes
- 4 Crimes of property
- 5 Crimes against authorities
- 6 Disputes (boundaries, fishing rights, debts, heritage etc.)
- 7 Others (administrative etc.)

■ Hakemisto

- Aalto, Seppo, historiantutkija 36–38, 206
Aarreuskomukset 25–26
Aateli 29, 39, 62–63, 75, 81, 83–84, 104–107, 180
Absolutio ab instantia 140
Agermannus, Jakob, kappalainen (Pälkjärvi) 97, 132
Agricola, Mikael, uskonpuhdistaja 54, 64, 66, 99
Ahokainen, Heikki (Joukio) 52
Ahokainen, Petter (Joukio) 52, 172
Ahonen, Paavo (Luumäki) 72
Ahonen, Pietari (Salmi) 161–162
Ahvenanmaa 177–178
Akkulturaatio 27–28
Alkoholipsykoosi 150
Allardt, Erik, sosiologi 12
Alueellisuus 66–68, 87–89, 159–165
Anders Henricus, kirkkoherra (Jääski) 81
Anders Nilsson, linnanpäällikkö 70, 122
Anna Heikintytär (Jääski) 134
Anna Iisakintytär (Visulahti) 91
Anna Laurintytär (Jääski) 142
Annales, historiantutkimuksen koulukunta 32
Antti Antinpoika (Jääski) 150
Antti Juhonpoika, profossi (Valkeala) 141
Antti Laurinpoika (Sääksmäki) 163
Antti Matinpoika (Sääminki) 120
Antti Paavonpoika (Sääminki) 120
Antti Pekanpoika (Jääski) 75
Anttonen, Veikko, kulttuurintutkija 49, 87, 109
Arboga (Ruotsi) 123
Armahtaminen 161–162, 165–166
Artois (Ranska) 27
Arvi Yrjönpoika (Hauho) 115
Arvid, kirkkoherra (Tammisaari) 122
Asikainen, Risto, ratsumestari 62
Asikainen, Paavo (Visulahti) 78
Asikainen, Yrjö (Kitee) 79
Asikkala 110, 115
Askainen 176
Asplund, Johan, sosiaalipsykologi 11, 61, 93
Auvinen, Pekka (Sulkava) 79
Balthasar Yrjönpoika (Kitee) 92
Barbro Ollintytär (Äyräpää) 184
Bertill Samuelsson, ylioppilas 100
Bilefeldt, David 158
Bjugg, Petrus, Viipurin piispa 28
Black, Donald, sosiaalisen kontrollin tutkija 164
Bloch, Marc, historiantutkija 59
Blok, Anton, historiallisen antropologian tutkija 15, 32, 47, 73–74
Blomstedt, Yrjö, historiantutkija 23, 85
Bock, Knut, lainlukija 83
Bomgarten, Johan 62
Brahe, Pehr, kenraalikuvernööri jne. 73, 159
Braudel, Ferdinand, historiantutkija 15
Breisch, Agneta, historiantutkija 58, 64, 158
Brok, Israel, majuri 98
Bourdieu, Pierre, sosiologi 96, 155
Brenner (Brennerfelt), Mårten Ingevaldsson, kapteeni 62, 106
Brown, Keith, historiantutkija 27–28, 61
Brudgumme, Markus, voudinkirjuri 76–77
Brunner, Otto, historiantutkija 27
Bruun, Jakob, luutnantti 142
Buscetta, Tommaso, entinen mafioso 47
Böisman, Reinholt, pormestari 158
Böisman, Tönne, edellisen poika 158
Canuti, Johannes, kirkkoherra (Salmi) 162
Canuti, Matthias, kirkkoherra (Pälkjärvi) 132
Carstenius, Peter, tuomiorovasti 50
Colpindach, uhrivasikka 185
Creutz, Ernst Johan, maaherra 63
Creutz, Lorentz, maaherra 132
Creutzhammar, Tönne 62–63
Cröell, pormestari (Viipuri) 28
Dan Niklisson, käskynhaltija keskiajalla 175
David Olai, kappalainen (Jääski) 135
Degn, Sven, surmattu keskiajalla (Söderköping) 75
Deirik, Juhana, trumpettari (Hollola) 109
Delaware, ”Uusi Ruotsi”, siirtokunta 106, 164
Dinggenossenschaft 155
Dionisius Eskonpoika, voudinpalvelija 173
Dorothea Jaakontytär (Asikkala) 110
Douglas, Mary, symboliantropologian tutkija 31, 191
Drochimoff, Griska (Salmi) 53
Duerr, Hans-Peter, etnologi 23
Durkheim, Emile, sosiologi 29
Ehmrooth, Johan (Plagman), lainlukija ja tuomari 105, 148, 151, 160
Ehtoollinen 135
Eilola, Jari, historiantutkija 115
Elias Erkinpoika (Viipuri) 93
Elias, Norbert, sosiologi 22–24, 102, 190
Elina Eskontytär (Jääski) 124
Elina Heikintytär (Viipuri) 103
Elisabeth Simontytär (Äyräpää) 113
Eläimeen sekaantuminen 119–120
Englanti 23
Englund, Peter, historiantutkija 31
Erik XIV, kuningas 54
Erkki Arvinpoika (Puumala) 77
Erkki Martinpoika 163
Erkki Pertinpoika (Sysmä) 9
Erkki Simonpoika, tullinihti 150
Eronen, Antti (Rantasalmi) 126–128
Eskilstuna 177
Esko Mikonpoika (Valkeala) 140–142
Espoo 70
Etholén, kirkkoherra (Lammi) 49
Eura 175

- Faktahistorialismi*, historiantutkimuksen lähestymistapana 16–17
- Falck, Johan, vouti 83
- Fenger, Ole, oikeushistorian tutkija 60
- Fincke, Jakob, vouti 100
- Finnström 177
- Fleming, Herman, maaherra 83
- Florinus, Henrik, pappi, sananlaskujen kokoa- ja 49, 142
- Forsius, Henrik, pappi 70
- Forsström, Sari, historiantutkija 91
- Foucault, Michel, filosofi 26, 30
- Frans Yrjönpoika (Uusikylä) 83
- Frossar, Samuel (Ruokolahti) 111, 121
- Gaunt, David, historiantutkija 59, 175
- Germaanit 57, 123
- Germanicus, Johan (Uukuniemi) 151–152
- von Gertten, Hans, kapteeni 104–106
- Geschwindt, Lars, historiantutkija 50
- Girard, René, sosiologi 48
- Given, James, historiantutkija 25–26
- Gluckmann, Max, lakiantropologi 27
- Goffman, Erving, sosiologi 101
- Greenshields, Malcolm, historiantutkija 27
- Grelsbj 177
- Grotenfeldt, Kustavi, historiantutkija 28, 33
- Grotenfeldt, Nils, everstiluutnantti 142
- Gustav Karlsson (Gumsehufvud), keskiaikainen ritari 75
- Haapala, Pertti, historiantutkija 13
- Haavio, Martti, kansatieteilijä 122
- Haatainen, Yrjö (Visulahti) 78
- Habermas, Jürgen, sosiologi 19
- Hafström, Gerhard, oikeushistorian tutkija 185–186
- Hainari, O.A., historiantutkija 28, 33
- Hakkarainen, Pekka (Salmi) 161
- Hakkarainen, Yrjö 162
- Halikko 178
- Hartekinus, keskiaikainen rälssimies 175
- Hartikainen, Juho (Puumala) 77
- Hartikainen, Lari Ulassinpoika (Liperi) 67
- Harva, Uno, uskontotieteilijä 145
- Hatakka, Yrjö (Sakkola) 171
- Hattu, Matti (Sakkola) 171
- Von Hausen, Herman, arrendaattori (Uusikylä) 69
- Hauho 98, 111, 113, 188
- Hautaaminen, ks. kuolema
- Haute Auvergne (Ranska) 27
- Hebla Erkintytär, palveluspiika (Kymenlaakso) 96–97
- Heikki Heikinpoika, kersantti (Ruokolahti) 129–130
- Heikki Paavonpoika, vouti (Valkeala) 140
- Heikki Sipinpoika (Sysmä) 174
- Heikki Yrjönpoika, Turun porvari 174
- Heikkinen, Antero, historiantutkija 15
- Heikkonen, Lauri (Äyräpää) 155–156
- Heinonen, Antti (”Savo”) 170
- Heinonen, Paavo, edellisen isä 170
- Hemmer, Ragnar, oikeushistorian tutkija 18, 56–57, 90, 185–186
- Hemming, tappelussa osallinen keskiajalla 75
- Hemming, Turun piispa keskiajalla 175–176
- Henkirikollisuus 23–24, 38–45
- Henrik, kappalainen (Pälkjärvi) 91
- Henrik, piispa, legenda 132
- Henttonen, Pekka (Jääski) 182
- Herranen, korpraali (Käkisalme) 150
- Hierarkiat 104–107, 143
- Hiironen, Esko (Joutseno) 138
- Hilipoff, Panko (Ilomantsi) 46
- Hilippa Miikkulanpoika (Räisälä) 132
- Hiltunen, Matti, ”rikollinen” 137
- Hirvi, Yrjö (Joutseno) 138
- Hirvotar, Agneta, vaimo 151
- Hirvotar, Malin (Kitee) 144
- Hirvonen, Pekka, edellisen isä 144
- Historiallinen koulukunta, oikeushistorian tutkimuksessa 89
- Hobbes, Thomas, filosofi 28
- Hohtari, Simo 168
- Holländer, Hans (Tammisaari) 122
- Holländer, Peter, komendantti 103
- Hollola 173
- Holmbäck, Åke, oikeushistorian tutkija 58
- Holopainen, Olli (Sulkava) 65
- Hopia, Niilo (Kitee) 145
- Hotakka, Hannu (Ruokolahti) 129
- Hovioikeudet 20, 154, 157, 159, 168, 180, 183
- Huittinen 178
- Husu, Antti (Vehkalahti) 179
- Huttunen, Lauri (Suistamo) 89
- Huuha, Juntti (Jääski) 135
- Hybris* 11
- Hyvämiehisyyys* 89, 100
- Hyvät miehet* 89
- Hämeenlinna 62, 69
- Hämäläinen, Mikko (Säkkijärvi) 164
- Hämäläinen, Pekka (Rantasalmi) 75
- Hämäläinen, Sipi (Jääski) 65
- Häpeärangaistukset 104, 193
- Härkönen, Pietari (Jaakkimanvaara) 25–26
- Hästesko, Anders (Muolaa) 81
- Häväistyskirjoitukset, ”paskillit” 100
- Häät 156, 174
- Idensalmi 111
- Idström, Juho, surmattu 1800-luvun alussa 184
- Ihalainen, Juho Heikinpoika, rummunlyöjä 181
- Iivonen, Pekka (Jääski) 164
- Ikonen, Joonas (Salmi) 161
- Ikävalko, Tuomas (Jääski) 142
- Ilomantsi 46, 167
- Inkerinmaa 136, 146
- Inkeroinen, Juho (Valkeala) 140
- Intentionaalisuus 152
- Isak Olsson (Espoo) 70
- Islanti 58, 64, 158
- Itsemurha 103, 150
- Jaakkimanvaara 25
- Jaakko, pappi (Viipuri) 93
- Jaakko, pyhimys, matkustavaisten suojelija 187
- Jaakko Heikinpoika (Hollola) 173
- Jaakko Jaakonpoika 137
- Jaakko Sakarinpoika, rummunlyöjä 100
- Jaatar, Elli, leski (Kitee) 148
- Jansson, Arne, historiantutkija 103
- Jansson, Karin, historiantutkija 113

- Jarrick, Arne, historiantutkija 13, 19
 Jeppe Andersson, rälssimies keskiajalla 178
 Johanna Matintytär 119
 Joroinen 106, 172, 186
 Joroinen, Antti, sotilas 171
 Joukio 52, 172
 Joutseno 75, 100
 Juhana, pyöveli 151
 Juhana Laurinpoika, lainlukija 52
 Juhana Matinpoika, kirkkoherra (Sysmä) 9–10
 Juho Antinpoika, nimismies (Lempäälä) 122
 Juho Hannunpoika (Rantasalmi) 132–133
 Juho Matinpoika, renki 109
 Juho Martinpoika, sotilas, kuolemaantuomittu 126
 Juho Pertinpoika (Tiurala) 137–138
 Julkisuus 100–101, 137, 177
 Julkunen, Iivari 160
 Jumala, jumalat 66–67
 Jumaltuomiot 122–123
 Julkirippi 104
 Juominen 74–80
 Jutikkala, Eino, historiantutkija 56
 Juva 186
 Juvelius, Einar W., historiantutkija 99
 Jürgi, Reinhold, ratsumies 77–78
 Jyrki Huotaripoika (Räisälä) 132
 Jääski, pitäjä ja kihlakunta 36, 39, 65, 76, 82, 101, 116, 124, 133, 164, 182, 187
 Kaarle IX, herrtua, kuningas 20, 54, 158
 Kaarle XI, kuningas 160–162, 165–166
 Kaarle XII, kuningas 49, 84
 Kaila, Eino, filosofi 17–18
 Kaiponen, Niilo 145
 Kainulainen, Paavo (Sortavala) 53
 Kaisa, ”irtolaisnainen” (Jääski) 81
 Kaisa, ”miehentappajaneito”, myyttinen hahmo 113
 Kaisa, leski (Kitee) 144
 Kaisa, vaimo (Viipuri) 93
 Kaisa Heikintytär (Ruokolahti) 129
 Kaisa Matintytär (Säkkijärvi) 107–108
 Kaisa Matintytär, surmatun leski (Lapvesi) 179
 Kaisa Paavontytär, piika (Suistamo) 114
 Kaisa Pekantytär, vaimo (Pyhäjärvi) 108
 Kaivolainen, Esko (Joutseno), lautamies 100–101
 Kaksintaistelut 55–56
 Kalela, Jorma, historiantutkija 21
 Kallioinen, Mika, historiantutkija 13
 Kalvola 179
 Kamppinen, Antti (Sulkava) 79
Kannibalismi 49
 Kanoninen oikeus 187
 Kaprio (Inkerinmaa) 136
 Karin (Espoo) 70–71
 Karjalainen, Lasse, voudenrenki 150
 Karkottaminen 164
 Karsina, Juho (Sakkola) 171
 Karonen, Petri, historiantutkija 23, 168–169, 206
 Kaski- ja rajariidat 87–88
 Kaspar Antinpoika, romani 72–73
 Kastelholma, linnoitus Ahvenanmaalla 177
 Kasukka, Niilo, nimismies (Valkeala) 141
 Katajala, Kimmo, historiantutkija 31–32
 Kaukamoinen, myyttinen hahmo 74
 Kempainen, Risto 138
 Kesonen, Pietari 170
 Keuruu 77, 99
 Kidutus 128
 Kietäväinen, Matti (Kurkijoki) 77, 137–138
 Kihlo, Antti, verokirjuri (Jääski) 142
 Kiinanmaa, Antero, sosiaalipsykologi 104
 Kilpeläinen, Heikki (Rantasalmi) 127
 Kinanen, Juho (Sulkava) 165
 Kinnari, Matti 183
 Kinni, Risto, talonpoika (Mäntyharju) 104–105
 Kiponen, pyöveli (Käkisalmi) 151
 Kirjavainen, Yrjö (Äyräpää) 169
 Kirkkokuri 80–82
 Kirkkonummi 182
 Kiroaminen, ks. vala
 Kirsti Antintytär (Sakkola) 114
 Kirsti Eskontytär (Hollola) 173
 Kisko 164
 Kistat 171
 Kitee 49, 79, 125, 144, 147, 170
 Kiteenlahti, kylä (Kitee) 79, 148
 Kiuru, Frans, surmaaja (Jääski) 182
 Kivivuori, Janne, sosiologi 25
 Klas Lydiksson, käskynhaltija keskiajalla 163
 Knuutila, Seppo, kulttuurintutkija 49
 Kohlberg, Lawrence, kehityspsykologi 19
 Koistinen, serkukset (Antti ja Olli) 145–146
 Kokkonen, Matti (Sulkava) 80
 Kolehmainen, Heikki (Tavinsalmi) 160
 Kolehmainen, Juntti (Rantasalmi) 157
 Konsistori 115
 Korja, Erkki (Valkeala) 116–117
 Korja, Pentti, edellisen poika 116–117
 Korhonen, Antti, talollinen (Nilsjä) 184
 Korhonen, Arvi, historiantutkija 15–17, 20
 Korpjärvi, kylä (Ilomantsi) 46
 Koskenjaakko, A.A., sananlaskujen tutkija 89
 Koskivirta, Anu, historiantutkija 13, 25, 53, 181
 Kostiaainen, Martti (Sääminki) 77
 Kosunen, Pietari (Rantasalmi) 78
 Kotikuri 114–117
 Kotirauha 89
 Kouvo, Markus, ”noitamies” (Huittinen) 84
 Kreikka, antiikin 11
 Kristus, ruumis metaforana 62, 71, 187
 Krouvit 77
 Kruunupori, kreivikunta 143, 147
 Kuivalainen, Mikko (Suistamo) 49
 Kuivanen, Antti, kuolematuottamuksesta epäilty 138
 Kuivanen, Paavo, edellisen veli 138
 Kujanjuoksu 181
 Kullervo-runot 47
 Kunnia, kunnianloukkaukset 86–102
 Kunonniemi, kylä (Kitee) 144
 Kuokkanen, Pekka (Salmi) 161
 Kuolema 143–147
 Kuolemanrangaistukset 50, 168
 ”Kuolleen miehen prosessi” 89
 Kuopio 145
 Kurki, veljekset (Kitee) 144

- Kurkijoki 115, 119, 167
 Kuruinen, Jöns, profossi (Ylitornio) 122
 Kustaa Vaasa, kuningas 84, 93, 158, 176, 182
 Kuttila (Halikko) 178
 Käkisalmi, kaupunki 150
 Käkisalmi, linna 151, 170
 Käkisalmi, lääni 33–34, 43
 Kämäräinen, Antti 161
 Kämäräinen, Risto (Rantasalmi) 78
 Kärkinen, Olli (Jääski) 76
 Käräjät 82–85, 135–137
 Käsänvälkä, kylä (Salmi) 161
 Kölnare, Johan, Turun porvari keskiajalla 176
 Könönen, Lauri 161
 Laasonen, Heikki (Kitee) 125
 Laasonen, Juho (Kitee) 125
 Lacmannus, Samuel, kappalainen (Jääski) 116
 Lagerspetz, Kirsti, psykologi 10
 Lahjanvaihto 183–189
 Lainlukijat, ks. käräjät
 Laki, Ruotsin maakunta- ja maanlait 48, 139, 148, 153–158
 Lakikomissio, vuoden 1643 93, 110, 124–125, 133, 158–159, 172, 187
 Lalli, legendan hahmo 132
 Lamberg, Marko, historiantutkija 64
 Lammi 49
 Lanki, Esko (Luumäki) 119, 140
 Lappalainen, Erkki 151
 Lappalainen, Jussi T., historiantutkija 167
 Lappee, Lapvesi, kihlakunta ja pitäjä 40, 72, 122, 182
 Lappeenranta, markkinat 111, 180
 Lappi 126
 Lapsenmurha 39
 Lasse Pedersson, surmattu keskiajan Turussa 75
 Laulaminen, virret ja rekilaulut 77, 99, 119
 Lautakunta, lautamiehet, ks. käräjät
 Lauerma, Hannu, psykiatri 10
 Launotar, Anna (Visulahti) 91
 Laurentius Petri, Upsalan arkkipiispa 54
 Laurentius Petri, Loimaan kappalainen 55, 96, 118
 Lars Jönsson, surmattu keskiajalla (Pernaja) 186
 Lars Svensson (Arboga) 123
 Le Goff, Jacques, historiantutkija 32
 Legaalinen todisteluteoria, ks. todistaminen
 Lehtonen, Heikki, sosiologi 11
 Leimaantumisen 68, 127–128
 Leinonen, Antti (Kitee) 145
 Lempäälä 122
 Lepintölehmä 184–185
 Leppänen, Olli (Luumäki) 72
 Leppävirta 51
 Letto-Vanamo, Pia, oikeushistorian tutkija 21, 155
 Leuterointi, tuomion lieventäminen 154
 Lieksa, kylä (Pielisjärvi) 170
 Liikanen, Olli, renki (Kurkijoki) 119
 Liivinmaa 161
 Lillqvist, Jonas, historiantutkija 30, 32
 Lindström, Dag, historiantutkija 10, 14
 Liperi 67, 170
 Lipiäinen, Martti (Valkeala) 153
 Litmanen, Antti (Joukio) 172
 Litmanen, Antti (Pielisjärvi) 170
 Litmanen, Jaakko (Kurkijoki) 167
 Litmanen, Simo (Kurkijoki) 115
 Litmanen, Yrjö 168
 Lloyd, Christoffer, historianfilosofi 13, 16
 Lobra, Jaakko (Sakkola) 181
 Lobra, Martti, surmaaja (Sakkola) 180
 Lodewikskumpan, Johannes, surmattu keskiajalla 176
 Lohman, Johan, vääpeli 121
 Loimijoki 188
 Lonka, Martti (Muolaa) 165
 Loppi 65, 185
 Luiru-Erkki (Viipuri) 120
 Luther, Martti, uskonpuhdistaja 71
 Luukkonen, Risto, profossi 171
 Luumäki 72, 119, 139
 Lötjönen, priistaavi (Pälkjärvi) 91
 Lähdekriitikki 21, 131
 Maakunta- ja maanlait, ks. laki
 Maanpakolaisuus, ks. karkottaminen
 Mafia 47
 Mainetodistukset 102
 Maisa Heikintytär (Säkkijärvi) 107
 Makkonen, Matti (Idensalmi) 111
 Makkonen, Paavo (Kitee) 125
 Malin Heikintytär (Sakkola) 114
 Mana 90
Manheill, ks. onni
Manhelgt, ks. pyhä
Mansbot 174
 Marginaaliammatit 89
 Maria Riikontytär (Ilomantsi) 167
 Marketta Antintytär (Uukuniemi) 53
 Marketta Jaakontytär (Hauho) 113
 Marketta Tuomaantytär (Sysmä) 9
 Markus Heikinpoika (Mouhijärvi) 165
 Marokko 123
 Martikainen, Anna (Liperi) 67
 Martti, kappalainen (Lempäälä) 122
 Martti, lainsuomentaja 108
 Martti Jaakonpoika (Säkkijärvi) 107
 Martti Pekanpoika (Hauho) 113
 Marttilaisen veljekset (Erkki ja Martti, Luumäki) 139
Maskuliinisuus 108–111
 Maunu, kuningas keskiajalla 176
 Maunu Erkinpoika (Sysmä) 110
 Maunu Ladonlukko, kuningas keskiajalla 92
 Matikainen, Matti (Joutseno) 75
 Mats Nilsson, Turussa keskiajalla 75
 Matti, kappalainen (Kesälahti) 98
 Matti Heikinpoika 183
 Matti Jaakonpoika (Säkkijärvi) 67
 Matti Laurinpoika, lautamies (Sysmä) 9
 Matti Martinpoika (Sysmä) 9
 Matti Paavonpoika (Muolaa) 165
 Matti Pertinpoika, todistaja (Säkkijärvi) 108
 Mauss, Marcel, kulttuurintutkija 90, 188
 Melander, K.R., historiantutkija 122
 Mennander, Jonas, pappi 69
Mentaliteetit 32–33
Merkit 119–123
 Meronen, Jaakko (Jääski) 124, 164
 Meronen, Olli, edellisen veli 164

- Merta, Heikki (Kruunupori) 147
- Meulengracht Sørensen, Preben, kulttuurintutkija 109
- Miehentappajan balladi 113
- Mielenvikaisuus 148–152
- Mielonen, Pekka (Salmi) 161
- Mikael, kirkkoherra (Lempäälä) 122
- Mikko Antinpoika (Säkkijärvi) 164
- Mikkonen, Suni (Sulkava) 79
- Mononen, Pekka (Salmi) 161
- Mononen, Pietari (Kitee) 148
- Mooseksen laki 53–55
- Mouhijärvi 165
- Muchembled, Robert, historiantutkija 27
- Muhonen, Olli (Sääminki) 92
- Muikku, Heikki, lautamies (Ilomantsi) 167
- Munktell, Henrik, oikeushistorian tutkija 56, 152
- Murhapoltto 126
- Muolaa 81, 95, 165, 183
- Mussalo 96
- Musta-Lasse, surmaaja keskiajalla 163
- Mustonen, Erkki (Suistamo) 72
- Mustonen, Niilo, edellisen veli (Suistamo) 47, 72
- Mykrä, Simo 161
- Myöhäinen, Matti 171
- Myötäjäismaa 179
- Myötävala, ks. vala
- Mähönen, Juho (Sulkava) 165
- Mäntyharju 40, 104, 109
- Mäntylä, Ilkka, historiantutkija 122
- Mätting, Hannu (Jääski) 48
- Mätting, Tuomas (Jääski) 164
- Mäuseturm*, legendojen teema keskiajalla 132
- Naantali, luostari keskiajalla 178
- Naisrauha 112–113
- Naukkarinen, Jaakko (Kurkijoki) 167
- Naukkarinen, Juho, edellisen veli 167
- Neiglick, Jören, kirkkoherra (Kitee) 149
- Nethonius, Juhana, kappalainen (Tiurala) 138
- Niilo Heikinpoika, surmaaja keskiajalla 179
- Niilo Pentinpoika 174
- Nirkko, Fabian, kirkkoherra 151
- Nirkko, Lauri 138
- Nissinen, Olli (Idensalmi) 111
- Noituus 49, 120, 128, 150
- Nid, nidingsverk*, ”konnantyö” 108–109
- Norja 60
- Nutroinen, Tuomas (Sysmä) 9–10
- Nuutti Pertinpoika (Jääski) 133–134
- Nuutti Ristonpoika, vänrikki 76–77
- Nykänen, Elias (Rantasalmi) 75
- Nyrkkö, Yrjö (Rautu) 76
- Näveri, Esko (Jääski) 116
- Näveri, Matti, edellisen isä (Jääski) 116
- ”Oikeuden vallankumous” 51
- Okkeri, Matti (Luumäki) 119, 139
- Olaus Andreae, munkki keskiajalla 178
- Olaus Petri, tuomarinohjeiden laatija 124–126, 155
- Olavi Olavinpoika (Winter), lainlukija 179, 183
- Olle Niklisson, asianomistaja keskiajalla 175
- Olli Jostinpoika, kirjuri 76
- Olli Juhonpoika, lautturi (Käkisalmi) 150
- Olli Laurinpoika, asianomistaja keskiajalla 179
- Olli Pertinpoika (Sääksmäki) 163
- Olli Tuomaanpoika, lippumies (Sysmä) 9
- Olli Yrjönpoika (Uusikylä) 77
- Ollikainen, Matti (Kitee) 125
- Olof Ingermarsson, piispan palvelija 175
- Olutpenkki 74–79
- Omertá*, ”vaikenemisen laki” 47
- Onni* 49
- Ontrei Paavilanpoika, hevoskuohari (Suistamo) 89
- Orpana, Lauri (Pyhäjärvi) 118
- Orre, Arndt, ratsumestari (Hauho) 98
- Ortodoksit 52–53, 66–67
- Osa-ajattelu*, ks. myös *onni* 188–189
- Otamo, kylä (Sysmä) 9
- Oxenstierna, Åke, maaherra 86
- Paarikoe, ks. jumaltuomiot
- Paavila Prokonpoika (Ilomantsi) 167
- Paavila Ulassinpoika (Pälkjärvi) 52
- Paavilainen, Paavali (Jääski) 164
- Paavo Niilonpoika, korpraali (Uusikylä) 83
- Paavo Ollinpoika (Kruunupori) 144
- Padasjoki 62, 180
- Pakarinen, Juho 161
- Pakkanen, Lauri 170
- Paksunen, Kuisma (Suojärvi) 164
- Papisto 29, 80–82
- Parkkonen, Paavo (Rantasalmi) 75
- Paronen, Risto (Valkeala) 140
- Partanen, Antti (Idensalmi) 111
- Partanen, Reko (Puumala) 77
- Parturit (välskärät) 136
- Patriarkaalisuus* 114–115
- Paukkunen, Antti (Kurkijoki) 51, 110
- Pauli Prusinpoika, seppä (Inkerinmaa) 146
- Paunonen, Riitta (Kurkijoki) 115
- Peder Jönsson, surmaaja keskiajalla 177
- Peilirangaistus, ks. kunnianloukkaus
- Pekka Martinpoika, renki 107–108
- Pekka Ollinpoika, surmatun veli (Vehkalahti) 179
- Pelkonen, Olli, talonpoika (Kuopio) 68
- Persson, Fabian, historiantutkija 55
- Peliteoria* 13
- Peltonen, Matti, historiantutkija 75
- Penkkisijakiistat, ks. kirkkokuri
- Pentti Paavonpoika (Viipuri) 103
- Pernaja 186
- Pertti Juhonpoika (Jääski) 134
- Petronella Matintytär (Sysmä) 9
- Petrus Magni (Gyllenius), ylioppilas 132
- Philpotts, Bertha, historiantutkija 60
- Piaget, Jean, kehityspsykologi 19
- Pieksämäki 185
- Pielisjärvi 170
- Pietari Jaakonpoika (Asikkala) 115
- Pihkanen, Martti (Muolaa) 95
- Pihkanen, Matti, edellisen surmaaja 95
- Piirainen, Juho 161
- Pilkkalaulut 99
- Pirhonen, Esko (Jääski) 134
- Pirhonen, Matti (Jääski) 134
- Pirhu, ”arpamies” (Jaakkimanvaara) 26
- Pirinen, Kauko, historiantutkija 37, 186

- Pirtanoff, Oleksi (Ilomantsi) 46
Pirtanoff, Panhila (Ilomantsi) 46
Pistolekors, Jören, aatelinen (Puumala) 77
Pitkänen, Olli (Joukio) 172
Pitkänen, Yrjö, haavojen parantaja (Pälkjärvi) 48
Pitt-Rivers, Julian, antropologi 90, 96
Pohjalainen, Pekka, asemies 63
Praasniekat 53, 72
Prenikkälä 176
Proske (Suistamo) 72
Psykohistoria 13, 32
Puhos, kylä (Kitee) 145
Pukari, Lauri 164, 170
Pulkka, Risto (Mäntyharju) 105
Pulkkinen, Elina, leski (Kurkijoki) 167
Pulkkinen, Klemetti (Kitee) 144
Pulliainen, Erkki 161
Puukkojunkkarit (Etelä-Pohjanmaa 1700–1800-l) 15
Puuti, Simo (Jääski) 142
Pyhiinvaellukset 177, 187
Pyhtää 86
Pyhä 48, 87–90
Pyhäjärvi 118
Pynnönen, Kaisa 161
Pyysiäinen, Ilkka, uskontotieteilijä 67
Pyöriä, Erkki Tuomaanpoika (Valkeala) 154
Pyöriä, Klemetti (Valkeala) 117
Pyöriä, Yrjö Antinpoika (Valkeala) 153–154
Pyövelit 49–50
Pälkjärvi 48, 52, 84, 91
Pääraha 174
Pöyhönen, nihti (Visulahti) 78
Raam, Anders, luutnantti 127
Rahaoluet 77
Rajala, Juha, historiantutkija 32
Rakennehistoria 13–15, 21–22
Ranska 27
Rantasalmi 75, 78, 127, 132
Rasilainen, Heikki (Räisälä) 131
Rauhala, Lauri, filosofi 11
Rauhattomaksi julistaminen 157–158
Rautjärvi, kylä (Ruokolahti) 134
Rautu 76, 165
Reinholdsson, Peter, historiantutkija 178
Reko Matinpoika, mylläri (Sysmä) 110
Reko Niilonpoika (Padasjoki) 180
Renvall, Pentti, historiantutkija 17–19, 21, 23, 119, 137, 152, 183, 193
Riitaveljeys 61
Riitta Pekantytär 150
Riitta Simontytär (Säkkijärvi) 108
Riitta Tapanintytär (Ruokolahti) 130
Riitta Tuomaantytär, surmatun leski (Hollola) 173
Risto Erkinpoika, vouti 76
Rituaalinen väkivalta 90–93
Romanit 72
Rosenhane, Johan, maaherra (mm. Viipuri) 28, 84, 107
Rothovius, Isak, Turun piispa 70, 118
Rouhianus, Olaus, kirkkoherra 129–131
Rudangonkoski (Huittinen) 178
Rudbeck, Jacob, rehtori 122
Ruokolahti 129
Ruponen, Antti (Jääski) 102
Ruumiinrangaistukset 181
Ruumismetaforat 31, 70, 99
Räikkönen, Antti (Kurkijoki) 115
Räisälä 131
Rönkkö, Lauri (Pielisjärvi) 49
Röysä, Mikko (Ruokolahti) 129
Saastaisuus 69
Saatanan ”paha henki” 51, 96, 118, 123, 32, 176–177
Sabean, David Warren, historiantutkija 64
Sahlman, Nils, verokirjuri (Pälkjärvi) 91
Sakkola 114, 171, 180
Sakko 93–95, 174–175, 180–181
Sallinen, Olli (Pälkjärvi) 48
Salmi 53, 161
Salo 175
Saloheimo, Veijo, historiantutkija 84, 107, 169, 171
Salonen, Kirsi, historiantutkija 29
Samuel Juhonpoika 114
Sandmo, Erling, historiantutkija 10, 32, 51, 138, 192
Sandnes, Jören, historiantutkija 60
Santiago de Compostela 187
Sardinia 174
Sarmela, Matti, kulttuurintutkija 113, 121, 184
Sarvi, Jöns, surmatun isä keskiajalla (Pernaja) 187
Sauvo 175
Sava Kuismanpoika (Kurkijoki) 77
Sharpe, James A., historiantutkija 24
Seivästö, kylä (Viipuri) 55
Sielunmessut 176–177
Siikajoki, pitäjä 149
Sijaissotilaat 173
Siltala, Juha, historiantutkija 15
Simo Akselinpoika, krouvinpitäjä (Viipuri) 75
Simolin, Albin, kirkkohistorian tutkija 50
Sinkko, Kustaa, apupappi (Kitee) 104
Sipi, vääpeli (Uusikyliä) 83
Sipi Martinpoika, vänrikki (Pyhtää) 86
Sipi Pertinpoika (Säkkijärvi) 107
Sipiäinen, Lauri (Sulkava) 159
Sistonen, Matti (Rantasalmi) 137
Sivilisaatioprosessi, ks. Elias, Norbert
Sjöholm, Elsa, oikeushistorian tutkija 58, 60
Skokloster 177
Skotlanti 27, 61, 185
Skriptit 155, 192
Skumpe, Samuel, ”lukkari” (Sulkava) 79
Soikkeli, Heikki (Joukio) 52, 172
Soikkeli, Paavo, edellisen isä 52
Solja, Yrjö (Joutseno) 100
Solja, Sipi (Joutseno) 100
Sorolainen, Erik, Turun piispa 54, 68, 131, 139
Sovittajaiset 153–154, 173–189
Spierenburg, Pieter, historiantutkija 24–25
Sitari Ivaskanpoika (Rautu) 53
Sotilasoikeudet 143
Stark-Arola, Laura, folkloristiikan tutkija 49, 91
Stewart, Frank Henderson, antropologi 96
Stiernhöök, Johan, oikeustieteilijä 128

- Stormkrantz, luutnantti 107
 Strathern, Marilyn, antropologi 189
 Sture, Sten, valtionhoitaja keskiajalla 50
 Stone, Lawrence, historiantutkija 23
 Suisidaalimurhat 71
 Suistamo 48, 72, 89
Suku 56–66
Sukupuoli 107–114
 Sulkava 79, 165
 Sundin, Jan, historiantutkija 206
 Suojärvi 40
 Suolahti, Gunnar, historiantutkija 16, 80
 Suomalainen, Martti, lautamies (Luumäki) 73
 Suorlahti, kylä (Kitee) 125
 Susi, Heikki (Ruokolahti) 129
Suullinen kulttuuri 92, 99
 Suvanto, Seppo, historiantutkija 12
 Sven Olsson, amptmanni 97
 Svensk, Matti (Viipuri) 120
Symbolit 121
Sympateettinen magia 122
 Sysmä 9, 65, 110, 172
 Syyrak, Jeesus 68
Syöminen, metaforana 49
 Sääksmäki 12, 163
 Säkkijärvi 67, 107, 121, 165
Sängynryöstö 185
 Särkinen, Lauri (Kurkijoki) 137–138
 Sääminki 83, 120, 169
Sääty 104
 Söderberg, Johan, historiantutkija 19, 29–30, 60
 Tacitus, roomalaishistorioitsija 57
 Taikuus 127, ks. myös noituus
 Takuut 167, 171–172
 Tallinna (Rääveli) 62, 163, 165
 Talkoot 79
 Tammisaari 122
 Tapani Heikinpoika (Sysmä) 110
 Tapani Ollinpoika (Kruunupori) 147
 Tapa oikeus 155–157
 Taponen, Antti, renki (Äyräpää) 113
 Taponen, Esko ratsumies 102
 Tasausvala 189
 Taussi Sjöberg, Marja, historiantutkija 61, 135
 Tavast, Yrjö 173, 185
 Tavinsalmi 160
 Telataipale, kylä (Sulkava) 79
 Tervonen, Pietari (Tiurala) 138
 Testamenttilehmä 185
 Thunander, Rudolf, historiantutkija 168
 Tiainen, Niilo 151
 Timonen, Yrjö, lautamies (Kitee) 150
 Timperi, Martti (Säkkijärvi) 107
 Tirri, Matti (Tiurala) 138
 Tirronen, Olli (Leppävirta) 51
 Tirronen, Olli, edellisen poika 51
 Tiurala 138
 Todistaminen 119–137
 Tohmajärvi 180
 Toivala, kylä (Hollola) 173
 Toivar, Lauri, talonpoika (Visulahti) 78
 Toivar, Pekka, edellisen poika 78
 Toiviainen, Juntti (Ruokolahti) 129
 Toiviainen, Pietari (Ruokolahti) 129
 Toivonen, Niilo Simonpoika, ”noitamies” 65
 Tolonen, Paavo (Joroinen) 175, 186
 Trondheim 177
 Tujulainen, Antti (Joutseno) 100
 Tujulainen, Risto, edellisen setä (Joutseno), lautamies 101
 Tuomainen, Matti (Kuopio) 145
 Tuomainen, Mikko, edellisen isä 145
 Tuomas Laurinpoika (Joutseno) 101
 Tuomas Rekonpoika (Valkeala) 140
 Tuomas Vilpunpoika (Sysmä) 9
 Tuomiokirjat 20–22, 36–39
 Turku 75, 118, 163, 175–176
 Turunen, Antti (Pielisjärvi) 49
 Turunen, Olli (Leppävirta) 51
 Turusen veljekset (Olli, Reko ja Matti, edellisen pojat) 51
 Turvakirje 158–161
 Tyllikkä, Matti (Rautu) 76
 Uhraaminen, uhrilahjat 67, 188–189
 Uimonen, Tuomas (Rautu) 53
 Ulkuniemi, Martti, lainsuomentaja 108
 Uronen, Risto (Lapvesi) 121
 Ursula, piika (Suistamo) 114
 Utraiainen, Ihanus (Joroinen) 186
 Utraiainen, Lauri 186
 Utraiainen, Olli 186
 Utraiainen, Pekka (Joroinen) 175, 186
 Uukuniemi 53, 151, 165
 Uusikylä 69, 77, 79, 187
 Vadstena 177
 Vahinkosurmat 39, 143–147
 Vainajausko 58, 65, 143–147
 Vala 123–126
 Valkeala 116, 140, 153
 Valkola, kylä (Mäntyharju) 104
 Valpuri Sipintytär (Hauho) 115
Valta 10
 Vanhanen, Esko (Muolaa) 183
 Vanonen, korpraali (Mäntyharju) 104–105
 Vares, Juho (Kitee) 148–150
 Vares, Matti, edellisen isä, seppä 149
 Varis, Juho 161
 Vehkalahti 179
 Veikkolainen, Pentti (Jääski) 134
 Venäjä 161
Veri, verikosto, verivelka 46–56
 Vesilahti 157
 Vetrikka, ”verevä poika”, myyttinen hahmo 74
 Vietrikkä, ”Hannus Saaren saksalainen”, myyttinen hahmo 113
 Viimeinen todistus 143–147
 Viinanen, Paavo, lautamies 151
 Viipuri, kaupunki 86, 93, 120, 126, 153, 182
 Viipuri, pitäjä 55, 103, 180
Vild 186
 Vilkuna, Asko, kansatieteilijä 84, 179, 188
 Vilkuna, Kustaa, kansatieteilijä 64
 Vilkuna, Kustaa H.J., historiantutkija 99, 151
 Virolainen, Juho (Inkerinmaa) 146
 Visulahti 78, 91
 Viuhko, Matti (Äyräpää) 169
 Viuhko, Yrjö, edellisen isä 169
 Voionmaa, Väinö, historiantutkija 16, 58
Väki 10, 90, 108
Väkisinmaka 112–114
Väki 10, 90, 108
Väkivalta, käsite ja selittäminen 10–15

- Vänttinen, Petter (Kitee) 49, 79 · 172, 178–179, 182, 186, 189
 Vättinen, Niilo, talonpoika keskiajalla 178 · Ylitornio 122
 Väyrynen, Jaakko 161 · Ylönen, Aulikki, historiantutkija 29, 39, 131
 Väättäinen, Jaakko (Puumala) 77 · Ylönen, Olli (Pieksämäki) 185
 Vöyri (Pohjanmaa) 182 · Ylönen, Pekka, edellisen setä 185
 de Waardt, Hans, historiantutkija 13 · Yrjö Erkinpoika, profossi (Valkeala) 153
 Weber, Max, sosiologi 16 · Yrjö Jaakonpoika, renki 107
 Wegert, Karl, historiantutkija 13–14 · Yrjö Nuutinpoika, voutikirjuri 173
Wergild 60 · Yrjö Simonpoika (Hollola) 173
 Westermarck, Edward, sosiologi 32, 123 · *Ystävyys* 64–66
 Wilhelm Laurinpoika, nimismies (Hauho) · *Ystävänlahja* 185–188
 166, 188 · Åke Jönsson (Svarte Skåning), keskiaikainen
 Willand, Elias, lainlukija 130 · ritari 75
 Winberg, Christer, historiantutkija 32, 59–61, · Ållengreen, Gustav 63
 188 · Ållengreen, Johan 107
 de Wouw, Andries, hollantilainen diplomaatti · Ållengreen, Per, Gustavin veli 63
 67, 83 · *Ätt*, ks. suku
 Wormald, Jenny, historiantutkija 61 · Äyrämöinen, Antti (Äyräpää) 155–156
Yhteisö, yhteisöllisyys 11, 191–192 · Äyräpää 97, 113, 143, 155, 180, 184
 Ylikangas, Heikki, historiantutkija 13, 15, 23, · Österberg, Eva, historiantutkija 26, 60
 26, 37, 58, 60, 74, 84, 102, 135, 144, 163, .